

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ИҚТИСОДИЁТИ

“Ўзбекистон миллий энциклопедияси”
Давлат илмий нашриёти
ТОШКЕНТ - 1998

Тузувчи муаллиф
иқтисод фанлари доктори,
профессор **Нурислон Тўхлиев**

Мамлакатнинг буюклигини иқтисодий қудрат таъминлайди. Мазкур китоб Ўзбекистон Республикаси иқтисодиётини бутун кўлами билан қамраб олиндиги жиҳатидан диққатга сазовор. Китоб факт ва рақамларга бой, Ўзбекистонда олиб борилаётган иқтисодий сиёсатнинг асосий йўналишлари, республика иқтисодиётидаги энг сўнгги ўзгаришлар ва ютуқлар хақида атрофлича маълумот беради.

Китоб илмий ходимлар, талаба ва ўқувчилар, ишбилармонлар, умуман иқтисодиёт билан қизиқувчи барча китобхонларга мўлжалланган.

Ў 4602030000
358-98
ISBN N 5-89890-148-5

©“Ўзбекистон миллий
энциклопедияси”
Давлат илмий нашриёти, 1998

Ўзбекистонда борган сари иқтисодий ислохотлар чуқурлашиб, бозор муносабатлари асосида янги мустақил миллий иқтисодиётни барпо этиш жараёнлари тезлашмоқда. Мустақилликнинг дастлабки йилларидаёқ мамлакатимизда туб иқтисодий ислохотларни амалга оширишнинг ўзига хос йўли танланди. Бу йўл Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислон Каримов томонидан ишлаб чиқилган бешта асосий тамойилда ўз аксини топган бўлиб, бозор иқтисодиётига ўтишнинг сиёсий ва ижтимоий ларзаларсиз, босқичма-босқич тараққиётни таъминлаб боришни назарда тутди. Бу йўл МДХ давлатлари орасида биринчи бўлиб Ўзбекистонда ўтиш даврининг ўзидаёқ иқтисодий барқарорликни таъминлабгина қолмай, мамлакатни иқтисодий ўсиш сари олиб чиқди, келгусида халқ хўжалигининг янада жадалроқ ривожланиши учун мустақкам замин яратади. Натижада жаҳон иқтисодий адабиётида ҳақли равишда тараққиётнинг «Ўзбекистон модели», «Ўзбекистон йўли», «ўзбек феномени» деган тушунчалар пайдо бўлди. Шунинг учун ҳам ушбу китобни нашрга тайёрлаш билан китобхонларни, биринчи навбатда, талабалар, мутахассислар, умуман иқтисодиёт илми билан қизиқувчиларни мамлакатимиз иқтисодиёти ривожланишининг энг муҳим омиллари, механизмлари билан яқиндан, батафсилроқ таништиришни ўз олдимизга мақсад қилиб қўйдик. Китобда мамлакатимизнинг беқиёс меҳнат, табиат ва ишлаб чиқариш ресурсларини, саноат, қишлоқ хўжалиги, қурилиш, фан ва техника, экспорт салоҳияти, ижтимоий ва хизмат кўрсатиш соҳалари, шу билан бирга бу тармоқлардаги мавжуд айрим муаммоларни очиб беришга ҳаракат қилинди.

Китобни нашрга тайёрлашда Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислон Каримовнинг «Ўзбекистон иқтисодий ислохотларни чуқурлаштириш йўлида», «Ўзбекистон XXI аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, тараққиёт шарти ва кафолатлари» асарлари, кейинги нутқ ва мақолалари, Ўзбекистон Республикаси Макроиқтисодиёт ва статистика вазирлиги

Статистика Давлат департаментининг мамлакат ижтимоий-иктисодий ривожланишига оид расмий тўпламлари асос бўлиб хизмат қилди.

Китобнинг «Ислохотлар стратегияси», «Ўзбекистоннинг ресурслар потенциали» боблари иктисод фанлари доктори, профессор Н. Тўхлиев томонидан тайёрланди. Қолган бобларини ёзишда В. Отаев, Г. Аҳмедова, Қ. Ҳаққулов, А. Лелеко, П. Мақсудов, Т. Султонов, Н. Юсупбеков, Т. Собиров, Қ. Парпиев, А. Ибоббеков, А. Ҳайтов, Э. Зикрийёев, А. Абдувалиев, А. Қозоқхонов, Ҳ. Муталов, Ш. Маҳаммаджонов, П. Турсунхўжаев, Б. Носиров, А. Қосимхўжаев (**Саноат**), С. Холназаров, Р. Хусанов, Ғ. Толипов, Х. Исканов, С. Салимов, О. Собиров, Ҳ. Ёқубов, Ҳ. Йўлдошев, А. Алижонов, Қ. Пўлатов, Р. Курбонов, Ҳ. Аҳмедов, Ш. Ямалтдинов, А. Куранбоев, А. Жалолов, А. Хоназаров (**Қишлоқ ва ўрмон хўжалиги**), Н. Эрметов, Л. Аҳметов, Р. Юнусов, А. Рўзметов, В. Самоетенко (**Транспорт**), Т. Раҳимов (**Алоқа, Ташқи иктисодий алоқалар**), О. Орипов, А. Исаев, О. Йўлдошев, В. Камолов, Т. Зокиров (**Қурилиш**), О. Обидов (**Меҳнат**), В. Михайлов (**Коммунал хўжалиги**), М. Миржалилов (**Маиший хизмат**), З. Файзиев, Н. Йўлдошев, Ф. Бурҳонов, Э. Курбонов, Ю. Шаронов (**Савдо**), Б. Умрзоқов (**Ижтимоий ҳимоя**), Э. Боқибоев (**Ижтимоий суғурта**), Б. Ҳамидов, Ф. Муллажонов (**Молия ва банк тизими**), Б. Хусанбоев (**Туризм**) материалларидан фойдаланилди.

Иловада келтирилган маълумотномалар С. Холназаров томонидан тайёрланган.

Китобнинг тузилиши ва мазмуни бўйича билдириладиган барча холисона мулоҳаза ва таклифларни бажону дил қабул этамиз.

Бизнинг манзил:
Тошкент ш., 700029
Навоий кўча, 30-уй
«Ўзбекистон миллий энциклопедияси»
Давлат илмий нашриёти

І БОБ

ИСЛОҲОТЛАР СТРАТЕГИЯСИ

- Мулкий муносабатлар
- Кичик ва хусусий тадбиркорлик
- Таркибий силжишлар
- Устивор йўналишлар
- Ижтимоий ишлаб чиқариш самарадорлиги
- Тангликдан ривожланиш орқали
- Иқтисодий ўсшнинг максади

Маълумки, Ўзбекистонда туб иқтисодий ислоҳотлар стратегиясини белгилашда ўтиш даврининг бошларида давлатимиз раҳбари илгари сурган беш тамойил – иқтисодиётнинг сиёсатдан устиворлиги, давлатнинг бош ислоҳотчи бўлиши, қонун устиворлиги, фаол ижтимоий сиёсат ва бозор иқтисодиётига босқичма-босқич ўтиш асос қилиб олинган эди. Ўтган давр, гарчи тарихан қисқа бўлса-да, ислоҳотларни амалга ошириш бўйича белгиланган стратегик вазифаларнинг ҳаётийлигини яна бир бор исботлади.

Ислоҳотлар стратегияси бозор иқтисодиётига ўтишнинг куйидаги асосий йўналишларини акс эттирмоқда.

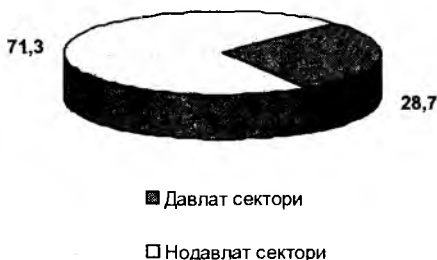
Биринчидан, ислоҳотлар мулкий масалалар тўғри ҳал этилиб, давлат тасарруфидан чиқариш ва хусусийлаштириш узлуксиз амалга оширилган, кўп укладли иқтисодиёт барпо этилган тақдирдагина ўзининг салмоқли натижаларини беради. Мулк муносабатларини такомиллаштириш бўйича ҳали ўтиш даврининг дастлабки босқичидаёқ қабул қилинган тегишли қонунлар, Президент Фармонлари, Вазирлар Маҳкамасининг қарор ва фармойишлари, шубҳасиз, ҳал қилувчи аҳамият касб этди. Бу борада «Ўзбекистон Республикасида мулкчилик тўғрисида», «Давлат тасарруфидан чиқариш ва хусусийлаштириш тўғрисида»ги қонунларни ва «Иқтисодий ислоҳотларни янада чуқурлаштириш, хусусий мулкни ҳимоя қилиш ва тадбиркорликни ривожлантиришни таъминлаш тадбирлари тўғрисида»ги Президент Фармонини эслаб ўтишнинг

ўзи кифоя. 1998 йил бошига келиб хусусий мулк шаклига оид корхоналарнинг умумий сони 85,4 мингтага етди. Бу – барча корхоналарнинг 46,2 % демакдир. Уларнинг энг кўпи савдо ва умумий овқатланиш тармоғига тўғри келади. Жамoa мулкига оид корхоналар сони эса 71,7 мингтани ёки 38,8 % ни ташкил этди. Бу жамоаларнинг асосий қисми (33,2 минг) кишлoқ хўжалиги соҳасида фаолият кўрсатаётган корхоналардир.

Шундай қилиб, мамлакат иқтисодиётининг барча тармоқларида нодавлат сектори жадал суръатларда ривожланиб бормoқда. 1997 йили ушбу секторда 61,3 % ялпи ички маҳсулот, 73,5 % соф моддий маҳсулот, 59 % саноат маҳсулоти, 99,0 % ялпи кишлoқ хўжалик маҳсулоти ишлаб чиқарилди, 71,9 % қурилиш-пудрат ишлари, 95,3 % чакана товар обороти худди ана шу соҳада амалга оширилди. Халқ хўжалиги нодавлат секторида банд бўлганларнинг умумий сони 71,3 % ни ташкил этмоқда. Давлат сектори иқтисодиётда ўзининг монопол аҳамиятини йўқотмоқда, кўп қиррали, аралаш хўжаликка кенг йўл очилиб, рақобат учун борган сари кенгроқ имкониятлар яратилмоқда.

Илгари, яъни шўролар ҳукумати томонидан ҳам иқтисодий ислохотлар ўтказилган эди. Аммо улар мулкий муносабатларда чуқур ўзгаришлар ясай олмаганлиги сабабли поёнига етмаган, муваффақият қозонмаган эди. Мулкий муносабатлар яратган бойликларга эгаллик қилиш, улардан фойдаланиш ва ўзлаштириш, инсондаги беқийёс қобилиятларни, имкониятларни рўёбга чиқариш билан боғлиқдир.

Жами банд аҳолининг иқтисодиёт секторлари бўйича тақсимоти
(1997 й., % ҳисобида)

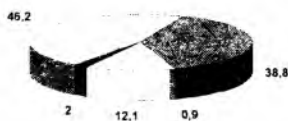

**Иқтисодиёт тармоқлари бўйича
давлат ва нодавлат сектори нисбати
(% ҳисобида)**

**Мулкчилик ва ташкилий-ҳуқуқий шакллар бўйича хўжалик
юритувчи субъектлар таркиби**
(1998 й., % ҳисобида)

- Давлат корхоналари 12,1
- Қўшма ва чет эл корхоналари 2
- Хусусий корхоналар 46,2
- ▨ Жамоа корхоналари 38,8
- Бошқалар 0,9

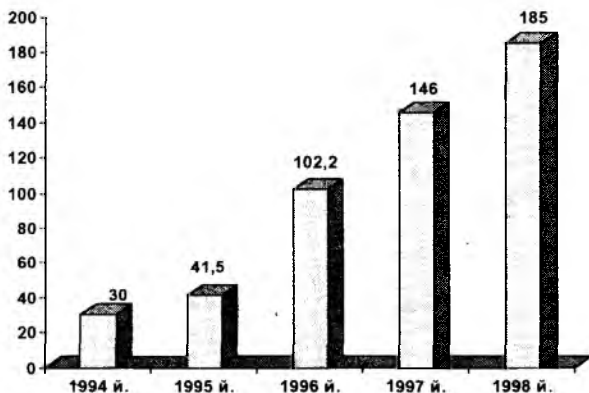
Иккинчидан, кичик ва хусусий тадбиркорлик (бизнес)ни рағбатлантириш, қимматбаҳо қоғозлар бозорини шакллантириш ислоҳотлар тақдирини белгиловчи шартлардан биридир. Бу, биринчидан, давлат тасарруфидан чиқариш ва хусусийлаштириш билан бевосита боғлиқ масала бўлиб, жамиятнинг ижтимоий ва иқтисодий негизини мустаҳкамлашга хизмат қилади, ўрта мулкдорлар синфини шакллантиради ва айни пайтда ички бозорни истеъмол моллари ва хизматлар билан таъминлашнинг муҳим омили ҳисобланади.

Ўзбекистонда қисқа вақт давомида кичик ва ўрта бизнесни ривожлантиришнинг ҳуқуқий шарт-шароитлари ва ташкилий тузилмалари яратилди. Товар ишлаб чиқарувчилар ва тадбиркорлар палатаси, Ўрта ва кичик бизнесни қўллаб-қувватлаш бўйича ҳукумат комиссияси, Хусусий тадбиркорлик ва кичик бизнесни қўллаб-қувватлаш фонди («Бизнес-фонд»), «Мадад» суғурта агентлиги, консалтинг, инжиниринг, лизинг фирма ва компаниялари, бизнес-инкубаторлар иш олиб бормоқда. 1997 йилга келиб мамлакатимизда кичик ва хусусий корхоналарнинг умумий сони 100 мингдан ошиб кетди. Кишлоқ хўжалигида 20 мингдан ошиқроқ деҳқон (фермер) хўжаликлари ташкил топди. Аммо кичик ва ўрта хусусий тадбиркорликни ривожлантиришнинг ҳозирги аҳволини қониқарли деб ҳисоблаш қийин. Ҳали яна кўплаб кичик ва хусусий корхоналарни ташкил этиш, бу ишга аҳоли шахсий жамғармаларини жалб этиш, шу йўл билан янги иш жойларини барпо этиш имкониятларини ишга солиш лозим. Айрим кичик ва хусусий корхоналар, деҳқон ва фермер хўжаликлари моддий-техника ва хом ашё, узок муддатли кредитлар билан боғлиқ қийинчиликлар, шунингдек, жойлардаги бюрократик тўсиқ ва

говлар туфайли ўз фаолиятларини ривожлантира олмаётирлар. Яна муҳимики, биз ўтмиш сарқити – боқимандалик руҳиятидан қутула олмаёпмиз. Хусусий тадбиркорлик билан шуғулланишни ихтиёр этганларнинг аксарияти уни давлат ёки бошқа бировнинг ҳисобидан амалга оширишни хоҳлайди. Тўғри, кичик ва ўрта бизнесни давлат даражасида қўллаб-қувватлашга, барча ривожланган мамлакатларда, жумладан, бизда ҳам алоҳида аҳамият берилапти. Аммо давлат томонидан ажратилган маблағларнинг ҳам ҳисоб-китоби бор. Қолаверса, хусусий тадбиркорликни ривожлантиришнинг давлат кўмагидан ташқари яна бошқа йўллари ҳам мавжудки, бутунги кунда улардан унумли фойдаланмоқ зарур.

Хўжалик юритувчи субъектлар динамикаси

(йил боши, мингта)

Масалан, мулкни гаров сифатида қолдириш ҳисобига ҳар қандай тижорат банкидан кредит олиш мумкин. Бундай имконият бўлмаган ҳолда тардбиркорликни молиялаштиришнинг венчур усулидан фойдаланса ҳам бўлади. Бу вақтда тадбиркорга маблағ ажратган банк қарздан қутулгунга қадар фирманинг ёки ушбу хусусий ишнинг эгаси бўлиб тураверади. Айрим мамлакатларда кредит иттифоқлари ташкил этилган бўлиб, уларда кичик корхоналар ҳисобидан умумий жамғарма тўпланади ва ундан бирига қарз беришда фойдаланилади. Биз эса шу мақсадга ажратилган 350 миллион АҚШ доллариға тенг чет эл кредитининг атиги 1,5 миллионини ўзлаштира олдик, холос. Чунки чет эл

кредит линияларига эга бўлиш учун, аввало, пухта ўйланган ва ишлаб чиқилган бизнес режа ҳамда бизнес лойиҳалар зарур. Умуман олганда, ҳали хусусий ишимизни йўлга қўйишда ҳам, уй-жой, турмуш шароитимизни яхшилашда ҳам кредитлар тизимидан фойдаланиш қонун-қоидаларини тўлиқ ўзлаштирмай туриб, қўтилган натижаларга эришиш қийин.

Учинчидан, иқтисодий мустақилликка эришиш, миллий иқтисодиётни барпо этиш, иқтисодий ўсишни таъминлашнинг муҳим шартларидан бири – иқтисодиётда таркибий қайта қуришни амалга оширишдир. 90-йиллар бошида халқ хўжалигининг амалдаги таркиби собиқ Иттифокдаги меҳнат тақсимоги ва ихтисослашуви тамойиллари асосида шаклланган бўлиб, Ўзбекистонга арзон хом ашё ва ярим тайёр маҳсулотлар, стратегик минерал ресурслар етказиб бериш ва саноат марказларида ишлаб чиқарилган тайёр молларни сотишнинг кенг бозори мавқеи ажратилган эди. Халқ хўжалигининг бундай мустақил таркиби мустақилликнинг дастлабки йилларида, эски хўжалик алоқалари узилиб, янгилари ҳали шаклланиб улгурмаган шароитда мамлакатимиз иқтисодиётига салбий таъсир кўрсатмасдан қолмади. Мустақил миллий иқтисодиёт халқ хўжалиги таркибига мутлақо янги талабларни қўйди. Ижтимоий ишлаб чиқаришнинг тармоқ ва ҳудудий таркибини такомиллаштирмасдан туриб бой ресурслардан, катта имкониятлардан мақсадга мувофиқ фойдаланиш, вужудга келган номуносивибликлар ва зиддиятларга барҳам бериш мумкин эмас эди.

Таркибий сиёсат, энг аввало, кишлоқ хўжалиги хом ашёси ва минерал ресурсларни чуқур қайта ишлашга, технологик циклни тугалланганлик даражасини оширишга, мамлакат ёқилғи-энергетика ва озиқ-овқат мустақиллигини таъминлашга қаратилди. Илгари ташқаридан келтирилган юзлаб маҳсулот турлари шу ернинг ўзида ишлаб чиқарила бошланди.

Ички ва ташқи кредит воситаларининг асосий қисми ишлаб чиқаришни кенгайтириш учун база ҳозирлашга йўналтирилди. Бу автомобиль ва нефтни қайта ишлаш заводлари, янги автомобиль йўллари ва темир йўллар, енгил, тўқимачилик ва озиқ-овқат саноатининг ўнлаб янги ва замонавийлаштирилган корхоналаридир. Биргина 1997 йилнинг ўзида Кўкдумалоқ конида компрессор станцияси, Бухоро нефтни қайта ишлаш заводи, Фарғонада иди-йигирув фабрикаси қуриб ишга туширилди. Маълумки,

Ўзбекистоннинг sanoat қудрати асосан бир неча йирик шаҳарларда тўпланган эди. Мустақиллик йилларида амалга оширилаётган йирик қурилишларнинг географияси анча кенгайди. Бу сиёсат узоқ вақтдан бери ҳукм суриб келаётган sanoat тараққиётидаги минтақавий номуносиблик ва зиддиятни сезиларли юмшати.

Табиийки, иқтисодийнинг таркибини такомиллаштиришда кампаниячиликка йўл қўйиб бўлмайди, у бирданига такомилга етиб ҳам қолмайди. Бу ўзгаришлар мунтазам давом этадиган ижтимоий-иқтисодий жараён бўлиб, улар давр талаби ва иқтисодий сиёсатдан келиб чиқиб, тармоқлараро ҳамда тармоқлар ичида тўхтовсиз давом этаверади. Бозор иқтисодиёти ва фан-техника тараққиёти тан оладиган тармоқлар ривожланиб, маҳсулот ишлаб чиқаришда уларнинг ҳиссаси ошиб бораверади. Аксинча, бозор ва тараққиётга мос келмайдиган соҳаларнинг маҳсулот ва хизматларни яратишдаги улуши пасайиб ёки бутунлай йўқолиб, ўз ўрнини бошқа, илғор соҳаларга бўшатиб бераверади.

Тўртинчидан, ҳаёт бутун халқ хўжалиги тармоқлари орасида айрим тармоқ ва ишлаб чиқариш турларини ривожлантиришга устиворлик бериш ва уларни давлат томонидан ҳар томонлама қўллаб-қувватлаш тўғри йўл эканлигини исботламоқда. Устивор соҳаларнинг тўғри белгиланиши нафақат илгари тақчил ҳисобланган маҳсулот турларини кенг ишлаб чиқаришни йўлга қўйишга, балки ижтимоий ишлаб чиқариш таркибини такомиллаштиришга имконият беради, шу билан бир қаторда бутун халқ хўжалигини олдинга силжитади, иқтисодий тараққиётда ўзига хос олға етакловчилик вазифасини ўтайди. Кейинги йилларда мамлакатимизда қайта қуришлар sanoatнинг негиз тармоқларини ривожлантиришни жадаллаштириш, экспорт потенциалини ва четдан келтирилаётган маҳсулотлар ўрнини босадиган маҳсулот турларини ишлаб чиқаришни йўлга қўйиш, бозорни халқ истеъмоли ва озиқ-овқат маҳсулотлари билан тўйинтириш, коммуникация ва ишлаб чиқариш инфратузилмаси тизимини ривожлантириш, инвестицион фаолиятни жадаллаштириш, мамлакатнинг экспорт имкониятларини кенгайтириш, ташқи иқтисодий фаолиятни кучайтириш ва бошқалар устун йўналишлар сифатида белгиланган эди. 1997 йилда, масалан, халқ хўжалигига ажратилган барча инвестициялар таркибида ишлаб чиқариш тармоқлари ҳиссаси 63% ни, ёқилғи-энергетика sanoati тармоқлари sanoat инвестициялари умумий ҳажмда 43% ни ташкил этди. Транспорт

ва алоқа соҳаларини ривожлантиришга мавжуд сармояларнинг 31% сарфланди. Бу эса ўз навбатида, ялпи ички маҳсулот ишлаб чиқаришни реал кўрсаткичларда ошириш имконини берди.

Бешинчидан, ислохотлар ислохот учун ўтказилмайди. Улардан мақсад – ижтимоий ишлаб чиқариш самарадорлигини узлуксиз ўстириш асосида халқнинг яшаш, турмуш даражасини юксалтириш. Худди ана шу натижалар ислохотларга ҳақиқий мазмун бахш этади. Мамлакатимизда 1997 йили биринчи марта ялпи ички маҳсулот ишлаб чиқариш ҳажми аҳоли сони ўсиши даражасидан юқори бўлади. Бу ўта муҳим ижтимоий-иқтисодий кўрсаткичдир. Натижада ялпи ички маҳсулот ҳажми аҳоли жон бошига 3,2 % га кўпайди.

1997 йилда ялпи ички маҳсулот ишлаб чиқариш 5,2 % га ўсди. Бундай ўсиш халқ хўжалигининг деярли барча соҳа ва тармоқларига хосдир. Саноат маҳсулоти 6,5, ялпи қишлоқ хўжалиги маҳсулоти ишлаб чиқариш эса 5,8 % га ўсди. Бу кўрсаткич қурилишда 2,6, савдода 12,7, аҳолига пуллик хизмат кўрсатиш соҳасида 21,3% га таъминланди. Халқ истеъмоли моллари ишлаб чиқариш 11,2% га ошди. Мустақиллик йиллари давомида Ўзбекистонда саноат ишлаб чиқариши ҳажми 12,7% га ўсди. Бу собиқ Иттифоқ парчалангандан кейин ташкил топган мустақил давлатларда юз берган энг юқори ўсиш суръатидир. Шундай қилиб, Ўзбекистон иқтисодий тизими туб ўзгаришлар амалга оширилаётган жараёнда МДХ давлатлари орасида 1990 йил даражасига нафақат эришган, балки ундан анча илгарилаб кетган биринчи ва ҳозиргача ягона иқтисодий тизимдир.

Шу ўринда яна бир кўрсаткич ҳақида тўхталмасдан бўлмайди. Мамлакатимизда ишлаб чиқарилаётган саноат маҳсулотлари таркибида тайёр маҳсулот ҳиссаси тобора ўсмоқда. Агар 1990 йилда саноат ишлаб чиқаришининг умумий ҳажмида тайёр маҳсулот ҳиссаси 35% га тенг бўлган бўлса, 1993 йилга келиб бу кўрсаткич 45% ни ташкил этди, ҳозир эса 70% га яқинлашиб қолди.

Хўш, иқтисодий ўсиш суръатлари қандай омиллар ҳисобига таъминланмоқда? Бунда мамлакатимизда ишлаб чиқариш, иқтисодий ўсиш учун мустаҳкам негиз яратилгани, асосий эътибор иқтисодиёт таркибини бозор муносабатларига монанд такомиллаштирилаётгани, тайёр маҳсулот ишлаб чиқариш ҳиссасининг ошаётгани, капитал маблағлар катта қисмининг моддий ишлаб чиқариш соҳаларида ўзлаштирилаётгани, янги техника ва

технология билан жиҳозланган саноат объектлари курилиб ишга туширилаётгани ҳал қилувчи роль ўйнамоқда.

Ислохотларнинг бошидан ички имкониятларни сафарбар этиш сиёсати иқтисодий ўсишни таъминлашда бош йўналиш бўлиб келди. Энди эса иқтисодий ўсишни молиялаштиришнинг қўшимча, уни тўлдирадиган манбаи бевосита чет эл инвестициялари бўлмоқда. Фақат 1997 йилда агар барча капитал қўйилмалар ҳажми қарийб 17% га қўпайган бўлса, хорижий инвестицияларнинг ҳажми 30% га ўсди. Бундан кейин, айниқса, минерал хом ашё, қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини қайта ишлаш борасида хорижий ҳамкорларнинг ҳиссаси ортиб боради. Халқ турмуш шароитининг яхшиланиши, кичик ва хусусий тадбиркорликнинг ривожланиши натижасида, шубҳасиз, келгусида халқ хўжалигини молиялаштиришда 1997 йилдан бошлаб аҳоли шахсий жамғармалари хусусий инвестиция фонд (ХИФ)лари шаклида ҳам кенг иштирок этади.

Шундай қилиб, мустақиллик йилларида ижтимоий йўналтирилган бозор иқтисодиёти асослари яратилди. Иқтисодий ислохотларнинг ўзимизга хос ва ўзимизга мос амалга оширилиши мамлакатда ижтимоий ишлаб чиқаришнинг пасайишини тўхтатиш, иқтисодий фаолиятнинг қўпгина соҳаларида барқарорликка эришиш имконини берди. Ўзбекистон ҳозирча СССР парчалангандан кейин пайдо бўлган давлатлар орасида ҳали ўтиш давридаёқ иқтисодий барқарорликнигина эмас, балки иқтисодий ўсиш ва юксалишни ҳам таъминлаган ягона иқтисодий система бўлиб қолмоқда. Бу ерда жаҳонда кам учрайдиган – тангликдан ривожланиш орқали чиқиш феномени ўзининг тўғри йўл эканлигини яна бир бора исботлади.

Маълумки, мустақилликнинг дастлабки йилларида барча постсовет давлатларида бўлганидек, Ўзбекистонда ҳам эски республикалараро хўжалик алоқаларининг узилиши, янгиларининг эса ҳали шаклланиб улгурмаганлиги ва бозор иқтисодиётига ўтиш муносабати билан чуқур структуравий қайта қуришларни амалга ошириш зарурати туфайли бир қатор иқтисодий қийинчиликларга рўбарў келинди. Бу шароитда ишлаб чиқариш воситалари бозорида ҳам, истеъмол бозорида ҳам тақчиллик юз берди. Бу вазиятдан ҳар ким ўз билганича чиқиб кетишга уринди. Ўзбекистон ҳукумати эса бошқалардан фарқли ўлароқ хийла қийин ва мураккаб, маълум вақтни талаб этадиган йўлдан – мавжуд барча ресурслар потенциалини сафарбар қилиш орқали саноат, транспорт, алоқа

ва хизмат кўрсатишнинг улкан индустриясини бозор муносабатларига мослаб яратиш йўлидан борди. Чет эл инвестиция ва кредитлари ҳам ана шу мақсадга сарфланди. Натижада келгусида иқтисодий ўсиш учун мустаҳкам негиз ҳозирланди. Бу эса бош вазифани ҳал этиш, яъни макроиқтисодий барқарорликка эришишда ижобий силжишларни йилдан-йилга мустаҳкамлаб бориш имконини берди.

Иқтисодий тангликдан одатда кўпчилик мамлакатлар тинкамадори куриб, қарзга ботиб чиқади. Ўзбекистон эса куч-қудратга тўлиб, имкониятлари кенгайиб чиқмоқда. Бу афсуски, ҳали кам ўрганилган ва кам ёритилган бозор иқтисодиётига ўтишнинг ўзбекона хусусияти бўлиб ҳисобланади.

Хўш, иқтисодий ривожланиш қайси мезон ва кўрсаткичлар билан ўлчанади? Унинг барча иқтисодий система ва мамлакатлар учун ягона ўлчови борми?

Иқтисодий тараққиёт мамлакат миқёсидан то хўжалик даражасигача турли хил иқтисодий кўрсаткичларда ифодаланади. Улар орасида энг муҳими ишлаб чиқарилган маҳсулот ва хизмат миқдоридир.

Макроиқтисодий даражада иқтисодий ривожланишнинг ўлчови сифатида ялпи ижтимоий маҳсулот, миллий даромад, ялпи ички маҳсулот ва ялпи миллий маҳсулотнинг ўсиш суръатлари кўрсаткичлари қўлланилади.

Ялпи ички маҳсулот мамлакатнинг ижтимоий-иқтисодий ривожланишининг умумлаштирувчи кўрсаткичи бўлиб, у ишлаб чиқариш ва хизмат кўрсатиш соҳаларидаги корхона ва ташкилотлар фаолиятининг пировард натижаларини ўз ичига олади.

1-жадвал

Ўзбекистонда ялпи ички маҳсулот ишлаб чиқаришнинг ўсиши

1996 й.		1997 й.		1998 й. (январ-март)	
млрд. сўм	1995 й.га нисбатан % ҳисобида	млрд. сўм	1996 й.га нисбатан % ҳисобида	млрд. сўм (жорий нархларда)	1997 й. январ- мартга нисбатан % да
559,1	101,7	987,4	105,2	226,8	103,3

Ялпи ички маҳсулотнинг 15,9% саноат тармоқларида, 26,8% кишлоқ хўжалигида, 5,9% транспорт ва алоқада, 8,0% курилишда,

8,3% савдо ва умумий овқатланиш корхоналарида, 22,4% хизмат кўрсатиш соҳаларида ва 12,7% маҳсулот ва ташқи савдодан тушган соф солиқлардан таркиб топмоқда.

Ялпи ички маҳсулот ҳажмининг қатор йиллар бўйича индексларда ифодаланиши ва бошқа мамлакатлар билан таққосланиши айниқса муҳим аҳамиятга эга. Унинг доимий нархларда ўсиши мамлакат иқтисодиёти тараққиётининг умумий тенденцияларини ўзида акс эттиради, юргизилаётган иқтисодий сиё-сатнинг самарадорлигини баҳолайди.

2-жадвал

МДҲ мамлакатларида ялпи ички маҳсулот ҳажмининг ўсиш индекслари

	Ўтган йилга нисбатан % ҳисобида					1990 йилга нисбатан % ҳисобида	
	1993	1994	1995	1996	1997	1996	1997
Ўзбекистон	97,7	94,8	99,1	101,7	105,2	82	86
Озарбайжон	76,9	60,3	88,2	101,3	105,8	42	44
Арманистон	91,2	105,4	106,9	105,8	103,0	56	58
Белорус	92,4	87,4	89,6	102,5	110,0	66	73
Грузия	70,7	108,7	103,3	111,0	111,3	38	42
Қозоғистон	89,4	87,4	91,8	100,5	102,0	61	62
Қирғизистон	84,5	79,9	94,6	107,1	110,4	154	60
Молдова	98,8	69,1	98,1	92,2	101,3	36	37
Россия	91,3	87,3	95,9	95,1	100,4	59	59
Тожикистон	82,7	87,3	87,6	83,3	101,7
Туркменистон	101,6	83,3	90,7	100,1
Украина	85,8	77,1	87,8	90,0	97	43	42

Ривожланишнинг йиллик суръатлари ҳақидаги маълумотлар иқтисодий ислоҳотлар йилларида Ҳамдўстлик давлатларида юз бераётган чуқур иқтисодий пасайишни кўрсатади. Шу билан бирга ушбу маълумотларнинг ўзи асосида 1995 йилдан бошлаб кўпчилик мамлакатларда ялпи ички маҳсулот ҳажми пасайишининг секинлашгани ҳақида хулоса қилиш мумкин.

Жадвалда келтирилган маълумотларга кўра Беларусда 1997 йилда ялпи ички маҳсулот ишлаб чиқариш 10, Грузияда 11,3,

Қирғизистонда 10,4 фоизга ошганини кўраимиз. Ўзбекистонда эса бу кўрсаткич 5,2 фоизга тенг бўлган. Лекин бундан юқорида қайд этилган учта мамлакатда иқтисодий вазият анча тез суръатларда ўнiglанаётган экан деган хулоса келиб чиқмайди, албатта. Бу ҳақда жадвалнинг иккинчи қисми янада аниқроқ хулоса чиқариш имкониятини беради.

Агар суръат қаторларини 1990 йилга нисбатан таҳлил қиладиган бўлсак, МДХ мамлакатлари орасида Ўзбекистон Республикаси иқтисодиёти кўпроқ ижобий натижаларга эришганининг гувоҳи бўламиз. Озарбайжон, Грузия, Молдова ва Украина мамлакатларида ялпи ички маҳсулот ҳажми 1990 йил даражасининг ҳали ярмига ҳам етгани йўқ (37–44%). Арманистон, Қозогистон, Қирғизистон, Россия каби мамлакатларда унинг миқдори 1990 йил даражасининг 58–62 фоизини ташкил қилмоқда, холос. Белорусда бу кўрсаткич 73 фоиздан иборат бўлмоқда. Ҳатто бошқаларга нисбатан иқтисодиёти барқарорроқ ҳисобланадиган Болтиқбўйи республика-давлатлари ҳам пасайиш азобидан ханузгача халос бўла олганлари йўқ.

Ўзбекистонда эса 1996 йили ялпи ички маҳсулот ҳажми 1990 йил даражасидан 18 фоизга паст бўлди. 1997 йилга келиб бу фарқ бироз қисқарди ва 14 фоизни ташкил этди. Шундай қилиб бу муҳим иқтисодий кўрсаткич бўйича ислоҳотдан олдинги даражанинг 86 фоизига эришилди.

Демак, Белорусь, Қирғизистон ва Грузияда 1997 йилдаги иқтисодий ўсишнинг юқори кўрсаткичи ислоҳотлар бошланишидан олдинги даврга нисбатан эмас, балки 1996 йилга нисбатан олинган. 1996 йилда эса ялпи ички маҳсулот ишлаб чиқариш 1991 йилга нисбатан Белорусда – 65, Қирғизистонда – 58, Грузияда атиги 29 фоиз бўлган, холос. Фикримизнинг далили сифатида МДХ мамлакатларида бу йилларда саноат маҳсулотлари ишлаб чиқариш ҳажмининг ўсиш суръатларини кўрсатиш кифоя.

1997 йилда Ўзбекистонда саноат ишлаб чиқариш ҳажми 1990 йилга нисбатан 12,7 фоизга ўсди. Бу кўрсаткич Белорусда 1990 йил даражасининг 71, Қирғизистонда 51 фоизини ташкил этди. Қолган бирорта мамлакат ислоҳотдан олдинги даражанинг ярмига ҳам эришгани йўқ.

Ўзбекистон иқтисодиёти учун 1995 йил бурилиш йили бўлди. Ялпи ички маҳсулот ишлаб чиқаришнинг пасайиши кескин секинлашди, бир йилда у ҳаммаси бўлиб 0,9 фоизга тенг бўлди ва

**МДХ мамлакатларида
саноат ишлаб чиқариш ҳажмининг ўсиш суръатлари
(1990 йилга нисбатан фоиз ҳисобида)**

	1990	1992	1993	1994	1995	1996	1997
Ўзбекистон	100	94,7	98,1	99,7	100,0	106,0	112,7
Белорусь	100	89,7	80,7	66,9	59,1	61,0	71
Қирғизистон	100	73,4	54,8	39,5	32,4	35,0	51
Украина	100	89,1	82,0	59,6	52,4	50,0	49
Қозоғистон	100	85,4	72,8	52,3	48,0	48,0	49
Россия	100	75,4	64,8	51,3	49,6	48,0	48
Арманистон	100	47,8	42,9	45,2	46,2	47,0	47
Озарбайжон	100	80,0	74,4	57,5	47,6	44,0	44
Молдова	100	64,8	65,0	47,0	45,2	42,0	41
Грузия	100	41,9	30,8	18,6	16,8	18,0	19

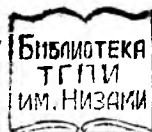
1996 йилдан бошлаб ҳозиргача ялпи ички маҳсулот ишлаб чиқаришнинг барқарор ижобий динамикаси давом этмоқда: 1996 йилда унинг ўсиши 1,7, 1997 йилда 5,2 фоиз, жорий йилнинг биринчи чорагида 3,3, иккинчи чорагида 4,1, ярим йил бўйича эса 4 фоизни ташкил этди. Бинобарин мамлакатимизда 1998 йил натижалари бўйича ялпи ички маҳсулот ҳажмининг 1990 йил даражасига эришишда ҳал қилувчи йил бўлади деб ҳисоблашга тўла асослар бор. Мамлакатимиз саноат ишлаб чиқариш ҳажми бўйича бу даражага 1995 йилда тўла эришган эди.

Ялпи ички маҳсулот ҳажми қанчалик универсал кўрсаткич бўлмасин, лекин барибир у иқтисодиётда кечаётган чуқур сифат ўзгаришларини ўзида тўла акс эттира олмайди. Шунинг учун ҳам уни тўлдирадиган, қўшимча иқтисодий кўрсаткичлардан фойдаланиш лозим бўлади.

Ўтган йил натижаларига кўра, ялпи ички маҳсулот ишлаб чиқариш умумий ҳажми суръатлари биринчи марта аҳоли сони ўсиш суръатларидан устун бўлишига эришилди. Бу ўта муҳим сифат кўрсаткичи бўлиб, иқтисодиётимизда 1980 йилдан кейин қузатилмаган эди. Натижада ялпи ички маҳсулот микдорини аҳоли жон бошига ҳисоблаганда 3,2 фоизга оширишга муваффақ бўлинди.

913200

17

Бу мамлакат иқтисодий қудрати ва аҳоли турмуш даражасини белгилайдиган муҳим мезонлардан бири бўлиб ҳисобланади.

Яна муҳим сифат кўрсаткичлардан бири шуки, ўтган йилдан бошлаб ижтимоий ишлаб чиқариш ҳажмининг ўсиши иқтисодиётда банд бўлганлар сонининг ўсиши билан бирга кечмоқда.

Иқтисодий ўсиш суръатлари таҳлили шуни кўрсатадики, бу жараён инфляциянинг паст суръатлари, ялпи ички маҳсулот ҳажмида жамғариш ва инвестициянинг юқори улуши, ялпи ички маҳсулотда давлат бошқариш харажатларининг нисбатан паст даражаси, шунингдек мамлакат иқтисодиётининг нисбатан очик характери ва бошқа сифат ўзгаришлари жўрлигида кечмоқда.

1997 йилда ялпи ички маҳсулотнинг 5,25 фоизга ўсиши инфляция суръатларнинг 1996 йилги 181,5 фоиздан 1997 йилга келиб, 167,9 фоизга, яъни 13,6 нуктага пасайиши жараёнида юз берди.

Ялпи ички маҳсулотда бошқариш харажатлари 1996 йилда 0,9 фоиз бўлса, 1997 йилда 0,7 фоиздан иборат бўлди. Бошқа давлатларга нисбатан бу анча паст даража ҳисобланади.

Ижтимоий ишлаб чиқариш ҳажмининг миқдор ва сифат жиҳатдан ўсиши ўз навбатида халқ турмуш даражасини кўтаришга – аҳоли пул ва реал даромадларини, пенсия, стипендия ва бошқа имтиёزلарни кўпайтириш, уй-жой, мактаб, тиббиёт объектлари қурилишини ривожлантиришга хизмат қилмоқда.

Қандай бўлмасин иқтисодий ўсишни таъминлаш ягона ва пировард мақсад эмас. Ялпи ички маҳсулот таркибини такомиллаштириш, бозор тан оладиган, кишиларнинг кундалик эҳтиёжини бевосита қондирадиган, сифатли ва экспорт талабларига жавоб берадиган маҳсулот ва хизмат турларини муттасил кўпайтириб бориш бош мақсадлардан ҳисобланади. Шундагина ислохотлар чуқур мазмун касб этади, кишиларни самарали меҳнатга рағбатлантиради. Мустақиллик йиллари давомида кучли ижтимоий сиёсат Ўзбекистон Ҳукуматининг устун ва изчил сиёсатларидан бири бўлиб қолмоқда.

II БОБ

ЎЗБЕКИСТОННИНГ РЕСУРСЛАР ПОТЕНЦИАЛИ

- Аҳоли ва меҳнат ресурслари
- Ёқилғи-энергетика ресурслари
- Минерал-хом ашё ресурслари
- Ер-сув ресурслари

Аҳоли ва меҳнат ресурслари

Ўзбекистон Республикаси аҳолиси сони 1998 йилнинг бошида 23.872,5 минг кишини ташкил этди. Улардан 60% дан зиёдроғи қишлоқда яшайди. Аҳоли зичлиги – 1 км² га 53,3 киши (1998). Ўзбекистон аҳоли сони бўйича Россия ва Украинадан кейин МДХда учинчи ўринда туради. Бу ерда Марказий Осиё минтақаси аҳолисининг 40% яшайди.

Ўзбекистоннинг характерли демографик хусусияти шундаки, унга аҳоли ўсишининг юқори суръатлари хос. Кейинги йилларда аҳоли табиий ўсишининг бир қадар пасайишига қарамасдан, бу кўрсаткич МДХ мамлакатлари орасида энг юқорилардан бири бўлиб қолмоқда. Биргина 1990–1997 йилларнинг ўзидаёқ мамлакат аҳолиси 13,3% га кўпайди. Аҳоли ўсишининг ўртача йиллик суръатлари 1,8% ни ташкил этди.

1-жадвал

Ўзбекистон аҳолисининг ўсиши
(минг киши ҳисобида)

Йил-лар	жами аҳоли сони	Шу жумладан				Аҳолининг йиллик ўртача ўсиш суръатлари, %			1 км ² га тўғри келадиган аҳоли сони
		шаҳар аҳолиси		қишлоқ аҳолиси		жами аҳоли	шу жумладан		
		сони	ҳиссаси, %	сони	ҳиссаси, %		шаҳар аҳолиси	қишлоқ аҳолиси	
1990	20322	8282	40,8	12040	59,2	2,1	2,1	2,1	45,4
1995	22562	8733	38,7	13830	61,3	1,6	0,9	2,1	50,4
1996	23007,2	8831,0	38,4	14176,2	61,6	1,9	1,1	2,4	51,4
1997	23443,7	8943,9	38,2	14499,8	61,8	1,9	1,3	2,3	52,4
1998	23867,0	9058,7	37,9	14808,7	62,1	1,8	1,3	2,1	53,3

Ўзбекистонда ижтимоий-демографик ҳолатга турли омиллар таъсир кўрсатади. Уларнинг орасида асосийлари – жамиятнинг асоси сифатида кучли оила институти, қишлоқ аҳолиси ҳиссасининг устуңлиги, ўлим даражасининг камайиши, ўртача ҳаёт кечирининг узайиши ва бошқалардир.

Жаҳонда энг юқори никоҳ даражаси ва оила ажралишининг энг паст даражаси кузатиладиган мамлакатлардан бири Ўзбекистондир, яъни 8,3 никоҳга битта ажралиш тўғри келади (1997). Ўзбек оилалари анъанавий мустаҳкам. Оила кўп асрлик анъаналар ва халқнинг менталитетига мувофиқ мамлакат аҳолиси учун энг ҳаётий кадриятлардан бири бўлиб келган ва шундай бўлиб қолмоқда.

2-жадвал

Никоҳ ва ажралишлар

Йиллар	Никоҳлар сони, минг	Ажралишлар сони, минг	100 киши ҳисобига	
			никоҳлар	ажралишлар
1980	173,6	22,5	10,8	1,4
1990	217,3	29,9	10,6	1,5
1996	171,7	20,2	7,4	0,9
1997	181,4	21,5	7,7	0,9

Ўзбек оилалари, асосан қишлоқда, одатда кўп болалик. Республика аҳолисининг ярмидан кўпроғини қишлоқ аҳолиси ташкил этади. Урбанизация (шаҳарлаштириш) жараёни бу ерда жуда секин кечади. 1980 йилдан бери шаҳар ва қишлоқ аҳолиси нисбатан деярли ўзгармасдан келмоқда. Маҳаллий аҳоли анъанавий муқим яшайди. Шунинг учун ҳам миграция ва эмиграция жараёнларининг мамлакат аҳолиси табиий ўсишидаги ўрни юқори эмас.

Турмуш даражасининг ўсиши, тиббий ва ижтимоий таъминотнинг яхшиланиши, табиатни муҳофаза қилиш тадбирларининг йўлга қўйилиши билан умумий ўлим даражаси ҳам камаймоқда. Бу омил ҳам ўз навбатида мамлакат аҳолиси табиий ўсувига ижобий таъсир кўрсатади.

Туғилиш, ўлим ва аҳолининг табиий ўсиши

Йиллар	туғилганлар сони, минг	ўлганлар сони, минг	аҳолининг табиий ўсиши, минг	Аҳолининг 1000 киши ҳисобиغا		
				туғилганлар сони	ўлганлар сони	аҳолининг табиий ўсиши,киши
1980	540,0	118,9	421,1	33,9	7,5	26,4
1990	691,6	124,5	567,1	33,7	6,1	27,6
1996	634,8	144,8	490,0	27,3	6,2	21,1
1997	614,0	138,6	475,4	26,0	5,9	20,1

Ўзбекистоннинг туб аҳолиси – ўзбеклардир. 1989 йил аҳоли рўйхатига кўра улар мамлакат аҳолисининг 74% ини ташкил этди. Ўзбекистоннинг иккинчи туб аҳолиси қорақалпоқлар бўлиб, уларнинг мамлакат аҳолиси таркибидаги ҳиссаси 2,1%. Марказий Осиёнинг туб аҳолисидан ҳисобланадиган тожиклар республика аҳолисининг 4,7%, қozoқлар 4,1%, қирғизлар 0,9%, туркманлар 0,6% ини ташкил этади. Ўзбекистонда улардан ташқари татарлар, қрим татарлари, озарбайжонлар, бошқирлар, уйғурлар, славян халқларидан – руслар, украинлар, белоруслар, шунингдек поляклар, чехлар, словаклар, болгарлар истиқомат қилади. Ўзбекистонда форслар, пуштулар, балужлар, корейслар, арманлар, яхудийлар ва б. ҳам яшайди.

Ўзбекистон аҳолисининг жинсий ва ёши бўйича таркиби қуйидагича тавсифланади. Агар 1959 йилда республика аҳолиси таркибида эркаклар 48, аёллар 52% ни ташкил этган бўлса, кейинги йилларда бу нисбатнинг бараварлашуви жараёни борди. Ҳозирги пайтда 49% аҳоли эркаклар, 51 % аҳоли аёллардан иборат. Қишлоқда бу кўрсаткичлар деярли тенпа-тенг.

Болалар ва ўсмирлар (0–14 ёш) аҳоли умумий сониди 40,8%, ёшлар (15–29 ёш) – 28,3%. Шундай қилиб, мамлакат аҳолисининг 2/3 қисми болалар, ўсмирлар ва ёшлардан иборат.

Ўзбекистон қатта меҳнат потенциалига эга. Меҳнат ресурслари мамлакат барча аҳолисининг қарийб 50% ини ташкил этади ва йилига 210–220 минг кишига ўсмоқда. Ўзбекистон меҳнат ресурсларининг характерли хусусияти унинг ёш ва малака таркиби билан белгиланади. Мамлакат аҳолисининг ўртача ёши 24 га тенг. Бу янги аср бўсағасида меҳнат потенциал таркибида юқори меҳнат фаоллиги ва малака тайёргарлигига эга бўлган кишилар кўпчиликини ташкил этишини билдиради.

Мехнат ресурсларидан самарали фойдаланишнинг катта имкониятлари иш билан банд аҳолини таркибий қайта тақсимлаш, янги илғор тармоқларга ва фаолият соҳаларига ёшларни жалб қилишда. Ҳозирги вақтда ижтимоий ишлаб чиқаришда банд бўлганларнинг 1/3 қисми қишлоқ хўжалигида жойлашган. Уларни бу соҳадан бўшатиш ва иқтисодиётнинг бошқа соҳаларига, энг аввало қайта ишловчи саноат, хизмат кўрсатишга мослаб малакасини ўзгартириш иқтисодий ўсиш учун янги имкониятлар очади.

Ўзбекистонда аҳоли ва меҳнат ресурсларининг умумий ва касб маълумоти даражаси анча юқори ҳисобланади. Мамлакатда мажбурий умумий ўрта маълумот олиш қонун билан белгиланган. Уни умумтаълим мактаблари, лицейлар, гимназиялар, ўрта касб-хунар ўқув юртлари, бизнес-мактаблар орқали олиш мумкин. Ҳар 1000 киши ҳисобига олий ва тўлиқсиз олий маълумотга эга бўлганлар сони 143 кишини ташкил этди. Ҳар 1000 аҳолидан 200 киши ўрта махсус маълумотга эга бўлган мутахассисдир. Моддий ишлаб чиқариш соҳасида банд бўлганларнинг ҳар тўрттасидан бири олий ёки ўрта махсус маълумотга эга.

4-жадвал

**Иқтисодий фаол аҳоли ва уларнинг мулк шакллари
бўйича бандлиги**
(1997 й., минг киши)

Барча аҳоли	Меҳнат ресурслари	Иқтисодий фаол аҳоли	Иқтисодиётда банд бўлганлар	шундан жумладан	
				давлат сектори, %	нодавлат сектори, %
23563,0	11826,0	8715,4	8680,0	28,7	71,3

Мулк шакллари бўйича бандлик таркибида рўй бераётган жиддий ўзгаришлар прогрессив ҳодиса ҳисобланади. Ҳозирги вақтда иқтисодиётнинг нодавлат секторида иқтисодиётда банд бўлганларнинг 71,3% меҳнат қилмоқда. Андижон ва Фарғона вилоятларида бу кўрсаткич 78%, Бухоро, Наманган, Сурхондарё ва Қашқадарё вилоятларида 76%. Навоий вилояти ва Тошкент шаҳрида аксинча, анча паст 54–55% атрофида. Чунки бу саноат марказларида йирик давлат саноат корхоналари, транспорт ва қурилиш ташкилотлари мавжуд. Шунга қарамадан иқтисодиётда

нодавлат сектори ҳиссасининг ошиб бориш тенденцияси келажакда яна давом этади. Шу билан бирга аҳолининг саноатнинг янги тармоқлари (электроника, қайта ишлаш ва хизмат кўрсатиш)да банд бўлган қисми кўпайиб боради.

Ёқилғи-энергетика ресурслари

Асосий ёқилғи-энергетика ресурслари нефть, газ, кўмир ва электроэнергия ҳисобланади. Кейинги йилларда қатор нефть-газ конлари топилди. Фарғона вилояти ҳудудида йирик конлардан Шимолий Сўх, Андижон вилоятида Жанубий Оламушук, Полвонтош, Чунғара, Чимиён, Шўрсувни кўрсатиш мумкин. Фарғона водийсидаги конларда асосан нефть учрайди. Улар бир неча ўн йиллардан бери халқ хўжалигига хизмат қилиб келмоқда. Наманган вилоятида Мингбулоқ конининг очилиши муҳим аҳамиятга эга бўлди. Фарғона нефти асосан енгил, олтингургурти кам, парафини кўпроқ. Жанубда нефть конлари Сурхондарё вилоятида жойлашган.

Нефть конларининг катта захиралари Устюртда топилган. Булардан ташқари нефть-газ конденсат конлари Муборак, Шўртан, Ўртабулоқ ва бларда жойлашган. Бухоро вилоятидаги Кўкдумалоқ кони айниқса беқиёсдир.

Ўзбекистонда газнинг аниқланган захиралари 2 триллион кубометрни, кўмирники 2 миллиард тоннадан зиёдрқни ташкил этади. Мамлакатда топилган конларнинг захиралари нафақат ички эҳтиёжларни тўла қондиришга қодир, балки энергия манбаларини ташқарига экспорт қилиш имконини ҳам беради.

Нефть ва газга бой бешта минтақа аниқланган: Устюрт, Бухоро-Хива, Жануби-ғарбий Ҳисор, Сурхондарё ва Фарғона. Газнинг ҳозирги аниқланган захиралари мамлакат эҳтиёжларини 35, нефтники 30 йил мобайнида қоплашга этади. Аммо Ўзбекистонда газ ва нефть захираларини излаб топиш даражаси ҳозир 30–32% дан ошмайди.

Газ қазиб олиш саноати ва уни ишлаб чиқаришининг ривожланиши, табиий газ ва газ конденсатини қайта ишлаш истикболлидир. Газнинг таркибида этан, пропан ва бутан бўлиб, улардан полимер материаллари олинади. Шўртан газ-кимё мажмуидан олинаётган пропандан келгусида нитрон толаси ишлаб чиқариш мумкин.

**Ўқилғи-энергетика мажмуи ривожланишининг
асосий кўрсаткичлари**

	1997 йил	1997 й. да 1996 й. га нисбаган, %
Нефть, млн. т	7,9	103,5
Газ, млрд. м ³	51,2	104,6
Бензин, минг т	1343,3	111,7
Дизель ёқилғиси, минг т	2034,6	109,3
Электр энергияси, млрд. кВт.с	46,0	101,4
Кўмир, минг т	2946	103,8

Ўзбекистонда турли йилларда 3 та йирик кўмир кони аниқланган. Улар Ангрен (Тошкент вилояти), Шарғун ва Бойсун (Сурхондарё вилояти) конларидир. Ангрен кони Оҳангарон дарёси водийсида жойлашган бўлиб, бу ерда кўмир қўнғир очиқ усулда казиб олинади. Унинг асосида Ангрен ГРЭСи ишлайди. Шарғун кони 600–800метр баландликдаги тоғликда жойлашган. Кўмир казиб олиш жараёнида қимматли минерал хом ашё ресурслари ҳам ажратиб олинади. Улар каолин, кварц қумлари ва бошқалар бўлиб, кўплаб янги замонавий маҳсулотлар ишлаб чиқаришни ривожлантиришда хом ашё базаси бўлиб хизмат қилади.

Минерал-хом ашё ресурслари

Ўзбекистон минерал хом ашё ресурсларига жуда ҳам бой ва бу ерда стратегик материалларнинг катта захиралари жойлашган. Турли хил фойдали қазилма бойликларнинг 2700 дан ортиқ конлари топилган бўлиб, улар минерал хом ашёларнинг 93 турини ўз ичига олади. Конларнинг руда захиралари 2,3 триллион АҚШ доллари атрофида баҳоланмоқда. Минерал хом ашё потенциалининг умумий баҳоси 3,3 триллион доллардан зиёдрокдир.

Ҳар йили мамлакатимиз ер қаъридан 5,5 млрд. долларлик қазилма бойликлар олинмоқда. Қатор муҳим қазилма бойликлар – олтин, уран, мис табиий газ, вольфрам, калий тузлари, фосфоритлар, каолиннинг аниқланган захираларга кўра Ўзбекистон нафақат МДХда, балки бутун жаҳонда етакчи ўринлардан бирида туради. Масалан, олтин захиралари бўйича Ўзбекистон жаҳонда 4-ўринда, уни казиб олиш даражаси бўйича эса 7-ўринда, уран захираси бўйича 7–8, мис бўйича 10–11-ўринларни эгаллаб турибди.

Ҳозирги вақтда олтиннинг 30 дан ортиқ конлари қидириб топилган. Унинг асосий захиралари Марказий Қизилқумда. Мурунгов олтин кони бугун Евроосиё қитъасида маълум ва машҳур, руда таркибида олтин миқдори юқори ҳисобланади. Ўзбекистон олтини жаҳонда энг сифатлилардан бўлиб, у қатор халқаро мукофотлар соҳиби бўлган.

Кейинги йилларда Самарқанд ва Тошкент вилоятларида янги олтин руда конлари қидириб топилди. Ўзбекистондаги ҳозирча қидириб топилган барча олтин захиралари тўрт минг тоннадан ошади.

Кумуш конлари Тошкент, Навоий ва Наманган вилоятларида жойлашган. Республикада 30 уран кони мавжуд. Унинг қидириб топилган захираси 50–60 йил давомида фойдаланишга етарли. Уран билан йўлдош рений, скандий ва бошқа металллар учрайди. Шунингдек мис, кўргошин, қалай, вольфрам ва литий каби муҳим стратегик нодир ва рангли металлларнинг йирик конлари бор. Республикада ҳар йили 80 минг тонна мис ишлаб чиқарилади. Амалдаги ишлаб турган конлар мисни яна 40–50 йил, кўргошин ва қалайни 100 йил мобайнида ишлаб чиқаришни таъминлашга қодир.

Рангли металллар захиралари асосан Олмалик кон районида жойлашган. Қалмоққир мис кони ноёб ҳисобланади. Бу коннинг рудасини қайта ишлаш мамлакатдаги энг йирик корхоналардан бири Олмалик кон-металлургия комбинатида амалга оширилади. Шунингдек бу саноат районида мис, молибден, олтин, кумуш, рений, теллур, селен ва б. катта захираларига эга бўлган Дальний кони бор.

Кўргошин-қалай металлари Олмаликдаги Кўргошинкон, Жиззах вилоятидаги Учқулоч ва Сурхондарё вилоятидаги Хондиза конларидан олинади. Бу конларда яна йўлдош металллар – мис, кумуш, кадмий, селен, олтин ва индий ҳам учрайди. Вольфрам конлари Жанубий Тяньшанда кўпроқ учрайди. Ўзбекистонда молибденли формациялар ҳам бор. Чатқол-Қурама тоғлари висмутга бой. Жанубий Фарғона белбоғининг ўзидан 100 дан ортиқ симоб ва 10 дан ортиқ сурьма рудаланишлари аниқланган.

Қора металллардан энг кўп тарқалганлари темир, титан, марганец, магний, хром ва бошқалардир. Темирнинг бир неча конлари ва руда кўринишлари аниқланган. Улар орасида муҳими Қорақалпоғистон Республикасидаги Тебинбулоқ титан-магний кони

ҳисобланади. Марганец конлари Зарафшон, Қоратепа, Лолабулоқ ва бошқа жойларда мавжуд. Магматик хром Қизилқумда, Фарғонада, айниқса Томдитов ва Султон Увайсда кўллаб учрайди.

Кон-кимё хом ашёси таркибида минерал тузлар, олтингугурт, шпатит ва бошқаларни кўрсатиш мумкин. Республика ош ва калий тузларига, магний ва натрийга бой. Уларнинг йирик конлари Бойбичекан, Тубагатан, Оқпат, Лалмикон ва Хўжайконда жойлашган. Фосфоритларнинг захираси чексиз. Улардан унумли фойдаланиш учун Қизилқум фосфорит комбинати, Кўнғирот сода заводи жадал суръатларда қурилмоқда. Калий тузлари билан таъминланганлик камида 100 йилга етади. Тубагатан калий тузлари базасида калийли ўғитлар ишлаб чиқариш корхонаси қурилмоқда. Тузларни комплекс қайта ишлаш йўл-йўлакай бром, темир, магнезит ва гипс олиш имконини беради.

Ўзбекистонда нометалл хом ашё – глауконит, дала шпати, волластонит, графит, асбест, тальк, тальк тоши, абразивлар, қимматбаҳо ва ишлов бериладиган тошлар конлари кўп. Волластонитнинг 50 га яқин кўриниши ва конлари аниқланган. Графитнинг 30 дан ортиқ руда рудаланиши ва конлари маълум.

Қимматбаҳо ва ишлов бериладиган тошлардан топаз, феруза, аметист, тоғ хрустали, халцедон, яшма, нефрит, лазурит, амазонит, родонит, агальматолит, мрамар оникси ва бошқаларнинг анча йирик захираларини қайд этиш лозим.

Ўзбекистонда тоғ кон-металлургия хом ашёсининг жуда катта захиралари мавжуд. Уларнинг кўпчилигидан ўтга чидамли (оловбардош) материаллар сифатида фойдаланилади. Устюртда, Жанубий Орол бўйида, Султон Увайсда, Марказий Қизилқумда ва Зирабулоқ-Зиёвудин тоғларида бентонит гилининг 150 дан ортиқ конлари бор.

Ўзбекистон шароитида биноларга безақ беришда ишлатиладиган гранит тошлари, кварц қумлари, цемент хом ашёси, ғишт хом ашёси, гипс, оҳак ва бошқалар қурилиш материаллари ҳисобланади. Мамлакатимизда мрамарнинг 20, гранитнинг 15 га яқин кони аниқланган. Уларнинг захиралари 100 йилдан ортиқ вақтга етади.

Ер-сув ресурслари

Ўзбекистон ери ниҳоятда серҳосил. Қулай иқлим шароити, деҳқончиликнинг сугоришга асосланганлиги республикада қишлоқ хўжалигининг қудратли ресурс базасини ривожлантиришга шароит ҳозирлади.

Ўзбекистоннинг умумий ер майдони 447,9 млн. га, шундан 27,9 млн. га қишлоқ хўжалигига қарашли ерлар. Қишлоқ хўжалигида фойдаланишда бўлган ерларнинг 4474 минг га (15,9%) ҳайдаладиган ерлар. Республиканинг ер фонди фойдаланиш бўйича хилма-хил. Мамлакат умумий ер майдонининг 5–6 млн. гектари деҳқончиликда фойдаланилади. Улар суғориладиган ва лалми ерлардир. Қолган ҳудудлар асосан яйлов ва қисман тоғ ўрмонларидан иборат.

Суғориладиган ерлар 4,2 млн. га дан иборат, шундан 1,6 млн. га чўл зонасида, қолган қисми сур тупроқли минтақада. Суғориладиган ерлар Фарғона водийси, Зарафшон водийси, Амударёнинг қуйи оқимларида катта майдонларни эгаллайди. Жами суғориладиган майдоннинг қарийб 3 млн. гектари экинзор.

Лалмикор ерлар майдони 767 минг га дан зиёд. Экин экиш учун етарли даражада намлик тўпланадиган ерлардан фойдаланилади. Лалмикор ерларнинг нисбатан катта майдонлари Қашқадарё, Самарқанд, Тошкент, Жиззах вилоятларида жойлашган. Оч сур тупроқли лалмикор ерларнинг бир қисми суғориб экилади.

Чўл яйловлари Ўзбекистонда энг катта майдон – 22,8 млн. га ни ташкил этади, шундан 10 млн. га сур-кўнғир тупроқли, қарийб 13 млн. га қумли ерлар ва қумли тупроқлар. Қолган қисми ўтлоқ-тақир, тақир тупроқлар ва тақир ҳамда шўрхоқлардан иборат. Чўл-яйлов жойлардаги суғоришга яроқли ялпи майдон қарийб 12 млн. га.

Ўзбекистон ўсимликлар дунёсининг хилма-хиллиги, турларга ғоят бойлиги ва уларнинг халқ хўжалигидаги муҳим салмоғи билан Марказий Осиёда ўзига хос ўринга эга. Ўлкада 146 оилга мансуб 4500 га яқин ўсимликлар тури мавжуд. Мамлакатимизда ўсимликлар ўсмайдиган жой йўқ. Уларни текисликдаги қумли чўллардан тортиб, қорли баланд тоғларгача бўлган турли рельеф ва тупроқ шароитида учратиш мумкин. Ўзбекистонда ўсимликлар тури минтақаларга кўра (чўл, адир, тоғ, яйлов) тарқалган.

Чўл (текислик) – денгиз сатҳидан 400–500 м гача бўлган баландликдаги жойлар. Ундаги ўсимликларнинг тури, асосан, қум ва гипсли тупроқлар ҳамда шўрхоқлар билан боғлиқ. Адирлар денгиз сатҳидан 500–700 м дан 1200–1600 м гача бўлган баландликдаги жойлар бўлиб, ўсимлик турларига жуда бой. Тоғларнинг денгиз сатҳидан 1200–1600 м дан 2700–2800 м гача бўлган жойларида табиий ҳолатда ўсадиган ўсимлик ва дарахтлар

тур таркиби бошка минтақалардан фарқ қилади. Тоғларимизни арчазорларсиз тасаввур қилиб бўлмайди, улар тоғ ёнбағирларини эрозиядан сақлайди. Тоғларнинг 2700–2800 м дан юқорида жойлашган қисми яйлов тарзида фойдаланилади. Бу минтақа баланд бўйли дарахтларнинг ўсмаслиги, қоялар ва текисликлар (плато)нинг кўплиги билан ўзига хос манзара ҳосил қилади.

Ўзбекистон ҳайвонот дунёси ҳам турларга ниҳоятда бой. Сут эмизувчи ҳайвонлар 6 туркум: ҳашаротхўрлар (6 тур), қўлқанотлилар (20), қуёнсимонлар (2), кемирувчилар (37), йирткичлар (24), туёқлилар (8) га мансуб. Республикада қушларнинг 410 тури бор, шулардан 184 тури чумчуқлар туркумига киради. Судралиб юрувчиларнинг 57 тури мавжуд. Сув ҳавзаларида 60 га яқин турдаги балиқлар бор. Турга энг бой синф ҳашаротлардир. Улар 15 минг турдан ортиқроқ.

Ўзбекистондаги д а р ё л а р асосан тоғлардаги қор ва музликлардан сув олади. Иқлим иссиқ ва қуруқ бўлганлигидан дарёларнинг суви уларнинг ўрта ва қуйи оқимида суғоришга ва буланишга сарф бўлади. Текисликдаги дарёларнинг сувлари эса қор ва ёмғирлардан ҳосил бўлади.

Республиканинг энг йирик сув артериялари – Амударё ва Сирдарё Ўзбекистондан ташқарида бошланади. Ўзбекистоннинг энг йирик дарёлари: Норин, Қорадарё, Сўх, Чирчик, Зарафшон, Сурхондарё, Қашқадарё, Шерободдарё. Уларнинг кўпчилиги фақат ўрта ва қуйи оқимида мамлакатимиз ҳудудидан оқиб ўтади. Дарёларнинг тўлинсув даври сув манбаининг тури ва сув йиғиш ҳавзасининг баландлигига қараб баҳор ёки ёзда кичикроқ дарёларда 1–2 ой, йирик дарёларда 3–4 ой давом этади. Бу даврда дарёлар йиллик сув ҳажмининг 70–95 % оқиб ўтади.

С е л о қ и м л а р и Ўзбекистоннинг тоғли ва тоғ олди ерларида кенг тарқалган. Сел келиши хавфи бўлган ҳудудлар сел суви йиғиладиган майдонларга ва тупроқ-грунтларнинг сув сингдириш имкониятларига қараб аниқланади. Сел баҳор ва ёз бошларида айниқса Фарғона водийсида, Қашқадарё ва Сурхондарё вилоятларида кўпроқ кузатилади.

Ўзбекистонда йирик к а н а л л а р мавжуд. Улардан асосан суғориш мақсадларида фойдаланилади. Улар орасида Занг, Далварзин, Нарпай, Пахтаарпа, Қиличчиёзбой, Қизкетген, Жанубий Фарғона, Шимолий Фарғона, Катта Фарғона, Тошсоқа, Эски Ангор, Жанубий Мирзачўл, Аму – Қоракўл, Аму – Бухоро, Катта

Андижон, Катта Наманган, Қарши магистрал, Шимолий Мирзачўл каналларини кўрсатиш мумкин. Мавжуд каналларнинг умумий узунлиги қарийб 160 минг км, шундан 22 минг км хўжаликлараро каналлар, қолган қисми ички хўжалик тармоқларидир. Ўзбекистонда гидроэлектр станциялари учун хизмат қиладиган каналлар ҳам мавжуд.

Ўзбекистон ҳудудидаги энг йирик кўл бу Орол денгизидир. Аммо кейинги йилларда Оролга сув берувчи Амударё ва Сирдарёнинг суви кўплаб суғоришга ишлатилгани ва сув омборларига тўпланганлиги туфайли денгиз сатҳи ҳалокатли қисқариб, шўрлиги ҳам кескин ортиб бормоқда. Мамлакатимизда жами 250 га яқин катта-кичик кўллар бор. Амударё дельтасидаги энг катта кўл Судацье кўлидир. Тоғларда ҳам кўллар кўп. Тоғлардаги аксарият кўллар 2000–3000 м баландликда жойлашган. Тоғ кўлларининг сатҳи 1 км² дан ошмайди. Текисликдаги кичик кўллар Сирдарё ва Амударё қайирларида, Амударё дельтасида, суғориладиган воҳалар чеккаларида жойлашган.

Ўзбекистонда сўнгги йилларда бир қанча сув омборлари қурилди. Улар асосан ирригация мақсадлари учун мўлжалланган. Улардан энг йириклари Андижон, Чорвоқ, Каттакўрғон, Жанубий Сурхон, Чимкўрғон, Қуйимозор, Пачкамар, Каркидон, Учқизил, Косонсой, Жиззах, Туямўйин, Туябўғиз, Ҳисорак сув омборларидир. Сув омборларининг ҳажми уларга сув берувчи дарёлар режими ва сув хўжалиги мақсадлари билан боғлиқ.

III БОБ

САНОАТ

- Саноатнинг иқтисодийда тутган ўрни
- Ёқилғи-энергетика мажмуи
- Металлургия
- Кимё саноати
- Машинасозлик ва металлни қайта ишлаш
- Ёғочсозлик саноати
- Қурилиш материаллари саноати
- Енгил саноат
- Озиқ-овқат саноати
- Ун, дон, аралаш ем саноати

Саноат халқ ҳўжалигининг йирик соҳаси – унда 1 млн.дан ортиқ ишчи ва хизматчилар меҳнат қилади. Бу иш билан банд бўлган аҳолининг 1/8 қисмини ташкил этади. Саноатда 100 дан ортиқ тармоқ бўлиб, улардан 6 таси базавий ҳисобланади. Асосий фондларнинг 40% саноат ҳиссасига тўғри келади, ялпи ички маҳсулотнинг 16% дан ортиқроғи саноатда яратилади. Ўзбекистон саноатида электр энергияси, газ, нефть, кўмир, бензин, пўлат, автомобиллар, тракторлар, пахта териш машиналари, электродвигателлар, трансформаторлар, аккумуляторлар, кабеллар, экскаватор, кўприкли кўтаргичлар, йиғирув машиналари, самолётлар, олтингугург кислотаси, минерал ўғитлар, сунъий толалар, цемент, турли қурилиш материаллари, газламалар, пахта мойи, ун, гуруч, кийим-кечак, озиқ-овқат маҳсулотлари ва бошқалар ишлаб чиқарилади. Республика саноатида тармоқларнинг тутган ўрни ҳар хил (1-жадвал). Саноат тармоқлари орасида қишлоқ ҳўжалиги маҳсулотларини қайта ишловчи ва агросаноат мажмуига хизмат кўрсатувчи тармоқлар тарихан етакчи мавқега эга. Булар пахта тозалаш, шойи тўқиш, консерва, ёғ-мой ва бошқа саноат турларидир. Шунингдек кимё ва нефть кимёси, машинасозлик, электроника, энергетика, металлургия, енгил ва қурилиш материаллари саноати жадал суръатларда ривожланмоқда.

Саноат тараққийетида ёқилғи-энергетика мажмуасининг ўрни алоҳида. Унинг таркибига газ, нефть ва нефтни қайта ишлаш,

кўмир ва энергетика киради. Бу мажмуанинг ҳиссаси саноат ишлаб чиқаришида 26,8% дан иборат. Ўзбекистон жаҳондаги ўнта йирик газ ишлаб чиқарувчи мамлакатлар жумласига киради. Республикада қудратли гидроэлектр станциялари ва иссиқлик электр станциялари мавжуд.

Металлургия мажмуаси таркибига маъдан хом ашёсини, қора ва рангли металлларни қазиб чиқарувчи, бойитувчи ва қайта ишлаб чиқарувчи корхоналар киради. Олтин, кумуш, мис, қўрғошин, рух, вольфрам, молибден, литий, уран, алюминий хом ашёси, нодир металллар ва бошқа қатор қазилма бойликларнинг аниқланган захиралари кўп. Ўзбекистонда олтиннинг 30 та қони топилган. Қазиб олинган олтиннинг умумий миқдори бўйича Ўзбекистон МДХ мамлакатлари орасида иккинчи, кумуш, мис, қўрғошин, рух ва вольфрам бўйича учинчи ўринни эгаллайди. Ўзбекистон жаҳон ҳамжамиятида олтин ишлаб чиқариш миқдори бўйича саккизинчи, уни аҳоли жон бошига ишлаб чиқариш бўйича эса бешинчи ўринда туради.

Кимё ва машинасозлик мажмуалари саноатнинг муҳим соҳаларидир, янги иқтисодий шароитда бу тармоқларда чуқур таркибий қайта қуришлар амалга оширилмоқда. Улар мамлакатнинг иқтисодий мустақиллигини мустаҳкамлашга йўнаттирилган.

Ишлаб чиқарилаётган истеъмол молларининг учдан бир қисми енгил саноат корхоналари томонидан амалга оширилмоқда. Бу ерда анъанавий етакчи соҳа тўқимачилиқдир.

1-жадвал

Саноат маҳсулотининг тармоқлар бўйича таркиби (%)

Тармоқлар	1994	1995	1997
Бутун саноат	100,0	100,0	100,0
Ёқилғи-энергетика мажмуи	18,3	18,3	26,8
Металлургия	14,1	13,9	10,7
Кимё ва нефть саноати	4,6	5,2	4,2
Машинасозлик ва металлни қайта ишлаш	7,3	8,8	12,0
Ёғочсозлик саноати	0,9	1,0	0,8
Қуриш материаллари саноати	5,0	4,5	4,2
Енгил саноат	19,0	18,6	17,6
Озиқ-овқат саноати	9,7	9,8	9,8
Ун, дон, аралаш еم саноати	9,9	9,9	9,9

Ёқилғи-энергетика мажмуи

Энергетика Республика халқ хўжалигининг негиз тармоғи, республикада иқтисодий ва техника тараққиётининг мустақкам пойдевори ҳисобланади. Ўзбекистон энергетика системаси умумий ўрнатилган қуввати 11,5 млн. кВт бўлган 37 иссиқлик ва гидравлик электр станцияларда йилига 55 млрд. кВт. с дан ортиқ электр энергияси ишлаб чиқариш имкониятига эга. Ўзбекистон энергетика системасининг барча кучланишлардаги электр тармоқларининг умумий узунлиги қарийб 228 минг км ни ташкил қилади. Тармоқ трансформаторларининг умумий қуввати 42,6 МВА га тенг. Ҳозир республика энергетика тизимида 60 мингга яқин киши ишлайди.

Ўзбекистонда электр қувватидан асосан 20-аср бошларидан фойдаланила бошланди. Ўша даврда Тошкентда 2 электр станция қурилган бўлиб, бири (қуввати 1450 кВт, 5 дизель) трамвайни ток билан таъминлаш, иккинчиси (Павлов электр станцияси, қуввати 125 кВт) шаҳарни ёритиш учун ишлатилган. 1913 йилда Ўзбекистон худудида умумий қуввати 3 МВт чамасида бўлган 6 кичик дизель электр станциялари бўлган, йиллик электр энергияси ҳосил қилиш 3,3 млн. кВт. с га етган.

20-йилларда Ўзбекистонда иссиқлик энергетикаси дизель ва майда буғ турбинали электр станцияларини қуриш йўналишида ривожланди. Дизель электр станциялар умумий мақсадларда ҳамда иссиқлик энергиясига эҳтиёжи бўлмаган пахта заводлари, насос станциялари, каналлар ва бошқа қорхоналар қошида қурилди. Республикадаги дастлабки буғ турбинали электр станциялари Фарғона ва Каттақўрғон ёғ-мой заводларида қурилди. Фарғона ёғ-мой заводининг «Шарқ тонги» иссиқлик электр маркази (ИЭМ) умумий мақсадлардаги электр станцияси бўлган биринчи ИЭМдир.

1934 йил 25 сентябрда Ўзбекистон энергия системасининг ташкилий асоси – «Ўзбекэнергия» энергетика бошқармаси (ҳоз. ЎзР Энергетика ва электрлаштириш вазирлиги) тузилди.

30-йиллар бошидан Чирчиқ-Бўзсув ГЭСлар каскади барпо этилди. Ўзбекистондаги биринчи гидроэлектр станцияси Бўзсув ГЭС шу трактда қурилиб, 1926 йилда ишга туширилган эди. Чирчиқ – Бўзсув гидроэнергетика трактида гидроэнергетика қурилиши тез суръатлар билан давом эттирилиб, 1926 йилдан 1940 йилга қадар мазкур тракт гидроэлектр станцияларида 67 минг кВт

генератор қувватлари ишга туширилди.

Урушдан кейинги йилларда Ўзбекистон энергетика системасида қувватларни ошириш гидроэлектр станциялар қурилиши ҳисобига амалга оширилди. 1950 йилда Ўзбекистон умумий энергетика балансида ишлаб чиқарилган электр энергиянинг 64,3% ГЭСлар ҳиссасига тўғри келди. Республика халқ хўжалигининг энергия таъминоти Чирчиқ ва Сирдарё дарёларининг сувчанлигига бевосита боғлиқ бўлиб қолди.

50-йилларнинг 2-ярмига келиб Ўзбекистонда жуда бой табиий газ захираларининг топилиши электр энергияси ишлаб чиқаришни кескин ошириш имкониятини яратди. 60–70-й.ларда табиий газ негизида ишлайдиган Тошкент, Навоий, Тахياتош, Сирдарё ГРЭСлари, Ангрен кўмир кони базасида ишлайдиган Ангрен ГРЭСнинг ишга туширилиши натижасида энергетика қувватлари умумий балансида иссиқлик электр станциялари (ИЭС)нинг ҳиссаси 80% га етди. Электр станциялари қурилиши билан бир вақтда электр тармоқлари, электр узатиш линиялари (ЭУЛ) ва шаҳарлар яқинида кичик станциялар барпо этиш давом эттирилди.

1960 йили 110 ва 220 киловольтли электр узатиш линиялари билан Ўзбекистон, Тожикистон, Туркменистон, Қирғизистон ҳамда Қозоғистоннинг жанубидаги 5 вилоятини бирлаштирган Ўрта Осиё Бирлашган энергетика системаси ташкил этилди. Тошкентда Бирлашган энергетика системалари иш тартиботини оператив бошқариш учун Бирлашган диспетчерлик бошқаруви тузилди (1991 йилдан «Энергия» бирлашган диспетчерлик маркази). Энергетика системаларини бирлаштириш халқ хўжалигида электр таъминоти сифати ва пухталигини тубдан яхшилади, гидро ресурслар ва ёқилғидан оқилона фойдаланиш имкониятларини яратди, ўрнатилган қувватлар захираларини камайтирди. Бу даврда Ўзбекистонда жамоа ва давлат хўжаликлари, туман марказлари энергия системаси тармоқларига бирлаштирилди. 1965 йилга келиб барча шаҳарлар ва аҳоли пунктларининг электр таъминогини марказлаштиришга имкон берадиган Ўзбекистонда ягона энергия системаси яратилди. 1980 йилдан Бирлашган энергетика системаси таркибида 9 энергетика система – Ўзбекистон, Душанбе, Вахш, Шимолий Тожикистон, Фрунзе (ҳозирги Бишкек), Жанубий Қирғизистон, Олмаота, Жанубий Қозоғистон, Шарқий Туркменистон, Небитдоғ

системалари ишлади; уларнинг ўрнатилган қуввати 19 млн. кВт га етказилди. Ҳозир Ўрта Осиё Бирлашган энергетика системасининг умумий ўрнатилган қуввати 25 млн. кВтни ташкил этади.

Ҳозирги даврда Ўзбекистон энергетика системаси 19 минг саноат, 80 минг қишлоқ хўжалиги, 19 минг коммунал ва 3,5 млн. маиший истеъмолчиларни энергия билан таъминлайди. 0,4–6–10 кВ қучланишли электр узатиш йўлларининг ялпи узунлиги 190 минг км дан ортиқ. Республика бўйича жами электр энергияси истеъмоли 46,1 млрд. кВт. соатни ташкил этади.

Республика энергетикаси истикболда гидроэнергетика ва иссиқлик энергетикаси йўналишида ривожланади.

Г и д р о э н е р г е т и к а. Ўзбекистон энергетика системасида жами 27 ГЭСларда ўрнатилган қувватлар 1420 МВт ни ташкил этади. Уларда 6331,2 млн. кВт. с. электр энергияси ишлаб чиқарилмоқда.

Ўзбекистон гидроэнергетикасини ривожлантиришда Пском дарёси, Тўпаланг, Ҳисарак, Оҳангарон сув омборларида ГЭСларни лойиҳалаш ва қуриш йўналиши етакчи ўринда туради (2, 3-жадвал).

И с с и қ л и к э н е р г е т и к а с и. 60-йилларда республикада электр энергияси ҳосил қилишни кўпайтириш асосан газда ишлайдиган йирик ИЭС ни ишга тушириш йўналишида олиб борилди. Йирик ИЭСлар қурилиши натижасида Ўзбекистон энергетика системасининг ўрнатилган қувватлари 11,3 минг МВт га етди. Яқин йилларда Янги Ангрен ГРЭСида 8-блок ва Талимаржон ГРЭСнинг 1-блокини ишга тушириш режалаштирилган.

Ўзбекистон Энергетика ва электрлаштириш вазирлиги таркибида лойиҳа, қурилиш-монтаж, сошлаш, таъмирлаш ва ишлатиш ташкилотларининг тўла мажмуи энергетика тизимининг ишончли ишлашини ва истикбол тараққиётини таъминлайди. Ўзбекистон энергетика системаси ҳозир республика халқ хўжалиги ва аҳолисининг электр энергиясига бўлган эҳтиёжларини тўла таъминламоқда ва электр энергиясини қисман қўшни давлатларга экспорт қилмоқда. 1997 йилда Ўзбекистонда жами 46,0 млрд. кВт соат электр энергияси ишлаб чиқарилди.

Республикадаги энг йирик иссиқлик электр станциялари

Номи	Ўрнатилган қувватлар, МВт	Турбоагрегатлар сони	Қурилган йиллар	Жойлашган шаҳар	Изоҳ
Сирдарё ГРЭС	3000	10	1972–1981	Ширин	Лойиҳа қуввати 2400 МВт
Янги Ангрен ГРЭС	1800	6	1985-қурилиш давом этмоқда	Нуробод	
Тошкент ГРЭС	1860	12	1963–1971	Тошкент	Лойиҳа қуввати 3200 МВт
Навоий ГРЭС	1250	11	1963–1981	Навоий	
Ангрен ГРЭС	484	8	1957–1963	Ангрен	
Тахياتош ГРЭС	730	5	1961–1990	Тахياتош	
Талимаржон ГРЭС	-	-	қурилиш 1984 йилда бош-ланган	Нуристон	

Республикадаги энг йирик гидроэлектр станциялари

Номи	Ўрнатилган қувватлар, МВт	Турбиналар сони	Қурилган йиллар	Сув манбаи
Чорвоқ ГЭС	620,5	4	1970-1972	Чирчиқ
Хўжакент ГЭС	165	3	1976	Чирчиқ
Ғазалкент ГЭС	120	3	1980-1981	Чирчиқ
Фарҳод ГЭС	126	4	1948-1949	Сирдарё

Йирик иссиқлик электр марказлари

Номи	Ўрнатилган қувватлар, МВт	Қурилган йиллар	Жойлашган шаҳар	изоҳлар
Фарғона ИЭМ	330	1956-1979	Қирғули	лойиҳа қуввати 140 МВт
Муборак ИЭМ	60	1985-1988	Муборак	
Тошкент ИЭМ	30	1939-1954	Тошкент	

Ёқилғи саноати. Республика ёқилғи саноати ер қаърида топилган ва қазиб олинаётган кўмир, нефть, табиий газ конлари негизида шаклланди ва ривожланиб бормоқда. Республикада 160 га яқин нефть-газ кони очилган, уларнинг 115 таси Бухоро-Хива геологик провинциясида, 27 таси Фарғона водийси, 10 таси Сурхондарё, 7 таси Устюртда жойлашган. Конларнинг газ, газ-конденсатли, газ-нефть, нефть, газ-нефть конденсатли ва нефть-газ конденсатли турлари мавжуд. Ҳозир 71 нефть, газ ва газ-конденсат конлари, 2 кўмир конидан фойдаланилмоқда. 50 дан ортиқ нефть, газ ва газ-конденсат кони эса яъни келажакда ишга тушириш учун тайёрлаб кўйилган.

Ёқилғи саноати республика ёқилғи-энергетика мажмуининг асосий тармоғини ташкил этади ва барча турдаги ёқилғини қазиб олиш, табиий газни тозалаш ва етказиб бериш, нефть маҳсулотлари ишлаб чиқариш корхоналаридан иборат. Улар халқ хўжалигининг барча бўғинларига хизмат кўрсатади. Унинг йирик корхоналари Тошкент, Фарғона, Бухоро, Кашқадарё, Сурхондарё вилоятларида жойлашган. Республика саноат маҳсулотининг умумий ҳажмида ёқилғи-энергетика мажмуи маҳсулотлари ҳажми 26,8% ни ташкил этмоқда (1980 йилда 8,8%). Республика саноатида банд бўлган ишчи-хизматчилар (саноат ишлаб чиқариш ходимлари)нинг 6% ёқилғи саноати тармоқлари ҳиссасига тўғри келади (80 минг кишидан ортиқ). Республикада 1992 йилда ёқилғи саноатида қазиб олинган ёқилғи (шартли ёқилғи – 7000 килокалория ҳисобида) умумий ҳажмида нефтнинг ҳиссаси 8,3% ни, газнинг ҳиссаси 87,3% ни, кўмир ҳиссаси 4,4% ни ташкил этган. Кўкдумалок нефть-газ-конденсат конининг очилиши ва ишга туширилиши билан нефть саноатининг ёқилғи саноати мажмуидаги мавқеи ортиб бормоқда.

Нефть саноати. Ўзбекистонда дастлабки нефть кони 1904 йилда очилган (Фарғона водийсидаги Чимён нефть конида 278 м чуқурликдан суткасига 130 тонна нефть олинган). Ўша йили Ванновск (ҳоз. Олтиариқ) темир йўл станциясида нефтни қайта ишлаш заводи ишга туширилди. Кейинроқ Фарғона ботиғида Ёрқўтон, Селроҳс конлари ҳам очилди, Чимён-Ванновск нефть қузури қурилди, нефтни қайта ишлаш заводи кенгайтирилди. Шу даврда рус ва чет эл капитали нефть қазиб олиш, уни қайта ишлаш, нефть маҳсулотларини сотишни тўла ўз назоратига олди. «Санто» – Ўрта Осиё нефть савдоси ширкати ташкил этилди.

1913 йилда жами 13 минг тонна нефть казиб олинди.

Октябрь тўнтаришидан кейин нефть конлари ва нефтни қайта ишлаш корхоналари национализация қилиниб, нефть конларини излаш, ишга тушириш учун Ўзбекистонга бошқа республикалардан, айниқса Россиядан кўплаб мутахассислар кела бошлади. Кўкон шаҳрида «Ўзбекнефть» (1924), Термиз шаҳрида «Термизнефть» (1936) трестлари ташкил қилинди. 1940 йилда республикада нефть олинадиган конлар сони 11 тага етди.

1941–45 йилларда янги нефть конлари (Фарғона водийсида Жанубий Оламушук, Полвонтош, Андижон) очилди. Олтиариқ заводи кенгайтирилди. Ўша даврда республикада нефть саноатининг инфратузилмаси ҳам вужудга келди. 1945 йилда 478 минг т нефть казиб олинди, 50-йиллардан нефть конларида телемеханизация воситалари қўлланилди, турбинали бурғилаш жорий қилина бошлади. 1959 йилда Фарғона водийси ва Сурхондарё вилоятидаги 9 нефть конининг ўзидан 1460 минг т дан зиёд нефть олинди. Ўша даврда Бухоро-Хива провинциясида топилган нефть конлари ишга туширилди, уларнинг негизида нефть ва газ казиб олиш бошқармаси ташкил этилди. 70-йиллар бошидан айрим нефть конларидаги захираларнинг тугаши натижасида нефть казиб олиш камайди.

Янги нефть конларини топиш учун чуқур қудуқлар казиш ўзлаштирилди. Воруҳда 5200 м, Гумхонада 5670 м, Чуст-Попда 5805 м, Мингбулоқда 6006 м ўта чуқур нефть қудуқлари бурғиланди.

1985 йилда Бухоро-Хива провинциясида яхши таркибли йирик нефть-газ конденсатли Кўкдумалоқ кони очилди. 1993 йили Фарғона ботиғининг ўта чуқур қатламларидан (Мингбулоқ тузилмасидан) нефть отилиб чиқди (қидирув-бурғилаш ишлари давом этмоқда). Республика нефть саноати халқ хўжалигининг нефтга бўлган талабини тўлиқ қондириш имкониятларига эга.

Нефтни қайта ишлаш саноати соҳасида Олтиариқ, Фарғона, Бухоро нефтни қайта ишлаш заводлари ишлаб турибди. Фарғона заводи сурков мойлари ва ёнилғи ишлаб чиқаришга ихтисослашган, ишлаб чиқариш бўйича 30 дан ортиқ технологик қурилмага эга. Олтиариқ нефть заводи эса ёнилғи йўналишида. Кўкдумалоқ нефть-газ кони очилганидан кейин Франциянинг ТЕКНЕП фирмаси билан ҳамкорликда 1993 йилдан Бухоро вилоятининг Қоровулбозор туманида Бухоро нефтни қайта ишлаш заводи қурилиши бошланди

ва бир йилда 2,5 млн. т газ конденсатини қайта ишлаш қувватига эга бўлган 1-навбати 1997 йил августида ишга туширилди. Нефтни қайта ишлаш заводларида юқори октанли бензин (шу жумладан Б-92 авиабензини), дизель ёнилғиси, кокс, парафин, мотор мойларига қўшилмалар, енгил автомашиналар учун мотор ва сурков мойлари (компрессор, турбина, урчуқ мойлари), керосин, битум, суюлтирилган нефть газлари (бутан, техник пропан ва б.), мазут каби 50 турдан ортиқ нефть маҳсулотлари ишлаб чиқарилади. Янги маҳсулот турлари ишлаб чиқаришни ўзлаштириш дастурига мувофиқ янги технологиялар ўзлаштирилмоқда. Ҳозирги даврда республикамиз нефть саноати корхоналари қувватлари бир йилда 11 млн. т нефтни қайта ишлаш имкониятига эга.

5-жадвал

Нефть ва газ қазиб олиш ҳажмининг ўсиши

	1960	1970	1980	1990	1995	1997
Нефть (газ конденсати б-н бирга), минг т.	1603	1805,3	1329,4	2810	7600	7900
Газ, млн. м ³	446,6	32094	34840	40761	4860	5120

Кейинги йилларда қўрилган кескин тадбирлар натижасида нефть (газ конденсати билан бирга) қазиб олиш ҳажми юқори суръатларда ўсди. Республиканинг нефть мустақиллиги таъминланди.

Газ саноати – ёқилғи-энергетика мажмуасининг энг ривожланган тармоғи. Унинг республикада қазиб олинаётган ёқилғи балансидаги ҳиссаси 87,2 % ни ташкил этади. Нефть билан йўлдош тарзда учрайдиган табиий газни қазиб олиш урушдан олдинги йиллардан бошланган (1940 йилда 0,7 млн. м³). Нефть газидан саноат мақсадларида фойдаланиш учун 15 км узунликдаги биринчи газопровод «Андижонсаноат» – Андижон шаҳри ўртасида қурилган (1944). Газни алоҳида саноат усулида чиқариб олиш 50–60-йилларда бошланди. Газ қазиб олиш саноати жойлашган асосий районлар – Бухоро ва Қашқадарё, шунингдек Фарғона, Сурхондарё вилоятлари ҳамда Қорақалпоғистон Республикасидир.

1958–60 йилларда Жарқоқ – Бухоро – Самарқанд – Тошкент

магистрал газопроводи қурилиши билан республика саноат марказлари, шаҳар ва айрим қишлоқларни газлаштириш бошланди. 1962 йилда катта захирага эга бўлган Газли кони ишга туширилди. Зудлик билан магистрал газопроводлар қурилиб Ўзбекистон газ собиқ Иттифокнинг Европа қисми, Урал, Қозоғистон, Қирғизистон, Тожикистон, Болтиқ бўйи мамлакатлари ва бошқа минтақаларга узлуксиз жўнатиб турилди. Ниҳоятда қисқа муддатларда Бухоро – Урал (1, 2, 3 навбатлари), Ўрта Осиё – Марказ, Бухоро – Тошкент – Фрунзе (Бишкек) – Олма-ота газопроводлари қуриб фойдаланишга топширилди. Ўрта Осиё – Марказ газопроводига Туркманистон ва Қозоғистон ҳам газ етказиб бериб турди. 1970 йилга келиб республикада жами 32 млрд. м³ табиий газ қазиб олишга эришилди (1960 йилда 447 млн. м³ эди). Ўша йиллари Бухоро – Хива провинцияси таркибида олтингургурсиз яна бир қанча газ конлари очилди.

Ўзбекистон табиий газ мураккаб геологик қатламларда (3500 м ва ундан чуқурда, босими 600 атмосферагача) жойлашган. Таркибида водород сульфид (6% га қадар), карбонат кислота каби агрессив аралашмалар бўлган газ конларини ишга туширишда бир қанча илмий-техникавий муаммоларни ҳал этишга тўғри келди.

1972 йил Муборак газни қайта ишлаш заводининг биринчи навбати ишга туширилиб, газни магистрал газопроводларга узатишдан олдин аралашмалардан тозалаш имкониятлари яратилди. Шўртанда газ мажмуаси қурилди, олтингургурти озрок табиий газни энергетика эҳтиёжлари учун узатиш мақсадида Шўртан – Сирдарё – Тошкент газопроводи ишга туширилди. Газли – Чимкент газопроводи қурилиб фойдаланишга топширилди. Муборак газни қайта ишлаш заводида газдан олтингургурт ажратиб олишда аминли усулдан фойдаланилди. Шўртан газ мажмуасида эса жаҳонда биринчи бўлиб молекуляр элак (ғалвир)лар қўлланилди. Қазиб олинаётган газнинг қарийб 98 % олтингургуртли газ конларига тўғри келади. Фарғона нефтни, Муборак газни қайта ишлаш заводлари ва Шўртан газ мажмуасида йилига 100 минг т га яқин суюлтирилган газ ишлаб чиқарилади.

Республикадаги газ узатиш бўлинмалари 7 магистрал газ қувири тармоғи (Бухоро – Газли – Тошкент, 522 км; Муборак – Навоий, 112 км; Шўртан – ТошГРЭС, 602 км; Калиф – Душанбе, 408 км; Бухоро – Урал, Ўзбекистон ҳудудидан ўтадиган қисми 489 км; Ўрта Осиё – Марказ, Ўзбекистон ҳудудидан ўтадиган қисми 369

км), умумий қуввати 1576,6 минг кВт бўлган 25 компрессор станцияси, 283 газ тақсимлаш станцияси, 5^ер ости газ сақлаш омборига эга. Диаметри 720 – 1220 мм. ли магистрал газ қувурларининг умумий узунлиги 12,5 минг км.

Республикада газ саноатининг ривожланиши қишлоқ хўжалиги ва бошқа саноат тармоқларининг ўсишини таъминлади. Шаҳар, шаҳарча ва айниқса қишлоқларни газлаштириш авж олди. Республикада табиий газ билан 3,8 млн. хонадон (жами хонадонларнинг 66%), шу жумладан шаҳар ва шаҳарчаларда 1,85 млн., қишлоқ жойларида 1,98 млн.дан ортиқ хонадон таъминланган (1995).

Т а р м о қ н и н г и л м и й - м о д д и й б а з а с и ,
т а р м о қ н и б о ш қ а р и ш . Республика ёқилғи саноати, хусусан, нефть, нефтни қайта ишлаш, газ саноати илгари собиқ Иттифокнинг тегишли вазирликларига бевосита бўйсунар эди.

Ўзбекистон мустақилликка эришгач, мамлакатнинг нефть ва газ маҳсулотларига бўлган эҳтиёжини ўз ресурслари ҳисобига қондириш долзарб масала бўлиб қолди. Тармоқ иш олиб борган илмий ва ишлаб чиқариш тармоқлари бирлаштирилиб, ягона ташкилот – Ўзбекистон нефть ва газ саноати давлат концерни ташкил этилди (1991). Кейинроқ концерн негизда Ўзбекистон нефть ва газ саноати миллий корпорацияси («Ўзбекнефтгаз») тузилди (1992).

Корпорация таркибида йирик бирлашма ва бошқармалар фаолият кўрсатиб келмоқда. Улар жумласига «Ўзнефтказиболиш» давлат-акциядорлик бирлашмаси (1994 й.), «Ўзнефтгазқурилиш» давлат-акциядорлик бирлашмаси (1992 й.). «Ўзгазузатиш» давлат бирлашмаси (1993 й.). «Илмнефт-газ» илмий ишлаб чиқариш бирлашмаси (1993 й.), «Ўзнефтқайтаишлаш» давлат ишлаб чиқариш бирлашмаси (1992 й.), «Ўздавнефтмаҳсулот» давлат-акциядорлик бирлашмаси (1992 й.) ҳамда нефть ва газ корхоналарини кенгайтириш, қайта жиҳозлаш, тармоқда илғор, янги технологияларни жорий этиш ишларини амалга оширадиган «Ўзнефтгазкомплекс» бирлашмаси, шунингдек корпорация таркибидаги корхоналар ва ташкилотларнинг кооператив ва ташқи иқтисодий алоқаларини мувофиқлаштирадиган «Ўзташқинефтгаз» бирлашмалари қиради.

Корпорация таркибида, булардан ташқар яна, «Ўзбекгеофизика» давлат геология корхонаси, «Ўзбекнефтгазгеология» давлат

геология корхонаси, «Нефтьгазтаъминот» бирлашмаси, «Ўзбекнефтьгазинспекция», «Ўзнефтьгазалоқа» бошқармалари бор. Республика нефть ва газ саноатини ривожлантиришнинг истикбол концепцияси ишлаб чиқилган ва у изчиллик билан амалга оширилмоқда.

Корпорация Япония, АҚШ, Франция, Малайзия, Германиянинг энг йирик фирмалари билан ҳамкорлик қилмоқда.

Кўмир саноати. Ўзбекистонда кўмирни саноат усулида қазиб олиш 1930 йиллар охиридан бошланган. Тошкент вилояти Оҳангарон водийсида Ангрэн кўнғир кўмир, Сурхондарё вилоятида Шарғун, Бойсунтоғ тошкўмир конлари бор.

1940–48 йилларда Ангрэн кўнғир кўмир конида кўмир очик ва ёпиқ усулларда қазиб олина бошлади. 1950 йилга келиб, республикада 1,4 млн. т кўмир қазиб олинди, Ангрэн кўмир ҳавзаси ёнида Ангрэн шахри қад кўтарди. 1941 йилда Шарғун посёлкаси яқинида Шарғун тошкўмир кони очилиб, 1958 йилда ишга туширилган. Унинг йиллик ишлаб чиқариш қуввати 200 минг т Шахтада брикетлаш фабрикаси ишлайди (йиллик қуввати 150 минг т). 1961 йили Ангрэн кўмир конида ер ости газогенераторларида кўмирни юқори босимдаги ҳаво оқими ёрдамида энергетик газга айлантирадиган «Еростигаз» станцияси қурилди (йиллик ишлаб чиқариш қуввати 800 млн. м³ газ).

1990 йилда республикада 6,4 млн. т кўмир қазиб чиқарилди. Кейинги йилларда бу кўрсаткич сезиларли пасайди. 1997 йилда республикада 2946 минг т кўмир қазиб олинди. Аммо Ангрэн ва Янги Ангрэн ГРЭСларининг тўла қаттиқ ёқилғига ўтказилиши билан республиканинг кўмирга бўлган эҳтиёжи ортмоқда.

1927 йилдан Ўзбекистон ва қўшни республикалардаги кўмир конлари Иттифок Халқ хўжалиги олий кенгаши таркибида «Ўртаосиёкўмир» кўмир саноати бирлашмасига кирган. 1957–1970 йилларда ҳар бир республикада кўмир саноати мустақил бошқарувга эга бўлди, Ўзбекистонда «Ўзбеккўмир» комбинати иш олиб борди. 1970 йилда Ўрта Осиёдаги жами конлар яна «Ўртаосиёкўмир» комбинатига уюшди (1976 йилдан ишлаб чиқариш бирлашмаси). Республика мустақилликка эришганидан кейин Ўзбекистон кўмир конлари негизида «Кўмир» кўмир қазиб олиш ва сотиш акциядорлик бирлашмаси тузилди (1994).

Металлургия саноати

Ҳозир Ўзбекистон ерларида рудадан металл олиш 4 минг йилдан зиёд тарихга эга. Қадимда мисдан турли безак буюмлар тайёрланган. Кейинроқ рудали металллар – қалай, кумуш, олтин ва бошқаларни эритиш, куйиш ва қиздириб ишлаш ўзлаштирилган. Датслабки танга пуллар зарб қилинган. Илк ўрта асрларда Фарғона, Зарафшон, Чирчиқ, Оҳангарон водийларидаги бир қанча шахарларда заргарлик, мисгарлик, темирчилик, дегрезлик, рихтагарлик ривожланди. Рух, сурма, маргимуш, висмут, кобальт каби рангли металллар маълум бўлмасда, уларнинг қотишмаларидан кенг фойдаланилган.

Қора металлургия соҳасида фаолият кўрсатадиган ягона корхона Бекобод шахридаги Ўзбекистон металлургия заводидир. Заводда қора металлургия маҳсулотларининг энг муҳим турлари (пўлат, чўян, пўлат қувурлар ва пўлат прокат) ишлаб чиқарилади. Заводда темир-терсак, металл чикиндилари эритилади (6-жадвал).

Ўрта Осиёдаги биринчи замонавий металлургия заводи қурилиши умумхалқ ҳашари йўли билан 1942 йилда бошланди ва 1944 йилда дастлабки металл эритмаси олинди. 1978 йилда заводда ишга туширилган электр қувватда пўлат эритиш цехи энг замонавий техника билан жиҳозланган.

6-жадвал

Қора металлургиянинг асосий маҳсулотларини ишлаб чиқариш (минг т)

	1990	1992	1995	1997
Пўлат	1014,5	688,4	367,2	378,5
Тайёр прокат	955,2	604,0	321,8	350,0

Завод тамғали прокат маҳсулотлари, қувурлар билан бирга 50 га яқин турдаги халқ истеъмол товарларини ҳам ишлаб чиқаради.

Рангли металлургия республикада металлургия саноатининг етакчи тармоғи. Маҳаллий минерал хом ашё ресурслари негизда 30-йиллардан ривожланди. Республикада рангли камёб ва қимматбаҳо металллар (олтин, мис, кўрғошин, рух, вольфрам, молибден, симоб ва бошқалар) конлари, Қорамозор мис кўрғошин-рух кони, Обираҳмат, Бурчмулла, Октуз, Тақоб, Ингичка, Қўйтош,

Лангар рангли металллар, Чодак, Зармитан, Маржонбулок, Каулди, Кокпатас, Қизилолмалисой олтин, Қўрғошинкон, Олтинтопган қўрғошин-рух, Қалмоққир мис қонлари ва бошқалар топилиб, улар саноат миқёсида ўзлаштирилиши билан рангли металлургия саноати шаклланди ва республика рангли металллар ишлаб чиқариш бўйича жаҳонда олдинги ўринлардан бирини эгаллаган мамлакатга айланди.

О л т и н қ а з и б о л и ш с а н о а т и. Марказий Осиёда, хусусан ҳозирги Ўзбекистон ерларида олтин қазиб олиш ва ундан турли тақинчоқлар, зарғарлик буюмлари, безаклар яшаш мил. ав. 6–5-асрлардаёқ мавжуд бўлганлиги археологик топилмалардан маълум. Туғма (эркин учрайдиган) олтин қонларини ўзлаштиришга қадар олтин асосан сочма қонларда жуда ибтидоий усулларда – олтин зарралари аралаш қумни қўй териси қопланган ёғоч тоғораларда ювиб, ажратиб олинган. Сочма олтин олиш 10–11-асрларда Чатқол, Чирчик, Норин, Косон, Сўх, Зарафшон, Дарвоз дарёлари водийларида олиб борилганлиги ҳақида маълумотлар бор.

Ўрта асрларда олтинли қумларни ювиш билан бирга мўғуллар босқинига қадар Чатқол – Курама, Нурога тоғларида, Марказий Қизилқумдаги қонлардан туғма олтин қазиб олинган қон лаҳимлари ҳозиргача сақланиб қолган. Ўзбекистонда маълум бўлган олтин қонларининг кўпчилигидан қадимги қончилар қисман фойдаланганлар.

Марказий Осиёнинг минерал хом ашё ресурсларини ўрганишда жонланиш 19- асрнинг 80- йилларида, Россия империяси Туркистон ўлкасини босиб олган даврда юз берди; ўлканинг барча жойларида тадқиқотлар ўтказилди, геологик карталар тузилди, айрим қонлар тавсифланди. Октябрь тўнтаришигача Чирчик, Писком ва Чатқол дарёлари водийларида кичик-кичик олтин изловчилар қорхоналари олтин олиш билан шуғулланганлар, 1913–17 йилларда Обираҳмат дараси (Тошкент вилояти)даги олтин қонидан фойдаланилган.

Ўзбекистоннинг минерал хом ашё бойлиқларини аниқлаш, уни қазиб олиш ва аксари қисмини Марказга ташиб кетиш Октябрь тўнтаришидан кейин ҳам давом этди. Ноёб металл қонларини қидириб топиш ва ундан фойдаланиш муаммоларини ҳал қилиш ишларида марказий илмий муассасалар фаол иштирок этдилар. 30-йиллар бошида «Ўзбеколтинноёбмет» трести ташкил этилди. Ўша йиллари Оҳангарон, Чирчик дарёлари водийларида, Курама тоғларида олтин изловчилар олтинни қумни ювиш усулида

ажратиб олдилар, йиллик олтин олиш бир неча ўн кг дан ошмади. Кейинчалик ўша жойларда рудали олтин конлари топилди.

1941–45 йилларда олтин изловчилик (артель) йўли билан олтин ажратиб олиш жадал олиб борилди, олинган йиллик олтин миқдори қарийб 50 кг га етди. 1950 йил сочма олтин излаш ишлари тўхтатилди. 1950 йиллардан рудали олтин конларини излаш ва кидирув бўйича олиб борилган тадқиқотлар натижасида Қорақўтон, Бичанзор, Пирмироб, Ғўзаксой, сўнгра Кўчбулоқ, Мурунгов, Чормитан, Маржонбулоқ, Каулди, Қизилолмалисой, Сармиш ва бошқа олтин руда конлари топилди. 1965 йилда Рангли металлургия вазирлигига бўйсинувчи «Ўзбеколтин» бирлашмаси ва бошқа олтин қазиб олиш корхоналари ташкил этилди. Бирлашма қазиб олган флюс рудаларидан Олмалик кон-металлургия комбинатининг мис эритиш заводида олтин ажратиб олиш йўлга қўйилди. 1970 йил Чодак олтин кони ишга туширилди. Ўша вақтдан республикада олтин қазиб олиш саноати шаклланди, олтин олиш олдинги йилларга нисбатан уч марта кўпайди. 1972 йил Кўчбулоқ кони ва Ангрен олтин ажратиш фабрикаси лойиҳа кувватларида ишлай бошлади. 1977 йил Каулди, 1980 йил Маржонбулоқ олтин қазиб олиш мажмуи, 1989 йил Зармитан ва Қизилолмалисой конлари фойдаланишга топширилди.

Республика мустақилликка эришиши билан Ўзбекистон ҳукумати узоқ йиллар давомида собиқ Иттифоқнинг ҳукумати ихтиёрида бўлган олтин қазиб олиш саноатини республика мустақиллигини мустаҳкамлаш йўлида ривожлантириш бўйича бир қанча ташкилий чораларни кўрди. «Ўзбеколтин» бирлашмаси негизида Ўзбекистон Республикасининг Қимматбаҳо металл давлат қўмитаси ташкил этилди (1992). Бу қўмита 1994 йил Ўзбекистон олтин қазиб олиш ва олмосга ишлов бериш корхоналари уюшмаси («Ўзолмосолтин»)га айлантирилди. «Ўзолмосолтин» уюшмаси (Тошкент шаҳрида) ва бошқаруви Навоий шаҳрида бўлган «Қизилқумкамёбметаллолтин» концерни (1991) фаолият кўрсатмоқда. «Ўзолмосолтин» уюшмаси таркибида Ангрен, Маржонбулоқ (Жиззах), Чодак (Наманган), Каулди (Тошкент), Зармитан (Самарқанд) олтин қазиб олиш конлари, олмос қирралаш фабрикаси (Тошкент вилояти) ва бошқа ташкилотлар бор.

Республикада олтин қазиб олиш саноатининг иккинчи йирик маркази «Қизилқумкамёбметаллолтин» концернининг бош корхонаси – Навоий кон-металлургия комбинатидир. Комбинат

Мурунтов ва бошқа олтин конларини ишга тушириш мақсадида 1958 йилдан курила бошлаган. Унинг асосий ишлаб чиқариш қувватлари Зафаробод, Нуробод, Зарафшон, Учқудуқ шаҳарларида жойлашган. Янги қувватларни ишга тушириш жадал олиб борилмоқда. Комбинатда заргарлик буюмлари заводи ишга туширилган. Зарафшонда 1993 йилда ташкил этилган олтин қазиб олиш бўйича Ўзбекистон – АҚШ «Зарафшон-Ньюмонт» кўшма корхонаси 1995 йилнинг май ойидан маҳсулот ишлаб чиқара бошлади.

Буюк Британиянинг «Лонро» фирмаси билан ҳамкорликда Марказий Қизилқумда олтин рудалари конини ишга тушириш ва олтин ажратиб олиш бўйича катта корхона – «Амантайту Голдфилдз» кўшма корхонаси лойиҳаси амалга оширилди. Ўзбекистон олтини сифат жиҳатдан жаҳонда олдинги ўринларда. Навоий кон-металлургия комбинатида олинган олтин ёмбилар Лондон рангли металл биржасининг сертификатини олган.

М и с, қ ў р ғ о ш и н - р у х с а н о а т и асосан Оҳангарон – Олмалик кон-саноат районида Қўрғошинкон-Олтинтопган полиметалл конлари, Қалмоққир мис конлари негизда шаклланди. Тармоқнинг етакчи корхонаси тугал металлургия циклига эга бўлган Олмалик кон-металлургия комбинатидир. Комбинатнинг мис мажмуаси Қалмоққир мис кони, руда бойитиш фабрикаси, металлургия заводидан, қўрғошин-рух мажмуаси Қўрғошинкон, Олтинтопган, Чалата ва бошқа конлар, руда бойитиш фабрикаси, металлургия заводидан иборат.

В о л ь ф р а м в а м о л и б д е н с а н о а т и н и н г йирик корхонаси Ўзбекистон қаттиқ қотишмалар ва ўтга чидамли металл комбинати (Чирчиқ)дир. Комбинат Ингичка вольфрам (Самарқанд) ва Қўйтош вольфрам-молибден (Жиззах) конлари рудалари ҳамда мис рудаларидан ажратиб олинадиган молибден негизда ишлайди. Комбинатда биринчи молбиден қуймаси 1956 йили олинган, 1957 йилдан қаттиқ қотишмалар ишлаб чиқарила бошлади. Комбинат маҳсулотлари (100 турдан ортик) элетротехника, пўлат эритиш, кон бурғилаш соҳаларида кенг қўлланилади. 1996 йилдан комбинатда республика эҳтиёжларини тўла қоплайдиган электр лампочкалари ишлаб чиқариш қувватлари ишга туширилди.

Республикада рангли металлнинг иккиламчи қуймаларини олиш учун курилган қувватлар Тошкент шаҳрида ишламоқда.

Алюминий парчаларини қайтадан эритиб, йилига бир неча ўн минг т иккиламчи алюминий халқ хўжалигига етказиб берилмоқда.

1990 йиллардан Ўзбекистон металлургиясида к а м ё б в а к а м ё б - е р э л е м е н т л а р и м е т а л л у р г и я с и с а н о а т и шаклланмоқда. Камёб-ер металлрининг алюминий ва магний билан қотишмалари – энгил қотишмалар, магний билан қотишмалари – ўтга чидамли қотишмалар турли саноат тармоқларида кенг қўлланилади. Республикада замонавий илғор технологияни жорий этиш мақсадида к у к у н л а р м е т а л - л у р г и я с и ҳам ривожланмоқда. «Махсусқотишма» республика ташкилоти рангли металлургия саноатининг айрим корхоналарига раҳбарлик қилади.

Кимё саноати

Кимё саноати республика иктисодиётида муҳим ўринни эгаллайди. Ўзбекистон кимё саноатида 750 дан ортиқ номда маҳсулот ишлаб чиқарилади. Мамлакат саноат маҳсулотлари умумий ҳажмида кимё саноати корхоналари маҳсулотлари ҳиссаси 4,6% ни ташкил этади. Республика кимё саноатида табиий газ, нефть, кўмир, олтингургурт, озокерит, турли минераллар, оҳактош, графит, шунингдек рангли металлургия, пахта ва каноппи қайта ишлаш чикиндиларидан хом ашё тарзида фойдаланилади. Ўзбекистон кимё саноатида ишлатиладиган хом ашёнинг асосий қисми (70% га яқини ёки 650 дан ортиқ турдаги маҳсулот) ҳамда эҳтиёт қисмлар ва асбоб-ускуналар четдан олиб келинади (Россиядан толуол, ёғоч целлюлозаси, каустик сода, Қозоғистондан фосфоритлар ва бошқалар). Айни пайтда кимё саноати маҳсулотлари (минерал ўғитлар, капролактама, кимёвий толалар ҳамда иплар, синтетик аммиак, лак-бўёқлар ва бошқалар) экспорт қилинади.

Кимё саноатининг шаклланиши 1932 йилда Шўрсув олтингургурт кони (Фарғона) ишга туширилиши билан бошланди. Бу корхона собиқ Иттифокда ишлаб чиқариладиган олтингургуртнинг 57% ини берган. Кимё саноатининг энг йирик корхонаси Чирчиқ электр кимё комбинати 1940 йилдан маҳсулот бера бошлади.

М и н е р а л ў ў г и т л а р и ш л а б ч и қ а р и ш р е с п у б л и к а к и м ё с а н о а т и н и н г а с о с и й т а р м о қ л а р и д а н б и р и г а а й л а н д и . Р е с п у б л и к а д а қ и ш л о қ хўжалиги учун зарур бўлган аммофос, аммиак селитраси, аммоний сульфат, суперфосфат, карбамид, суюлтирилган аммиак, шунингдек самарадор мураккаб азотли ва фосфорли ўғитларни ишлаб

чиқариш йўлга қўйилган. Чирчиқ электр кимё комбинати, Фарғона азотли ўғитлар, Навоий кимё бирлашмаларида асосий турдаги азотли ўғитлар, Қўқон суперфосфат заводи, Самарқанд кимё заводи, Олмалик «Аммофос» бирлашмасида аммофос, оддий ва аммонийлашган суперфосфат, кумок аммоний каби фосфорли ўғитлар ишлаб чиқарилади.

Республика кимё саноати корхоналари бир йилда 2,8 млн. т азотли, 1,25 млн. т фосфорли ўғитлар ишлаб чиқариш қувватларига эга. 1997 йилда Ўзбекистонда 954,4 минг т минерал ўғитлар (100% озик модда ҳисобида), 278,5 минг т олтингүрт, 869,5 минг т сульфат кислота, 1146,6 минг т суюлтирилган аммиак ишлаб чиқарилди.

Кимё саноатида минерал ўғитлар ишлаб чиқариш ҳажми республика қишлоқ хўжалик эҳтиёжларини тўла таъминлайди, уларнинг бир қисми четга ҳам чиқарилади. Ўзбекистон қишлоқ хўжалигида калийли ўғитларга бўлган йиллик эҳтиёж илмий асосланган меъёрлар бўйича (100% озик модда ҳисобида) 800 минг т. Қашқадарё вилоятидаги калий тузлари конларини ўрганиш ва унинг негизида калийли ўғитлар ишлаб чиқарадиган Тубагатан калий заводи қурилиши режалаштирилган.

1998 йил май ойида Қорақалпоғистонда ва Навоий вилоятида топилган фосфорит конлари базасида ишлайдиган Қизилқум фосфорит комбинатининг 1-навбати қурилиб, ишга туширилди.

Сульфат кислота саноати тармоқлари учун муҳим хом ашёдир. Республикада сульфат кислота ишлаб чиқарадиган йирик қувватлар Олмалик «Аммофос» бирлашмаси, Самарқанд кимё заводи, Навоий кон-металлургия комбинати, Олмалик кон-металлургия комбинати, Муборак газни қайта ишлаш мажмуасида барпо этилган.

Сода саноатининг Марказий Осиё мамлакатларида ягона бўлган корхонаси – Қўнғирот сода заводи қурилиши 1995 йилдан бошланди (йиллик лойиҳа қуввати 210 минг т сода).

Ўсимликларни ҳимоя қилишнинг кимёвий воситалари (дефолиант, десикат, гербицид, инсектицид, фунгицидлар) «Фарғонаазот» бирлашмасида (1965 йилдан; магний хлорат дефолианти), Навоий электрокимё заводида (1960 йилдан; гербицидлар; инсектицидлар) ишлаб чиқарилади. Бу корхоналарнинг йиллик қуввати магний хлорат дефолианти бўйича 60 минг т, гербицид ва инсектицидлар бўйича 5 минг т дан ортиқроқ.

Республика қишлоқ хўжалигида ўсимликларни касаллик ва

зараркунандалардан кимёвий ҳимоя қилишда қўлланиладиган олтингургут кукуни Шўрсув кон-кимё корхонасида ҳамда Муборак газ мажмуасида ишлаб чиқарилади. Маҳаллий ресурслардан олтингургут кукуни ишлаб чиқаришни йилига 50 минг т га етказиш режалаштирилган.

Кимёвий толалар ва иплар хилма-хил халқ истеъмоли товарлари ишлаб чиқаришда кенг қўлланилади. Чирчиқ «Электркимёсаноат» ишлаб чиқариш бирлашмасида капролактан (йиллик қуввати 80 минг т), Фарғона кимёвий толалар заводида ацетат иплар, «Навоийазот» бирлашмасида нитрон акрил толалари (йилига 40 минг т дан кўпроқ), «Фарғонаазот» бирлашмасида целлюлоза ацетати (йиллик қуввати 42 минг т) ишлаб чиқарилади. Фарғона фуран бирикмалари заводида целлюлоза мустақиллигини таъминлаш бўйича пахта линтидан йилига 30 минг т целлюлоза ишлаб чиқаришга ихтисослашган қувватлар барпо этилмоқда. Республика кимё саноатида ишлаб чиқарилган 32,6 минг т кимёвий тола ва ипларнинг 27,4 минг т ни нитрон тола ва иплари, 5,2 минг т ни ацетат иплари ташкил этди. Капролактаннинг ҳаммаси (йилига 65–70 минг т), ацетат ва нитрон толаларининг деярли 2/3 қисми республикадан ташқарига жўнатилади. Фарғона кимёвий толалар заводида 23 минг т капролактанни қайта ишлаб 20 минг т капрон ва иплар тайёрлашга имкон берадиган қувватлар қурилмоқда.

Кимё саноатида г и д р о л и з корхоналари урушдан кейинги йиллардан қурила бошлади. Фарғона фуран бирикмалари, Янгийўл биокимё, Андижон гидролиз заводларида асосий хом ашё – чигит шулхаси, шולי қобигидан техник этил спирти, фурфурол, озуқа ачиткилари (хамиртуруш), фурил спирти, ксилит, лапрол, катализаторлар ва бошқа маҳсулотлар ишлаб чиқарилган. 90-йиллар бошидан бу заводларда ғалладан озик-овқат (этил) спирти ишлаб чиқариш ўзлаштирилди: Андижон биокимё заводида йиллик қуввати 915 минг дал, Қўқон ишлаб чиқариш бирлашмасида 1800 минг дал ва Янгийўл биокимё заводида 915 минг дал этил спирти ишлаб чиқарадиган янги қувватлар ишга туширилди. Натижада озик-овқат, тиббиёт, атир-упа ва бошқа саноат тармоқларини республиканинг ўзида ишлаб чиқарилган спирт билан таъминлаш имконияти яратилди. Бу корхоналарда йилига 4 минг т га яқин карбон кислоталари ҳам ишлаб чиқарилади. Андижон биокимё заводида қуруқ хлорелла биомассасини тайёрлаш йўлга қўйилган.

Резина маҳсулотлари Ангрен «Ўзбекрезинатехника» бирлашмаси ва Тошкент резина-техника маҳсулотлари заводида ишлаб чиқарилади. Илгари асосан махсус резина маҳсулотлари ишлаб чиқаришга ихтисослашган «Ўзбекрезинатехника» бирлашмаси 1987 йилдан халқ истеъмоли товарлари ишлаб чиқаришга ўтди. 1992 йилдан бирлашмада енгил автомобиль шиналарини тайёрлаш ўзлаштирилди. 1996 йилдан йилига енгил автомобиллар учун 1,5 млн. дона, юк автомобиллари учун 200 минг дона шина ишлаб чиқарадиган қувватлар ишга туширилади. Бундан ташқари «Ўзбекрезинатехника» бирлашмаси ва кимё саноатининг бошқа корхоналарида (Самарқанд кимё заводи) калишлар ишлаб чиқариш 10 млн. жуфтга етказилди. Шунингдек бу тармоқ корхоналари республика автомобиль саноати учун резина-техника маҳсулотлари ишлаб чиқаради.

Республикада пластмасса ва пропилен маҳсулотларини қайта ишловчи (Оҳангарон «Сантехлит», Жиззах пластмасса қувурлари заводлари), турли маркадаги лак-бўёқ маҳсулотлари (Тошкент «Рангли лак» фирмаси – лак-бўёқ заводи), мебель саноати учун синтетик смолалар (Фарғона фуран бирикмалари заводи), рўзғор кимёси товарлари («Ўзрўзғоркимё» бирлашмаси, Олмалиқ рўзғор кимёси заводи, Наманган кимё заводи), Тошкент ёғ-мой комбинати таркибида синтетик ювиш воситалари заводи ишлаб чиқарадиган йирик корхоналар ишлаб турибди.

Йилига 125 минг т полиэтилен пленкаси ва б. маҳсулотлар ишлаб чиқарадиган Шўртан газ-кимё мажмуаси қурилмоқда.

А т и р - у п а маҳсулотлари «Лола» фирмаси (Тошкент), дори-дармонлар «Ўзкимёфарм» бирлашмаси (Тошкент кимё-фармацевтика заводи)да, «Ўзфармсаноат» давлат-акциядорлик концерни корхоналарида ишлаб чиқарилади.

Тармоқдаги бир неча корхоналарда гўзапоядан мебель ва қурилиш саноатида кенг ишлатиладиган ёғоч-толали тахталар (оргалет) ишлаб чиқариш ўзлаштирилди.

Истиқболда кимё саноатини ривожлантириш фосфорит, целлюлоза, каустик ва кальций содаси, калийли ўғитлар, ўсимликларни кимёвий химоя воситалари, толуол, полимерлар каби энг муҳим хом ашё турлари бўйича республиканинг мустақиллигига эришиш, маҳаллий хом ашёдан янги маҳсулотлар ишлаб чиқариш технологиясини яратиш, чет мамлакатлардан олинаётган кимёвий маҳсулотларнинг асосий турларини

республикада ишлаб чиқаришни гашкил этиш, ишлаб чиқариш чикиндиларини қайта ишлаш, ишлаб чиқаришни автоматлаштириш, хорижий технологиялардан фойдаланиш, экологик муаммоларни ҳал этиш, кимё саноатининг экспорт имкониятларини кенгайтириш йўналишларида олиб борилмоқда. Кимё саноати корхоналарида Хитой, АКШ, Япония, Германия, Италия фирмалари билан ўзаро фан-техника, савдо соҳаларида ҳамкорлик йўлга қўйилган, хорижий шериклар иштирокида қўшма корхоналар ташкил этилмоқда. Кимё саноати корхоналарини давлат тасарруфидан чиқариш ва уларни асосан акциядорлик жамиятларига айлантириш ишлари давом этмоқда.

Республика мустақилликка эришгунига қадар кимё саноати корхоналари ҳам бевосита собиқ Иттифок Кимё саноати вазирлиги томонидан бошқарилган. Ўзбекистондаги кимё корхоналари негизда 1991 йилда давлат концерни ташкил этилди. 1994 йилдан концерн «Ўзкимёсаноат» уюшмасига айлантирилди.

Уюшма таркибида 22 та ишлаб чиқариш корхонаси ва бирлашма, 8 қўшма, 3 илмий тадқиқот, 1 лойиҳа институтлари, ташқи савдо фирмаси ва бошқа ташкилотлар бор.

Машинасозлик саноати

Ўзбекистонда машинасозлик саноатининг дастлабки корхоналари 20- аср бошларида вужудга келди. 20- аср бошида Ўзбекистонда металга ишлов бериш саноати асосан 14 та кичик таъмирлаш устахоналаридан иборат эди. Уларда темир йўл, пахта тозалаш ва ёғ заводларининг таъмирлаш ишлари бажариларди.

1920 йиллардан қишлоқ хўжалиги, саноат ва транспортни ривожлантириш заруратидан мавжуд таъмирлаш корхоналари кенгайтирилди, янгилари қурила бошлади. 1927 йил ноябрда Тошкентда «Бошпахтасаноат»нинг механика заводи ишга туширилди. 1931 йилда бу завод негизда пахта тозалаш заводлари учун асбоб-ускуналар ишлаб чиқариш ва қишлоқ хўжалиги техникаси таъмири билан шуғулланадиган «Қишлоқмаш» – ҳозирги Тошкент қишлоқ хўжалиги машинасозлиги заводи ташкил этилди. Заводда ғўза сеялқалари, борона ва культиваторлар тайёрлаш йўлга қўйилди. 1932 йилда Тошкентда экскаватор таъмирлаш заводи «Ирмаш» (ҳозирги «Тошэкс» ишлаб чиқариш бирлашмаси), 1920 йиллар охирида Андижонда «Коммунар», Самарқандда «Колхозчи», Қўқонда

«Большевик» заводлари ва бошқа корхоналар ишга туширилган эди.

1920 йил механика устахоналари ҳамда чўян заводи негизида Тошкентда 1- Туркистон заводи ташкил этилди. 1959 йилдан бу завод Машинасозлик бўйича давлат лойиҳа-конструкторлик технология бюроси, 1976 йилдан «Технолог» ишлаб чиқариш бирлашмаси деб номланди.

Уруш даврида республикада 16 машинасозлик заводи ишга туширилди. Улар фронт эҳтиёжлари учун курол-яроғ, ўқ-дорилар ва бошқа маҳсулотлар ишлаб чиқарди.

Урушдан кейин пахтачилик ва ирригация қурилиши машиналари ишлаб чиқариш тикланди, тўқимачилик, кимё ва халқ хўжалигининг бошқа тармоқлари учун янги жиҳозлар ишлаб чиқариш бошланди. Пахта териш машиналари, экскаваторлар, кўприк электр кранлари, йиғириш машиналари ўзлаштирилди, корхоналарнинг ихтисослашуви ва кооперацияси ривожланди. Мустақиллик йилларида республика машинасозлигида теран сифат ўзгаришлари юз бермоқда, ишлаб чиқариш қувватлари ўсмоқда, жуда кўп янги машина ва механизмларни ишлаб чиқариш ўзлаштирилмоқда. Саноат маҳсулотларининг умумий ҳажмида машинасозлик саноатининг ҳиссаси 1997 йилда 12 % га етказишга муваффақ бўлинди. Машинасозлик саноати 15 тармоққа мансуб 100 дан ортиқ йирик корхоналардан иборат. Уларнинг орасида тракторсозлик ва қишлоқ хўжалиги машинасозлиги, тўқимачилик машинасозлиги, пахта тозалаш саноати машинасозлиги электротехника саноатининг салмоғи катта. 1960 йилда республика машинасозлигида 22 номдаги асосий машина, механизм ва асбоблар ишлаб чиқарилган бўлса, бу кўрсаткич 1970 йилда – 29, 1980 йилда – 39, 1997 йилда – 40 дан ортиқ номни ташкил этди.

Айни пайтда республика иқтисодиёти учун янги бўлган автомобилсозлик, радио, электроника каби саноат тармоқлари барпо этилди.

Автомобилсозлик. Ўзбекистонда машинасозлик саноатининг муҳим тармоғи ҳисобланган автомобилсозлик – автомобиллар, автомобиль двигателлари, автомобилларга эҳтиёт қисмлар, турли жиҳозлар ва бошқа асбоблар ишлаб чиқариш республика мустақилликка эришганидан кейин шакллана бошлади. Ўзбекистондаги бир неча автомобиль тузатиш заводлари енгил машиналарга хизмат кўрсатадиган «Ўзавтотеххизмат», «ЎзавтоВАЗ-хизмат» ишлаб чиқариш бирлашмалари корхоналар, ташкилотлар

ва аҳолининг автомобилларига техника хизмати кўрсатиб келган.

1994 йилда «Ўзавтомаш» уюшмаси ташкил этилди (уюшма таркибида 18 корхона ва ташкилотлар бор). Автомобилсозлик саноати соҳасида ишлаб турган ва янги қурилаётган заводлар негизида автомобиль индустриясини барпо этиш, енгил ва юк автомобиллари, автобуслар, троллейбуслар ҳамда уларга эҳтиёт қисмлар ишлаб чиқариш, сервис хизматини йўлга қўйиш, республика халқ хўжалигининг автотранспорт техникасига бўлган эҳтиёжларини қондириш, автомобиль саноатининг рақобатбардош маҳсулотлари билан жаҳон бозорига чиқиш вазифалари ҳал этилмоқда.

Автомобиль саноатини барпо этишда, асосан, республикадаги концернлар, корпорациялар, МДХ корхона, ташкилотлари, чет эл фирмалари сармояларини жалб этиш билан акциядорлик жамиятлари ташкил этиш йўли танланган. Ишга туширилаётган корхоналарда ишлаб чиқариш циклини шакллантириш дастлаб автомобилларни етказиб берилган қисм ва агрегатлардан йиғишдан уларни шу корхоналарда тайёрлаш ва йиғиш циклига босқичма-босқич тўлиқ ўтиш йўли билан олиб борилади. Автомобиль двигателлари (моторсозлик), подшипниклар ишлаб чиқариш ҳам йўлга қўйилмоқда.

1992 йилда Ўзбекистон Республикаси ва Жанубий Кореянинг ДЭУ корпорацияси билан Асака пахта ташийдиган тиркамалар заводи негизида енгил автомобиллар ишлаб чиқарадиган Асака автомобиль заводи – «Ўз ДЭУ авто» қўшма корхонаси барпо этилди. Республика автомобиль саноатини бутловчи ва эҳтиёт қисмлар билан таъминлаш учун 1993 йили «Автоэҳтиётқисм» илмий ишлаб чиқариш бирлашмаси иш бошлади. Республикадаги подшипник заводларида автомобиль саноати ва қишлоқ хўжалиги машинасозлиги учун турли подшипниклар, саноати роботлари ишлаб чиқарилмоқда. Самарқанд «Красний двигатель» ишлаб чиқариш бирлашмаси автомобиль двигателларига эҳтиёт қисмлар, алюминий маҳсулотлари ишлаб чиқаради. Самарқандда қурилаётган «ЎзавтоВАЗагрегат» ишлаб чиқариш бирлашмаси корхоналарида яқин истиқболда «ЛИАЗ» ишлаб чиқариш бирлашмаси (Россия) билан ҳамкорликда йилига 1000 дона автобус йиғиш ва 500 дона троллейбус ишлаб чиқариш йўлга қўйилади. Асака автомобиль заводиди микроавтобусларни серияли ишлаб чиқариш 1996 йилдан бошланди. 1996 йил июлда заводнинг расмий очилиши ва халқаро

тақдимоти ўтказилди. 2000 йилга бориб завод тўла лойиҳа қувватида туширилади (йилига 200 минг дона турли модель ва маркадаги автомашина). 1997 йилда мамлакатимизда 64883 дона энгил автомобил ишлаб чиқарилди.

Тракторсозлик ва қишлоқ хўжалиги машинасозлиги.

Республика машинасозлигида ишлаб чиқариладиган жами маҳсулотнинг қарийб 20% шу тармоқ ҳиссасига тўғри келади. 90–йиллар бошигача тармоқнинг кўпгина маҳсулотлари собиқ Иттифок аҳамиятига эга бўлган. МДХ мамлакатлари бўйича пахта териш машиналари, ғўза сеялқалари, пахтачиликка мослаштирилган чопиқ тракторлари, трактор тиркамаларининг асосий қисми Ўзбекистонда ишлаб чиқарилган.

30–йиллар бошида пахтачиликда ишлатиладиган экиш ва тупроққа ишлов бериш машиналари, пахта тозалаш заводлари учун технологик ва бошқа жиҳозлар Ўрта Осиёда ягона «Бошпахтасаноат»нинг механика заводида тайёрланган. 90–йилларга келиб тракторсозлик ва қишлоқ хўжалиги машинасозлиги тармоғида 20 дан ортиқ завод, бирлашма ва ташкилотлар фаолият кўрсатди. Бу тармоқда пахтачилик тракторлари, дизель двигателлар, трактор тиркамалари, пахтачилик техникаси мажмуи, боғдорчилик ва токчилик машиналари, қишлоқ хўжалик машиналари редуكتورлари, чорвачилик озуқаси тайёрлайдиган машиналар, эҳтиёт қисмлар ва ҳ.к. ишлаб чиқарилади.

Т р а к т о р с о з л и к 90–йиллар бошида қуввати 30 от кучи бўлган ТТЗ-30 трактори ва унга мосланган қишлоқ хўжалик машиналари ва қуроллари мажмуи яратилди ва 1993 йилда уларнинг саноат партиялари ишлаб чиқарилди.

1994 йилда «Тошкент трактор заводи» давлат-акциядорлик жамиятида дизель двигателли ТТЗ – 80/100 универсал чопиқ тракторлари синовдан ўтказилди. Ўша йили янги ТТЗ–80Х тракторларининг йирик саноат партиялари ишлаб чиқарилди. Кейинги йилларда республикада ғалла ва сабзавот экинлари майдонининг кескин ортиши билан бу экинлар учун зарур қишлоқ хўжалиги машиналари ва қуроллари ишлаб чиқариш бўйича жадал иш олиб борилмоқда. 1994–96 йилларда илгари МДХдан келтирилган 45 дан ортиқ номдаги қишлоқ хўжалиги машиналари ва қуроллари ишлаб чиқариш ўзлаштирилди.

Тракторсозликнинг йирик корхонаси «Тошкент трактор заводи» давлат-акциядорлик жамияти пахтачилик тракторлари,

универсал тракторлар, трактор тиркамалари, юклагичлар, металл қуймалар, штамповкалар ишлаб чиқаради. Завод 1969 йилда «Ташавтомаш» заводи негизида ташкил этилди, ўша йилдан Т-28Х4 маркали тракторлар ишлаб чиқарила бошлади. 1970–80 й.ларда завод реконструкция қилиниб, МТЗ–80Х тракторлари ва трактор тиркамаларини ишлаб чиқариш ўзлаштирилди. «Тошкент трактор заводи» таркибида қуюв заводи бор. Тошкент агрегат заводи пахтачилик тракторларига орқа кўприклар, эҳтиёт қисмлар, қишлоқ хўжалик машиналарига редукторлар чиқаради. Бу завод 1955 й. Тошкент машинасозлик заводи тарзида ташкил этилган. 1957 йил Тошкент ирригация машинасозлиги заводига айлантирилди, 1960–1972 йилларда Ўзбекистон трактор йиғув заводи, 1972 йилдан Тошкент агрегат заводи. Тошкент мотор заводи Д–243 ва Д–245 трактор дизеллари, алюминий қуймалари ишлаб чиқаради. 1983 йил қурила бошлаган, 1987 йил қисман ишга туширилди. 1994 йил Ўзбекистон – Италия кўшма корхонаси («Ўзиталмотор») акционерлик ташкилотига айлантирилди. АҚШ «Кейс» фирмаси билан ҳамкорликда янги трактор ва комбайнлар йиғиш йўлга қўйилди.

Қ и ш л о қ х ў ж а л и г и м а ш и н а с о з л и г и. 1931 йил «Тошқишлоқмаш» заводининг I–навбати ишга туширилди. Завод пахтачилик учун хилма-хил техника ишлаб чиқара бошлади.

Тармоқдаги йирик корхоналардан бири «Ўзбекқишлоқхўжалик-маш» акциядорлик жамияти (АЖ) ғўза сеялкалари, кўсак чувиш машиналари, роторли ўрим машиналари, ТТЗ–30 тракторига тиркаб ва осиб ишлатиладиган машиналар, пуркагичлар ишлаб чиқаради. “Яккатутқишлоқхўжаликмаш” акциядорлик жамияти ҳам бирлашма таркибида.

Пахтачиликни комплекс механизациялаш учун машина ва механизмлар, ғўза культиваторлари, чизель–культиваторлар, ўғит солгичлар, ариқ қазгич–текислагичлар, кўсак териш машиналари, плуглар, чорвачилик учун турли машиналари ва бошқа маҳсулотлар «Чирчикқишлоқхўжаликмаш» АЖда ишлаб чиқарилади. Манғит шаҳри (Қорақалпоғистон)да жойлашган ихтисослаштирилган тажриба заводи чорвачилик учун машиналар, қишлоқ хўжалиги машиналари ишлаб чиқаради. «Кимёқишлоқхўжаликмаш» заводи трактор пуркагичлари, чанглатгичлари, картошка эчкичлар, эҳтиёт қисмлар ишлаб чиқаришга ихтисослашган. 1959 йилдан «Тошқишлоқхўжаликмаш» заводи пахта териш машиналарини

ишлаб чиқаришга ихтисослашди (дастлабки пахта териш машинаси 1949 йил тайёрланган). 1946 йилда Тошкентда пахтачилик машиналари бўйича махсус давлат конструкторлик бюроси ташкил этилди. 1959 йил икки қаторли ўзиюар ХВС – 1,2 1964 йилдан осма ХТ–1,2, 1966 йилдан икки қаторли «Ўзбекистон», 1972 йилдан тўрт қаторли ХН–3,6 «Ўзбекистон» ва бошқа пахта териш машиналари яратилди ва серияли ишлаб чиқарилди. 1988 йилдан завод бирлашмага айлантирилди. Унинг таркибига чорвачилик учун машиналар ишлаб чиқарадиган Саросиё (Сурхондарё вилояти) ихтисослашган тажриба заводи ҳам кирди. Бирлашма 1994 й.дан акциядорлик жамияти. 3-да пичан ўриш комбайни, картошка кавлагич, тупроқ фрезаси ва б.ни ишлаб чиқаришни ўзлаштиришга тайёргарлик кўрилмоқда.

Боғдорчилик, тоқчилик ва полизчиликда фойдаланиладиган машина ва мосламалар «Боғдорчилик машинасозлиги заводи» акциядорлик жамиятида ишлаб чиқарилади. Завод ихтисослаштирилган конструкторлик бюроси тарзида ташкил этилган эди, кейинчалик Тошкент тажриба экспериментал заводи билан «Ўрта Осиёқишлоқмаш» бирлашмасига айлантирилди.

Чорвачиликнинг ем–хашак базасини механизациялашга имкон берадиган бир неча корхона ишга туширилди. «Урганчозуқамаш» заводи осма трактор ўроқ машиналари, трактор хаскашлари, шоли ўриш машиналари, Бухоро ихтисослаштирилган тажриба заводи чорвачилик жиҳозлари, гўзапоя юлгичлар ишлаб чиқаришга ихтисослашган. Шунингдек, Юқори Чирчиқ қишлоқ хўжалик машинасозилиги тажриба заводида (Тошкент вилояти Ийик посёлкаси) автоматик планировшиқлар, тишли бороналар, тиркама ва осма трактор машиналари ва ҳоказолар ишлаб чиқарилади.

1996–97 йилларда республика қишлоқ хўжалигини унумдор техника билан таъминлашни яхшилаш мақсадларида «Ўзқишлоқхўжалиқмашҳолдинг» компанияси ва «Кейс корпорейшн» компанияси билан тракторлар, ғалла ўриши комбайнлари, горизонтал пахта териш машиналарини етказиб бериш ва уларни республикада йигиш бўйича 7 та қўшма корхоналар барпо этилди.

Пахта тозалаш саноати машинасозлиги «Ўзбекпахтамаш» бирлашмасида жамланган. Унинг таркибида Тошкент машинасозлик заводи, (бош корхона), Андижон «Тожеметалл» заводи ва Каттақўрғон «Пахтамаш», Чустдаги «Олмоспахтамаш» заводлари,

Тошкент давлат махсус пахта тозалаш ускуналари конструкторлик бюроси бор. Асосий маҳсулотлари – пахта тайёрлаш пунктлари, пахта тозалаш заводлари учун технологик қурилмалар (пахтани тайёрлаш, қуритиш, тозалаш, сақлашда қўлланиладиган машиналар ва механизмлар), аррали ва жўвали (валикли) пахта толаси ажратиш (жин) машиналари, линтерлар, тола тозалагичлар, чигит саралаш ва тозалаш машиналари, транспортёрлар, пахта ғарамбузгичлари, пахта узатгичлар, туннель очиш машиналари, пахта ғарамларини шамоллатиш ва чанг тутиш машиналари, шунингдек, канопни қайта ишлаш машина ва қурилмалари – жами 50 номдан ортик.

Бирлашмада ишлаб чиқарилган машина ва механизмлар МДХдаги пахтакор мамлакатлар ва бир қанча чет мамлакатларга чиқарилади. Бирлашманинг бош корхонаси – Тошкент машинасозлик заводи пахта тозалаш саноати учун технологик ускуна–жихозлар ва эҳтиёт қисмлар ишлаб чиқаришга ихтисослаштирилди. 1968 йилда завод негизда «Союзхлопкомаш» бирлашмаси ташкил этилди. Тошкент давлат махсус пахта тозалаш ускуналари конструкторлик бюроси пахтани қайта ишлаш бўйича поток линиялари ишлаб чиқариш ва пахта тозалаш саноатида жорий этиш билан шуғулланди. «Меҳнат» ва РХ–1 тола тозалагич машинлари Загреб, Пловдив халқоро ярмаркаларининг олтин медалига сазовор бўлган.

Тўқимачилик машинасозлиги маҳсулотлари «Ўзбектўқимачиликмаш» бирлашмасида ишлаб чиқарилади. Бирлашма таркибида Тошкент тўқимачилик заводи («Тоштўқимачиликмаш» – бош корхона), Қўқон тўқимачилик заводи («Қўқонтўқимачиликмаш»), Гагарин кукун маҳсулотлар заводи (Жиззах), Тошкент махсус тўқимачилик машинасозлиги конструкторлик бюроси бор. Гагарин кукун маҳсулотлар заводи металл кукунларидан бугловчи қисмлар ва эҳтиёт қисмлар ишлаб чиқаради. Махсус конструкторлик бюроси янги машиналар конструкцияларини ишлаб чиқиш, серияли чиқарилаётган машиналарни модернизациялаш каби ишларни бажаради.

Бирлашмада пилик тайёрлаш, йигириш, ҳалқали йигириш, йигириш–пишитиш машиналари, пиллакашлик (пилла буғлаш, тортиш) ускуналари ишлаб чиқарилади. Тўқимачилик машиналари, аппаратлари ва автоматларининг 50 дан ортик намунаси ўзлаштирилган. Тўқимачилик машинасозлигида йигириш, эшиш, пишитиш, калавалаш жараёнларини бирга бажарадиган ҳалқали

йигириш (жунни қайта ишловчи), йигириш–пишитиш (пахтани қайта ишловчи) машиналари, урчуксиз роторли ва пневмомеханик йигириш машиналари ва пахта, кимёвий тола ва ипакдан ҳар қандай қалинликдаги пилталар ишлаб чиқариш имконини берадиган машиналар яратилди. Беш марказдаги машиналар чет элларга экспорт қилинган. ПК–100 йигириш–пишитиш машинаси Брно, Пловдив халқоро ярмаркаларида олтин медаль, бир неча машиналар Москвада «Инглемаш» кўрғазмасида бронза медали олган.

Радиоэлектроника, электротехника саноати уруш йилларида шаклланди. Жумладан, Тошкент кабель заводи (ҳозирги «Ўзкабель» давлат–акциядорлик жамияти) дастлаб алоқа дала симлари, Тошкент радиолампа заводи (ҳозирги «Фотон» акциядорлик жамияти бош корхонаси – электрон техника заводи) генераторлар, қабул қилувчи ва кучайтирувчи радиолампалар ишлаб чиқара бошлади. Чирчик трансформатор заводи ҳам ўша йиллар ишга туширилди. Марказий Осиёдаги энг йирик Тошкент электротехника заводи («Ўзэлектраппарат» акциядорлик жамияти) маҳсулот бера бошлади. Урушдан кейин ишга туширилган «Миконд» заводи («Оникс» бирлашмаси) радиодеталлар, электротехника саноати учун шиша изоляторлар ишлаб чиқарди.

50–йилларнинг ўрталарида электротехника саноати республикада машинасозлик саноатининг етакчи тармоғи тарзида шаклланди. 1970 йиллар охирига келиб республикада 10 дан ортқ электротехника заводлари ишлади. 1982 йил ЭҲМ ишлаб чиқарадиган «Алгоритм» заводига асос солинди.

ЭҲМ учун микроэлектроника элементлари, микросхемалар, масофадан туриб бошқариш системалари ва бошқа маҳсулотлар ишлаб чиқарадиган «Зенит» заводи ишга туширилди. Бу заводда Жанубий Кореянинг «Goldstar» фирмаси билан ҳамкорликда видеомагнитофон ва видеоплейерлар, ХХРнинг Синьцзян 1–радио заводи билан ҳамкорликда рангли телевизорлар ишлаб чиқариш йўлга қўйилди.

1990 йилда республикадаги радиоэлектроника, электротехника саноати соҳасидаги илмий, ишлаб чиқариш корхоналари ва ташкилотларини бирлаштирган «Радиоэлектронтехасбоб» республика давлат концерни ташкил этилди. 1994 йили концерн «Ўзэлтехсаноат» уюшмасига айлантирилди. Уюшма таркибида 50 дан ортқ корхона ва ташкилотлар (46 мингдан ортқ ишчи–хизматчи), жумладан «Ўзкабель» давлат–акциядорлик жамияти,

«Фотон», Чирчикдаги «Трансформатор», «Ўзэлектраппарат», «Сигнал», «Оникс» (Тошкент), «Андижонкабель», «Алгоритм» акциядорлик жамиятлари, Жиззах аккумулятор заводи ва бошқа йирик корхоналар бор.

Бу корхоналарда электрон компонентлар (тўғриловчи устунлар, диодлар, дала транзисторлари, резисторлар, конденсаторлар), микроэлектрон тузилмалар (интеграл микросхемалар, электрет микрофонлар, кучланиш кучайтиргичлари, оқ–қора ва рангли телевизорлар учун СПЛИТ – трансформаторлар, кичик вольтли асбоблар, турли мақсадларга мўлжалланган кабель маҳсулотлари ва симлар, ўзгарувчан ток электродвигателлари, трансформаторлар, пайвандлаш машиналари, электр аккумуляторлари, рангли телевизорлар, плейерлар, радиоприёмниклар, биллур ва керамика буюмлари ва бошқа маҳсулотлар ишлаб чиқарилади.

Тармоқда ишлаб чиқарилган маҳсулотларнинг 80%, электроника маҳсулотларининг 90–95% Россия, Украина, Белорусь, Қозоғистон ва бошқа мамлакатларга чиқарилади. Корхоналарда Россия, Туркия, Жанубий Корея, АҚШ, Сингапур ва бошқа мамлакатлар фирмалари билан ҳамкорликда 20 дан ортиқ қўшма корхоналар ташкил этилди.

Асбобсозлик саноати соҳасида машинасозлик учун қирқув ва ўлчов асбоблари, слесарлик–созлаш асбоблари ҳамда мосламалари кам миқдорда махсус цехларда тайёрланар эди. 1941–45 йилларда Тошкент асбобсозлик заводи, карборунд ва абразив заводлари ишга туширилди (икки завод бирлаштирилиб абразив комбинати ташкил этилди). Бу ерда олмос, сунъий олмос маҳсулотлари ишлаб чиқариш бошланди. 1975 й.нинг иккинчи ярмидан тўлиқ абразив маҳсулотлар ишлаб чиқаришга ўтилди. 1990 йил комбинат «Эльбор» бирлашмасига айлантирилди (1996 йилдан «Ўта қаттиқ материаллар» акциядорлик жамияти). Тошкент асбобсозлик заводи, Тошкент абразив заводи ва «Ўта қаттиқ материаллар» корхонаси маҳсулотлари чет элларга ҳам экспорт қилинади. Шунингдек, машинасозлик саноатининг йирик корхоналарида махсус асбобсозлик цехлари мавжуд.

Кимё ва нефть кимё машинасозлиги. Тармоқдаги энг йирик корхона Ўзбекистон кимё машинасозлиги заводи («Ўзбеккимёмаш», Чирчик) 1941 йилда ташкил топган ва фронт учун маҳсулот чиқарган. Урушдан кейинги йилларда заводда кимё, микробиология, целлюлоза–қоғоз ва бошқа тармоқлар учун жиҳоз–

ускуналар ишлаб чиқариш ўзлаштирилди. 1966 йилдан завод асосан кимё машинасозлигига ихтисослашди. 70–йилларнинг бошларида заводда труба йиғиш, аммиак селитраси ва бошқа ўғитлар ишлаб чиқариш учун кучли комплекс технологик линиялар ишлаб чиқариш ўзлаштирилди. Завод маҳсулотлари чет мамлакатларига экспорт қилинган. Ҳозир кимё ускуналари, турбокомпрессорлар, вентиляторлар, насослар ишлаб чиқаради. Тошкент «Компрессор» заводи тармоқдаги йирик корхоналардан бири. Кимё ва бошқа саноат тармоқларида ишлатиладиган кўчма компрессор станцияларининг турли моделларини ишлаб чиқаришга ихтисослашган. Наманган машинасозлик заводида нефть ва газ қудуқлари учун саноат арматуралари, пўлат, титан қопқоқлар, зангламас сурма қопқоқлар ишлаб чиқарилади.

Самолётсозлик. Тошкент авиация заводи 1941 йил барпо этилган. Уруш даврида жанговар самолётлар ишлаб чиқарилган. Кейинги йилларда ИЛ–14, 1958 йилдан транспорт самолётлари, 1966 йилдан АН–22 самолётлари тайёрланган. 70–йиллар бошларидан ИЛ–76 самолётлари ишлаб чиқарилади. 90–йилларда ҳам унинг асосий маҳсулоти ИЛ –76 МФ транспорт самолётлари бўлди. Маҳаллий ҳаво йўлларида қатнашга мўлжалланган 64 ўринли янги ИЛ–114 самолётлари ўзлаштирилди. Заводда АН–70, «Мрия», «Руслан» самолётлари қанотлари ва бошқа қисмлари тайёрланган. 1972 йилдан бирлашмага айлантирилди (Андижон ва Фарғонадаги механика заводлари билан бирга). 1996 йилдан очиқ турдаги «Тошкент авиация ишлаб чиқариш бирлашмаси» давлат–акциядорлик жамияти.

Қурилиш ва йўл машинасозлиги. 1932 йил «Ўзбекгидрострой» трести томонидан ирригация машина ва механизмлари таъмирланадиган «Ирмаш» заводи ташкил этилди. 1935 йилдан у Ўрта Осиё экскаватор ремоти заводига айлантирилди. 1946 йилдан бу корхона Тошкент экскаватор заводи деб номланди ва экскаваторлар ишлаб чиқарила бошлади. 1954 йилдан турли маркадаги экскаваторлар ишлаб чиқариш ўзлаштирилди. Завод “Мелиоқурилишмаш” номи билан очиқ турдаги акциядорлик жамиятига айлантирилган. Маҳсулотлари чет элларга экспорт қилинади.

Тармоқдаги йирик корхоналардан бири «Подъёмник» (Тошкент) очиқ турдаги акциядорлик жамияти. «Подъёмник» заводида урушдан кейинги йилларда кўтарма транспорт жиҳозлари

ўзлаштирилди. Кўприк электр кранлари, махсус грейферли, магнит грейферли, магнитли, кўп тиргакли осма кранлар, тўрт оёкли кранлар ишлаб чиқаради.

1956 йилда Андижон машинасозлик заводи («Андижонирмаш») ишга туширилди. У асосан ер текислайдиган машиналар, экскаваторлар, юклагичларнинг осма жиҳозлари, гидроцилиндрлар, манипуляторлар, вибропресслар ва бошқа ирригация техникаси ишлаб чиқаради. «Андижон гидравлика машинасозлиги» («Андижонгидромаш») бирлашмаси гидротаксимлагичлар, 3 типдаги юклагичлар, экскаваторлар, насос ва дизеллар, эҳтиёт қисмлар ишлаб чиқаради.

Коммунал хўжалиги машинасозлиги тармоғида Самарқанд лифтсозлик заводи иш олиб боради. Заводда республика халқ хўжалигининг турли соҳаларида ишлатиладиган пассажир ва юк лифтлари, халқ истеъмоли товарлари, ёғочга ишлов берадиган станоклар ишлаб чиқарилади. Завод негизида Россия ва Ўзбекистон қўшма корхонаси – «Востоклифт» («Шарқлифт») ташкил этилди.

Маданий–маиший–рўзгор техникаси машинасозлиги тармоғида Самарқанд «Сино» холодильниклари заводи ишга туширилган (1972). Рўзгор холодильниклари, совутгичлар ишлаб чиқаради. Завод Германиянинг «Форон» фирмаси билан ҳамкорликда турли совутгичлар, кир ювиш машиналари ишлаб чиқаришни ўзлаштирди. Самарқанд киноаппаратлар заводида («Кинал») турли маркали киноаппаратлар, электр–куч асбоблари, универсал кино ва театр овоз техника аппаратлари ва бошқалар ишлаб чиқарилади.

Республика машинасозлик саноати маҳсулотлари жаҳондаги 40 дан ортик мамлакатга экспорт қилинмоқда. Республикада машинасозлик саноатининг ривожланишида янги технологик жараёнлар ва махсус жиҳозларни яратиш бўйича тажриба–конструкторлик ва технологик ишланмаларни амалга оширадиган йирик илмий–амалий марказлардан бири – «Технолог» акциядорлик жамияти муҳим ўрин тутди. Унинг таркибида станоксозлик бўйича махсус, механизациялаш ва автоматлаштириш бўйича, машинасозлик бўйича лойиха–конструкторлик технология бюrolари, тажриба механика заводи, ҳисоблаш маркази каби бўлинмалари бор. Илғор технологик жараёнларни ишлаб чиқиш, қаттиқ ва ўта қаттиқ материаллардан янги асбоблар тайёрлаш ва жорий этишни таъминлайди. Юқори унумдор агрегат ва махсус станоклар, комплекс механизациялашган линиялар, пластмасса ва бошқа материаллардан деталлар тайёрлаш учун ускуналар ишлаб

чиқаради, қурилиш ва қайта жиҳозлаш лойиҳаларини бажаради.

«Шарк» илмий ишлаб чиқариш бирлашмаси радиоэлектроника буюмлари модуллари ва уларни монтаж қилиш, радиоэлектроника маҳсулотларини йиғиш сифатини назорат қилувчи жиҳозлар яратиш билан шуғулланди. Рақамли программали бошқарув станокларининг электр ўтказгичларини бошқариш системалари ва бошқалар тайёрланади.

Қадоқлаш ва ўраш жиҳозлари тажриба конструкторлик ва технология бюроси суяк, сочилувчан, пастанамо маҳсулотларни қадоқлайдиган, пластмассадан идишлар тайёрлайдиган машиналар, линиялар ва комплексларни яратиш билан шуғулланади. Пиво ва яхна ичимликлар, озиқ–овқат, консерва саноати корхоналари учун машиналар мажмуи ва поток линиялари яратилмоқда.

Автоматлаштириш воситалари, бошқариш тизимларини тайёрлаш ва ишлаб чиқариш бўйича «Сигнал» бирлашмаси фаолият кўрсатади. Таркибида электр ўлчаш техникаси бўйича давлат махсус конструкторлик бюроси (бош ташкилот), асбобсозлик тажриба заводи, автоматлаштирилган бошқариш тизими лойиҳа–конструкторлик бюроси, махсус «Техноприбор» конструкторлик–технология бюроси, ихтисослашган ишга тушириш – созлаш корхонаси («Сигнал–Сервис») бор. Гидрометеорологияга оид ўлчов асбоб ва қурилмалари, пахтани қайта ишлаш саноати учун мўлжалланган асбоб ва қурилмалар, ҳисоблаш комплекслари учун график ахборот узатувчи қурилмалар ва бошқалар устида илмий тадқиқот ишлари ва тажрибалар олиб боради, уларни ишлаб чиқаришга татбиқ этади.

Республика мустақиллиги эълон қилинишига қадар машинасозлик саноатининг деярли барча корхоналари марказга – СССР нинг тракторсозлик ва қишлоқ хўжалиги машинасозлиги, Енгиел ва озиқ–овқат саноати ҳамда рўзғор буюмлари машинасозлиги, Мудофаа саноати, Авиация ва автомобилсозлик машинасозлиги вазирликлари ихтиёрида эди.

1991 йилдан машинасозлик саноати корхоналари бошқарувини шакллантиришда тармоқлар бўйича концернлар – Ўзбекистон давлат қишлоқ хўжалиги ва автомобиль саноати машинасозлиги («Ўздавмашконцерн»), Ўзбекистон давлат радиоэлектроника, электротехника ва асбобсозлик саноати концерни («Радиоэлектронтехасбоб»), Ўзбекистон пахтани қайта ишлаш саноатини илмий техникавий таъминлаш давлат концерни

(«Ўзмашпахтагазмол») ташкил этилди. 1994 йилда давлат концернлари ишлаб чиқарувчилар уюшмаларига айлантирилди ва уюшмаларнинг асосий вазифаси бозор конъюнктураси ва маҳсулотлар маркетингидан келиб чиққан ҳолда ишлаб чиқаришни ривожлантириш стратегиясини ишлаб чиқишдан иборат деб белгиланди.

Ўзбекистон машинасозлик корхоналари уюшмаси («Ўзмаш-саноат» – таркибида 3 ёпиқ турдаги акциядорлик жамияти, 19 очик турдаги акциядорлик жамияти, 1 қўшма ва 4 давлат тасарруфидаги корхоналар, бир неча илмий конструкторлик ва технологик ташкилотлар бор) умумий машинасозлик, тўқимачилик саноати, пахта тозалаш саноати машинасозлиги ва бошқаларга, «Ўзқишлоқхўжаликмашҳолдинг» холдинг компанияси қишлоқ хўжалиги машинасозлиги корхоналарига (таркибида 17 йирик корхона бор), Ўзбекистон автомобилсозлик корхоналари уюшмаси («Ўзавтосаноат» – таркибида 18 корхона ва ташкилотлар) автомобилсозлик саноати ва унга техника хизмати кўрсатиш соҳаларига, Ўзбекистон радиоэлектроника, электротехника саноати корхоналари уюшмаси («Ўзэлтехсаноат») электротехника, радиотехника саноати соҳаларига раҳбарлик қилади.

Қурилиш материаллари саноати.

Республика кўп тармоқли қурилиш материаллари саноатига эга. Цемент, асбест–цемент, деворбоп материаллар, юмшоқ ёпгич ва гидроизоляция материаллари, табиий тошлардан қоплама материал (плита)лар, норуда қурилиш материаллари, қурилиш керамикаси, иссиқлик изоляцияси материаллари, оҳак, гипс, боғловчи материаллар ва улардан буюмлар, санитария–гигиена жиҳозлари, полимер хом ашёдан қурилиш материаллари ва буюмлар, темир–бетон конструкциялари ва б. ишлаб чиқариш тармоқлари мавжуд. Тармоқ корхоналарида 100 дан ортиқ номдаги асосий маҳсулот турлари тайёрланади. 1997 йилда Ўзбекистонда 3286,0 минг т. цемент, 718,0 млн. дона шартли гишт, 225,7 млн. шартли тахта асбест–цемент шиферлари, 5123,0 минг м² дераза ойналари, 1006,0 минг м² ленолеум ишлаб чиқарилди.

Қурилиш материаллари саноати тармоқлари юксак механизациялашган ва халқ хўжалигининг қурилиш материалларига бўлган талабини тўла қондиради. Хорижий инвесторлар иштирокида янги қўшма корхоналар қурилмоқда, ишлаб турган

корхоналар замонавий технология билан жиҳозланиб кенгайтирилмоқда.

Ўзбекистонда табиий хом ашёдан қурилиш материаллари сифатида фойдаланиш тарихи узок ўтмишга бориб тақалади. Айниқса бинолар қурилишида хом ғишт, гувала, ёғоч синч, оддий тупроқ (лой)дан тикланадиган пахса асрлар давомида асосий қурилиш материаллари бўлиб келган. Хумдонларда пиширилган ғишт, сопол, чинни кошин, ганч, йўнилган гранит, мрамар тошлар сарой, мадраса, масжид, работлар қурилишида кенг қўлланилган.

Цемент саноати. Республикадаги қурилиш индустриясининг биринчи корхонаси – 1913 йил қурила бошлаган Хильково цемент заводи (ҳозирги Бекобод цемент комбинати) дир. 1927 йили Ўзбекистонда ҳаммаси бўлиб 7,7 минг т цемент олишга муваффақ бўлинган. Республикада цементга бўлган эҳтиёж орта борди. Кейинчалик 1932 йилда Қувасой цемент заводи ишга туширилди.

Қурилиш материаллари ишлаб чиқариш урушдан кейинги йилларда анча ўсди. Янги тармоқлар – керамика, иссиқлик изоляцияси ва норуда материаллар тармоқлари вужудга келди ва ривожланди.

Республикада 1947 йили Ангрен, 1962 йилда Оҳангарон цемент комбинатлари, 1977 йилда «қурук» усулда цемент ишлаб чиқарадиган, йиллик лойиҳа қуввати 3450 минг т бўлган Навоий цемент комбинати ишга туширилди.

Республика цемент саноати тармоғида йилига 5 млн. т дан кўпроқ цемент ишлаб чиқарадиган 5 йирик корхона ишлайди. Цементнинг ҳамма асосий турларини ишлаб чиқариш ўзлаштирилди. Цемент корхоналарида шифер, асбоцемент қувурлар, минерал пахта (вата) ва ундан тайёрланган буюмлар, цемент–қум черепицалари ва бошқа маҳсулотлар ҳам ишлаб чиқариш ўзлаштирилган.

Республикада йилига 470 млн. шартли тахта (плита) ҳисобида шифер ишлаб чиқарилади. Текис ва тўлқинсимон шифер тахталари Оҳангарон, Қувасой, Бекобод цемент комбинатларида тайёрланади.

Тошгарошлик (тошга ишлов бериш). Табиий тошлар (мрамар ва гранит)дан ишланган қоплама материаллари ва блоklar Марказий Осиё меъморчилигида кўп ишлатилган.

Қоплама тошлар захиралари, хилма–хиллиги ва ранги бўйича Ўзбекистон МДХ мамлакатлари орасида етакчи ўринда. Республикада 30 дан ортиқ мрамар, гранит, травертин (ғовак

оҳактош), туф (ғовак тоғ жинси) ва бошқа жинслар конлари топилган. Республика шаҳарларида, Москва, Киев, Новосибирск, Бишкек, Душанбе, Бокуда қурилган архитектура иншоотлари, Москва, Ленинград, Киев ва бошқа шаҳарларда қурилган 11 метрополитенда Ғозгон ва Нурота мрамми, Лангар, Севасой, Чоркесар гранити, Чуст травертини ишлатилган. Тармоқдаги йирик корхоналар – Ғазалкент тошга ишлов бериш комбинати (йиллик қуввати 150 минг м² тош плита); Тошкент тошга ишлов бериш комбинати (88 минг м²), Нукус гранит–мармар заводи (70 минг м²), «Қашқадарёмармар» (25 минг м²), «Самарқандмармар» (22 минг м²) ишлаб чиқариш бирлашмалари. Республикада қоплама материалларга бўлган эҳтиёж тўла қондирилиб, қолган қисми яқин ҳамда узоқ хорижий мамлакатларга чиқарилмоқда.

Норуда ва қоплама материаллар тармоғида 19 та тошга ишлов бериш корхоналари фаолият кўрсатади, йилига табиий тошлардан 542 минг м² қоплама материаллар ишлаб чиқарилади. Мармар ва гранит блоклари қазиб олинadиган 10 карьер ишлайди (53,4 минг м² мармар, 9,8 минг м² гранит блоклари тайёрланади) Шунингдек, чиқитқи тошлардан увоқлар ишлаб чиқарилади.

Деворбоп материаллар (ғишт) саноати соҳасида қурилишда ишлатилadиган оловбардош ва иморат ғиштининг асосий қисми Яланғоч 2–ғишт заводи, Янгийўл 8–ғишт заводи, Олмалиқ қурилиш материаллари комбинати, Чирчиқ 9–ғишт заводида ишлаб чиқарилади. 1990 йиллар бошидан ғиштни янги технология асосида тайёрлаш бўйича экспериментал цехлар ишга туширилди.

Керамика саноати тармоқларида Ангрен керамика комбинати ва Тошкент қурилиш материаллари комбинатида барча турдаги сопол қошинлар (йилига 3436 минг м²), санитария–қурилиш фаянси, гипс, канализация трубалари, майолика буюмлари ва бошқа турдаги маҳсулотлар ишлаб чиқарилади. Оҳангарон «Қурилишпластмасса» комбинати, Жиззах полиэтилен қувурлар заводида қурилиш эҳтиёжлари учун турли қўйма буюмлар тайёрланади.

Шиша-ойна саноати соҳасида «Қувасойшиша» ишлаб чиқариш бирлашмаси ва Ғазалкент шиша-ойна заводи ишлайди. Бу корхоналарда 212 млн. дона консерва шиша идишлари, 80 млн. дона бутилка, 2 млн. м² дераза ойнаси ишлаб чиқарилади.

Санитария жиҳозлари Оҳангарон «Сантехқўйма» заводида ишлаб чиқарилади (чўян ванналар, канализация қувурлари, ошхона пўлат чанок (раквина)лари, идиш ювилadиган жомлар).

Қурилишни индустрлаштиришда йиғма темир-бетон ишлаб чиқаришни ўзлаштириш муҳим аҳамиятга эга бўлди. Й и ғ м а т е м и р - б е т о н д а н м а х с у л о т и ш л а б ч и қ а - р а д и ғ а н 300 га яқин завод ва комбинатлар ишлайди. Бу корхоналарда республика қурилиш материаллари саноати ялпи маҳсулотининг деярли 50 %и ишлаб чиқарилади. Республика саноати маҳсулотининг умумий ҳажмида қурилиш материаллари саноатининг ҳиссаси 5,0 % ни ташкил этади.

Республика қурилиш индустриясида йирик уйсозлик жадал ривожлантирилмоқда. Республикада 11 уйсозлик комбинатлари ва заводлари ишлаб турибди.

Йиғма темир-бетондан қилинган деталлар ва контрукциялар учун табиий ва сунъий тўлдиргичлар, керамзит, аглопорит, минерал пахта ишлаб чиқариш кўпаймоқда.

Республикадаги қурилиш материаллари саноатининг асосий йирик корхоналари Ўзбекистон қурилиш материаллари акциядорлик компанияси («Ўзқурилишматериаллари»)га қарайди. Компания Ўзбекистон Республикаси Қурилиш материаллари саноати вазирлиги негизида ташкил этилган.

Республикадаги «Ўзсаноатфукароқурилиш» корпорацияси, «Ўзсувқурилиш» концерни, «Ўздеҳқончиликқурилиш» давлатширкат, «Ўзжамоахўжаликқурилиш» кооператив бирлашмалари, Тошкент молия-қурилиш корпорацияси (собик «Тошкентбошқурилиш» корпорацияси), Ўзбекистон монтаж ва маҳсус қурилиш ишлари уюшмаси («Ўзмонтажмаҳсусқурилиш») каби йирик ташкилотлар ўз ишлаб чиқариш эҳтиёжаларини қондирадиган кудратли қурилиш материаллари индустриясига эга. Шунингдек республикада кўпгина жамоа хўжаликларида маҳаллий хом ашёдан қурилиш материаллари (ғишт, оҳак, қум, тош ва бошқалар) ишлаб чиқарадиган жуда кўп кичик цех ва корхоналар ишга туширилган ва фаолият кўрсатмоқда.

Ёғочсозлик саноати

Ёғочни қайта ишлаш ҳунармандчиликнинг бир тури тарзида ривожланиб келди. Ёғочсозлик ёки дурадгорлик (ёғочни қирқиш, тилиш, йўниш, рандалаш, пармалаш), уйсозлик, асбобсозлик, аравасозлик, эгарсозлик, сандиқсозлик, панжарасозлик, ўймакорлик сингари жуда кўп тармоқлардан иборат бўлган.

Урушдан кейинги даврларда республикадаги кустарь ишлаб чиқариш артеллари ва туман, шаҳар саноат комбинатларининг йирик цехлари базасида ёғочсозлик корхоналари ташкил этила бошлади, уларда қурилиш деталлари, дурадгорлик маҳсулотлари, дераза ва эшик блоклари тайёрлашга ўтилди. Бу саноат тармоғида арраланган ёғоч, ёғоч тўсин, паркет коплами, дераза роми, эшик ва бошқа ёғоч деталлар, прессланган қипиқдан плиталар ва бошқа маҳсулотлар ишлаб чиқариш йўлга қўйилди.

1969 йили «Ўзбекёғочқурилиш» бошқармаси негизида ёғоч тайёрлаш ва ёғочсозлик бош бошқармаси («Ўзбошёғочсаноат») ташкил этилди (1978 йилдан Ёғоч тайёрлаш, қурилиш конструкциялари ишлаб чиқариш ва ёғочсозлик бош бошқармаси – «Ўзқурилишёғочсаноат»). Бошқарма Италия, Германия, Швеция фирмалари билан ҳамкорликда ишга туширилган Тошкент дурадгорлик буюмлари заводи, «Тошкент» ёғочсозлик бирлашмаси (қуввати 400 минг м² паркет, 500 минг м² дераза роми, 500 минг м² эшик тавақалари), Тошкент қуёшдан ҳимоя ускуналари заводи (қуввати 400 минг м²), ёғоч қипиғи ва чиқиндиларидан прессланган қурилиш тахтачалари заводи (қуввати 20 минг м³) ҳамда Шарқий Сибирдаги 11 ўрмон саноати (ёғоч кесиш) хўжаликлари ишига раҳбарлик қилди.

Сўнги йилларда Тошкент дурадгорлик буюмлари заводи, қуёшдан ҳимоя ускуналари заводи ва Сергелида янги ишлаб чиқариш цехлари очилди. Мустақиллик йилларида қуёшдан ҳимоя ускуналари заводида пластмассадан дераза ромлари ишлаб чиқарадиган линиялар, Асака дурадгорлик буюмлари заводи ишга туширилди. Тошкентда Марказий Осиёда биринчи бўлган «Ўз-Эллас» гугурт заводи (Ўзбекистон–Греция қўшма корхонаси; йиллик қуввати 300 млн. кути гугурт) маҳсулот чиқара бошлади.

Эскирган ва самарадорлиги камайган қувватларни ҳисобдан чиқариш натижасида «Ўзқурилишёғочсаноат» таркибидаги ёғочсозлик корхоналари йилига 470 минг м³ дераза ромлари (шу жумладан 180 минг м² пластмасса ромлари), 350 минг м² эшик, 166 минг м² паркет, 1 млн.погон/м узун ўлчовли буюмлар (плинтус, наличник, штапик ва б.), 50 минг м² қуёшдан ҳимоя ускуналари, 2,5 млн. дона ошиқ-мошиқ, 5,0 минг м³ ДСП, 1 минг м³ тахта ва бошқа маҳсулотлар ишлаб чиқариш қувватига эга. Бундан ташқари республикадаги йирик қурилиш концернлари, корпорациялари ва уюмларининг ўзида мустақил ёғочсозлик корхоналари бор.

Аммо ёғоч хом ашёси тақчиллиги туфайли ёғочсозлик саноатидаги мавжуд қувватларнинг ярмидан фойдаланилмоқда. Республика халқ хўжалиги ва аҳолининг ёғоч-тахтага бўлган йиллик эҳтиёжи 10 млн. м³ га боради. Республиканинг ёғоч, тахта, қоғоз, целлюлоза, гутурт ва бошқаларга бўлган эҳтиёжларини тўлароқ қондириш, ёғочни қайта ишлаш саноати корхоналари хом ашё базаси мустақиллигини таъминлаш бўйича Республика Вазирлар Маҳкамаси 1994 йили «Саноат теракчилигини ривожлантириш ва бошқа тез ўсувчи ёғочбоп дарахтзорларни барпо этишга оид чора-тадбирлар тўғрисида» қарор қабул қилди. Қарорда Қорақалпоғистон ва барча вилоятларда ҳар йили 10 минг га, 10 йилда 100 минг га теракзор ўрмонлари ташкил этиш, яқин келажакда ҳар йили 5 млн. м³ саноатбоп ва қурилиш ёғочи тайёрлаш режалари белгиланган.

Енгил саноат

20- аср бошларида Ўзбекистонда енгил саноат соҳаси асосан пахтани қайта ишлаш корхоналаридан иборат бўлиб, ялпи саноат маҳсулотининг қарийб 4/5 қисми шу соҳага тўғри келган. 1920 йиллардан пахта тозалаш заводлари, пиллакашлик, йигирув-тўкув, тикувчилик, пойабзал фабриклари қурила бошлади.

Ҳозирги даврда Ўзбекистон енгил саноати кўп тармоқли индустриал комплекс бўлиб, унинг таркибида пахта тозалаш заводларидан ташқари тўқимачилик, трикотаж, шойи тўқиш, тикувчилик, кўн-пойабзал, гиламчилик, чинни-фаянс буюмлари ва атторлик моллари ишлаб чиқариш соҳаларида 142 корхона бор. Республика саноат маҳсулоти умумий ҳажмида енгил саноат ҳиссаси 17,6 % ни ташкил этади. Бу тармоқда 300 мингдан ортиқ киши банд.

1997 йилда республика енгил саноати тармоқларида 474,4 млн. м² газлама, шу жумладан 424,9 млн м² ип газлама, 46,9 млн. м² шойи газлама, 49,9 млн. дон трикотаж маҳсулотлари, 64,5 млн. жуфт пайпоқлар, 5,4 млн. жуфт пойабзал маҳсулотлари ва бошқалар ишлаб чиқарилди.

Пахта тозалаш саноати енгил саноати тармоқлари орасида етакчи ўринда. Республика ривожланган ва замонавий технологияга эга бўлган пахта тозалаш саноатига эга. Бу саноат тармоғининг асосий маҳсулоти – пахта толаси 40 га яқин хорижий

мамлакатларга, жумладан Буюк Британия, Бельгия, Жанубий Корея, Швейцария, АКШ, Туркия ва бошқа мамлакатларга экспорт қилинади.

Биринчи пахта тозалаш заводи Тошкентда 1874 йилда қурилган. Россияда пахта хом ашёсига бўлган талабнинг ортиши билан Ўзбекистонда пахта тозалаш саноати тез ривожлантирилди. 1885 йилда 9, 1890 йилда 27, 1914 йилда 208 та пахта тозалаш заводи ишлади. Пахтачилик ғалла экинларини сиқиб чиқара бошлади. Кейинги 80 йил давомида пахта толаси ишлаб чиқариш деярли 10 марта кўпайди. 1980 йилда энг кўп – 1745,3 минг т тола ишлаб чиқарилди. Шунга кўра 1924 йилда республикада 37, 1940 йилда 55, 1950 йилда 63, 1960 йилда 65, 1980 йилда 107, 1995 йилда 119 пахта тозалаш заводи ишлади. Пахтадан тола чиқиши 31–32% ни ташкил этди.

Республикада пахта экиладигаң майдонлар бир қадар камайтирилиши ҳисобига дон экинлари майдони кенгайтирилмоқда.

Республикадаги ҳозирги пахта тозалаш саноати ягона бошқарувда ишлайдиган пахта тайёрлаш пунктлари, куритиш-тозалаш цехлари, транспорт хўжаликлари, пахта тозалаш заводлари, илмий ишлаб чиқариш бирлашмаларидан иборат. Тармоқда 128 пахта тозалаш заводи, 582 пахта тайёрлов пункти бор. Энг йирик пахта тозалаш заводлари: Қоракўл, Ғиждувон, Каттақўрғон, Қўрғонтепа, Ҳазорасп, Кўкон, Кува, Жума, Денов ва бошқа жойларда жойлашган (йиллик қуввати 100 минг т ва ундан ортиқ пахтани қайта ишлашга мўлжалланган). Толаси ажратиб олинган техник чигит ёғ-мой комбинатларида қайта ишланади. Пахта саноати корхоналарида ҳар йили 1,2–1,5 млн. т дан ортиқ пахта толаси, 100 минг т дан ортиқ линт, 2–2,5 млн. т чигит, 200 минг т уруғлик чигит тайёрланади.

Ҳозирги босқичда пахта тозалаш саноатида янги техника, технология жадал суръатларда жорий этилмоқда. Хорижий мамлакатларнинг илғор технологиясини ўрганиш ва жорий этиш, тармоқ корхоналарида пахта толаси бўйича жаҳон стандартларига ўтиш учун АКШ, Швейцария ва бошқа мамлакатлардаги фирмаларда ишлаб чиқарилган жиҳозлар ва технологияни қўллаш соҳасида халқаро илмий-техникавий ҳамкорлик йўлга қўйилди. Республика мустақилликка эришганидан кейин Туркия ва бошқа хорижий давлатлар фирмалари билан ҳамкорликда Фарғона, Хоразм, Қашқадарё вилоятлари ва Қорақалпоғистонда пахтани

кайта ишлашдан тайёр тўқимачилик маҳсулоти ишлаб чиқаришга қадар жараёнлар камраб олинган комбинатлар қурилиши бошланди. Қорақалпоғистоннинг Эллиққалъа туманида Туркиянинг «Язекс» корпорацияси билан ҳамкорликда «Элтекс» комбинати ишга туширилди.

Пахта тозалаш саноати бўйича илмий тадқиқот ишлари Тошкент шаҳрида жойлашган Пахта целлюлозаси кимёси ва технологияси илмий-тадқиқот институти, Марказий пахта тозалаш саноати илмий тадқиқот институти (ЦНИИХпром)да олиб борилган. Кейинчалик «Пахта саноати» илмий ишлаб чиқариш бирлашмаси ва унинг негизида пахта тозалаш саноати бўйича Илмий марказ ташкил этилди.

Тармоқ ЎзССР Пахта тозалаш саноати вазирлиги, сўнгра «Ўзбекпахтасаноат» ишлаб чиқариш бирлашмаси томонидан бошқарилган. 1990 йилгача пахта толасини четга сотиш билан собиқ СССР Енгил саноат вазирлигининг «Союзглавлегпромсырьё» бош бошқармаси шуғулланган. 1992 йилдан пахтани қайта ишлаш ва пахта маҳсулотларини сотиш билан шуғулланувчи «Ўздавпахтасаноатсотиш» давлат-акциядорлик уюшмаси ташкил этилди. Унинг таркибида 12 вилоят ва Қорақалпоғистон Республикаси пахта тозалаш саноати бирлашмалари, «Тошкент каноп саноати» бирлашмаси, Республика илмий маркази бор. Республикада ишлаб чиқарилган пахта толасининг анчагина қисми (85–90 %) экспортга чиқарилади.

1993 йилдан ЎзР жаҳондаги 6 Халқаро пахта толаси савдоси биржаларидаги энг йириги – Ливерпул (Ливерпул Коттон ЛТД) пахта биржаси (Англия) билан ҳамкорлик қилмоқда.

Тўқимачилик саноати. Ўзбекистонда тўқимачилик узоқ тарихга эга. Бу ерда тайёрланган газмоллар (атлас, занданачи, бахмал, беқасам, олача) ўрта асрларда Буюк Ипак йўли орқали Европа ва Яқин Шарқ мамлакатларига чиқарилган, лекин саноат усулида газламалар ишлаб чиқариш 20- асрнинг 20- йилларидан бошланди. 1930 йилда Фарғона ип йигириш-тўқиш фабрикаси ишга туширилди (ҳозирги Фарғона тўқимачилик комбинати), 1932 йилдан Тошкент тўқимачилик комбинатини қуриш бошланди. Тошкент тўқимачилик комбинати ва Фарғона йигирув-тўқув фабрикаси 1945 йилда республикада ишлаб чиқарилган жами ип газламанинг 95,4 % ни берди. Кейинчалик Бухоро тўқимачилик комбинати, Андижон ип-газлама комбинати, Поп нотўқима материаллар комбинати, Хива

илам комбинати куриб ишга туширилди. Йирик тўқимачилик корхоналарида бир қанча филиаллар очилди. Жумладан Тошкент шаҳрининг ўзида 3 та фабрика курилди. Шунингдек, Пахтабод, Чувама, Кўргонтёпа, Марҳаматда ҳамда Гиждувон ва Вобкентда фабрикалар курилиб ишга туширилди. Филиалларда ҳам ишлаб чиқариш технологик циклининг тугал бўлишига эришилди.

Республикада ҳозир 4 тўқимачилик комбинати ва 30 дан ортик йигирув-тўқув фабрикаси ишлаб турибди.

Ўзбекистон тўқимачилик саноатини ривожлантиришнинг асосий йўналишларидан бири жаҳон бозорида рақобатбардош ип газлама ишлаб чиқаришни кўпайтиришдан иборат. Шу мақсадда АҚШ, Италия, Туркия, Покистон, Ҳиндистон, Корея Республикаси ва бошқа мамлакатлар фирмалари билан ип газлама ишлаб чиқарадиган янги кўшма корхоналар ташкил этилмоқда. «Супертекстиль» пахта ип йигирув Ўзбекистон – АҚШ кўшма корхонаси, Ўзбекистон–Жанубий Корея «Кабул-Тўйтепа текстиль» кўшма корхонаси фаолият кўрсатмоқда. Қарши ва Гулистонда Туркиянинг «Язекс» корпорацияси билан ҳамкорликда тўқимачилик мажмуалари курилмоқда.

Ипакчилик саноатида ипак, кимёвий ва аралаш иплардан маҳсулотлар ишлаб чиқарилади. Ўзбекистонда пиллакашлик қадим тарихга эга. Қадимдан Марғилон, Наманган, Кўқон, Бухоро, Самарқанд, Хўжанд каби шаҳарлар Ўрта Осиёдаги шойи газламалар ишлаб чиқариш марказлари бўлган. Шойи газмоллар Яқин Шарқ ва Европа мамлакатларига ҳам чиқарилган. Пилладан ярим кустарь ҳолда (қозонларда қайнатиб), қўл чархларида қалава қилиб ипак олинган. 1913 йилда Ўзбекистонда қарийб 4 минг т пилла етиштирилган, унинг аксарият қисми рус ишбилармонлари қўлига ўтиб, қайта ишлаш учун Италия ва Францияга жўнатилган.

1921 йилдан Ўзбекистонда 56 қозонли механик станок ўрнатилган биринчи пиллакашлик фабрикаси Фарғона шаҳрида иш бошлади. 1927–32 йилларда Самарқанд, Бухоро, Марғилон шаҳарларида пиллакашлик фабрикалари ишга туширилди. 1937 йилдан сунъий ипак газламалар тўқиш ҳам бошланди.

Ҳозир 9 йирик корхона: Марғилон, Фарғона, Самарқанд, Бухоро, Тошкент, Наманган, Урганч, Шаҳрисабз, Булоқбоши пиллакашлик фабрикалари, уларнинг 12 филиали ишлаб турибди. Бу корхоналарда республикада етиштирилган жами пилла (30 минг т атрофида) қайта ишланади.

Шойи тўқиш саноати соҳасида Марғилон “Ипакчи”, “Марғилон хонатласи» ва Наманган “Атлас” акциядорлик жамияти, Наманган абрли газламалар комбинати, Самарқанд “Мусаффо” акциядорлик жамияти, Кўкон шойи тўқиш фабрикаси, “Хоразм ипаги” акциядорлик жамияти, Пойтуғ шойи тўқиш фабрикаси ва бошқалар ишламоқда. Бу корхоналар шойи газламалар турлари бўйича ихтисослашган. Масалан, Марғилон “Ипакчи” корхонасида крепдешин, крепшифон, крепжоржет, “Марғилон хонатласи” акциядорлик жамиятида табиий ипакдан миллий газламалар: атлас, хонатлас, беқасам, шойи (ишлаб чиқариладиган умумий газмоллар ҳажмининг 70% дан кўпроғи), шунингдек, плашбоп, костюмбоп, астарбоп газламалар, Наманган шойи ишлаб чиқариш корхонасида ипакли, штапель, вискоза ва аралаш толалардан кийим-кечак тикиладиган газмоллар, ип газлама ишлаб чиқарилади. Самарқанд “Мусаффо” шойи корхонаси тукли ва жаккард газламалар, Кўкон шойи тўқиш фабрикаси табиий ипак, сунъий иплардан абрли газламалар ишлаб чиқаришга ихтисослашган.

Трикотаж саноати республикада 30–40-йилларда шаклланди. 1939 йилда Ўрта Осиёда энг йирик ҳисобланган Кўкон пайпоқ фабрикаси ишга туширилди. Уруш йилларида Андижон ва Тошкент шаҳарларида трикотаж фабрикалари қурилди. 50–60-йилларда Самарқанд, Тошкент, Бухоро, Андижон шаҳарларида трикотаж кийимлар фабрикалари ишга туширилди. Тармоқдаги энг йирик корхона Тошкентда «Малика» трикотаж ишлаб чиқариш бирлашмасида эркаклар, аёллар ва болаларнинг 200 хилдан ортик устки ва ички трикотаж кийимлари ишлаб чиқарилди.

Трикотаж корхоналари янги ускуналар билан жиҳозланди, янги корхоналар қурилди, «Малика» бирлашмаси Бухоро, Самарқанд трикотаж фабрикалари, Кўкон пайпоқ-тўқув комбинати тубдан реконструкция қилинди, Олтинкўл трикотаж матолар фабрикаси, Қорасув ва Жиззах пайпоқ фабрикалари ишга туширилди. Хўжабод, Шаҳрисабз, Чортоқ, Шаҳрихонда трикотаж-тикувчилик фабрикалари фойдаланишга топширилди. Ҳозир республика трикотаж саноатида 1500 номдан ортик маҳсулот ишлаб чиқарилади.

Тикувчилик саноати. Ўзбекистонда тикувчилик хунармандчиликдаги касб тарзида катта тарихга эга. Қадимдан қишлоқ-шаҳарларда тикувчилик касби усталари – махсус чеварлар қўлда чопон, кийим-кечак, кўрпа-тўшак, рўзғор буюмларини

буюртмаларга кўра тикиш билан шугулланганлар. Ўзбекистонда гулкўрна, зарбоф тўн, чойшаб, сўзана, кашта каби буюмлар тикиш юксак санъат даражасига кўтарилган.

Ўзбекистонда энг биринчи тикувчилик корхонаси 1907 йил Тошкентда қурилган «Луи Зальм ва унинг ўгиллари» акциядорлик жамиятига қарашли тикувчилик фабрикаси эди. 20- асрнинг 20-йилларидан тикувчилик енгил саноатнинг йирик тармоғига айланди. 1926 йилда Тошкентда «Қизил тонг» тикув фабрикаси, кейинроқ 1- тикувчилик заводи ишга туширилди. Урушгача бўлган даврда Самарқанд, Бухоро, Тошкент, Қўқон, Урганч, Андижонда янги корхоналар қурилди. Уруш даврида Чирчиқ, Қарши, Наманган шаҳарларида йирик тикувчилик фабрикалари ишга тушди.

Кейинги йилларда Тошкентда 3- тикувчилик фабрикаси, Й. Охунбобоев номидаги Тошкент бош кийимлар фабрикаси, Хива тикувчилик фабрикаси ишга туширилди. Самарқандликни ошириш мақсадида ишлаб чиқариш бирлашмалари ташкил этилди. Айни пайтда меҳнат ресурслари ортиқча бўлган кичик шаҳар ва шаҳарчаларда тикувчилик корхоналари филиалларини қуриш авж олди. Шу даврда ихтисослашган 7 тикувчилик ишлаб чиқариш бирлашмаси ва 40 дан ортиқ филиаллар ташкил этилди. Тармоқда ҳозир 18 тикувчилик корхонаси ишлаб турибди. Уларда 50 мингдан ортиқ киши банд (қарийб 80 % хотин-қизлар). Тармоқ саноат корхоналарини янги технологик линиялар билан жиҳозлашда ривожланган капиталистик давлатлар фирмалари билан ҳамкорлик йўлга қўйилди.

Тошкент «Қизил тонг», Самарқанд «8-Март» тикувчилик ишлаб чиқариш бирлашмаларида Франция, Германия, Швейцария, Япония, Италия фирмалари иштирокида шу фирмаларнинг комплекс механизациялашган линиялари ўрнатилди.

«Қизил тонг» фабрикаси ҳузурида устки кийимлар тикадиган «Ойдин-Мониза» Ўзбекистон – Хитой кўшма корхонаси ишга туширилди.

Тикувчилик корхоналарида 36 комплекс механизациялашган линия ва потоклар жорий этилган. Корхоналарда янги технологиялар – тикиш ўрнига елим билан чоклаш ва янги материаллар ўзлаштирилмоқда. Республикада тикувчилик маҳсулотлари, айниқса миллий буюмлар ва кийим-кечак маҳаллий саноат корхоналарида ҳам ишлаб чиқарилади.

Кўн-пойабзал саноати маҳаллий хом ашё – ҳайвонлар

терисидан юмшоқ ва қаттиқ чарм, табиий ва сунъий чармдан пойабзал, шунингдек, телнак, от-улов асбоблари, атторлик буюмлари, тўқимачилик ва бошқа машиналар учун деталлар ишлаб чиқаради. Кўнчилик Ўзбекистонда хунармандчиликнинг қадимий тури сифатида мавжуд. Тошкент, Самарқанд, Бухоро, Кўкон шаҳарларида, Хоразмда юзларча кўнчилик дўконлари бўлиб, уларда теридан турли нав чармлар тайёрланган. 19-асрнинг сўнгги чорагида маҳаллий бозорларда Европа шаҳарларидан хром, шагрень, упука тери турлари ва улардан тикилган пойабзаллар келтириб сотила бошлади.

Тармоқдаги биринчи энг йирик корхона – Тошкент кўн заводи 1928 йил ишга туширилди (ҳоз. 2-кўн заводи, йиллик қуввати 250 минг қорамол териси). Хонободда (Андижон вилояти) тери ошлаш заводи, пўстин учун кўй терисини ошлайдиган 2 корхона ишга туширилди. Тошкентда янги кўн заводи (ҳоз. 1-кўн заводи), сунъий чарм ва пленка материаллари заводи фойдаланишга топширилди.

Кўнчилик соҳасидаги барча заводлар негизида Тошкентда «Ўзбекистон» кўн ва сунъий чарм ишлаб чиқариш бирлашмаси ташкил этилди (Ҳозир «Чарм» корпорацияси).

Пойабзал саноати. Ўзбекистонда пойабзал тикиш ўз анъаналарига эга. Қадимдан пойабзал тикувчи қосиблар қўлда ҳар хил андоза ва турда этик, махси, кавуш тикканлар. Пойабзал саноати корхоналари пайдо бўлиши билан туфли, ботинка, сандал, шиппак, пийма, калиш ҳамда махсус иш пойабзаллари ишлаб чиқарила бошлади.

1927 йил Тошкентда пойабзал фабрикаси ишга туширилди. Кейинги даврда Янгийўл пойабзал фабрикаси, Поп резина пойабзал фабрикаси, Фарғона пойабзал фабрикаси ишлай бошлади. Тошкентдаги 1- ва 2- пойабзал фабрикалари, Чирчик, Кўкон пойабзал фабрикалари кенгайтирилди ва қайта жиҳозланди, корхоналар маҳсулот турлари бўйича ихтисослашди.

«Фарғонапойабзал» акциядорлар жамияти билан Германиянинг «Саламандер» фирмаси иштирокида «Ўзсаламан» қўшма корхонаси маҳсулот чиқара бошлади (йиллик лойиҳа қуввати 8 турдаги 500 минг жуфт эркаклар пойбзали).

Ҳозир пойабзал саноати корхоналарини энг замонавий ускуналар билан қайта жиҳозлаш амалга оширилмоқда. Синтетик ва сунъий материаллардан кенг фойдаланиш тармоқдаги истикболли йўналишлардан. Республика энгил саноати тизимида, маҳаллий

саноат тармоқларидаги бир қанча майда корхоналардан ташқари, 10 та йирик пойабзал фабрикаси ишлаб турибди.

Мўйна саноати. Ўзбекистонда мўйнаўзлик билан қадимда якка хунармандлар шугулланган. Ошланган қўй терисидан пўстин, телпак ва ҳ. к. тикилган. 20- йиллардан хунармандлар артелларга бирлаштирилди. Тошкент кўн-мўйна ва Бухоро қорақўл тери заводлари мўйна саноатидаги йирик корхоналардир. Тошкент кўн-мўйна заводи 1956 йили чарм-галатерея буюмлари комбинати номи билан ташкил қилинган. Аёллар ва болалар пальтоси, бош кийимлар, астари мўйна, авраси газлама бўлган буюмлар ишлаб чиқаради. Бу завод Самарқанд тери хом ашёси заводидан ҳамда республика гўшт комбинатларидан келтирилган хом ашёдан фойдаланади. Бухоро қорақўл заводида қорақўл териларига ишлов берилади. 1996 йилдан Наманганда сунъий мўйна фабрикаси ишга туширилди (Ўзбекистон-Германия қўшма корхонаси).

Ўзбекистон қорақўл териларининг кўпгина навлари жаҳон стандартларига мос ва халқаро бозорда юқори қадрланади. Республикада, айниқса Қорақалпоғистонда мўйнали ҳайвонлар – ондатра, нутрия, кундуз каби мўйнали ҳайвонларни саноат усулида боқиш – даррандачилик йўлга қўйилди. Улардан олинган мўйналардан устки ва бош кийимлар тикилади.

Чинни-фаянс саноати. Ўзбекистонда чинни-фаянс саноати асосан 50- йиллардан ривожлана бошлади. Тармоқдаги биринчи замонавий корхона Тошкент чинни заводи 1952 йилда ишга туширилган (йиллик қуввати 31 млн. дона маҳсулот). 1970 йили Самарқанд чинни заводи (йиллик қуввати 22 млн. дона маҳсулот) ва 1977 йилда Қувасой чинни заводи (йиллик қуввати 28 млн. дона маҳсулот) ишга туширилди. Бу корхоналарда рўзгорда ишлатиладиган чинни буюмлар (коса, пиёла, чойнак, лаган, эсдалик-совға буюмлари ва бошқалар) ишлаб чиқарилади. Тошкент чинни заводида ишлаб чиқариладиган «Оқ олтин» («Пахта»), «Тонг», Самарқанд чинни заводида ишлаб чиқариладиган «Узум» ва бошқа тўшамлар халқаро ярмарка ва кўргазмаларда намойиш қилинган.

Ангрен керамика комбинатининг ишга туширилиши билан Ўзбекистонда фаянс (дағал чинни)дан турли хил чинни тахтача, сирланган кошин ва бошқа санитария-қурилиш фаянс маҳсулотларини ишлаб чиқариш йўлга қўйилди. Маҳаллий саноатдаги кулоллик корхоналарида махсус рангли тупроқдан сирлаб тайёрланган сопол-майолика буюмлар, қурилиш

материаллари ҳам ишлаб чиқарилади.

Енгил саноат тармоқларида техника ва технологияни такомиллаштириш ишлари технология жараёнларини интенсивлаштириш, ускуна-жиҳозлар ва технологик жараёнларни механизациялаш ва автоматлаштириш даражасини кўтариш, юқори даражада автоматлаштирилган жараёнлар ва ускуна-жиҳозлар мажмуини, робототехникани яратиш ва жорий этиш, пировард маҳсулот ишлаб чиқариш тўла автоматлаштирилган корхоналар ва автомат фабрикалар барпо этиш йўналишларида олиб боришмоқда. Ўзбекистонда енгил саноат тармоқларига раҳбарликни ЎзССР Енгил саноат вазирлиги олиб борган. 1991 йилдан вазирлик Ўзбекистон енгил саноат моллари ишлаб чиқарадиган давлат уюшмаси («Ўзбекенгилсаноат»)га айлантирилди. Тармоқдаги илмий-технологик, ташкилий, конструкторлик муаммолари билан Марказий лойиҳа-конструкторлик технологик бюроси, Трикотаж саноати илмий текшириш институти, Табиий шойи ишлаб чиқариш ва қайта ишлаш Марказий илмий тадқиқот институти (Марғилон), Республика кийимлар моделлари уйи, Республика пойабзал моделлари уйи, Республика трикотаж маҳсулотлари моделлари уйи шуғулланади.

Каноп саноати. Республикада 30-йилларнинг охирида вужудга келди. Тармоқ корхоналари Тошкент вилоятида жойлашган. Каноп поясидан пўстлоғи ажратилиб, тола олинади, қоп газлама, хўжалик арқони, кабель ипи ва бошқа маҳсулотлар ишлаб чиқарилади. Каноп толаси саноатда ишлатиладиган зиғир толасига қараганда кўп афзалликларга эга.

Тошкент вилоятининг Қуйи Чирчиқ, Юқори Чирчиқ туманларида, 1950–56 йилларда Сурхондарё, Самарқанд вилоятлари, Қорақалпоғистонда жут ва каноп етиштирилиши билан каноп поясини қайта ишлайдиган заводлар қурилди. 1975 йил каноп саноати корхоналарида энг юқори даражага эришилди – 37,2 минг т узун каноп тола ишлаб чиқарилди.

Республикада каноп экин майдонларининг қисқариши натижасида Янгибозор, Тошовул, Кетмонтепа, Солдатск заводлари бошқа халқ истеъмоли моллари ишлаб чиқаришга ихтисослаштирилди. Ҳозир 6 каноп заводи «Тошкент канопсаноатсотиш» акциядорлик бирлашмасига уюшган. Улар йилига 20 минг т каноп поясини қайта ишлаш қувватига эга.

1995 йилдан Пскентдаги «Гиламтўқима» корхонасида каноп

толасидан брезент, пояндозлар, Жумабозор ва Янгийўл заводларида каноп тўпонидан прессланган плиталар, Уяли ва Янгиҳаёт заводларида толали чиқиндилардан потўкима матолар ишлаб чиқариш йўлга қўйилди. Каноп заводлари етказиб берадиган толадан Тошкентдаги каноп фабрикасида тайёр маҳсулотлар ишлаб чиқарилади.

Мебель саноати. Мебель саноат усулида ишлаб чиқарила бошлангунга қадар уй-рўзғор мебеллари (хонтахта, курси, жовон, сандиқ ва бошқалар) кустарь ва ярим кустарь корхоналарда тайёрланган. Ўзбекистонда мебель саноатининг дастлабки маҳсулотлари – турар жой ва жамоат бинолари учун мебель ишлаб чиқариш 1922 йилдан бошланган. Уй-рўзғор ва жамоат эҳтиёжлари учун мебеллар ишлаб чиқариш урушдан кейинги йилларда бирмунча ривож топди. 50-йиллар охирида республикада турли вазирлик ва идоралар ихтиёрида бўлган 3 фабрика ва бир неча цехлар ишлаган. Хунармандчилик артеллари ва йирик мебель цехлари негизида Тошкент, Самарқанд, Наманган, Андижон шаҳарларида мебель фабрикалари барпо қилинди. Республикадаги барча мебель саноати корхоналарини бошқарадиган «Ўзбекмебель» бирлашмаси ташкил этилиб кейинчалик шу бирлашма негизида «Ўзбекмебель» ижара корхоналари уюшмаси тузилди. Уюшма «Ўзбекмебель» давлат-акциядорлик бирлашмасига айлантирилди. Бирлашма таркибида 36 мебель ишлаб чиқариш акциядорлик бирлашма ва корхоналари: «Янгийўл» ишлаб чиқариш-тижорат ширкати, 13 мебель фабрикаси, 3 та мебель ишлаб чиқариш бирлашмаси, 6 мебель бирлашмаси, «Ўзбеккоғоз» ижара корхонаси, мебель кўзгуси корхонаси, ёғоч кесиш станоклари заводи, фирма магазинлари ва бошқалар бор. Тармоқдаги энг йирик корхоналар: «Тошкент» мебель бирлашмаси, «Миробод» бирлашмаси, Самарқанд мебель бирлашмаси, «Наманган» мебель бирлашмаси, «Мебель» бирлашмаси, «Фарғона мебель» бирлашмаси, Олмалиқ мебель комбинати, «Янгийўлмебель» ширкати, Қува мебель комбинати, Сергели мебель бирлашмаси, Олмазор юмшоқ мебеллар фабрикаси, Андижон мебель фабрикаси, Жиззах ва Риштон мебель фабрикалари ишга туширилди. Тармоқни ривожлантириш корхоналарни замонавий ускуналар билан қайта жиҳозлаш ва рақобатбардош маҳсулотлар ишлаб чиқариш, корхоналарнинг экспорт имкониятларини ошириш, хорижий фирмалар билан қўшма корхоналар ташкил этиш ҳамда иқтисодий ҳамкорликни йўлга қўйиш йўналишларида олиб борилмоқда. «ЕвроЎз» Ўзбекистон

– Германия қўшма корхонаси ташкил этилди. Ўзбекистонда тайёрланган мебеллар экспорти йўлга қўйилди.

Мебель саноати ҳар хил мебель йиғмалари (меҳмонхона, ошхона, кабинет, ётоқхоналар мебеллари, мактаб, тиббиёт, лаборатория мебеллари), миллий мебель (хонтахта, сандиқ ва бошқалар) намуналарини, ҳашаматли мебеллар йиғмаларини ишлаб чиқаришни ўзлаштирган. Жиззах мебель фабрикасида ғўзапоядан ДВП (елимланган ёғоч толалари плитаси) ишлаб чиқарадиган линия (йиллик қуввати 1 млн. м²) ишга туширилди. Урганч ва Нукус мебель фабрикаларида шопипоядан тўшаклар ишлаб чиқарила бошлади.

Маҳаллий саноат. Маҳаллий саноат йирик ишлаб чиқариш хўжалик комплекси бўлиб, республикада ишлаб чиқариладиган халқ истеъмоли молларининг йиллик умумий ҳажмида унинг ҳиссаси 12 % дан кўпроқ. Тармоқдаги корхонада 70 мингдан зиёд ишчи-инженер, техник ходимлар банд.

Маҳаллий саноат корхоналарида асосан маҳаллий хом ашё ресурсларидан маҳаллий эҳтиёжларни қондиришга мўлжалланган халқ истеъмоли моллари ишлаб чиқарилади. Унинг таркибида қора металлургия, кимё ва нефть кимёси, машинасозлик ва металлга ишлов бериш, ёғочни қайта ишлаш саноати, шу жумладан, мебель саноати, қурилиш материаллари, шиша ва чинни-фаянс, енгил саноат ва озиқ-овқат саноати корхоналари, халқ хунармандчилигининг зардўзлик, тикувчилик-тўқувчилик, пичоқчилик, бадий каштачилик (сўзана, гулкўрпа, чойшаб, зардевор, палак, кирпеч), дўшпидўзлик, ўймакорлик, мисгарлик, заргарлик, кандакорлик, рихтагарлик, кулоллик, миллий чолғу асбоблари яшаш, косибчилик ва бошқа тармоқлари бор. Тармоқда шаҳар ва шаҳарчаларда, қишлоқларда катта-кичик хусусий ҳамда жамоа корхоналари, қўшма корхоналар, фабрика, бирлашмалар фаолият кўрсатади. Тармоқда 2000 дан кўпроқ номда маданий, маиший, хўжалик моллари ишлаб чиқарилади.

Ўзбекистонда маҳаллий саноат 20- йиллардан хунармандлар ва косиблар ширкатлари кўринишида шаклланди. Тармоқдаги йирик корхоналар – Шаҳрихон, Косонсой ва Ургут шойи тўқиш, Уйчи ва Юқори Чирчиқ, Шаҳрисабз пиλλαкашлик фабрикалари, Бекободадаги «Металлист», Чустдаги миллий пичоқлар заводлари, Тошкент, Андижон ва Шаҳрисабз бадий буюмлар фабрикалари, Олмалик гилам фабрикаси, Тошкент ошхона мебеллари заводи,

Тошкент миллий чолғу асбоблари заводи, «Электрмаишийасбоб» заводи, Бухоро зардўзлик фабрикаси, Тошкент «Ёдгорлик» фабрикаси, Сўфиқишлоқ, Қамашаи, Когон, Боёвут пахта фабрикалари, Риштон, Шахрисабз кулолчилик заводлари ва бошқа корхоналардир. Умумий ҳисобда 5 мингта замонавий технология, поток линиялар жорий этилган. Фарғона вилояти Олтиариқ туманида жунни бирламчи қайта ишлайдиган корхона қурилди. Термос ишлаб чиқарувчи биринчи Ўзбекистон – Хитой қўшма корхонаси йилига 1 млн. дона маҳсулот ишлаб чиқармоқда.

М и л л и й к а ш т а ч и л и к б у ю м л а р и 8 та ихтисослашган корхоналарда ишлаб чиқарилади, уларнинг энг йириклари, Тошкент, Андижон, Чуст, Наманган ва Қашқадарё бадий буюмлар фабрикаларидир.

Маҳаллий саноат корхоналарида ҳар йили 1,25 млн. м² дан ортиқ м и л л и й г а з л а м а (Марғилон, Олтиариқда қўлда тўқилган хонатластар, Китобда беқасам) ишлаб чиқарилади.

Г и л а м т ў қ и ш маҳаллий хунармандчиликнинг энг ривожланган ва кенг ёйилган тармоқларидан биридир. Қўлда тўқилган гилам ва палосларда маҳаллий услуб, бадий усуллар сақланиб келмоқда. Бир йилда қарийб 240 минг м² гилам ва палос тўқилади.

Маҳаллий саноатда ишнинг касаначилик усуллари кенгайтирилмоқда. Чуст бадий буюмлар фабрикаси ва Тошкент касаначилик фабрикалари уйда ишлайдиган ишчилардан фойдаланишга ихтисослашган. Тармоқда нодир металллар, тошлар ва синтетик материаллар (сунъий кристаллар) асосида маҳсулотлар ишлаб чиқарадиган «Фонон» илмий ишлаб чиқариш бирлашмаси фаолият кўрсатади. Корхоналарда янги техника, технология жадал сурьатларда жорий этилмоқда. 1- Тошкент заргарлик буюмлари заводи негизда АКШнинг «Гольдхоук Трейтинг Инкорпорейтед» фирмаси билан ҳамкорликда қумуш буюмлари ишлаб чиқарадиган «Қумуш» қўшма корхонаси ишга туширилди. 40 дан ортиқ хорижий мамлакат фирмалари билан бевосита алоқалар ўрнатилган, 30 та қўшма корхона ташкил этилди. Тармоқ маҳсулотларининг муайян қисми экспорт қилинади.

Республикадаги маҳаллий саноат корхоналари ҳудудий «Маҳаллий саноат» ишлаб чиқариш-савдо акциядорлик компаниялари (илгари Ўзбекистон маҳаллий саноат вазирлигининг вилоят бошқармалари) таркибига киради. Маҳаллий саноат тармоғида 168 акциядорлик

жамияти, 97 жамоа корхонаси, 33 масъулияти чекланган жамият, 80 хусусий фирмага айлантирилган корхоналар бор. Тармоқда янги техника ва технологияни яратиш ҳамда жорий этиш масалалари билан «Тарх» акциядорлик жамияти, корхоналарни лойihalаш ва қайта жиҳозлаш масалалари билан «Ўздавмахаллийсаноат» республика лойihalаш институти шуғулланади.

Озиқ-овқат саноати.

Республика халқ хўжалигида муҳим мавқени эгаллайдиган замонавий озиқ-овқат саноатига эга. Бу саноат асосан маҳаллий хом ашёни қайта ишлашга асосланган. Республика умумий саноат маҳсулоти ҳажмининг 9,8% озиқ-овқат саноати ҳиссасига тўғри келади. Озиқ-овқат саноати корхоналарида банд бўлган саноат ходимлари сони 100 минг кишига яқин.

Тармоқ таркибида гўшт-сут, ёғ-мой, балиқ маҳсулотлари, ун-ёрма, нон, макарон, мева-сабзавот консервалари, қандолат, чой қадоқлаш, узум ва шампань виноси, спирт, арак, тамаки, пиво, чанқовбосар ичимликлар, совун ва бошқа саноат корхоналари бор.

Республика мустақилликка эришганидан кейин озиқ-овқат саноатида чуқур ташкилий ва иқтисодий ислохотлар амалга оширилди, кўпгина саноат корхоналари давлат тасарруфидан чиқарилиб, очиқ турдаги акциядорлик жамиятларига айлантирилди, илгари тармоқ корхоналарига раҳбарлик қилган озиқ-овқат, гўшт-сут, дон маҳсулотлари ва бошқа вазирликлар тугатилиб, «Ўзозиковқатсаноат» давлат-акциядорлик концерни (кейинчалик «Озиқ-овқатсаноат» ва «Ёғ-мойтамакисаноат» уюшмалари), «Ўзгўштсаноат» давлат-акциядорлик уюшмаси, «Ўздонмаҳсулот» давлат-акциядорлик корпорацияси, «Ўзмевасабзавотузумсаноат холдинг» холдинг компанияси, «Ўзбалиқ» давлат-акциядорлик корпорациялари ташкил этилди. Кишлоқ хўжалиги вазирлиги таркибидаги «Ўзпаррандасаноат» республика ишлаб чиқариш бирлашмаси, «Ўзбекбирлашув» таркибидаги озиқ-овқат саноати корхоналари очиқ турдаги акциядорлик жамиятларига айлантирилди. Корхоналарда янги замонавий технология ва ускуналар ўрнатилмоқда.

Мулкчилик шаклларининг хилма-хиллигини таъминлаш асосида тармоқда иқтисодий ислохотлар давом эттирилмоқда. Аҳоли

эҳтиёжларини республиканинг ўзидан ишлаб чиқарилган озиқ-овқат маҳсулотлари билан кондиритиш чоралари кўрилмоқда. Чунки ҳамон республика импортида озиқ-овқат маҳсулотлари ҳиссаси юқори бўлиб келмоқда (19,3%, 1997).

1997 йилда мамлакатимизда 32,9 минг т гўшт ва гўшт маҳсулотлари, 89,8 минг т суг, 2,8 минг т ҳайвон ва 275,9 минг т ўсимлик ёғи, 133,3 минг т ёрма, 54,2 минг т макарон маҳсулотлари, 542,2 минг т нон ва нон маҳсулотлари ишлаб чиқарилди.

Гўшт саноати. 1930 йилларга қадар Ўзбекистон аҳолисини гўшт билан майда ва тарқоқ қассобхона ва қушхоналар таъминлаб келган. От гўштидан қазни, қорамол, қўй гўштидан узок муддат сақланадиган, қуритилган, қовурилган гўшт маҳсулотлари тайёрланган. 1905 йилда Тошкентда Орифхўжа Азизхўжаев Туркистон ўлкасида биринчи завод типидagi қушхонага асос солган. 1929 йилда бу қушхона негизда Тошкент гўшт комбинати ташкил этилди. 1932 йилда гўшт саноати республика халқ хўжалиги режасига алоҳида саноат тармоғи тарзида киритилган. Ўша йили Тошкент, Самарқанд, Андижон, Бухоро, Каттақўрғон, Термиз, Қарши, Қўқон шаҳарларидаги 8 та шаҳар қассобхонаси, Самарқанд ва Бухородаги музхона (музлатгич)ни бирлаштирган «Ўзгўштсовитишсаноат» трести ташкил этилди. Кейинчалик бу трест таркибига Олмалик, Чирчиқ, Наманган, Янгийўл шаҳарларидаги қушхоналар, Хўжайли, Урганч мол сўйиш пунктлари ва Тошкент музхона комбинати ҳам кирди. Бухоро, Хўжайли, Урганч Термиз, Шаҳрисабз гўшт комбинатлари қурилди. 1965 йилда Республика гўшт ва суг саноати вазирлиги ташкил этилди. Чирчиқ, Фарғона, Каттақўрғон, Самарқанд гўшт комбинатларида юқори қувватга эга бўлган қолбаса цехлари қурилди. Самарқанд, Навоий, Урганч, Жиззах ва Наманган гўшт комбинатлари қурилиб ишга туширилди, Бухоро, Фарғона, Термиз, Хўжайли, Қарши, Шаҳрисабз гўшт комбинатлари қайта таъмирланиб, қувватлари анча оширилди. Кўпгина қорхоналар янги технологияларни қўллаш асосида ишлаб чиқарилаётган маҳсулотлар турларини кўнайитиришга эришмоқдалар.

«Ўзгўштсаноат» уюшмаси таркибида 23 йирик гўшт қорхонаси (комбинатлар), 45 гўшт етиштиришга ихтисослашган хўжаликлар, вилоят туманларида сўқимга боқиладиган ва бўрдоқчилик пунктлари ҳамда 100 дан ортиқ ўрта ва кичик қорхоналар бор. Уюшма қорхоналарида, республикадаги жамоа

хўжаликлари ва талбиркорлар томонидан замонавий технология ускуналари б-н жиҳозланган колбаса маҳсулотлари ишлаб чиқарадиган кўплаб қувватлар ишга туширилмоқда. Фақат «Ўзбекбирлашув»нинг «Ўзбекистон ширкат саноати» бирлашмаси таркибида колбаса маҳсулотлари ишлаб чиқарадиган 34 цех бор. Тармоқдаги энг йирик корхона Тошкент вилояти (Ўртаовул)даги гўшт комбинатидир.

Республика гўшт саноати ўзининг мустақил ва етарли хом ашё базасига эга. Гўшт саноатидаги ўсиш республикада чорва моллари бош сонини сақлаб қолиш ва кўпайтиришга эришилган ҳолда таъминланмоқда .

Республика гўшт саноатида ГФР ва Туркия фирмалари билан ҳамкорликда суякни қайта ишлаш, ичак маҳсулотлари тайёрлаш, ярим тайёр гўшт маҳсулотлари ишлаб чиқариш, гўштни қадоклаш ва ўраб истеъмолга чиқариш бўйича талбирлар амалга оширилмоқда.

Сут саноати. Республика сут саноати корхоналарида, сариеғ, сут-қатик, сут консервалар, қурук сут, пишлок, бринза, қаймоқ, музқаймоқ, казеин ва бошқа маҳсулотлар ишлаб чиқарилади. Мамлакатда сутни қайта ишлаш корхоналари пайдо бўлгунига қадар шаҳар-қишлоқларда сутдан қатик, айрон, сузма, пишлок, қағанок, курт каби маҳсулотлар тайёрлаш, қатикни қувда пишиб сариеғ олиш кенг тарқалган эди. Ўзбекистонда биринчи сут заводи Тошкент шаҳрида 1928 йилда ишга туширилган. Ёғи олинмаган сут ва сут маҳсулотлари ишлаб чиқарадиган корхоналар Термиз, Андижон, Урганч, Навоий, Наманган, Ғазалкент, Хўжайли шаҳарларида ишга туширилди. Тошкентда бир сменада 150 т сут ва сут маҳсулотлари ишлаб чиқарадиган сут комбинати фойдаланишга топширилди. Фарғона, Кўкон, Ангрэн, Гулистон, Жиззах, Навоий, Каттақўрғон, Чирчиқ шаҳарларида янги замонавий сут корхоналари ишга туширилди.

Республика сут саноати корхоналарида кичик ёшдаги болалар учун сут маҳсулотлари (Тошкент, Наманган, Самарқанд сут комбинатлари), бузоқларни боқиш учун сунъий сут (ЗЦМ) (Шаҳрихон, Денов, Наманган сут комбинатлари) ишлаб чиқариш йўлга қўйилди. Сут корхоналарида сариеғ, қатик ва юмшоқ пишлок, бринза, техник ва озуқа казеини ишлаб чиқариш ҳажми кўпайди. Техник казеин чет элларга чиқарилмоқда. Навоий ва Жиззах сут корхоналарида Германия ва Греция фирмалари билан ҳамкорликда казеин ишлаб чиқариш қўшма корхоналари барпо этилди.

Сут саноати корхоналари хорижий технология, қадоклаш автоматлари билан жиҳозланмоқда. «Ўзгўштеусаноат» уюшмаси таркибида 37 сут корхонаси, 118 сут қабул қилиш пунктлари ишлайди. Уюшма таркибидаги «Ўзмаҳсусавоттранс» бирлашмаси 2,5 мингдан ортиқ автомобиль, авторефрижератор, сут ва юк гашувчи машиналарга эга.

Ёғ-мой саноати республика озиқ-овқат саноатининг етакчи тармоқларидан бири. Ўзбекистонда қадимдан ўсимлик ёғи кунжут, зигир, индов, маҳсар уруғи, пахта чигити, полиз экинлари уруғларидан жувозларда олинган. Ўзбекистонда пахта чигитидан мой олувчи дастлабки завод 1884 йили Кўконда қурилган. 1913 йили 30 та кичик ёғ заводида 57 минг т пахта мойи ишлаб чиқарилган. Республикада йиллик қуввати 3 млн. т мойли ўсимлик уруғларини қайта ишлайдиган 19 корхона ишлаб турибди. Саноатнинг бу тармоғида пахта, соя, рапс мойлари, мева данаклари ҳамда сабзавот уруғларидан олиниб, атир-упа, фармацевтика ва озиқ-овқат саноати тармоқларида ишлатиладиган ёғлар, маргарин маҳсулотлари, майонез, кирсовун, атирсовун, техника мақсадларидаги бошқа турли маҳсулотлар ишлаб чиқарилади. Ўсимлик мойи ишлаб чиқаришда йилига ўртача 2,1 млн. т дан кўпроқ пахта чигити ишлатилади, рапс, зигир, маҳсар уруғи, шунингдек импорт бўйича олинадиган соя дуккаги қайта ишланади. Республика ёғ-мой саноати озиқ-овқат саноати умумий маҳсулоти ҳажмининг 40% га яқинини беради. Тармоқ корхоналарида ишлаб чиқариладиган маҳсулотлар, хусусан пахта мойи экспортга чиқарилади. Косонсой, Гулистон ёғ экстракция заводлари (бир суткада 1200 т чигитни қайта ишлайди), Фарғона ёғ-мой комбинати (қуввати суткада 840 т чигит), Кўкон ёғ-мой комбинати қуввати суткада 810 т чигит), Каттакўрғон ёғ-мой комбинати; (қуввати суткада 950 т чигит), Денов ёғ-экстракция заводи (суткада 800 т хом ашё), Урганч ёғ-мой комбинати (суткада 800 т хом ашё) тармоқдаги энг йирик корхоналардир.

Кўкон ёғ-мой комбинати таркибида мева данаклари ва сабзавот уруғларидан мой ишлаб чиқарадиган маҳсус завод (қуввати суткада 50 т данак) ишлайди. Бу заводда 15 номдаги мева данаги мойлари (ўрик, шафтоли, помидор, узум, ва б.) ишлаб чиқариш ўзлаштирилди. Тошкент ёғ-мой комбинатида маргарин маҳсулотлари (йиллик қуввати 52,4 минг т) ва майонез (йиллик қуввати 2 минг т), тармоқдаги 10 корхона — Фарғона, Янгийўл,

Андижон, Урганч, Каттакўрғон ва б. ёғ-мой комбинатларида кирсовун (ялпи йиллик умумий қуввати 103,7 минг т) ишлаб чиқарилади. Фарғона ёғ-мой комбинатида йилига 16,7 минг т турли кичик ўлчамдаги (25, 40, 100 граммли) атирсовунлар ишлаб чиқарадиган линия қурилмоқда, глицерин (йиллик қуввати 2 минг т) ишлаб чиқариш ўзлаштирилди. Тармоқ корхоналарида технологик жараёнларни автоматлаштириш, хорижий фирмалар ускуналари билан жиҳозлаш ишлари давом эттирилмоқда. Корхоналарни техникавий жиҳатдан қайта жиҳозлашда Крупп, Скет (Германия), «Альфа-Лаваль» (Швеция), «Жон Браун», «Карвер», «Краун» (АҚШ), «Маццони», «Болистра» (Италия), Германия, Польша, Украина, Россия фирмалари билан ҳамкорлик яхши самара бермоқда.

Элеватор саноати. 20-асрнинг 20 йилларига қадар Ўзбекистонда етиштириладиган ғалла асосан маҳаллий эҳтиёжлар учун сарфланар, товар доннинг салмоғи унча катта эмас эди. Аҳоли ўзи етиштирган ва ўз эҳтиёжига сарфлайдиган ғаллани чуқур, курук ўра ва хумларда, махсус омборларда сақлаган. Доннинг катта заҳираларини сақлаш учун омборхоналар бино қилинган. 1906—09 йилларда Тошкентда 1-ун заводи қошида сизими 3000 т бўлган элеватор қурилган. 1927 йил Тошкентда темир-бетондан қурилган биринчи элеватор (2-дон маҳсулотлари комбинати) ишга туширилди. Кейинчалик Ҳаққулобод, Асака, Шаҳрихон, Қарши, Наманган, Самарқанд, Косон, Камаш, Ғузорда ғалла омборлари, Ғаллаорол ва Зарбдорда элеваторлар қурилди. Ўзбекистон ўзининг ғалла мустақиллиги дастурини амалга оширишга киришиши муносабати билан республикада дон маҳсулотларини етиштириш кўпайди. 1997 йилда республикада 3788,1 минг т дон етиштирилди. Янги қуриладиган ва қайта жиҳозланаётган элеваторлар автоматик диспетчерлик бошқаруви системалари, ғалла ҳароратини автоматик ҳолда масофадан туриб ўлчайдиган қурилмалар билан жиҳозланган. Барча вилоятларда жойлашган элеваторлар сони 45 тага етди, уларнинг умумий сизими 4,5 млн. т, ғалланинг 65% элеваторларда сақланади.

Ун тортиш (тегирмон) саноати. Ўзбекистонда завод типидagi ун тортиш корхоналари 19-асрнинг охириларида пайдо бўлди. Асрлар давомида аҳоли кичик сув тегирмонларидан фойдаланиб келган. 1870 йилда ҳозирги Ўзбекистон ҳудудида кепакли жайдари ун тортиладиган, унумдорлиги бир суткада бир неча центнер бўлган 5 мингдан ортиқ тегирмон бўлган.

1956 йилда «Ўздонтайёрлов» негизда Республика дон маҳсулотлари вазирлиги тузилди (1992 йилдан «Ўздонмаҳсулот» концерни, 1994 й.дан давлат-акциядорлик корпорацияси). Фарғона, Кува, Янгийўл ун комбинатлари, Наманган, Андижон, Самарқанд, Бухоро, Навоий шаҳарларида 240 т/сутка қувватли, уч навли ун тортадиган заводлар қурилди. Кейинги йилларда ун саноати тез суръатларда ўсди. Суткасига 120 дан 500 т гача дон тортадиган 23 та янги корхона қурилди, Жиззах, Оҳангарон, Кўқон, Қарши, Асака, Жомбой,Тахиатош шаҳарларида янги корхоналар ишга туширилиши билан корхоналарнинг умумий қуввати суткасига 6330 т га етди ёки бир йилда 1,5 млн. т ун ишлаб чиқариш имкониятига эга бўлди. Мустақиллик йилларида Оқолтин, Дўстлик, Оқтош, Яккабоғ дон маҳсулотлари комбинатлари қурилди. Қишлоқ жойларда кўпгина жамоа, ширкат хўжаликларида кичик тегиримонлар қуриш авж олди. Илгари ун саноати корхоналари учун ғалла ва уннинг муайян қисми четдан олинар эди. Ғалла мустақиллигини таъминлаш дастури амалга оширилиши билан энди улар маҳаллий дон маҳсулотлари билан таъминланмоқда. «Ўздонмаҳсулот» корпорацияси таркибида 9 навли ун, манний ёрмаси ишлаб чиқарадиган 52 завод бор. Уларнинг 17 таси замонавий технологик ускуналар (асосан Швейцариянинг «Бюллер АГ» фирмаси) билан жиҳозланган.

Нон саноати. Ўзбекистонда нонвойлик қадимий тарихга ва бой анъаналарга эга. Нон энг олий меҳмондўстлик ва муқаддаслик рамзи бўлганлиги, асрлар давомида нонвойлар маҳоратининг ўсиши ва технологик усулларнинг такомиллашуви натижасида ўзбек халқ пазандалигида тандирда ёпиладиган оби, гижда, патир, ширмой нонларнинг ўнлаб хиллари яратилган ва ҳозир ҳам пиширилади. Узоқ асрлар давомида шаҳарлар ва йирик қишлоқларда ноннинг юзлаб турларини кашф этган ва тандирда пиширган нонвойлар шуҳрат қозониб келди. Биринчи нон пиширадиган саноат корхонаси — Тошкент нон заводи 1929 йилда ишга туширилди. Кейинги йилларда барча йирик шаҳар, шаҳарча, туман марказлари, йирик қишлоқларда нон заводлари, нонвойхоналар қурилди. Ўзбекистонда нон саноати европача нон хилларини ишлаб чиқарадиган нон заводлари ва нонвойхоналарни қуриш йўналишида ривожланди. Тошкент, Жиззах, Нукус, Ангрен каби шаҳарларда катта (100 т/сутка) ва ўрта (30 т/ сутка) қувватга эга бўлган 15 нон заводи қуриб ишга туширилди. Нон саноати корхоналарида миллий

нонларни саноат усулида ишлаб чиқариш имкониятини берадиган печлар ўрнатилди. Нон саноати корхоналарида нон, нон-булка, макарон ва қандолатчилик маҳсулотлари ишлаб чиқарила бошлади.

Республика мустақилликка эришганидан кейин, айниқса, шахар аҳолисини нон билан барқарор таъминлаш мақсадида нон саноати корхоналарини замонавий ускуналар билан қайта жиҳозлаш, нон турларини кўпайтириш йўналишларида муҳим ишлар амалга оширилди. Даҳа ва гузарларда кичик нон корхоналари ишга туширилди. 1995 йилда «Ўздонмаҳсулот» таркибида 4 нон ишлаб чиқариш бирлашмаси (Тошкент, Янгийўл, Фарғона, Қарши), 21 нон заводи ишлади. Бу корхоналарда бир суткада 1300 т дан кўпроқ нон маҳсулотлари ишлаб чиқарилади.

Нон саноати корхоналари «Ўзбекбирлашув» тизимида ҳам ривожланган. Бу тизимда 242 корхона, 3 мингга яқин тандир (нонвойхона) ва кичик корхоналар бор, бир суткада 2273 тоннадан кўпроқ нон, булка ва бошқа маҳсулотлар ишлаб чиқарилади (республикада пишириладиган ноннинг 60%).

Республика нон саноати корхоналарида ноннинг 300 дан кўпроқ хили тайёрланади.

Тармоқдаги энг йирик корхоналар — Тошкент нон саноати ишлаб чиқариш бирлашмаси (таркибида 6 нон заводи бор), Тошкент нон-булка кондитер маҳсулотлари комбинати, Самарқанд, Қўқон, Қарши, Каттақўрғон, Термиз, Наманган, Урганч, Бухоро, Нукус нон комбинатлари.

Ёрма саноати. Сули, гречиха, буғдой, арпа, маккажўхори, шоли ва дуккакли экинлар (нўхат, ловия, ясиқ) донидан бир неча хил ёрма ишлаб чиқарилади. Республика ёрма саноатида асосан шолидан турли навли гуруч тайёрланади, кейинги йилларда арпа ёрмаси (окланган арпа) ишлаб чиқариш йўлга қўйилди.

Тошкентдаги 4-дон маҳсулотлари комбинатида 1930 йили обжувоз негизда бир суткада 30 т гуруч ишлаб чиқарадиган завод қурилди. 1970 йилдан дон қабул қиладиган корхоналар ва дон маҳсулотлари комбинатларида алоҳида гуруч цехлари қурилди. Қорақалпоғистонда Тахиатош, Хўжайли, Қонликўл, Шуманай, Чимбой; Хоразм вилоятида Урганч, Хонқа, Боғотдаги гуруч заводлари йирик корхоналар ҳисобланади. Республикада 13 гуруч заводи ишлайди. Музробод (Сурхондарё) гуруч заводида қуввати 100 т/сутка бўлган янги гуруч цехи Швейцария ускуналари билан жиҳозланди. Навоий ва Когонда маккажўхори уни ва ёрмаси ишлаб

чиқариш йўлга қўйилди. Сирдарё, Шовот, Хўжайлида арпа ёрмаси ишлаб чиқарадиган линиялар ўрнатилди.

Консерва саноати. Ўзбекистон озиқ-овқат саноатининг энг ривожланган тармоқларидан бири, асосан мева ва сабзавотлардан консервалар ишлаб чиқаради. Асосий маҳсулотлари — мева компотлари, мураббо, жем, шарбатлар, маринадланган ва тузланган сабзавотлар, помидор пастаси, қуритилган мевалар (қоқилар).

1913 йилда ҳозир Ўзбекистон ҳудудида кустарь усул билан маҳсулот тайёрлайдиган 3 кичик консерва корхонаси бўлиб, уларда жами 200 минг банка консерва ишлаб чиқарилган. Ўзбекистонда консерва саноати 30-йилларда ривожланди. Янгийўл консерва заводи, Тошкент консерва заводи ишга туширилди. Самарқандда консерва заводи қурилди. Наманган консерва заводи ҳам кенгайтирилди. Урушдан кейинги йилларда Фарғона, Андижон, Шахрисабз ва бошқа шаҳарларда ўнлаб консерва заводи ишга туширилди, эскилари кенгайтирилди ва замонавий асбоб-ускуналар билан жиҳозланди. Консерва корхоналари ҳозир асосан «Ўзмевасабзавотузумсаноатхолдинг» компанияси таркибига қиради.

Консерва маҳсулотлари ишлаб чиқаришда «Ўзбек-бирлашув»нинг улуши ҳам салмоқли. «Ўзбекбирлашув» тизимида 28 консерва заводи бор. Ўзбекистондан Германия, Польша, Италия, Малайзия, Япония каби мамлакатларга турли мева ва сабзавотлар консервалари, помидор пастаси, майиз, турли қоқилар экспорт қилинади. Ҳар йили 35 млн. шартли банка консерва, 1450 тонна қуритилган мева четга чиқарилади. Республикада 90-йиллардан кўпгина жамоа хўжаликларига кичик консерва заводлари ва цехлари ишга туширилди. Ихтисослаштирилган йирик боғдорчилик, узумчилик, сабзавотчилик хўжаликлари консерва заводларига ҳам ашё етказиб беради. Республика консерва саноати корхоналари йилига 12 млрд. шартли банка маҳсулот ишлаб чиқариш қувватига эга. Республикада мева-сабзавотлар етиштирадиган, саноат асосида қайта ишлайдиган ва сотадиган агрофирмалар ташкил этилмоқда. 50 дан ортиқ агрофирма ишлади (мева-сабзавот консервалари ишлаб чиқаришга мослашган «Қашқадарё», «Наманганконсерва», «Самарқанд», «Кишмиш», «Учкўприк», «Қувасой» ва бошқалар). Ўзбекистонда ҳар йили 1 млрд. шартли банка (жумладан «Ўзмевасабзавотузумсаноат» уюшмасида 900 млн. банка)дан ортиқ мева-сабзавот консерва, кўшлаб мева қоқиси, жумладан майиз, қуритилган сабзавот тайёрланмоқда.

«Ўзбекиқ» корпорацияси корхоналарида дудланган балиқ, Мўйнок балиқ консерва комбинати четдан олиб келинадиган хом ашёдан турли балиқ консервалари ишлаб чиқарилади (8,6 млн. шартли банка балиқ консерваси).

Қанд-шакар саноати республика халқ хўжалигида янги тармок. Урушгача Ўзбекистонда бир неча қанд заводлари ишлаганига қарамай, урушдан кейинги йилларда бу тармокдаги корхоналарнинг ихтисослашуви ўзгартирилди, аҳоли ва саноат эҳтиёжлари учун зарурий бўлган қанд-шакар фақат четдан олинадиган бўлди. Ўзбекистон мустақилликка эришганидан кейин мамлакатда қанд-шакар саноатини тиклаш ва ривожлантиришга катта эътибор берилди. Республиканинг ўзида қанд лавлаги етиштириш имкониятлари кенглиги туфайли қуриладиган қанд-шакар заводларида қанд лавлаги хом ашёсидан шакар олиш технологияси танланди. 1995 йилда Туркия фирмалари билан ҳамкорликда Хоразм вилоятининг Ҳазорасп туманида қанд-шакар заводи қурилиши бошланди. Заводда бир суткада 3 минг т қанд лавлаги қайта ишланди. Завод 1998 йилдан бошлаб Хоразм вилояти ва Қорақалпоғистонда етиштириладиган қанд лавлагидан шакар ишлаб чиқаради. Франциянинг «ФСБ» фирмаси Самарқанд шаҳрида қуриладиган ва суткасига 6 минг т қанд лавлагини қайта ишлашни таъминлайдиган шакар заводини қуриб беради. Шунингдек, бир суткада ҳар бири 1,5 минг т қанд лавлагини қайта ишлаш қувватига эга бўлган 4 шакар заводи қурилиши бўйича Миср ва Хитой фирмалари билан шартномалар имзоланган.

Қандолатчилик саноати. Ўзбекистонда турли ширинликлар, қандолат маҳсулотлари ишлаб чиқариш бой тарихга эга. Қадимдан халқ қандолатпазлари кичик хусусий дўкон (корхона) ларида узум, тут ширасидан тайёрланадиган шинни, шунингдек асал, турли меваларнинг ширалари, ун, кунжут, ўрик мағзи, ёнғоқ ва бошқалардан хилма-хил ҳолва, парварда, новвот, печак, пашмак, нишолда, мураббо тайёрлаганлар. Шаҳарларда ва йирик қишлоқларда қандолатчилар расталари бўлган. Ҳозир республиканинг бу саноат тармоғида турли масалликлардан мармелад ва пастила, шоколад, карамель, конфетлар, ундан пиширилган қандолат маҳсулотлари, шарқ ширинликлари (новвот, парварда, печак, пашмак), қандолатчиликда ишлатиладиган ёрдамчи маҳсулотлар (хамиртурушлар, шакар упаси, толқонлар) ишлаб чиқарилади (уларнинг хили 1000 дан ортик). Тармокдаги дастлабки

йирик корхона — Тошкентдаги «Ўртоқ» қандолатчилик фабрикаси (унинг йиллик қуввати 26,8 минг т қандолат маҳсулотлари ишлаб чиқаришга етказилди). Йирик корхоналардан ташқари озиқ-овқат саноати корхоналари, маҳаллий саноат, умумий овқатланиш корхоналари ҳамда «Ўзбекбирлашув» тизимида қандолат ишлаб чиқариш цехлари ишга туширилди. Тайёрланаётган қандолатларнинг катта қисмини миллий ширинликлар (новвот, пашмак, парварда ва бошқалар) ташкил этади. Тармоқда республика «Озиқовқат-саноат» уюшмасига кирадиган энг йирик корхоналар: Янгийўл «Лаззат» бирлашмаси (йиллик қуввати 39,1 минг т), Урганч қандолатчилик фабрикаси (11,9 минг т), Самарқанд «Нарзия» қандолатчилик фабрикаси (10,4 минг т), Наманган «Дилором» қандолатчилик фабрикаси (0,8 минг т). Республикада тайёрланадиган қандолатнинг 15% «Ўзбекбирлашув» корхоналарида ишлаб чиқарилади. Унинг таркибида Беруний агросаноат комбинати, Кува қандолат фабрикаси (йиллик қуввати 12,5 минг т) каби йирик корхоналар бор. Республика қандолатчилик саноати корхоналари маҳаллий хом ашёдан кенг фойдаланишга ўтмоқда. Республикага четдан қандолат маҳсулотлар келтириш камайиб бормоқда.

Вино саноати. Археологик топилмалар Ўрта Осиё ерларида узумдан вино тайёрлаш милодгача маълум бўлганлигини кўрсатади. Хонадонларда узумдан мусаллас (май, шароб), сирка, ғалта донидан бўза каби спиртли ичимликлар тайёрланган.

Россия Туркистонни босиб олганидан кейин тармоқдаги энг биринчи корхоналар — Тошкентда савдогар И.И.Первушин, Самарқандда Д.Филатов вино заводлари пайдо бўлди. 20-а. бўсағасида Тошкентга икки тарафдан темир йўл олиб келиниши билан Россиядан кўплаб аҳоли кўчириб келтирила бошлади. Натижада винога бўлган талаб ҳам кескин ортди.

Тармоқда хўраки ва майизбоп, винобоп узум навлари, олма ва бошқа мевалардан турли нав вино, коньяк, шампань вноси, арақ ва бошқа маҳсулотлар ишлаб чиқарилди. Корхоналарнинг аксарият қисми «Ўзмеvasабзавотузумсаноат холдинг» компанияси таркибида. Маҳаллий хом ашёда ишлайдиган корхоналар республиканинг барча вилоятларида бор.

Республика вино саноати бир йилда 22 млн. дал вино маҳсулотлари, 12 млн. дал вино, 11 млн. дал арақ, 150 минг дал коньяк, 12 млн. бутилка шампань вноси ишлаб чиқариш қувватига

эга. Тармоқда 22 йирик корхона бор. Вино маҳсулотлари тайёрлаш ва қуйиш билан 56 корхона шуғулланади. Энг йирик корхоналар: «Тошкентвино», «Ўзбекистон шампани» (Тошкент), «Зарафшон» (Самарқанд), «Шохруд» (Бухоро), «Мастона» (Қўқон), «Гулбулок» (Андижон), «Кеш» (Шаҳрисабз) ва бошқалар. Вино саноати корхоналарида тайёрланадиган оқ, қизил десерт винолар («Ўзбекистон», «Вассарға», «Гулякандоз», «Юмалок» ва бошқа) 1995–97 йилларда халқаро кўргазмаларда 29 та медаль («Ўзбекистон», «Шодлик» коньяклари олтин медаль) олди. Вино маҳсулотлари ишлаб чиқаришни кўпайтириш, бозор рақобатига бардош берадиган ва экспорт йўналишидаги маҳсулотлар ишлаб чиқариш, маҳсулот турларини кўпайтириш бўйича тармоқда туб ўзгартиришлар амалга оширилмоқда. Тармоқда узумчилик ва виночиликка ихтисослашган «Шаҳрисабз», «Наманганвино», «Денов», «Янгийўл», «Мастона» агрофирмалари — хом ашё етиштирувчи хўжалиklarини бирлаштирган саноат корхоналари иш бошлади. «Тошкентвино» комбинатида Англиянинг «Кристон» фирмаси билан ҳамкорликда бир сменада 25 минг шиша шотланд вискиси ишлаб чиқарадиган қўшма корхона ташкил этилди. Шунингдек хорижий фирмалар билан тузилган «Конвин», «Фарител», шампан виноси ишлаб чиқарадиган «Паркепт шароб», «Ян-апра», «Янис jv» (Испания) қўшма корхоналари ишламоқда. «Ўзбекистон шампани» корхонаси Германия, Италия фирмалари билан ҳамкорликда тузган қўшма корхона маҳсулот ишлаб чиқариш ҳажмини 5—6 марта кўпайтириш имконини беради. Республика 250 минг дал узум виноси, 20 минг дал коньяк, 1100 минг шиша шампань виносини экспорт қилиши режалаштирилган. 1997 йилда республикада 5,4 млн. дал арақ ва ликер-арақ маҳсулотлари, 7,1 млн. дал узум виноси, 7,5 млн. бутилка шампань виноси, 127 минг дал коньяк ишлаб чиқарилди.

Пиво ва алкоғолсиз ичимликлар саноати. Тармоқда йилига 17,7 млн. дал пиво, 19,2 млн. дал алкоғолсиз ичимликлар ва 380 млн. шиша минерал сув ишлаб чиқариш қувватига эга бўлган 16 йирик корхона бор (Тошкент, Фарғона. Қўқон, Андижон, Гулистон, Самарқанд, Наманган, Бухоро ва бошқа шаҳарларда). Шунингдек Урганч, Қарши, Денов, Ғиждувон ва Учқўрғонда ҳамда маҳаллий минерал сув манбалари бўлган туманларда матлубот жамиятларига қарашли заводлар ва цехлар ишлайди. Бир қанча корхоналарда солод цехлари бор. Чортоқ озик-овқат концентратлари

экспериментал заводида алкоғолсиз ичимликлар тайёрлашда ишлатиладиган гулбахмал (хатмигул) ва хушбуй доривор ўтлар дамламаларидан табиий озик-овқат бўёқлари ишлаб чиқариш ўзлаштирилди.

Тармоқдаги энг йирик корхоналар: Қибрай чанқовбосар ичимликлар комбинати (йиллик қуввати 6,3 млн. дал пиво, 4,4 млн. дал алкоғолсиз ичимликлар, 68 млн. шиша минерал сув, 13,5 минг т солод), Фарғона чанқовбосар ичимликлар заводи (44,3 млн. шиша минерал сув, 2,5 млн. дал пиво, 1,9 млн. дал алкоғолсиз ичимлик), Андижон чанқовбосар ичимликлар заводи (2,1 млн. дал пиво, 1,6 млн. дал алкоғолсиз ичимликлар), Самарқанд пиво заводи (2,8 млн. дал пиво, 1,1 млн. дал алкоғолсиз ичимликлар, 44,1 млн. шиша минерал сув). Фақат бир турдаги маҳсулот ишлаб чиқаришга ихтисослашган корхоналар ҳам бор (Тошкент минерал сув қуйиш заводи —116 млн. шиша минерал сув). Корхоналарда ишлаб чиқариладиган 25 номдаги ичимликнинг 17 тури маҳаллий хом ашё асосида ишлаб чиқарилади. Корхоналарда юксак унумли автоматик қуйиш линиялари ишга туширилмоқда.

1996 йилда Тошкентда АҚШнинг «Кока-Кола» фирмаси билан ҳамкорликда «Кока-Кола — Тошкент ичимлиги, ЛТД» қўшма корхонаси (лойиҳа йиллик қуввати 1,2 млн. дал) ишга тушди. Нукус пиво заводи ва Ҳиндистоннинг «Парле» фирмаси билан ҳамкорликда «Ўзбек-Парле» қўшма корхонаси ташкил этилди. Республика шаҳар ва туманларида «Ўзбекбирлашув» тизимига кирадиган маҳаллий минерал манбалардан минерал сув ва чанқовбосар ичимликлар ишлаб чиқарадиган 100 га яқин корхона ва цехлар бор, республикада тайёрланадиган жами пиво ва алкоғолсиз ичимликларнинг 25 % шу корхоналар ҳиссасига тўғри келади.

Туз саноати. Ош тузи ишлаб чиқариш республикада энг ёш саноат тармоқларидан бири. 90- йилларга қадар республиканинг аҳоли истеъмоли ва техника мақсадларидаги ош тузига бўлган эҳтиёжи асосан Қозоғистон ва Туркменистондан, шунингдек Россиядан келтириладиган ош тузи ҳисобига қондирилган. МДҲ давлатлари ўртасида иктисодий алоқаларнинг издан чиқиши сабабли республиканинг ош тузига бўлган эҳтиёжлари маҳаллий ресурслар ҳисобидан қондирила бошлади. Қорақалпоғистон Республикаси (Кўнғирот тумани)да «Ўзбекбирлашув» тизимида йиллик қуввати 100 минг т ош тузи қазиб чиқарадиган ва қайта ишлайдиган комбинат, Сурхондарё вилоятида «Маҳаллийсаноат»

корпорациясининг Хўжаитузкон корхонаси маҳсулот ишлаб чиқара бошлади (йиллик қуввати 150— 200 минг т).

Чой саноати. Самарқанд чой қадоклаш фабрикаси республикадаги ягона корхона, 1923 йилда ишга туширилган, чет эллардан, асосан Хиндистон, Индонезия, Хитой, Туркия, Грузиядан келтириладиган хом ашё асосида ишлайди. Кўк ва қора (ишлов берилган) чойлар ишлаб чиқаради. Корхона четдан келтирилган қадоклаш автоматлари билан жиҳозланди. Йиллик умумий қуввати 30,8 минг т қадокланган чой. Фабрикада маҳаллий хушбўй ўтлар (ялпиз, райхон, далачай, наъматак) кўшилган чой турларини ишлаб чиқариш ўзлаштирилди. Фабрикада Аргентинанинг «Сурта» фирмаси билан ҳамкорликда бир марта дамланадиган 1—3 грамм қилиб қадокланган пакетчаларда чой ишлаб чиқариш йўлга қўйилди (бир йилда 22,8 т чой ишлаб чиқарилади). «Тата» (Хиндистон) фирмаси билан ҳамкорликда Урганч ёғ-мой комбинатида курилаётган чой қадоклаш корхонасини ишга тушириш билан қадокланган чой ишлаб чиқариш йилига 5 минг т га кўпаяди. 1995 йилда республика чой саноатида 11,6 минг т чой қадокланган.

Тамаки саноати. Тармоқда 3 йирик корхона — Самарқанд ва Ургут тамаки ферментлаш заводлари (ҳар бирининг йиллик қуввати 25 минг т тамаки) ва Тошкент тамаки фабрикаси (йиллик қуввати 7,42 млрд. дона папирос ва филтрли сигарета) ишлаб турибди. Республикадаги тамаки егиштирадиган хўжаликлар, уни қайта ишлайдиган ферментлаш корхоналари ва Тошкент тамаки фабрикаси негизида Буюк Британиянинг «БАТ» компанияси билан ҳамкорликда акционерлик жамияти шаклидаги кўшма корхона иш бошлади.

Синтетик ювиш воситалари саноати кейинги йилларда ривожланди. Тошкент синтетик ювиш воситалари заводи, Олмалик рўзгор кимёси заводи, «Ўзмаишийкимё» бирлашмасида турли маҳсулотлар ишлаб чиқарилади.

IV БОБ

ҚИШЛОҚ ХЎЖАЛИГИ

- Қишлоқ хўжалигининг иқтисодий-табиғат туган ўрни
- Янги хўжалик юритиш шакллари
- Қишлоқ хўжалиги моддий-техника ва илмий базаси
- Қишлоқ хўжалиги минтақалари
- Қишлоқ хўжалиги ер фонди
- Деҳқончилик
- Чорвачилик
- Бошқа тармоқлар

Республика қишлоқ хўжалиги мамлакат халқ хўжалигининг энг муҳим ва йирик тармоғи, аҳолининг озиқ-овқат маҳсулотларига, энгил ва озиқ-овқат саноати тармоқларининг хом ашёга бўлган талабини қондиради. Қишлоқ хўжалиги ўсимлик ва ҳайвонот маҳсулотларини дастлабки ёки тўлиқ қайта ишлашнинг турли жараёнларини ҳам ўз ичига олади ва халқнинг моддий фаровонлигини таъминлашда муҳим аҳамиятга эга.

Республика қишлоқ хўжалигида мамлакатнинг иқлим, ер-сув ва меҳнат ресурсларидан ҳамда халқнинг асрлар давомида тўплаган деҳқончилик маданияtidан унумли фойдаланиш негизida пахтачилик етакчи тармоқ айланади. Айни пайтда ғаллачилик, шолikorлик, канопчилик, лавлагикорлик, мевачилик, тоқчилик, полизчилик, сабзавотчилик соҳалари, чорвачиликнинг қорамолчилик, қўйчилик, хусусан қоракўлчилик, эчкичилик, паррандачилик, йилқиччилик, туячилик, асаларичилик, пиллачилик соҳалари ҳам асосий тармоқларга киради. Ўзбекистон жаҳонда ялпи пахта ҳосили етиштириш бўйича 4- ўринда, пахта толаси экспорти бўйича 2- ўринда (АҚШдан кейин) туради. Шунингдек республикада етиштириладиган мева, узум, сабзавот, полиз маҳсулотларининг талай қисми кўшни давлатларга чиқарилади. Республикада мева, узум ва сабзавотнинг юқори сифатли навлари етиштирилади, Ўзбекистон ўзининг сифатли пилласи ва қоракўли билан ҳам дунёга машҳур.

1993 йилдан республиканинг ғалла мустақиллигини таъминлаш йўлида ғаллачилик жадал ривожлантирилмоқда.

Республика аҳолисининг 60% дан зиёдроғи қишлоқ жойларида яшайди. Ялпи ички маҳсулотнинг 26,8% қишлоқ хўжалигига тўғри келади. 3,8 млн. киши ёки республика халқ хўжалигида иш билан банд бўлганларнинг 43,7% қишлоқ хўжалиги соҳасида меҳнат қилади.

Республика қишлоқ хўжалигида мулкчилик шаклларига кўра **к о о п е р а т и в** (жамоа хўжаликлари, хўжаликлараро корхоналар, ширкатлар уюшмалари, давлат хўжаликлари негизида ташкил этилган хўжалиklar, жамоа мулкига айлантирилган фермалар ва бошқалар), давлат (давлат хўжаликлари, наслчилик заводлари, ўқув-тажриба ҳамда тажриба хўжаликлари), хусусий (деҳқон ва фермер хўжаликлари, хусусийлаштирилган корхоналар), аҳолининг шахсий ёрдамчи хўжаликлари (шахсий эҳтиёжлар учун айрим қишлоқ хўжалик маҳсулотларини етиштириш) секторлари мавжуд. Республикада қишлоқ хўжалик маҳсулотларининг 99% иқтисодиётнинг нодавлат секторида ишлаб чиқарилмоқда. Ялпи қишлоқ хўжалиги маҳсулотининг 59,6%и аҳолининг шахсий ёрдамчи хўжалигида, 37,8 %и қишлоқ хўжалиги корхоналарида ва 2,6%и фермер хўжаликларида яратилмоқда. Қишлоқ ва сув хўжалиги вазирлиги тизимида 1043 жамоа хўжалиги, 21864 деҳқон (фермер) хўжалиги, 444 ширкатлар уюшмаси, 270 чорвачилик акциядорлик жамияти, 87 ижарачилар уюшмаси, 288 давлат хўжалиги, 155 хўжаликлараро корхоналар, 764 хусусийлаштирилган фермалар, 751 қурилиш ташкилотлари ва бошқалар ишламоқда.

Ўзбекистон Ер қуррасида деҳқончиликнинг энг қадимий ўчоқларидан биридир. Хозирги Ўзбекистон ҳудудида ғўза мил. ав. 7— 6- асрлардан бери етиштириб келинаётганлиги маълум. Хусусан Ўрта Осиёда бундан қарийб 3 минг йил аввал ғалла экинлари, шоли, кунжут, қовун, ток ва бошқалар ўстирилган. Археологик тадқиқотларнинг кўрсатишича мил. ав. 2- минг йиллик ўрталарида Хоразмда қайир типдаги суғоришга асосланган чопиқ қилинадиган экинлар, Фарғона водийсида лиман усулида суғоришни қўллаб тарик, арпа ва бошқа донли экинлар экилган. Чорвачиликда узок асрлар давомида қорамол, қўй ва эчки, от, туяларнинг қимматли хўжалик белгиларига эга бўлган кўплаб ноёб зотлари яратилган.

20-асрнинг 20-йилларида Ўзбекистонда ҳам бутун Иттифоқдаги

каби, ер-сув ислоҳотлари ўтказилди, деҳқон хўжалиklarини амалда мажбурий бўлган коллективлаштириш бошланди. Мамлакат қишлоқ хўжалигида асрлар давомида шаклланган укладлар тубдан ўзгартирилиб, қишлоқда йирик давлат хўжалиklари (совхозлар) тузилди ва яқка деҳқон хўжалиklари аста-секин коллектив хўжалиklар (колхозлар)га бирлаштирилди. Социалистик мулк қишлоқда иқтисодий муносабатларнинг асоси деб қабул қилинди. Қишлоқ хўжалик маҳсулотларини контракция (шартнома тузиш) йўли б-н тайёрлаш деҳқонларни жамоа хўжалиklарига бирлаштиришнинг ўзига хос мажбурий воситаси бўлди. Давлат қишлоқ хўжалик техникасини ҳам ўз ихтиёрига олди. Давлат машина-трактор станциялари (МТСлар) ташкил этилди.

Биринчи беш йиллик деб аталмиш даврда собиқ Иттифокнинг пахта мустақиллиги таъминланди. 1,2 млн тонна пахта хом ашёсининг 65%ини Ўзбекистон етказиб берди. Пахта хом ашёси ниҳоятда арзон нархларда сотиб олинди. Мустақилликка эришгунга қадар Иттифокнинг асосий пахта базаси бўлиб қолди. Бу эса республика халқ хўжалигининг хом ашё етиштириш билан чекланиб, бир ёқлама ривожланишига сабаб бўлди ва жуда кўп салбий оқибатларга олиб келди, пахта монокультурасини мустаҳкамлади.

Республика қишлоқ хўжалигида пахта яқка ҳоқимлиги (яқка зироатчилиги) нинг қарор топиши оқибатида 1987 йилга келиб 2107,7 минг га ёки жами сўғориладиган экин майдонининг 60% дан кўпроғига пахта экилди. Натижада илмий асосланган алмашлаб экиш тизими издан чиқди, минерал ўғитлар, гербицидлар, айниқса инсон саломатлигига зарарли бўлган бутифос каби дефолиантларни меъеридан ортиқча ишлатилиши натижасида деҳқончилик қилинадиган жойларда экологик шароитлар бузилди, ерларнинг мелиоратив ҳолати ёмонлашди.

Ўзбекистон мустақилликка эришганидан кейин мамлакат қишлоқ хўжалигида чуқур ислоҳотларни амалга ошириш даври бошланди. Республика ҳукумати мамлакат иқтисодиётининг энг муҳим тармоғи бўлган қишлоқ хўжалигида бозор муносабатларини шакллантириш, мулкчиликнинг нодавлат шаклига ўтиш, мулкни давлат тасарруфидан чиқариш ва хусусийлаштириш, деҳқон (фермер) хўжалиklари фаолиятини йўлга қўйиш каби масалаларни ҳал этишга эътибор бермоқда. Республика парламенти қишлоқ хўжалигида туб бурилишларнинг ҳуқуқий асосларини яратадиган

конунларни қабул қилди. Жумладан «Ер тўғрисида», «Ўзбекистон Республикасида тадбиркорлик тўғрисида», «Давлат тасарруфидан чиқариш ва хусусийлаштириш тўғрисида», «Ижара тўғрисида», «Деҳқон хўжалиги тўғрисида», Хўжалик жамиятлари ва ширкатлари тўғрисида», «Ер солиғи тўғрисида», «Кичик ва хусусий тадбиркорликни ривожлантиришни рағбатлантириш тўғрисида», 1998 йил апрель ойида Олий Мажлиснинг XI сессиясида қабул қилинган Ўзбекистон Республикасининг Ер кодекси, «Қишлоқ хўжалиги кооперативи (ширкат хўжалиги) тўғрисида», «Деҳқон хўжалиги тўғрисида», «Фермер хўжалиги тўғрисида» конунлари ҳамда ҳукумат қарорлари қишлоқ хўжалигида кўп укладли иқтисодийёт пойдеворини яратишга йўл очди. Биринчи навбатда пахта яққа ҳокимлигини бартараф этиш ва экин майдонлари таркибини илмий асосда тузиш тадбирлари кўрилди. Янги иқтисодий шароитларда Ўзбекистоннинг энг муҳим озиқ-овқат ресурслари б-н ўзини-ўзи таъминлашга эришиш вазифаси кўйилди. Республика ғалла мустақиллигини таъминлаш йўлида катта дастур ишлаб чиқилди ва босқичма-босқич амалга оширила бошлади. Пахта майдонлари қисқартирилди, таркибий тузилиши ўзгартирилиб, ғалла майдонларининг улуши 40% га етказилди ва 3,3 млн. т ғалла тайёрланди, ерларнинг мелиоратив ҳолатини яхшилаш ишлари давом эттирилмоқда. Қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари етиштиришда деҳқонларнинг шахсий томорқа хўжаликларига 500 минг га дан кўпроқ ҳосилдор ер ажратиб берилди, унинг умумий майдони 750 минг гектарга етказилди. Қишлоқ хўжалиги соҳасидаги зарар кўриб ишлаётган давлат хўжаликлари, иқтисодий жиҳатдан ўзини оқламаган хўжаликлар хўжалик юригишининг ширкатлар, ижарачилар уюшмалари, хусусийлаштирилган фермалар каби иқтисодий самараси кўпроқ шакллarga ўтказилди, жамоа хўжаликлари ривожига шароит яратилди. Банкротлик ёқасида турган корхоналар учун санация чоралари кўрилди. Давлат хўжаликлари мулкчиликнинг бошқа шаклларига айлантирилди, уларнинг негизида жамоа хўжалиги, ширкат хўжалиги, ижарачилар уюшмаси ташкил этилди, катта майдонлардаги боғ ва токзорлар хусусийлаштирилди. Маҳсулдорлиги паст давлат ва жамоа хўжаликларининг норентабель қорамолчилик фермалари меҳнат жамоалари мулки қилиб берилди. Ислохотларнинг биринчи босқичида қишлоқда фермерлар ва деҳқон хўжаликлари пайдо бўлди. Республика 1997 йил охирида 20

мингдан ортик фермер хўжалиги ишлади. Уларнинг деярли ярми чорвачиликка ихтисослашган.

Республика Президентининг 1994 йил 21 январдаги «Иқтисодий ислохотларни янада чуқурлаштириш, хусусий мулк манфаатларини ҳимоя қилиш ва тадбиркорликни ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги Фармони, Республика Вазирлар Маҳкамасининг 1995 йил 24 мартдаги «Чорвачиликда хусусийлаштиришни давом эттириш ва хусусий тадбиркорликни қўллаб-қувватлаш чора-тадбирлари тўғрисида» ва бошқа қарорлари иқтисодий ислохотларни чуқурлаштириш, бозор тамойилларининг эркин ишлаши учун шарт-шароитлар яратиш, хўжаликларни нодавлат шаклларига айлантириш, маҳсулдорлиги паст қорва фермаларини жамоага мулк қилиб бериш йўли билан қишлоқ хўжалигида ислохотларни янада чуқурлаштиришга, деҳқон ва фермер хўжаликлари ишини йўлга қўйишга кенг имкониятлар очиб берди. Чорва моллари зотини яхшилаш тадбирлари ишлаб чиқилди. Андижон, Сирдарё, Тошкент вилоятларида ширкат хўжаликлари негизида қорамолчилик наслчилик заводлари, Андижон, Жиззах, Наманган, Сирдарё, Тошкент, Хоразм вилоятларида жамоа хўжаликларидан наслчилик хўжаликлари ташкил этилди. Республиканинг барча вилоятлардаги ихтисослашган хўжаликларда зотли моллар етиштириладиган ва сотиладиган таянч пунктлар иши йўлга қўйилди. Ким ошди савдоси орқали қорамоллар хўжаликларга ва аҳолига сотилди.

Қишлоқ хўжалигида иқтисодий ислохотларни чуқурлаштириш бўйича Ўзбекистон Республикаси Президентининг 1998 йил 18 мартдаги Фармонига мувофиқ республика комиссияси тузилган эди. Бу комиссия 1998-2000 йилларга мўлжалланган қишлоқ хўжалигидаги иқтисодий ислохотларни чуқурлаштириш Дастурини ишлаб чиқди. Дарҳақиқат қишлоқ хўжалигида ислохотлар чуқурлашмас экан, иқтисодиётнинг бошқа соҳаларида ҳам бу масалани ҳал этиш осон кўчмайди. Қишлоқда ислохотларни амалга ошириш юзасидан бир қатор тадбирлар белгиланмоқда. Фармонлар, қарорлар қабул қилиниб, қишлоқ хўжалигини моддий ва молиявий, техникавий жиҳатлардан қўллаб-қувватлаш чоралари кўриломоқда.

Нима учун бугунги кунга келиб ислохотлар маркази қишлоқ хўжалигига кўчирилмоқда?

Ислом Каримов «Ўзбекистон ХХІ аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт

кафолатлари» асарида таъкидлаганидек: «Ҳозирги вақтда айнан иқтисодиётнинг аграр секторида катта-катта захиралар мавжуд. Уларни ишга солиш яқин вақт ичидаёқ сезиларли натижалар бериши мумкин. Бутун иқтисодий ўзгаришларнинг якуни, барқарорлик ва халқ фаровонлиги кўп жиҳатдан туб ўзгаришлар жараёнлари аграр секторни қанчалик кенг қамраб олишига, қишлоқда ислохотлар қанчалик чуқур боришига боғлиқ бўлади».

Демак, мустақилликнинг еттинчи йилида қишлоқ хўжалигида ислохотларни чуқурлаштириш, қишлоқда турмушни янги поғонага кўтариш жиддий қўйилган экан, бу аввало, ҳаёт тақозоси, қолаверса, кун тартибига қўйиладиган ҳар бир шиор, вазифа реал имкониятга таянмоғи лозим. Бугун ана шундай имкониятлар юзага келмоқда.

Қишлоқ хўжалигини ривожлантириш имкониятлари саноатда, умумий иқтисодиётда мужассамланган. Қишлоқ хўжалигини жадал олға силжитиш учун жуда катта миқдорда молиявий ресурслар зарур. Бу қадар салмоқли маблағлар ёки мамлакат ичкарасида ишлаб топилиши ёки хорижий давлатлардан, халқаро молиявий ташкилотлардан қарз олиш ҳисобига амалга оширилиши мумкин. Қайси йўлни танлашни, мавжуд имкониятлардан келиб чиқиб, ўша давлатнинг ўзи ҳал қилади. Деярли барча мамлакатларда, ҳатто ривожланган мамлакатларда ҳам қишлоқ хўжалиги норентабел ҳисобланади, шунинг учун ҳам давлатдан кўмак олади. Қишлоқ хўжалигига ёрдам кўрсатиш учун, аввало, умумий иқтисодиётда, саноатда жиддий ўзгаришлар, силжишлар юз бериши керак эди.

Жаҳондаги тараққий этган мамлакатлар тажрибаси шуни кўрсатдики, саноатсиз қишлоқ хўжалигини ривожлантириб бўлмайди. Қишлоқ хўжалиги барча халқ хўжалиги мажмуи тармоқлари, энг аввало, саноат билан чамбарчас боғлиқ. У ҳозир саноатдан бошланиб (ишлаб чиқариш воситалари, маъданли ўғитлар ишлаб чиқариш), саноат билан тугалланади (етиштирилган хом ашё ва маҳсулотларни қайта ишлаш, тайёр маҳсулотга айлантириш). Бу икки тармоқ ўртасидаги алоқа вертикал интеграция ёки агросаноат интеграцияси жараёни бўлиб, борган сари чуқурлашиб бораверади. Гўшт, сут, сабзавот ва бошқа маҳсулотлар истеъмолчи дастурхонига тушишдан олдин саноатда қайта ишловдан ўтади. Бу объектив жараён.

Ўзбекистонда асосий деҳқончилик маҳсулотларини ишлаб чиқариш

(минг т)

	1995	1996	1996 й.да 1995 й.га нисбатан %
Дон	3215,3	3549,2	110,4
шу жумладан			
бошокли дон	2680,4	2948,1	110
шундан буғдой	2346,9	2736,5	116,6
Шоли	327,6	445,2	135,9
Маккажўхори	185,5	130,6	70,4
Картошка	439,9	490	111,4

2-жадвал

Ўзбекистонда асосий чорвачилик маҳсулотларини ишлаб чиқариш

(минг т)

	1996	1997	1997 й.да 1996 й.га нисбатан %
Гўшт (тирик вазнда)	800,6	801,1	100,1
Сут	3403,9	3405,6	100,0
Тухум, млн. дона	1057,1	1075,3	102,0

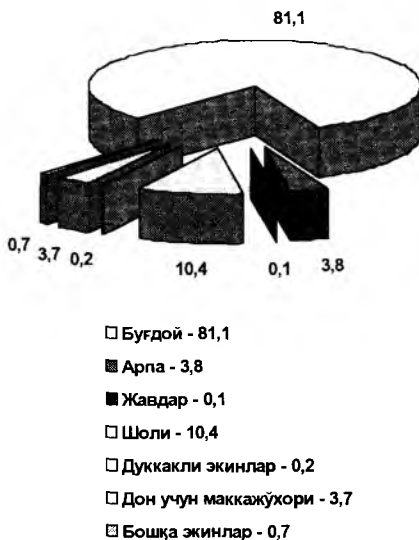
Хўжалик шакллари бўйича ялпи қишлоқ хўжалиги
маҳсулот ишлаб чиқариш

(1997 й., %)

- Шахсийтоморқа ўжаликлари
- Қишлоқ хўжалиги корхоналари
- ▣ Фермерхўжаликлари

Барча тоифадаги хўжаликларда дон ишлаб чиқариш
(1997 й., %)

Картошка, мева-сабзавот маҳсулотлари, чорва, парранда, сут, тухум, коракўл тери ва жун маҳсулотларига эркин (келишилган) нархлар жорий этилди, бу эса хўжаликларнинг ўзлари етиштирган маҳсулотларни ўз хоҳишича фойдаланишга имкон яратди. Давлат буюртмаси фақат пахта ва донга нисбатан сақланиб, пахта толаси бўйича ва дон бўйича 50% даражасида белгиланди. Республика Вазирлар Маҳкамасининг 1994 йил 29 августдаги қарори асосида қабул қилинган ва тасдиқланган «Қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари контрактация шартномаларини тузиш ва бажариш тартиби тўғрисида»ги Низом маҳсулот ишлаб чиқарувчилар билан истеъмолчилар ўртасидаги муносабатларни бозор талабларига жавоб берадиган босқичга кўтаришда дастлабки қадам бўлди. Қишлоқ хўжалик корхоналари (жамоа хўжаликлари, турли кооперативлар, қайта ишлаш корхоналари)да мулкнинг муайян қисмини пай ва улуш ҳолида ҳодимларга бириктириб қўйишга асосланган хўжалик юриштининг янги шакллари — хўжаликларни ёпиқ турдаги акционерлик жамиятларига айлантириш бошланди.

Қишлоқда мулкдорлар синфини шакллантириш аграр сиёсатдаги муҳим йўналишга айланди. Республика қишлоқ хўжалигини ривожлантиришда халқаро ташкилотлар дастуридан фойдаланиш йўлга қўйилди.

Бу тадбирлар эса хўжалик юритиш механизмини такомиллаштиришга, хўжаликларни иқтисодий жиҳатдан мустақкамлашга, қишлоқ меҳнаткашлари турмуш даражасини оширишга ҳамда хўжаликларда қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини қайта ишлашни ривожлантиришга йўл очди. Натижада 1995 йили қишлоқ хўжалигида ялпи маҳсулотлар етиштиришда пасайиш суръатлари тўхтатилиши. 1997 йилда республикада 3226,4 минг т бошоқли дон, 685,5 минг т картошка, 362,6 минг т полиз, 801,1 минг т гўшт, 3405,6 минг т сут, 1075,3 млн. дон тухум етиштирилди.

Хозир қишлоқ хўжалигида банд бўлган ортиқча меҳнат ресурсларини саноатга, хизмат кўрсатиш соҳасига жалб этиш давлат аграр сиёсатининг ғоят муҳим йўналиши ҳисобланади. Қишлоқ жойларига саноатни олиб кириш, замонавий технологияга эга бўлган кичик корхоналарни очиш ҳисобига янги иш жойларини яратиш устивор вазифа ҳисобланади. Қишлоқда туб ислохотларни ўтказиш, қишлоқ хўжалигини тараққий қилдириш, қишлоқ хўжалигида ишлаб чиқариш самарадорлигини ошириш Ўзбекистон иқтисодиётини ривожлантиришнинг асосий омили ва манбаидир.

Шундай қилиб, мустақиллик йилларида саноатда қишлоқ хўжалиги тараққиёти учун мустақкам негиз ҳозирланди. Урушдан кейинги йилларда Германияда ҳам, Японияда ҳам шундай йўл танланган эди. Шунини тан олиш керакки, бошқа соҳаларда бўлганидек, қишлоқ хўжалигидан ҳам бизга оғир мерос қолган эди. Тўғри, 70–80 йилларда қишлоқ хўжалигига қарз бериш, харид нархларини ошириш, қишлоқ хўжалигини ривожлантириш дастурларини молиялаштириш ҳамда солиқ сиёсати бир неча бор қайта кўрилиб, агросаноат мажмуи фойдасига гўё ҳал этилди. Бир неча ўн йиллар давомида қишлоққа нисбатан ўтказиб келинган адолатсизликни бир оз бўлса-да, юмшатишмоқчи бўлишди. Аммо бу сиёсат эски ишлаб чиқариш усулларини сақлаб қолишга, йирик колхоз ва совхоз ишлаб чиқариш монополиясини мустақкамлашга, саноат учун керакли бўлган техника экинлари ишлаб чиқаришни ривожлантиришга хизмат қилди, қишлоқда хўжалик юритиш шакллари кенгайтиришни рағбатлантирмади.

Ер давлатники, ер жамоа ва давлат хўжаликларига фойдаланиш учун бериб қўйилгани сабабли ҳам харид нархини белгилаш давлат монополияси бўлиб келди. Мана, нима учун қишлоқ хўжалик маҳсулотларига белгиланадиган харид нархлари узлуксиз равишда индустриал ишлаб чиқариш воситаларига белгиланадиган саноат илгуржи нархларидан, ана шу қишлоқ хўжалиги маҳсулотларидан ишлаб чиқариладиган халқ истеъмоли молларига белгиланадиган давлат чакана баҳоларидан узлуксиз орқада қолиб кетди. Бу узок йиллар давомида шаклланиб келган халқ хўжалигининг бошқа тармоқларини аграр соҳа ҳисобига ривожлантиришдан бошқа нарсасиз эмас эди.

Қишлоқ хўжалигида хусусийлаштириш, айниқса, ерни сотиш ва сотиб олиш объектига айлантириш масаласи анча мураккаб, етти ўлчаб бир кесишни талаб қиладиган, шошма-шошарликни ҳуш кўрмайдиган масаладир. Гап шундаки, бизнинг шароитимизда деҳқончилик асосан суғоришга асосланган, экинга яроқли ер майдонлари кўп жиҳатдан чекланган, катта микдорда экиладиган техника экинлари, шу жумладан, пахта жамоа бўлиб меҳнат қилишни тақозо этади. Бундан ташқари, мамлакат микросида ер кадастрининг ишлаб чиқиши, ерлар баҳоланиши керак. Булар маълум вақт талаб қиладиган катта юмушлардир. Ўтиш даври ҳали тўла тугалланмаган, нархлар турли ички ва ташқи омиллар таъсирида тебраниб турган пайтда бугунги мезонлар эртанги вазиятни тўла ифода қилай олмаслиги ҳам мумкин.

Бу ерда қарор топган анъаналарни ҳам назардан соқит қилиб бўлмайди. Ўзбекистонда ҳамيشа деҳқон ер эгасига эмас, ернинг ўзига биркитилган. Россияда эса крепостной деҳқон помещикники бўлиб келган. Биргина шу ҳодисанинг ўзи ҳам хусусий мулкчилик ерга эгаллик қилишнинг ягона шакли бўла олмаслигини кўрсатади.

Хўш, унда нима қилиш керак? Ердан фойдаланишнинг биз учун самарали қандай усуллари, шакллари бор? Бу ҳақда Ўзбекистон Республикаси Президенти И. Каримов шундай деб ёзди: «Қишлоқда бозор механизмларини ривожлантириш, деҳқонда соҳиблик ҳиссини уйғотиш мулкчилик муносабатларини такомиллаштириш, жамоа хўжаликларнинг ўзида ижара муносабатларини чуқурлаштириш, ерни мерос қилиб қолдириш ҳуқуқи билан умрбод фойдаланишга бериб қўйиш орқали, шунингдек, деҳқон (фермер) ҳамда шахсий ёрдамчи хўжаликларни кенг ривожлантириш асосида рўй бериши лозим».

Дехқончиликда оилавий пудрат шаклини қўллаш, ерга эгалик қилишда даромадни тақсимлашда эса пайчилик усулидан фойдаланиш, пай орқали мулкка эгалик қилиш, даромад олиш, шартнома асосида ишлаш бугун мақсадга мувофиқ деб ҳисобланмоқда.

Ривожланган мамлакатларда аҳолининг 3–5 фоизини ташкил этадиган фермерлар озиқ-овқат маҳсулотлари билан ўз халқини тўла таъминлабгина қолмай, айни пайтда уларни бошқа давлатларга ҳам экспорт қилади. Голландияда ёки Америкада фермерларга сервис хизмати кўрсатиш бўйича қанчадан-қанча аҳоли банд эканлигини ҳам эътибордан соқит қилиб бўлмайди. Фермер ўз уйида ёки фермасида туриб, керакли уруғлик, минерал ўғитлар ёки техника хизмати учун, арзон ва ишончли таъминотчи ҳамкорига буюртма бериши ва уни ўз вақтида олиши мумкин. Токи деҳқон (фермер) ўзининг асосий иши – ҳосил тўплаш ва йиғиш билан шуғулланмас экан, унинг ишида унум ҳам, самара ҳам бўлмайди.

Қишлоқда хизмат кўрсатиш соҳасини етарли даражада ташкил этиш зарур, давлат деҳқонлардан ёрдамни аямаслик лозим. Расмий статистика маълумотларга кўра, 1996 йилда ялпи қишлоқ хўжалик маҳсулотларининг 53,1 фоизи аҳоли шахсий ёрдамчи хўжаликларида етиштирилди. Ижара корхоналари, ширкатлар ва фермер хўжаликларининг ҳам ҳиссаси ортди. Агар уларга вақтида керакли микдорда ёрдам кўрсатиладиган бўлса, қабул пунктлари ва қайта ишлаш корхоналари қуввати етарли бўлса, улар бундан ҳам кўпроқ маҳсулот ишлаб чиқариши ва истеъмол бозорини бойитиши мумкин эди.

Республикада с у ф о р и ш деҳқончиликнинг зарурий шарти ва моддий асосидир. Суғориладиган ерлар майдонини кенгайтириш, сув таъминотини яхшилаш, дарёлар оқимини мавсумий ва кўп йиллик бошқариш учун сув омборлари, тўғонлар қурилиши, улкан ўзи оқар ва машина каналларининг қурилиши, ирригация шохобчаларини яхшилаш бўйича катта ишлар амалга оширилди. Ерларни мелиорациялаш, қишлоқ хўжаликни механизациялаш, электрлаштириш, кимёлаштиришда эришилган ютуқлар экинлар ҳосилдорлигини ошириш, меҳнат унумдорлигини кўтаришда ҳал қилувчи аҳамиятга эга бўлди. Республиканинг ўзида қишлоқ хўжалигини ишлаб чиқариш воситалари билан таъминлайдиган sanoat тармоқларининг ривожланиши унинг моддий-техника базасини мустаҳкамлади.

Қишлоқ хўжалигида маҳсулотлар етиштиришдаги асосий жараёнлар м е х а н и з а ц и я л а ш т и р и л д и ва қўл меҳнатидан фойдаланиш анча қисқарди. Қишлоқ хўжалигида асосий дала ишлари (ер ҳайдаш, экиш, культивация билан бир вақтда ўғитлаш, дон экинларини йиғиб олиш ва бошқа) тўлик, экин қатор ораларини ишлаш юқори даражада (пахтачилик соҳасида 78%) механизациялаштирилди. Республикада тайёрланган пахтанинг 30% дан ортиқроғи машиналарда териб олинди; бу кўрсаткич Жиззах, Сирдарё, Тошкент вилоятларида анча юқори.

Республика агросаноат мажмуини зарур м о д д и й - т е х - н и к а р е с у р с л а р и билан таъмирлаш, қишлоқ хўжалик техникасини таъмирлаш ва унга инженерлик хизмати кўрсатишни «Ўзқишлоқхўжаликтаъминоттаъмир» давлат-кооператив қўмитаси тизимида қишлоқ хўжалигига техника хизмати кўрсатувчи «Агромашсервис» акционерлик уюшмасининг ихтисослаштирилган ташкилий-хўжалик тузилмалари: «Қишлоқхўжаликмаштаъмир» (таъмирлаш заводлари), «Агромашэҳтиётқисм» (таъминот базалари), «Техчорвамонтажсервис», «Қишлоқхўжаликжиҳозлаш» (жиҳозлаш базалари), «Махсуштаъмирлашсозлаш» ва бошқа бирлашмалар, уюшманинг вилоят ва туманлардаги бўлинмалари олиб боради. «Ўзқишлоқхўжаликтаъминоттаъмир» тизимида Қорақалпоғистон Республикаси ва 12 вилоят бирлашмаси, 166 туман ишлаб чиқариш корхонаси; 28 таъмирлаш заводи, 64 та кичик корхона ва 13 та қўшма корхоналар бор. Тизимга қарашли корхоналарда 50 номдаги машина ва механизмлар ишлаб чиқарилади. «Ўзқишлоқхўжаликтаъминоттаъмир» тизимининг таъминот ташкилотлари мулкчиликнинг ҳамма туридаги хўжаликларга трактор, юк автомобили, автобус ва енгил автомобиль, бульдозер, пахта териш машинаси, ғалла комбайни, хашак ўргич, трактор тиркамалари, культиватор, чигит экиш сеялкаси, пуркагич, хашак ўргич-майдалагич ва бошқа кўплаб қишлоқ хўжалиги машиналари етказиб беради. «Ўзқишлоқхўжаликтаъминоттаъмир» тизимида қишлоқ тадбиркорлари ва қишлоқ хўжалик корхоналарига сервис хизмати кўрсатиш бўйича «Ўзтехчорвасервис» республика бирлашмаси ташкил этилган. Унинг барча вилоят ва туманларида 160 дан ортиқ ишлаб чиқариш-техника марказлари ишлайди, майда улгуржи дўконлар, ижара-сервис шохобчалари орқали қишлоқ хўжалик машиналари, эҳтиёт қисмлар, узеллар, бутловчи деталлар сотилади, турли хизматлар кўрсатилади.

Республика кимё саноати кишлок хўжалигининг ўғитларга бўлган эҳтиёжларини тўла қондириш қувватига эга. Кишлоқ хўжалигида экинларни зарарқунандалар, касаликлар ва бегона ўтлардан ҳимоя қилишнинг кимёвий воситалари билан бирга, айниқса, пахтачиликда биологик ҳимоя усулидан ҳам фойдаланилади. Ўзбекистонда 756 биологатория, трихограмма етказиб берувчи механизациялашган линиялар ишлайди. Республикада кишлок хўжалигига агрокимёвий хизмат кўрсатишни давлат-акционерлик бирлашмаси («Ўзагрокимётаъминот» бирлашмаси) олиб боради. Республикада мавжуд кишлок хўжалиги техникаси паркидан оқилона фойдаланиш, уни ишлатиш харажатларини қисқартириш мақсадларида 1995- 99-йилларда «Ўзқишлоқхўжаликтаъминоттаъмир» давлат-кооператив кўмитасининг туман бўлимлари негизда мулкчиликнинг барча шаклларидаги машина-трактор парклари (МТП) ташкил этиш дастури қабул қилинган. 1998 йилгача 180 та давлат-акциядорлик машина-трактор парклари ташкил этилди, 1998 йилда яна 146 МТП ташкил этилади. Бу парклар хўжаликлардаги машина ва механизмларни кейинчалик сотиб олиш ҳуқуқи билан ижарага олади ёки кишлок хўжалиги техникаси хўжаликлардан қолдиқ қиймати бўйича машина-трактор нарқлари балансига берилди ва ерларни экишга тайёрлаш, кишлок хўжалиги экинларига ишлов бериш ва ҳосилни йиғиб-териш олишга доир механизациялашган ишларни хўжаликлар билан шартномалар бўйича бажаради.

Республика Президентининг «Кишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришини давлат йўли билан қўллаб-қувватлаш чора-тадбирлари тўғрисида» Фармонида (1996 йил 3 апрель) кишлок хўжалигини сифатли техника, минерал ўғитлар, экинларни ҳимоя қилишнинг кимёвий воситалари билан таъминлаш 2000 йилга қадар республика кишлок хўжалигини ривожлантиришнинг комплекс дастурида устивор вазифалар сифатида белгиланган.

Республика кишлок хўжалигининг и л м и й б а з а с и етарли даражада ривожланган. Илмий изланишлар натижасида асосий кишлок хўжалиги экинлари бўлган гўза, каноп, буддой, арпа, шоли, мева, узум, картошка, полиз экинлари ва бошқанинг тезпишар, серҳосил навлари яратилди ва ишлаб чиқаришга жорий этилди, деҳқончиликда илғор агротехника тадбирлари ишлаб чиқилди, ҳар бир экинни етиштириш, айниқса пахтачилик учун машиналар системаси яратилди, илмий текшириш институтлари,

тажриба станциялари, таянч пунктлари тармоқлари ривожлантирилди. Қишлоқ хўжалигини малакали мутахассислар билан таъминлайдиган олий ва ўрта махсус ўқув юртлари ташкил этилди.

Ўзбекистон Қишлоқ ва сув хўжалиги вазирлиги илмий марказининг 17 илмий тадқиқот институти, уларнинг 12 филиали, 15 таянч пункти, 9 экспериментал базаси ва 50 га яқин бошқа бўлимларида қишлоқ хўжалиги, ўрмон хўжалиги ва агросаноат мажмуининг турли соҳаларида назарий ва амалий илмий таъминот ишлари олиб борилади, фан ютуқлари ишлаб чиқаришга жорий этилади. Республикада Тошкент давлат аграр университети, Андижон, Самарқанд қишлоқ хўжалиги, Қарши аграр-иктисодиёт, Тошкент ирригация ва қишлоқ хўжалигини механизациялаш инженерлари институтлари ишлайди. Ўрта махсус маълумотли мутахассислар 40 дан ортиқ техникум ва коллежларда тайёрланади. Республика олий ўқув юртларини қишлоқ хўжалиги ихтисосликлари бўйича ҳар йили 5 мингдан ортиқ олий маълумотли, 12 мингдан кўпроқ ўрта махсус маълумотли мутахассислар битириб чиқади.

Республикада қишлоқ хўжалик соҳасидаги умумий сиёсатни республика Қишлоқ ва сув хўжалиги вазирлиги амалга оширади. Давлат бошқарувининг қуйи бўғини бўлган туман қишлоқ ва сув хўжалиги бошқармалари жамоа хўжаликлари, давлат хўжаликлари, ширкатлар уюшмалари, ижара хўжаликларига умумий раҳбарликни олиб боради. Ихтисослашувига кўра боғдорчилик, токчилик, айрим иссиқхона хўжаликлари мустақил «Ўзметазавотузумсаноатхол-динг» компаниясига қарайди. Айрим тармоқларга раҳбарликни амалга ошириш учун Қишлоқ ва сув хўжалиги вазирлигининг «Қорақўл», «Ўзбек ипаги», «Ўзпаррандасаноат», «Асал» каби республика ишлаб чиқариш уюшмалари ташкил этилган.

Қишлоқ хўжалиги минтақалари. Ўзбекистон ҳудуди қишлоқ хўжалиги жиҳатидан 3 минтақага бўлинади: т о ф ва т о ф о л - д и м и н т а қ а с и республика ҳудудининг 20% дан ортиқроғини ташкил этади. Асосан лалмикор деҳқончилик (буғдой, арпа, нўхат, зиғир), боғдорчилик ва токчилик тараққий этган, бу минтақада мавсумий баҳорги кузги яйловлар бор, чорвачилиги гўшт-жун етиштиришга ихтисослашган. С у ф о р - м а д е ҳ қ о н ч и л и к м и н т а қ а с и республика ҳудудининг қарийб 20% ни ташкил этади. Бу минтақа Фарғона

водийси, Мирзачўл, Далварзин чўли, Чирчиқ-Оҳангарон, Зарафшон, Қашқадарё ва Сурхон-Шеробод водийлари, Қуйи Амударёни ўз ичига олади. Асосан, пахта, шунингдек қаноп, дон (буғдой, маккажўхори, шоли), картошка, сабзавот-полиэ экинлари (қовун, тарвуз, қовоқ), ем-хашак экинлари (беда, суданўт, перко ва бошқа) етиштирилади. Боғ ва тоқзорлар, тутзорлар, резавор мева майдонлари бор, гўшт-сут қорвачилиги ривожланган. Чўл - я й - л о в м и н т а қ а с и - республика ҳудудининг 60% ни ташкил этади. Асосан чўл ва сувсиз текисликлардан иборат. Бухоро, Қашқадарё вилоятлари, Қорақалпоғистонда ва Фарғона водийсининг марказий қисмида жойлашган.

Ер фонди. Ўзбекистонда қишлоқ хўжалигининг асосий ишлаб чиқариш воситаси бўлган ер давлат мулки ҳисобланади. Давлат қишлоқ хўжалиги билан шуғулланадиган қорхоналар ва хўжаликларга, шунингдек фуқароларга муддатсиз ёки вақтинчалик фойдаланиш учун ер ажратиб беради.

Давлат ер фонди ер эгаллиги ёки ердан фойдаланувчилар ҳудудидаги барча ерларни – ҳайдалма ерлар, дарахтзор, яйлов, пичанзор, ўрмонзор, кўриқ ер, қишлоқ хўжалигида фойдаланилмайдиган ерларнинг жамини ўз ичига олади.

3-жадвал

Ер майдони ва қишлоқ хўжалиги ерларининг ердан фойдаланувчилар бўйича тақсимоти
(минг га, 1994)

	Умумий ер майдони	Барча тоифадаги қишлоқ хўжалиги ерлари	шу жумладан		
			ҳайдалма ер	пичанзорлар	яйловлар
Жами ер	44797,7	27987,1	4474,5	109,4	22855,6
Қишлоқ хўжалиги қорхоналари ва хўжаликлар ерлари	31970,0	25925,2	4458,8	107,4	20824,6
шу жумладан					
деҳқон (фермер) хўжаликлари ерлари	82,8	76,8	32,9	0,3	42,1
фуқаролар ерлари	571,3	477,5	382,5	–	–
Захирадаги ва ўрмон хўжалиги ерлари	10203,9	1975,3	9,0	2,0	1954,1
Бошқа тоифадаги ерлар	2623,8	86,6	6,7	–	76,9

Республиканинг умумий ер фонди 44797,7 минг га, барча кишлоқ хўжалик ерлари 27987 минг га, шундан суғоришга яроқли ерлар 5 млн. га, суғориладиган ерлар майдони 4238,6 минг га, кишлоқ хўжалигида фойдаланиладиган ерларнинг умумий майдони салкам 32 млн. га, экиладиган ерлар 4090,2 минг га, ҳайдалма ерлар 4474,5 минг га .

Республика ер фондининг асосий қисми (62% га яқини) кишлоқ хўжалик ер турлари тоифаларига мансуб, қолган қисми фуқаролар ерлари-томорқа (1%), ўрмон ва тўқайзорлар (3,2%) ва кишлоқ хўжалигида фойдаланилмайдиган ерлардан (34,2%) иборат. Суғориладиган ерлар жами ер ресурсларининг 9,2% ни ташкил этишига қарамай республика кишлоқ хўжалигида етиштириладиган ялпи маҳсулотнинг 98,5% шу ерларда етиштирилади.

Ўзбекистонда 20-асрда суғориладиган ерлар майдони сезиларли кўпайди (1914 йилда 1809,5 минг га; 1994 йилда 4238,6 минг га). Кейинги ўн йилликларда ирригация-мелиорация ишларига катта эътибор берилди. Республика аҳолиси сонининг ўсиш суръатлари суғориладиган ерларни кенгайтириш суръатларидан ўсиб кетиш натижасида аҳоли жон бошига тўғри келадиган суғориладиган ҳайдалма ер майдони йилдан-йилга камайиб борди. Ерлардан оқилона фойдаланиш, уларни муҳофаза қилиш, тупроқ унумдорлигини тиклаш, табиий муҳитни асраш ва яхшилаш, хўжалик юритишнинг ҳамма шаклларини тенг ҳуқуқлар асосида ривожлантириш учун шароитлар яратиш мақсадида республикада ер муносабатлари Ўзбекистон Республикасининг Ер кодекси (1998 йил апрель; 1998 йилнинг 1 июлидан амалга киритилган) билан тартибга солинади.

Дехқончилик

Республика кишлоқ хўжалигида деҳқончилик етакчи ўринда туради. Деҳқончиликнинг кишлоқ хўжалиги ялпи маҳсулоти таркибидаги ҳиссаси 1997 йилда 49,7% ни ташкил этди. Республикада агротехниканинг илғор усулларини қўллаш, экинларнинг ҳосилдор навларини яратиш, навларни муттасил янгилаш ва нав алмаштириш ҳисобига деҳқончиликда юқори кўрсаткичларга эришилди. Адир зоналарда л а л м и к о р д е ҳ қ о н ч и л и к (буғдой, арпа, зигир, кунжут, нўхат, озуқабоп экинлар, боғдорчилик) қилинади. С у ф о р м а д е ҳ қ о н ч и -

л и к да лалмикор деҳқончиликка нисбатан 3–5 марга кўпроқ ҳосил олинади ва ердан самарали фойдаланишни таъминлайди. Республикада деҳқончилик ялли маҳсулотининг 98,5% сугорма деҳқончиликдан олинади. Сугориладиган ерларда асосан техника экинлари (ғўза, каноп, тамаки, қанд лавлаги), дон экинлари (буғдой, шоли, маккажўхори, дуккакли дон экинлари), сабзавот-картошка, полиз экинлари, ем-хашак экинлари ва бошқалар экилади, мева, узум етиштирилади. Кейинги йилларда республикада экин майдонлари таркиблари кескин ўзгарди, техника экинлари, биринчи навбатда ғўза майдонлари қисқартирилди, аҳолини озиқ-овқат билан таъминлашни тубдан яхшилаш, республиканинг галла мустақиллигини таъминлаш мақсадларида дон экинлари, қанд лавлаги, картошка майдонлари кенгайтирилди.

Пахтачилик. Республикада деҳқончиликнинг етакчи тармоғини пахтачилик ташкил этади. Пахтачиликнинг пировард асосий маҳсулоти - пахта толаси ва пахта мойидир. 1 т пахта хом ашёсидан ўртача 320-350 кг тола (3500 м² газлама), 10 кг момик, 620 кг чигит олинади. Ўз навбатида 620 кг чигитдан 110 кг мой, 225 кг кунжара, 175 кг шулха, 35 кг линт, 30 кг тук (делинт) чиқади. Умуман ғўзадан олинadиган маҳсулотлар асосида саноат усулида 1200 дан кўпроқ, турли маҳсулотлар ишлаб чиқариш мумкин.

Республика халқ хўжалигининг 70% дан кўпроғи технологик жиҳатдан пахтачилик билан боғлиқ. Республикада пахтачилик аграр-саноат комплекси шаклланди. Комплекс пахтачилик учун қишлоқ хўжалик машинасозлиги саноати, кимё, асбобсозлик, тўқимачилик саноатлари, тегишли инфратузилма тармоқларини ва ноишлаб чиқариш соҳаларини ўз ичига олади.

Пахтачилик учун энг унумдор сугориладиган ерларнинг қарийб 35% ажратилган ва меҳнат ресурсларининг катта қисми шу тармоқда банд. Ўзбекистон жаҳонда энг шимолда жойлашган пахтачилик минтақаси бўлишига қарамай, ҳосилдорлик бўйича олдинги ўринларда (гектаридан 40-50 ц/га ча).

Республиканинг барча вилоятлари ва Қорақалпоғистонда ўрта толали, Бухоро, Наманган, Сурхондарё, Қашқадарё вилоятларида эса ингичка толали ғўза ҳам етиштирилади. Пахта толаси Ўзбекистон экспортининг муҳим бандини ташкил этади. Пахта толаси экспорти бўйича республика жаҳонда АҚШдан кейин 2-ўринда туради.

Ҳозир Ўзбекистон ерларида пахта 2,5 минг йилдан кўпроқ вақтдан бери етиштирилади. Археологик тадқиқотларнинг далилларига кўра ғўза милоддан аввал 7—6-асрларда Самарқанд, Тошкент, Хоразм воҳаларида, 1- асрда Фарғона водийсида етиштирилган. 19- асрнинг 60- йилларида Ўзбекистонда ғўза тахминан 40 минг га майдонда, асосан, деҳқон хўжалиklarининг ички эҳтиёжларини қондириш учун экилган. Бир неча аср мобайнида кўсаги майда ва яхши очилмайдиган жайдари ғўза экиб келинган. Марказий Осиё, хусусан Ўзбекистон Россия томонидан босиб олинганидан кейин Россия саноатининг пахта толасига бўлган талаби кескин ортди. Натигада пахта майдонлари йилдан-йилга кенгайиб борди. 19- асрнинг охириларида Туркистон билан Россиянинг саноат марказларини боғловчи темир йўлларнинг қурилиши ҳамда нисбатан серҳосил чет эл ғўза навлари (америка навлари — амиркон пахта)нинг экилиши муҳим роль ўйнади. 1890 йилда ғўза майдони 100 минг га дан кўпроқни, 1913 йилда 424,6 минг га, ялпи ҳосил 517,2 минг т, ҳосилдорлик 12,2 ц/га ни ташкил этди. 1913 йили Наманган шаҳри яқинида (Пахталикўл) ғўза тажриба станцияси ишлай бошлади. 1914 йилдан Мирзачўлда қишлоқ хўжалик ва ғўза тажриба станциясида ғўза селекцияси бўйича ишлар бошланди.

1920- йилларнинг 2- ярмидан Ўзбекистон пахта хом ашёсига бўлган талаб яна кескин кучайди.

1930—1990 йиллар давомида Ўзбекистон жаҳондаги асосий пахта етиштирувчи мамлакатлар қаторидан жой олди ва собиқ СССРнинг пахта хом ашёси етиштирувчи мустамлакаси бўлиб келди (Иттифок бўйича етиштирилган пахтанинг қарийб 60-65%).

Пахтачиликни ривожлантириш мақсадларида биринчи навбатда «халқ хашари» деб аталмиш йўл билан сув хўжалиги қурилиши кенг қулоқ ёйди, пахтакор хўжаликларда трактор ва машина-механизмлар парки кенгайди, минерал ўғитларни қўллаш кўпайди, ғўзани ўстириш агротехникаси яратилди, алмашлаб экиш, механизациялаш, чигитни қаторлаб экиш жорий қилина бошлади, республикада иш бошлаган селекция муассасаларида яратилган янги ғўза навлари экила бошлади. Республиканинг қишлоқ хўжалик машинасозлигида пахтачиликка мослаштирилган трактор, сеялка, культиватор, пахта териш машиналари ишлаб чиқариш йўлга қўйилди, пахтачилик машиналари бўйича бир неча махсус конструкторлик бюрolari фаолият олиб борди.

Ўзбекистонда пахтачиликнинг ривожланиши

	Ўза экилган майдон, минг га		Ўза ҳосилдорлиги, ц/га		Ялли пахта ҳосили, минг т.	
	жами	шундан ингичка толали Ўза	Ўрта ҳисобда	шундан ингичка толали Ўза	жами	шу жум- ладан ин- гичка то- лали Ўза
1924	264,8	—	7,8	—	205,8	—
1928	589,2	—	9,1	—	533,8	—
1930	883,8	0,2	8,4	9,7	744,3	0,2
1940	923,5	30,1	15,0	12,0	1385,9	12,0
1950	1098,1	27,5	20,3	15,0	2225,6	41,1
1960	1386,6	36,1	20,4	17,9	2823,5	64,8
1970	1709,2	69,9	26,3	28,3	4495,2	197,4
1980	1877,7	125,6	29,7	28,4	5578,7	357,3
1990	1830,1	119,4	27,6	32,0	5058	381,1
1992	1666,7	95,6	24,8	29,1	4127,9	278,6
1993	1695,1	77,3	25,0	27,6	4235,0	213,1
1995	1492,8	25,6	26,4	27,4	3934,1	71,1
1996	1487,3	...	22,5	...	3350,1	70,3

Собик Иттифоқнинг пахта мустақиллигини таъминлаш мақсадида Ўза майдонларининг мунтазам кўпайтирилиши республика деҳқончилигида пахта якка зироатчилиги (монокультура)ни вужудга келтирди. 1984-88 йилларда Ўза 2 млн. га дан кўпроқ, 1989 йил эса энг кўп - 2107,7 минг га майдонга экилди, 1980 йил энг кўп ялли ҳосил - 5579 минг т пахта ҳосили олинди (аниқланган маълумот; дастлабки маълумотларда 6244,9 минг т). Олинган толанинг фақат 10% гина республикада қайта ишланар, қолгани жуда арзон нархларда Марказга ва бошқа республикаларга ташиб кетиларди. Натижада республика қулай табиий-иқлим шароитларига эга бўлишига қарамай асосий озиқ-овқат маҳсулотлари – қанд-шакар, дон, гўшт, сут, картошка каби маҳсулотларнинг асосий қисмини четдан келтиришга мажбур эди.

Ўза майдонларида минерал ўғит, гербицид, пестицид, дефолиант ва десикантларнинг илмий асосланган меъёрларга риоя этмай кўплаб қўлланилиши, алмашлаб экишнинг бузилиши

натижасида атроф-муҳитга зарарли таъсир кучайди, тупрок хусусиятлари ёмонлашди, унумдорлиги пасайди, турли касалликлар (вилт) ва зараркунандалар кенг тарқалди. Буларнинг таъсирида ҳосилдорлик пасайди.

Республика мустақилликка эришганидан сўнг Ўзбекистон ҳукумати пахта якка зироатчилигини (якка ҳоқимлигини) бартараф этиш фақат иқтисодий эмас, балки сиёсий аҳамиятга ҳам эга эканлигини назарда тутиб, қатъий тadbирлар кўрди. Ўзбекистоннинг энг муҳим озиқ-овқат ресурслари билан ўзини-ўзи таъминлашга эришиш йўли танланди.

Биринчи навбатда республикада экин майдонлари таркиблари ўзгартирилди, 1991-95 йилларда ғўза майдонлари йилдан-йилга қисқартирилди, ғалла, сабзавот ва бошқа экинлар майдонлари, томорқа, фермер (деҳқон) хўжаликлари ерлари кенгайтирилди. Пахта етиштиришни кўпайтириш ҳ о с и л д о р л и к в а т о - л а ч и қ и ш и ни ошириш йўналишида амалга оширилиши, пахтачилик соҳасидаги асосий вазифа — республикада пахтабеда-ғалла, пахта-ғалла алмашлаб экишни жорий этиш ва ўрточа ҳосилдорликни 30- 35 ц/га етказишдан иборат деб белгиланди.

Ўзбекистонда пахтачилик фани ва пахтакорлик маданияти шаклланди. Республикадаги Пахтачилик, Ғўза селекцияси ва уруғчилиги илмий тадқиқот институтлари, Ўзбекистон Республикаси ФАнинг Генетика ва ўсимликлар экспериментал биологияси институти пахтачилик бўйича жаҳон миқёсида эътироф этилган обрўли илмий марказлардир.

Ўзбекистон олимлари ғўзанинг қимматли хўжалик белгиларига эга бўлган 90 га яқин навини (шундан 20 дан ортиғи ингичка толали навлар) яратдилар ва ғўза селекциясида янги илмий йўналишларга асос солдилар. 1922—96 йиллар мобайнида республика пахтачилигида 8 марта нав алмаштириш ўтказилди.

Канопчилик республикада 1936 йилдан бошланган (Тошкент вилояти Қуйи Чирчиқ туманида 6980 га майдонга экилди, 19,7 ц/га ҳосил олинди ва 13,8 минг т каноп пояси тайёрланди). Аммо кейинги йилларда каноп майдонлари қисқариб борди. Ҳозир асосан Юқори Чирчиқ ва Қуйи Чирчиқ туманларида экилади. 70-йилларда 360 минг т каноп пояси етиштирилган. Ҳозир йилига 6,5 минг т каноп пояси етиштирилади. Поясидан олинадиган толадан газлама, ўров материаллари, коп, брезент, каноп арқон, каноп ип, кабель ип тайёрланади.

Етиштирилган каноп пояси «Тошкентканопсаноатсотиш» уюшмаси тизимидаги каноп заводларида қайта ишланиб, каноп толаси олинади.

Тамакичилик. Тамакининг маҳаллий навлари қадимдан экиб келинади ва асосан носвой тайёрлаш ҳамда чилим чекиш учун ишлатилган. Тамаки етиштиришга асосан Самарқанд вилоятининг Ургут тумани ихтисослаштирилган, қисман Қашқадарё вилоятининг Китоб, Шаҳрисабз ва Яққабоб туманлари хўжаликларида ҳам етиштирилади. Жаҳоннинг кўнлаб сигарета ишлаб чиқарувчи компаниялари катта эҳтиёж сезадиган Виржиния, Парлей навлари, хушбўй турк ва болгар тамакилари ҳам экилмоқда. Етиштирилган тамаки Ургут тамаки ферментлаш фабрикасида қайта ишланади. Тошкент ва Самарқанд сигарета фабрикаларини ҳам ашё билан таъминлайди. Республикада «Бритиш Америкэн тобакко» компаниясининг Самарқандда Ўзбекистон билан ҳамкорликда қурилган янги тамаки фабрикаси «ЎЗБАТ акциядорлик жамияти» ҳам маҳаллий ҳам ашёда ишлайди.

Лавлагикорлик республика қишлоқ хўжалигидаги қадимги тармоқларидан бири саналади. Қанд лавлаги айниқса 40-йилларда катта майдонларга экилган. 1945 йилда республикада 70 минг гектардан ортиқ майдонга экилиб, 1 млн. т дан ортиқ қанд лавлаги етиштирилган. Республикада қанд-шакар саноатини тиклаш ва ривожлантириш йўлида қанд лавлаги ҳам ашёсидан қанд-шакар ишлаб чиқарадиган бир неча завод қурилаётгани муносабати билан бу корхоналарни ҳам ашё билан таъминлаш учун 1998 йилдан Қорақалпоғистон Республикаси ва Хоразм вилоятида 12 минг га дан кўпроқ майдонга қанд лавлаги экилди. Шунингдек чорва молларини ширали озуқа билан таъминлаш учун хўжаликларда хашаки лавлаги, сабзаёт сифатида қизилча (қизил лавлаги) етиштирилади.

Дончилик республика деҳқончилигида муҳим ўринда туради. Мамлакатда аҳолининг озиқ-овқат маҳсулотларига бўлган талабини тўлароқ қондириш, чорвачиликнинг ем-хашак базасини мустаҳкамлаш дон етиштиришни кўпайтириш билан боғлиқ. Республикада дон учун кузги ва баҳорги ғалла экинлари - буғдой, арпа, жавдар, сули, шунингдек шоли, маккажўхори, оқ жўхори, тарик, кўнок, маржумак (гречиха), дуккакли дон экинлари - нўхат, мош, ловия, вигна, ерёнғоқ, мойли дон экинлари - зигир, кунжут, соя, канақунжут, маҳсар, кунгабоқар, индов ва бошқалар

етиштирилади. Дуккакли дон экинларининг экин майдонлари таркибидаги хиссаси жуда оз (0,09 % ёки 3 минг га) Республикада дон етиштириш юкори даражада механизациялашган. Минерал ўғит ва кимёвий воситалардан унумли фойдаланилади.

Ғ а л л а ч и л и к деҳқончиликнинг қадимий тармоғи. Қадимдан кизил буғдой, арпанинг тошқаллак, унумли арпа каби маҳаллий навлари машҳур бўлган. 90- йилларга қадар дончиликда ғалла экинлари ва дуккакли дон экинлари етиштирилган. Бу экинлар асосан лалмикор ерларга экилган. Урушдан олдинги йилларда арпа ва буғдой қарийб 1,5 млн. га ерга экилган. Арпа ва буғдой барча ғалла экинлари майдонининг 90 % дан ортиқроғини ташкил этар эди.

Республика мустақилликка эришганидан кейин республиканинг ғалла мустақиллигига эришиш, дон маҳсулотларига бўлган талаб-эҳтиёжни республиканинг ўзида етиштирилган ҳосил ҳисобига қондириш муҳим стратегик вазифага айланди. 1993—95- йилларда ғаллачиликни устивор суръатларда ривожлантириш бўйича катта амалий ишлар бажарилди, ғаллачилик пахтачилик қаторида биринчи даражали тармоққа айланди. Ғалла етиштиришни кўпайтириш мақсадида ғаллага лалмикор ерлардан ташқари суғориладиган ерлар ҳам ажратилди. 1995 йили мамлакат ғалла мустақиллигини таъминлаш йўлида катта қадам ташланди, республикадаги жами экинлар майдонининг 40 % га яқини ғалла экиш учун ажратилди. Ўша йили ғалла экинлари майдони 1300 минг гектарга етказилди, унинг 62% ёки 828 минг га суғориладиган ерлар. Бу майдонларда бошоқли дон экинлари салмоғи 70 % ни ташкил этди ва 2,68 млн. т ғалла тайёрланди. 1996 йили ғалла майдонлари 1700 минг гектарни (унинг 1200 минг га суғориладиган ерларда) ташкил этди. Ҳосилдорлик республика бўйича 21,1 ц/га бўлди (суғориладиган майдонларда айрим туманлар ва хўжаликларда 42—31 ц/га).

Республиканинг ғаллага бўлган эҳтиёжини тўла таъминлашда (бир йилда 6 млн. т, жон бошига илмий асосланган йиллик меъёри 300 кг) ҳосилдорликни ошириш, деҳқончилик маданиятини юксалтириш, уруғчиликни яхшилаш, навли уруғлик экиш муҳим аҳамиятга эга. Ғалла экинлари ҳосилини суғориладиган майдонларда ҳар гектарига 30-35 центнерга, лалми ерларда 9-12 центнергача етказиш муҳим вазифа ҳисобланади.

Ш о л и к о р л и к билан республиканинг деярли барча вилоятларида шуғулланилади. Маълумотларга кўра 1913 йил ҳозирги Ўзбекистонда 161,1 минг га шолিপоянинг ҳар гектаридан 8—13 ц ҳосил олинган. 30- йиллардан ихтисослаштирилган шоликорлик давлат хўжаликлари барпо этила бошлади

1960- йиллардан шоли майдонлари кенгайтирилди, маҳаллий навлар ўрнига ўзбекистонлик селекционерлар яратган, ҳосилдорлиги 60-70 ц/га борадиган, кескин об-ҳаво шароитлари, касаллик ва зараркунандаларга чидамли, пояси ётиб қолмайдиган ва дони тўқилмайдиган навлар экила бошлади. 60-йиллардан арпа-шолидан ташқари барча маҳаллий навлар экилмайдиган бўлди. 1995 йилда республикада шоли экилган майдонлар 180 минг гектарга етди (жами экин майдонининг 5,5 %). Асосий шоли майдонлари Қорақалпоғистон Республикаси (қарийб 100 минг га), Хоразм (38 минг га), Сирдарё, Сурхондарё, Тошкент вилоятларида жойлашган.

М а к к а ж ў х о р и ч и л и к. 60- йиллардан дон ва силос бостириш мақсапларида тез ривожланди. Республиканинг тупроқ – иқлим шароитида баҳорда ва иккинчи марта экинзорлардан бўшаган ерларга ёзда экилади. Илғор хўжаликларда ҳар гектар майдондан 50-60 ц дон, 1300-1400 ц сўтали кўк поя ҳосили олинади. 1995 йил республикада 181,0 минг т маккажўхори дони етиштирилди, дон бўйича ҳосилдорлик 38,4 ц/га (Андижон вилоятида 56,0 ц/га) бўлди. Силос ва кўк озуқага мўлжалланган маккажўхори (сўта ва пояси билан) ҳосилдорлиги 182 ц/га ни ташкил этди. Маккажўхори дони емлик жиҳатидан барча донли экинлардан афзал туради (1 кг маккажўхори донининг озиқлик киммати 1,34 озуқа бирлигига тенг).

Сабзавотчилик, полизчилик ва картошкачиликда Республиканинг иқлими, суғорма деҳқончилик шароитлари юқори ҳосил олишга имкон беради. Бу тармоқда сабзи, лавлаги, шолғом, турп, редиска, помидор, бақлажон, қалампир, бодринг, тарвуз, қовун, қовок, пиёз, саримсоқ, қарам, баргли сабзавотлар (салат, кашнич, укроп, петрушка ва бошқа), картошка экилади. Ўзбекистонда сабзавот ва полизчилик кишлоқ хўжалигининг қадимий тармоғи. Асосий полиз экинлари бўлган қовун, тарвуз ва қовоқнинг ватани Ўрта Осиё ҳисобланади. Халқ селекционерлари томонидан қовун ва тарвузнинг дунёга машҳур навлари яратилган. Асрлар давомида мамлакатда сабзавот ва

полиэтиленда экинларнинг тур таркиби бойиб борди. Масалан 19-асрнинг 2- ярмидан Россия орқали помидор, картошка, гулқарам, чучук (болгар) қалампир, Хитойдан эса редиска, патиссон, полиз экинларининг айрим турлари кириб келди ва асосий экинлар қаторидан жой олди.

Вилоят марказлари ва йирик шаҳарлар атрофларидаги туманлар асосан сабзавотчилик билан шуғулланади. Шунингдек, «Ўзмевасабзавотузумсаноатхолдинг» компанияси таркибида сабзавот, помидор, бодринг етиштирадиган иссиқхона-комбинатлар тармоғи барпо этилган. Хўжаликларда очиқ далада полиэтилен плёнкалар ёпиб, эртаги қарам, полиз экинлари етиштириш йўлга қўйилган. Айниқса республиканинг жанубий вилоятларида эртаги сабзавот етиштириш ривожланиб бормоқда. Республикада сабзавот, полиз экинлари, картошканинг эртаги, ўртаги ва кечки навлари экилади ва юқори ҳосил олинади. 1995 йили сабзавот экилган майдонлар 72 минг га, полиз экинлари 18 минг га, картошка 28 минг га ни ташкил этди. Республикада сабзавот, полиз экинлари, картошканинг янги серҳосил навларини етиштириш йўлга қўйилган. Республика хўжалиklarини элита, суперэлита ва навли уруғликлар билан «Ўзсабзавотуруғнав» республика бирлашмаси ва унинг вилоят бўлимлари ҳамда ихтисослашган хўжаликлар таъминлайди. Кейинги йилларда уруғчилик агрофирмалари ҳам ташкил этилди.

Боғдорчилик ва тоқчилик республика қишлоқ хўжалигида энг қадимги ва озик-овқат ҳамда саноат хом ашёси берадиган асосий тармоқлар қаторига киради. Ўзбекистон ҳудудида мева дарахтлари ҳақидаги дастлабки маълумотлар милоддан аввал 1- минг йиллик ўрталарига тўғри келади. Асрлар давомида халқ селекцияси асосида ўрик, олма, ёнғоқ, бодом, шафтоли, анор, тут ҳамда тоқнинг жуда сархил мевали навлари яратилган. Уларнинг кўплари сифати жиҳатидан дунё коллекциясида ўзининг тақдорланмас ўрнига эга. Шаҳар ва қишлоқлар атрофларида алоҳида мавзеларда аҳолининг боғлари ва чорбоғлари (мевазор, тоқзор, полиз ва сайилбоғ)да мевалар, тоқ, турли гулларнинг маҳаллий навлари экиб келинган. Боғи бўлган хонадонлар баҳорда боғига, кузда йиғим-теримни тамомлаб яна шаҳар (қишлоқ) ҳовлисига кўчиб яшаган. Етиштирилган мевалар ҳўллигида истеъмол этилган, лекин қоқи ва майиз олиш асосий ўринда турган. Майиз, туршак, жийда, шафтоли, олма қоқилар аҳоли учун асрлар давомида қанд-шакарнинг ўрнини босиб келган.

20- а. бошларида Ўзбекистон ерларида 24 минг га боғ, 30,6 минг га токзор бўлган. Республика боғларида мева ва резавор мева берадиган 20 турга мансуб дарахт, бута ва ўт ўсимликлар ўстирилади. Уруғли мева дарахтлари (олма, нок, беҳи), данакли мева дарахтлари (ўрик, шафтоли, олхўри, гилос, олча, олуволи), субтропик ўсимликлар (анор, анжир), ёнғоқ мевалилар (ёнғоқ, писта, бодом), резавор мевалилар [қулупнай, малина, смородина (қорақат), чаканда (облепиха)] асосий ўринни эгаллайди. Олма, нок ва токнинг ёзги, кузги ва қишки навлари муҳим хўжалик аҳамиятига эга. Токчилик қадимдан Тошкент, Самарқанд вилоятлари, Фарғона водийсида тараққий этган. Токчилик хўраки, майизбоп ва консерва маҳсулотлари (шинни, мураббо, шарбатлар) ҳамда виночилик йўналишларига эга. Хўраки узум етиштирилладиган токзорлар майдони кейинги 15 йилда деярли 2 марта ортди. 1995 йилда республикада боғларнинг умумий майдони 382 минг га дан ортиб кетди (мева боғлари 253 минг га, токзорлар 131 минг га). Ҳар йили ялпи ҳосил қарийб 1 млн. т ни ташкил этади.

Ўзбекистонда қуруқ мева ва майизнинг ноёб хиллари тайёрланади.

Республикага тропик ва субтропик минтақалардан олиб келинган лимон, апельсин, мандарин, уноби, шарқ хурмоси, пекан каби мевалар тобора кўпроқ майдонларда экилмоқда. Андижон, Наманган, Сурхондарё, Тошкент вилоятларида кўпгина хўжаликларда иссиқхона лимонзорлари барпо қилинган. Республика бўйича бундай иссиқхоналар майдони 400 га дан кўпроқ.

Республикада боғдорчилик ва токчиликнинг илмий асосланган усуларини яратиш ва ишлаб чиқаришга жорий этиш масалалари билан Р. Р. Шредер номидаги боғдорчилик, токчилик ва виночилик корпорацияси шуғулланади. Кейинги йилларда мева, резаворлар ва токнинг 60 дан ортиқ серҳосил навлари яратилди, бошқа мамлакатлардан келтириб иқлимлаштирилди ва экишга тавсия этилди.

Республикада кўчатчилик ишлари ҳам илмий асосга кўйилган ва марказлаштирилган. Р. Р. Шредер номидаги корпорация, унинг вилоятлардаги филиал ва хўжаликларида хўжаликлар ва боғбон, соҳибкорларга сотиш учун ҳар йили 6—8 млн. дона турли мева дарахтлари ва ток кўчатлари етиштирилади.

Ем-хашак экинлари республиканинг суғориладиган майдонларида чорвачиликни озуқа билан барқарор таъминлаш мақсадида етиштирилади. Унга қўқ ем, пичан, ем, силос, сенаж учун бир йиллик ва кўп йиллик ўтлар, хашаки илдизмава (лавлаги), хашаки полиз (қовок, тарвуз), донли (маккажўхори, сули, арпа) экинлар кирази. Узоқ йиллар давомида беда гўза билан алмашлаб экиб келинди. Шунингдек, ўтлардан себарга, эспарцет, шабдор, берсим тарқалган. Кейинги йилларда райграсс, перко, суданўт кўпроқ экилмоқда. Йилига 5 млн. т дан ортиқроқ пичан, жумладан, табиий пичанзорлардан 270 минг т пичан, 5 млн. т га яқин маккажўхори силоси тайёрланади, 967,8 минг га майдонга озуқа экинлари экилади. Хашаки илдиш мевалилардан 300 ц/га атрофида ҳосил олинади. Республикада галла майдонларининг кенгайиши билан чорвачилик учун сомон тайёрлаш ҳажми кескин кўпайди. 1995 йили бедазорлар 280 минг га (жами экин майдонининг 6,2 %), бир йиллик ўтлар 10 минг га, лавлаги 25 минг га дан иборат бўлди.

Чорвачилик

Ўзбекистон чорвачиликнинг қадимий марказларидан бири. Республиканинг тупроқ ва табиий иқлим шароитлари — унумдор суғориладиган ерлар, бепоён қир-адирлар, дашт-чўл ва тоғ олди яйловлари чорвачиликнинг ривожини учун қулай. Суғориладиган ерларда асосан қорамолчилик, чўчкачилик, паррандачилик, қуёнчилик, асаларичилик, қир-адирлар, дашт-чўл ва тоғ олди яйловларида эса қўйчилик, эчкичилик, йилқичилик, туячилик, сув ҳавзаларида балиқчилик ривожланган.

1995 йил бошида Ўзбекистондаги барча тоифа хўжаликларда 5,5 млн. қорамол, 10 млн.дан зиёд қўй ва эчки, 350 минг чўчка, 144,8 минг от, 84 минг қуён, 11 млн. парранда бор эди. 1991 йилдан кейин чорвачиликда хусусий секторга эътибор кучайтирилди, Республика Президентининг «Аҳоли шахсий хўжаликларини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида» 1990 йил 10 май Фармонида асосан аҳолига жамоа ва давлат хўжаликларидан ем-хашак ҳамда чорва моллари сотиш йўлга қўйилди. 976 та зооветеринария пунктлари ташкил этилди, 396 та ветаптекалар янгидан очилди. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 1993 йил 15 мартда «Республика чорвачилигида

иктисодий ислохотни чуқурлаштириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги, 1994 йил 23 февраль «Чорвачиликда иктисодий ислохотларни такомиллаштириш ҳамда деҳқон (фермер) хўжаликлари ва хусусийлаштирилган фермалар манфаатларини ҳимоя қилиш чоралари тўғрисида»ги қарорларига кўра зарар билан ишлаётган 1499 та қорамолчилик фермалари мазкур ферма жамоаларига хусусий мулк қилиб берилди (1995). Натижада республикада ишлаб чиқарилаётган гўшт ва сутнинг 75 % ини хусусий сектор бермоқда. 1995 йил 21 декабрда қабул қилинган Ўзбекистон Республикасининг «Наслчилик тўғрисида» қонуни чорвачиликни ривожлантиришда муҳим аҳамиятга эга бўлди.

О з у қ а б а з а с и чорвачиликни ривожлантиришнинг муҳим омилidir. Ем-хашак экинлари майдони республикадаги жами қишлоқ хўжалик ерларининг 7,7% ни ташкил этади. Асосан беда, маккажўхори, озуқабон лавлаги экилади. Республикада йилига қарийб 10 млн. т пичан ва силос тайёрланди. Республика ёғ-мой саноати корхоналарида олинадиган кунжара, шулха, аралаш ем саноати корхоналарида ишлаб чиқариладиган турли таркибдаги ем чорвачилик эҳтиёжларини таъминлайди.

Ўзбекистон Республикасида чорвачилик муаммолари билан Ўзбекистон чорвачилик, Ўзбекистон қоракўлчилик, Ўзбекистон ветеринария ҳамда Ўзбекистон ветеринария-санитария ва акарология илмий тадқиқот институтлари шуғулланади.

Республикада наслчилик бўйича давлат хизматига Қишлоқ ва сув хўжалиги вазирлигининг Чорвачиликда наслчилик ишлари бош давлат инспекцияси, вилоятлар ва Тошкент шаҳри ҳокимликлари ҳузуридаги чорвачиликда наслчилик ишлари давлат инспекциялари раҳбарлик қиладилар.

Қорамолчилик республика чорвачилигида асосий ўринда (етиштирилган жами гўштнинг 74 %ини, сутнинг 99,9 %ини беради). Ўзбекистон иқлим шароитида сут, сут-гўшт ва гўшт йўналишидаги қорамол зотлари боқилади. Гўшт йўналишидаги қорамолчилик тоғ ва тоғ олди минтақаларда ривожланган. Қорамол зотларини такомиллаштириш бўйича ишлари бўйича республика «Племэлита» илмий ишлаб чиқариш бирлашмаси, 6 та наслчилик заводи (Андижон вилоятида «Пойтуғ», «Савай», Сирдарё вилоятида «Янгибод», «Малик», Тошкент вилоятида «Қизил Шалола» ва «Дўстлик»), 15 та наслчилик хўжалиги ҳамда 180 та наслчилик фермаларида илмий-амалий ишлар олиб борилмоқда. Шунингдек,

1995 йилда кўшимча 5 та наслчилик заводи: Охунбобоев (Марҳамат тумани), Дўстлик (Косонсой тумани), Р. Ҳамраев номидаги (Оқдарё тумани), Гулистон (Юқори Чирчиқ тумани), Ҳамзаобод (Бағдод тумани) ташкил этилди.

5-жадвал

Чорвачиликда моллар сони

(минг бош, йил бошида)

	1991	1995
Корамол, жами	4580,8	5483,3
шу жумладан сигирлар	1856,4	2336,9
Кўй ва эчкилар, жами	9229,6	10059,3
шу жумладан		
қорақўл кўйлар	5071,9	...
эчкилар	823,3	...
От	105,2	144,8
Туя	23,2	...
Парранда	36025,6	22484,8*
Чўчка	716,0	350,4
шу жумладан		
Аҳолининг ёрдамчи хўжалигида:		
Корамол	2903,3	3852,8
шу жумладан		
сигир	1421,2	1866,1
Чўчка	25,1	25,0
Кўй ва эчкилар	3828,6	5143,5
шу жумладан		
қорақўл кўйлар	1087,7	...
эчкилар	619,8	...
От	35,3	70,5
Туя	6,6	...

* 1994 й. кўрсаткичи

Олимлар билан чорвадорлар ҳамкорликда маҳаллий зебусимон молларни яхшиловчи зотлар билан чагиштириб, касалликларга чидамли Бушуев зотини яратганлар. Маҳаллий зотларни швиц ва қора-ола зотлар билан чагиштириб кўнғир ва қора-ола зотларнинг Ўзбекистон типи (сут маҳсулдорлиги 4000-4100 кг) яратилди (республика бўйича бир сигир бошига соғиб олинган сут 1600 кг, 1994).

Кўйчилик. Республикада кўйчиликнинг қорақўл тери, гўшт-ёғ ва жун учун боқиладиган тармоқлари ривожланган. Қорақўл кўй зоти Зарафшон воҳасида яшаган чорвадорлар яратган зот ҳисобланади. Араб сайёҳи Ибн Ҳавқал 976 йили Хоразм ва Бухорога қилган сайёҳатидан кейин бу кўй зоти ва унинг маҳсулоти тўғрисида ўз асарларида маълумот беради. Ҳозир Жанубий Африка, Афғонистон, Россия (Қалмиқ Республикаси), Молдова ва Марказий Осиёнинг бошқа давлатларида боқилаётган қорақўл кўйларнинг ватани Ўзбекистон ҳисобланади. Қорақўл зотли кўйлардан асосий маҳсулот бўлган қорақўл теридан ташқари дағал жун, пархез кўй гўшти, пўстинбоп тери, сут ва ширдон олинади. Қорақўл терилар асосан мўйна бозорларида, жумладан Санкт-Петербург мўйна ким ошди савдосида, халқаро ярмаркаларда, шунингдек Европа ва Америка бозорларида сотилади. Республикада 120 та қорақўлчиликка ихтисослашган хўжаликнинг 18 таси наслчилик заводлари ва 9 таси наслчилик хўжаликларидир. Улар қорақўлчилик хўжаликлари учун ҳар йили 18-20 минг бош насли кўчқор ҳамда 25-30 минг бош урғочи тўқилар етказиб беради. Наслчилик заводлари турли рангдаги кўйларни кўпайтиришга ихтисослашган бўлиб, айни вақтда қорақўл тери ҳам етиштиради. Тайёрланган маҳсулотлар жаҳон андозалари даражасига етказилмоқда. Бухоро қорақўл заводи, унинг 3 та бўлинмаси (Нуробод, Нурота ва Томди) ҳамда Бухоро қорақўл заводи қошида ташкил этилган «Бухоро - Омега» кўшма корхонасида қорақўл териларига ишлов берилади. Бухоро вилоятидаги «Жонгелди» наслчилик заводида жакет қора рангли кўйлар, Қорақалпоғистондаги «Жамбаскала» хўжалигида қорақалпоқ сур завод тиллари яратилди. Нурота туманидаги «Нурота» наслчилик заводида зармалла кўзилар олинди.

Республикада гўшт ва жун йўналишидаги кўйчиликда дағал жун ва гўшт-ёғ берувчи ҳисори ва жайдари кўй зотлари боқилади. Думбали ва сержун кўйлардан 3065 минг боши ёки 78 % и аҳоли ҳамда фермерхўжаликларида, 874 минг боши эса жамоа секторида боқилмоқда. Ҳисори кўйлар асосан тоғ ва тоғ олди минтақаларда (Сурхондарё, Қашқадарё ва Жиззах вилоятлари) боқилади. Ҳисори кўчқорларнинг энг юқори тирик вазни 190 кг гача етиб, соф 140-150 кг гўшт-ёғ беради. Жун маҳсулдорлиги йилига ўртача 1,0-1,2 кг. Ҳисори зотли кўйчилик билан Сарийосиёдаги Охунбобоев номли ва Бойсун туманидаги «Бойсун» давлат наслчилик заводи,

«Сурхон» ва Бобур номидаги наслчилик хўжалиги ва 6 та наслчилик фермалари шуғулланади. Республикада жайдари кўйнинг салмоғи жами бошга нисбатан 43 %. Бу зотлар Қорақалпоғистон Республикаси, Бухоро ва Навоий вилоятларидан бошқа барча вилоятларда боқилади. Кўчқорларининг ўртача тирик вазни 55-60 кг, совлиқлариники — 45-50 кг. Жун маҳсулдорлиги йилига 2,0-2,5 кг. Ярим дағал жун олинадиган Саражжа, Олай ва Тожикистон зотли кўйлар асосан Фарғона ва Тошкент вилоятларидаги тоғ, тоғ олди яйловларида боқилади. Уларнинг бош сони республика бўйича 175 минг (думбали кўйларнинг 18%).

Ўзбекистон гўштдор-сержун кўй зоти ярим майин жуни ва гўшти учун боқилади. Уларнинг бош сони 150 мингдан кўпроқ кўчқорларнинг ўртача тирик вазни 80-90 кг, совлиқлари 50- 55 кг. Кўчқорларидан соф тола ҳолида 3,2 кг гача майин жун олинади.

Эчкичилик гўшт, серқаймоқ ва шифобахш сут, жун, тери ҳамда тивит учун мўлжалланган. Ўзбекистон эчкичилигида сержун ангор, тивитли Оренбург, жундор Ўзбекистон зотлари тарқалган. Эчки жуни кўй жунига нисбатан сифатлироқ. Ундан турли техник матолар, драп, аёл ва трикотаж тайёрланади. Ўзбекистонда йилига 60-85 т эчки жуни, 40-45 т тивит ва 15-20 минг дона эчки териси тайёрланади. Эчки об-ҳавонинг ноқулай шароитларига чидамли. Эчкилар баланд тоғ ва тоғ олди минтақаларида боқилади. Эчкичилик Наманган, Сурхондарё, Қашқадарё ва Самарқанд вилоятларида ривожланган. Ўзбекистонда эчкичилик бўйича наслчилик заводи (Наманган вилоят Чуст тумани «Ғалаба» жамоа хўжалиги), наслчилик хўжалиги (Наманган вилояти Косонсой тумани «Ободон» жамоа хўжалиги) ва 4 та наслчилик фермаси (Наманган вилоят Поп туманидаги «Чоркесар» ва «Чодак», Сурхондарё вилояти Бойсун тумани «Бойсун», Навоий вилояти Хатирчи тумани «Олтинсой» жамоа хўжаликлари) шуғулланади.

Чўққачилик билан аҳолисининг кўпчилигини европаликлар ташкил этган йирик шаҳарлар яқинида ва ғаллачилик минтақаларида шуғулланиб келинади. Чўққачилик Ўрта Осиё Россия империяси томонидан босиб олингандан кейин вужудга келган. Чўққа гўшtidан колбаса ишлаб чиқаришда фойдаланилади. Йилда ҳар она чўққадан 18-20 тагача чўққа боласи олинади. Уларни бўрдоқига боқиб 1,5-2 т гўшт олиш мумкин. Ўзбекистонда чўққаларнинг ландрас, йирик оқ, шимолӣ кавказ ва дюрок зотлари боқилади. 1994 йили республикада 27,6 минг т чўққа гўшти тайёрланди.

Чўққачилик соҳасида Самарқанд вилоятида «Пастдаргом», Тошкент вилояти Қибрай туманида «Қизил Шалола» ва Янгийўл туманида «Новомихайловка» наслчилик заводлари, Бахмал туманида «Турон», Ғаллаорол туманида «Ғаллаорол», Булунгур туманида «Мозгул», Жомбой туманида «Чорвадор», Тошкент вилоятида «Сергели» ва «Тошкент» наслчилик фермалари, шуниингдек жойларда чўққачилик комплекслари мавжуд.

Куёнчилик пархез гўшт, момиқ ва мўйна беради. Ўзбекистонда куённинг шиншилла, оқ улкан, кулранг йирик, кумушсимон, мардер, капалаксимон, олмахон, кора-қўнғир, вена зангориси, янги зеландия, оқ калифорния, оқ ҳамда қизил тивитли каби зотлари бокилади. Ҳозирги кунда республикада 90 мингдан зиёд куён асосан шахсий, фермер хўжаликларда, Фарғона вилояти Тошлок ва Охунбобоев туманларидаги куёнчилик комплекслари ва Богот тумани «Наримонов» жамоа хўжалигидаги куёнчилик фермаларида парвариш қилинмоқда. Республикада ҳар йили 30 минг дона куён териси ва 90—100 т га яқин гўшти тайёрланади

Йилқичилик ва от урчитиш билан Ўрта Осиё халқлари милоддан аввал бир неча асрлар илгарийёқ шугулланганлар. Етиштирилган отлар Ўрта Осиёдан четда ҳам қадрланган. Ҳозирги Ўзбекистон ва Туркменистон ерларида етиштирилган от зотлари ҳақидаги маълумотларни Геродот, Страбон ва бошқа тарихчиларнинг асарларида учратиш мумкин. Йилқичилик халқ хўжалигида муҳим аҳамиятга эга. Отларнинг энг асосий маҳсулдорлиги уларнинг иш лаёқати билан баҳоланади. Сут, гўшт, тери ва бошқалар эса улардан олинадиган қўшимча маҳсулотдир. Қорабайир Марказий Осиё, жумладан Ўзбекистондаги асосий маҳаллий от зотидир. Бу отдан салт миниш, аравага қўшиш, юк ташиш, ҳарбий ишларда, қишлоқ хўжалигида ёрдамчи ишларни бажаришда, ер ҳайдаш, спорт мусобақалари (айниқса кўпқари)да ва гўшт-сут ишлаб чиқаришда фойдаланилади.

Ўзбекистонда «Равот» (Жиззах вилояти), «Хисор» (Қашқадарё вилояти Яққабғ тумани), Навоий номидаги (Тошкент вилояти Оҳангарон тумани) от заводлари, «Пангат» наслчилик хўжалиги (Самарқанд вилояти Қўшрабат тумани), 12 та наслчилик фермалари ва 4 та маҳсулот ишлаб чиқарувчи хўжаликлар мавжуд. От заводлари республика от спорти мактабларини от билан таъминлайди, шуниингдек ҳар йили республика хўжаликлари ва чет элларга 400 дан ортиқ наслдор ҳамда спорт отлари етказиб беради. Яхши

озиклантириб, парваришлаганда ҳар 100 бош биядан 100 тагача қулун олиш мумкин.

От гўшти юкори сифатли парҳез хусусиятига эга. Бия сутидан шифобахш қимиз тайёрланади. Бияларнинг соғин даври 6-9 ой, бу даврда ҳар биядан 750- 3700 кг сут соғиб олиш мумкин. Бия сути (қимиз) сил, камқонлик, ошқозон-ичак, юрак, асаб касалликлари ва бошқа хасталикларни даволашда қўлланади.

Туячилик 4000 йилдан ортиқ тарихга эга. Туянинг бир ўрқачли (дромедар) ва икки ўрқачли (бактрия) турлари мавжуд. Туячилик чўл, чала чўл ва қуруқ дашт зоналарида тараққий этган. Буюк ипак йўли орқали бошқа ашёлар қатори Хитойга Бактрия ва Даван (Фаргона водийси)дан туялар ҳам олиб кетилган. Туячилик Ўзбекистонда асосан Қорақалпоғистон Республикаси, Навоий, Бухоро ва Қашқадарё вилоятларида яхши ривожланган. Туялардан асосан улов сифатида (200-400 кг юк кўтаради), шунингдек гўшт, суг ва жун тайёрлашда фойдаланилади.

Бир бош бир ўрқачли туядан 300-350 кг, икки ўрқачлисидан 350-400 кг гўшт олинади. Соғин даврида ҳар бир она туядан 1500-5300 кг суг олиш мумкин. Туя сути таркибида 4-5 % ёғ, 3-4% оксил бор. Сугдан шубат, ёғ, пишлоқ, бринза каби маҳсулотлар тайёрланади. Шубатдан табобатда ўпка сили ва ошқозон-ичак касалликларини даволашда фойдаланилади. Бактрия туяларининг жун маҳсулдорлиги 5-10 кг, дромедарларники - 2-4 кг. Айрим туялардан 10-15 кг гача жун олиш мумкин. Туя жунни тўқимачилик саноати ва гиламчилик учун хом ашё. Туя жунининг 75 % ни тивит ташкил қилади.

Паррандачилик республикада саноат асосида ривожланган. Хўжаликларда товук (тухум, гўшт йўналишлари), гўшт учун курка, қисман ўрдак, ғоз, парҳез таомлар учун бедана боқилади. Асосан товукнинг оқ легторн, кросс-олатов, кросс-конкурент, ломон, курканинг оқ кросс-фэйбрид, ломон браун зотлари боқилади.

Ўзбекистонда паррандачилик маҳсулотларининг асосий қисми «Ўзпаррандасаноат» республика ишлаб чиқариш бирлашмаси корхоналарида етиштирилади. Унинг таркибида 71 паррандачилик фабрикаси, 12 наслчилик хўжалиги (5 таси тухумга, 7 таси гўштга ихтисослашган) бор (1996). Республикада гўшт йўналишида куркачиликни ривожлантириш бўйича Исроилнинг «МАД» фирмаси билан ҳамкорликда Хонобод, Чимён, Риштон, Урганч ва Янгийўл паррандачилик фабрикалари куркачиликка ихтисослашди.

Германия, Беларусь, Исроил, Голландия, Қозоғистондан келтирилган зотли товуқ ва курка тухумларидан жўжа очириш йўлга қўйилди. Ўзбекистон чорвачилик илмий текшириш институтида паррандачилик генетика-селекция станцияси ишлайди.

Пиллачилик республика қишлоқ хўжалигининг асосий тармоқларидан бири. Пилладан олинадиган ипак саноат ва техниканинг кўп соҳаларида ишлатилади. Республикада тут ипак курти уруғини тайёрлаш, куртини боқиш, пиллани дастлабки ишлаш (димлаш ва қуритиш), янги курт зотлари ва дурагайларини яратиш ва тутчиликни ўз ичига олган мукамал мажмуа яратилган. Тут ипак курти республиканинг барча вилоятларида боқилади. Ўзбекистонда тут ипак курти жуда қадимдан машхур. Айрим маълумотларга кўра ипак курти боқиш 4- асрда Хитойдан Ўрта Осиёга тарқалган. 1913 йилда Ўзбекистонда 4 минг т га яқин пилла етиштирилган бўлса, унинг 90 % и Фарғона водийсига тўғри келган.

Мустақилликдан кейин пилла етиштириш давлат буюртмасидан чиқарилиб, уни харид қилиш эркин келишилган нархлар асосида олиб борилди. Ҳар йили 30 минг т атрофида пилла етиштирилди. 1995 йилдан «Ипак» ишлаб чиқариш мажмуида интеграциялаш жараёнларини кучайтириш чора-тадбирлари кўрилди. Марғилон «Ипакчи», Наманган «Атлас» акционерлик жамиятлари ҳамда Андижон, Фарғона, Наманган вилоятларидаги пилла етиштириш, тайёрлаш ва сотишни амалга оширувчи корхона ва ташкилотлар негизида «Ўзбекенгилсаноат» давлат уюшмасига қирадиган «Қумуш тола» ва «Хонатлас» акционерлик компаниялари ташкил этилди. Республика «Ипак» ишлаб чиқариш бирлашмаси корхоналари негизида республика Қишлоқ ва сув хўжалиги вазирлиги ҳузурида «Пилла» уюшмаси тузилди (Қорақалпоғистон Республикаси ва 9 вилоят). Ўзбекистон Республикаси Президентининг 1998 йил 30 мартдаги «Республикада пиллачилик соҳасини бошқариш тизимини такомиллаштириш тўғрисида»ги Фармони билан «Ўзбек ипаги» мустақил уюшмаси ташкил этилди. Унинг таркибида ипакли ва аралаш газламалар ишлаб чиқарадиган шойи тўқиш корхоналари, шунингдек табиий шойи ишлаб чиқариш ва қайта ишлаш бўйича Марказий илмий тадқиқот институтини ўз ичига оладиган «Шойи» акциядорлик компанияси ҳамда пилла хом ашёси ва ипак қалава ишлаб чиқарадиган шойи тўқиш саноати, ипак курти уруғи тайёрлайдиган заводлар, хом пиллани қабул қилиш ва дастлабки

ишлов бериш корхоналари, тутчилик хўжаликлари, ипак курти наслчилик станциялари ва автотранспорт корхоналари, Ўзбекистон ипакчилик илмий тадқиқот институтини ўз ичига оладиган «Пилла холдинг» холдинг компанияси бор. Республика «Ўзбек ипаги» уюшмаси таркибига 107 та туман ва 1260 та жамоа, ширкат, ижара хўжаликларидан ташқари яна 7 та ипак курти уруғини тайёрловчи корхона, 3 та насли уруғчилик станцияси, 7 та ихтисослаштирилган пиллачилик хўжаликлари ҳамда 2 та тут кўчати етиштирувчи кўчатзор (питомник)лар қиради. Уюшма бўйича ҳар қути уруғдан ўртача маҳсулдорлик 53-57 кг, илғор хўжаликларда - 70-80 кг. Ипак курти уруғини тайёрловчи корхона (завод)ларда 290 минг қути уруғ тайёрланди (1995). 1 кг пилладан 53 г ипак курти уруғи олинади (1500-2000 та уруғ 1 г вазнга эга) ва уруғлар тарозида 29 г дан қилиб тортилиб, қутиларга жойланади. Наслчилик уруғчилик станциялари уруғ заводлари учун элита уруғи ва ундан эса уруғчилик корхоналари хўжаликларда боқиш учун саноатбоп уруғ тайёрлайди. Ўзбекистонлик олимлар ипак куртининг сермахсул 52 зот ва дурагайини, тутнинг 70 сербарг навини яратдилар. Ипак куртининг 32 дурагай зоти, тутнинг 14 нави ишлаб чиқаришга жорий этилди.

Ихтисослаштирилган пиллачилик хўжаликлари ва кўчатзорларда 15–20 млн. туп тут кўчати етиштирилади.

Б а л и қ ч и л и к билан Ўзбекистонда қадим замонлардан бери табиий сув ҳавзаларида шуғулланиб келинган. Республиканинг дарё ва кўлларида 62 балиқ тури яшайди. Шулардан зогора балиқ, дўнгпешона, судак, оқча (лешч), тобонбалиқ (карась), илонбош, чўртан, қизилкўз (вобла) хўжалик аҳамиятига эга. Балиқчиликни саноат асосида ривожлантириш 1937 йилдан бошланган. Ўша йили Тошкент вилоятининг Юқори Чирчиқ туманида «Тошкент балиқ чавоклари хўжалиги» ташкил этилди. Кейинчалик бу хўжалик балиқ чавокларини балиқ хўжаликлари ва табиий сув ҳавзалари учун ҳам етказиб бера бошлади. 1946 йилда Ўзбекистон Халқ хўжалиги Кенгаши ҳузурида Балиқчилик хўжалиги бош бошқармаси ташкил этилди (1976-88- йилларда Ўзбекистон балиқчилик хўжалиги давлат комитети, 1991-94 йилларда «Ўзбалиқ» концерни). Тошкент вилоятининг Зангиота туманида балиқ етиштиришга мўлжалланган Дамачи ҳовуз балиқчилик хўжалиги ташкил этилди.

1960-йилларгача балиқ маҳсулоти асосан Орол денгизи, денгиз

яқинидаги кўллар ва Сирдарё ҳамда Амударёдан овланар эди (йилига ўртача 25-28 минг т). Республикада фақатгина карп балиғи етиштирилар ва ҳовуздан олинаниган ҳосил 15- 18 ц/га дан ошмас эди. 1961 йилда Хитойдан келтириб, иқлимлаштирилган ўсимликхўр балиқлардан оқ дўнгпешона, оқ амур, тарғил дўнгпешона турлари бу ер шароитига тез мослашиб, кейинчалик балиқ етиштиришнинг кескин ривожланишига замин яратди. Ҳозирги даврда республика балиқчилик хўжаликларида етиштирилаётган балиқларнинг 60-70 % ўсимликхўр. Ўсимликхўр оқ амурдан канал ва коллекторларни ўтирдан тозалашда биологик мелиоратор сифатида фойдаланилади. Ўсимликхўр балиқ турлари Сирдарё ва Амударёда ҳам табиий урчиб, кўпаймоқда (айрим дўнгпешона балиқларнинг оғирлиги 80 кг гача боради). Кейинги йилларда бир қанча йирик балиқчилик хўжаликлари ташкил этилиши ва балиқларни сунъий урчитиш йўлга қўйилиши билан саноат усулида балиқ етиштириш барқарор тус олди.

Ҳозир «Ўзбалиқ» корпорацияси тизимида 8 бирлашма (Қуйи Чирчиқ «Балиқчи» тажриба-намунавий балиқчилик бирлашмаси, Мўйнок, Хоразм ва Жиззах балиқчилик бирлашмалари, Қорақалпоғистон балиқчилик хўжаликлари бирлашмаси ва бошқалар), 7 комбинат (Сирдарё, Самарқанд, Бухоро, Қашқадарё, Сурхондарё, Дамачи ва Навоий балиқчилик комбинатлари), 10 балиқчилик хўжалиги [Андижон, Наманган, Фарғона, Бешарик, Гулбоғ (Наманган вилояти), Янгиев (Сирдарё вилояти), Когон (Бухоро вилояти), Фориш (Жиззах вилояти), Узун (Сурхондарё вилояти) хўжаликлари ва Тошкент хонбалиқ (Бўстонлик тумани) хўжалиги], Хоразм вилоятида Кўрпкўл фермер хўжалиги, балиқ чавоқлари етиштириш давлат хўжалиги (Янгийўл), Ихтиопатология маркази (Тошкент), Чиноз балиқ аралаш ем ишлаб чиқариш корхонаси, улгуржи савдо омборхоналари ва бошқалар бор.

Корпорация тизимидаги хўжаликларда майдони 12 минг га бўлган сунъий кўл ва ҳовузлар бўлиб, уларда йилига 104 млн. дона балиқ чавоқлари ва 22 минг т товар балиқ маҳсулотлари етиштириш имконияти мавжуд. Энг йирик Қуйи Чирчиқ туманидаги «Балиқчи» тажриба-намунавий балиқчилик бирлашмаси ҳовузларининг умумий майдони 2611 га. Бирлашмада 400 млн. личинка етиштириш имкониятига эга урчитиш хонаси бор; йилига 25-30 млн. дона бир йиллик балиқ чавоқлари, ҳар йили 8 минг т товар балиқ ва 500 т гача дулланган балиқ ҳам етказиб бермоқда.

Етиштириладиган балиқ турларини кўпайтириш, шароитта мос турларни олиб келиб, уларни икклимлаштиришда «Ўзбалиқ» корпорациясининг Сув ҳавзалари жониворларини ўрганиш институти («Аквакультура»; собиқ Балиқчилик илмий текшириш институти) хўжаликларга яқиндан ёрдам бермоқда.

Арнасой сув ҳавзасида йилига 2 минг т, Қорақалпоғистон Республикасида Оролбўйи кўлларида эса 3 минг т гача балиқ овланмоқда. Республикадаги сув омборлари ҳам балиқчиликни ривожлантиришда маълум аҳамиятга эга. Хар йили Тўдакул сув омборидан 500, Чимқўрғон ва Жиззах сув омборларидан 70- 100 т гача балиқ овланади.

Асаларичилик республикада муҳим озик-овқат маҳсулоти - асал, шунингдек асалари муми, прополис (асалари елими), асалари сути, захари, асалари йиғадиган гулчанглар (перга) каби маҳсулотлар олиш ва ҳашаротлар билан чангланадиган экинларни чанглатиш йўналишларида ривожланмоқда. Ўзбекистонда асаларичилик маҳсулотлари қадимдан озик-овқат ва дори-дармон сифатида маълум бўлса-да, асалариларни қутиларда боқиш 19-асрнинг 2- ярмидан бошланган (унга қадар асал тоғлардаги дарахтлар, тош ковакларига уя қўйган асаларилардан олинган).

19- асрнинг 2- ярмида Туркистонга ўрта рус асалариси, Кавказ кулранг тоғ асалариси, Украина дашт асалариси ва бошқалар олиб келинган ва Ўзбекистонда биологияси ҳамда фойдали хўжалик белгилари билан ажодларидан фарқ қиладиган асаларилар популяцияси вужудга келди. Ҳозирги даврда республикада 154 минг асалари оиласи (қутиси) бор. Ихтисослаштирилган асаларичилик хўжаликлари ташкил этилган. Кишлоқ ва сув хўжалиги вазирлиги тизимида 48 асаларичилик хўжалиги, шу жумладан «Асал» ишлаб чиқариш уюшмаси таркибида 22 асаларичилик хўжалиги (88 минг асалари оиласи) бор. Республика Ўрмон хўжалиги давлат комитети, «Ўзмевасабзавотузумсаноат-холдинг» компанияси таркибида ҳам асаларичилик хўжаликлари бор. Асаларичилик билан 20-50 (90 %) ёки 50-150 (10%) қути асалариси бўлган хусусий асалчилар ҳам шуғулланади. Мавсумда икки марта – май-июнь (баҳорги) ва август-сентябрда (ёзги) асал олинади. 1996 йил 17,1 минг т асал тайёрланди. Республикада йилига 20 минг т дан кўпроқ асал тайёрлаш имкониятлари бор. Асаларилар асосан кўчма усулда боқилади. Асаларилардан кишлоқ хўжалик экинларини (ғўза, маҳсар, каноп, уруғлик беда ва

бошқалар) чанглатишда фойдаланилади. Ғўзани асаларилар билан чанглатиш ҳосилдорликни ўртача 5,1-5,9 ц/га ошириши аниқланган.

Даррандачилик республика қишлоқ хўжалигининг анъанавий тармоқлари қаторида ривожланмокда. Асосан мускусли қаламуш (ондатра), сув бобри (нутрия), тулки, норка қабилар Қуйи Амударё ҳамда Сурхондарё вилоятида боқилади.

Ветеринария хизмати Ўзбекистон Республикасининг «Ветеринария тўғрисида»ги Қонуни (1993 йил 3 сентябр) га биноан мамлакатда давлат ветеринарияси, идоравий ва хусусий ветеринария хизматлари ташкил топди.

Ветеринария хизмати – чорва моларини касалликлардан муҳофаза қилиш ва даволаш ишлари уларни хонақилаштириш давридан бошланган. Д а в л а т в е т е р и н а р и я х и з м а т и н и Қишлоқ ва сув хўжалиги вазирлиги ҳузуридаги Давлат ветеринария бош бошқармаси, вилоятлар ва Тошкент шаҳар давлат ветеринария бошқармалари, туманлар, вилоят ва туман бўйсунувидаги шаҳарларнинг давлат ветеринария бўлимлари, улар қарамоғидаги ҳайвонлар касалликларига қарши кураш станциялари (туман ветеринария станциялари), диагностика марказлари, ветеринария шифохоналари, лабораториялари, экспедициялари, ҳайвонлар касалликларига қарши кураш қисмлари, деҳқон бозорларидаги ветеринария-санитария экспертизаси лабораториялари ва давлат ветеринария тармоғининг бошқа муассасалари амалга оширади.

И д о р а в и й в е т е р и н а р и я х и з м а т и вазирлик, идора, қорхона, муассаса ва ташкилотлар тасарруфида бўлиб, ветеринария мутахассислари ўз ваколатлари доирасида ҳайвонларга идоравий ветеринария назорати ва ветеринария хизмати кўрсатишни амалга оширади. Х у с у с и й в е т е р и н а р и я х и з м а т и билан ветеринария врачлари бўлган Ўзбекистон Республикасининг фуқаролари ва бошқалар, шунингдек ветеринария фельдшерлари ва техниклари ветеринария врачлари назоратида шуғулланиши мумкин.

Республикадаги чорва ва уй ҳайвонларида 80 дан ортиқ тур юкумли, гельминт касалликлари учрайди. Уларга қарши курашда олдини олиш тадбир-чоралари, эмлаш, гельминтсизлантириш ишлари олиб борилади. Шунга қарамай қутуриш, лептоспироз, сальмонеллез, тейлериоз, қорасон, фасалез, гемонхоз, ценуроз, эхинококкоз, манезиоз каби касалликлар вақти-вақти билан чорвага қатта зиён етказилади.

Ҳозирги даврда республика ветеринария хизмати тармоқларида 5454 нафар олий маълумотли ветеринария врачлари, 6 мингдан кўпроқ нафар ветеринария фельдшерлари меҳнат қилмоқда. Давлат ветеринария хизмати тармоғи тизимида 13 вилоят ветеринария бўлими, 165 та туман ветеринария шохобчалари, 13 вилоят ветеринария лабораторияси, 126 туман ва туманлараро ветеринария лабораториялари, 246 ветеринария-санитария экспертгазаси лабораториялари, 55 участка ветеринария шифохоналари мавжуд.

Мелиорация ва сув хўжалиги

Республикада истеъмол қилинаётган сув миқдорининг 95% дарё ва сойлардан олинади. Сувни истеъмолчиларга ўз вақтида ва керакли миқдорда етказиб бериш мақсадида қўллаб канал, зовур, гидроузел, гидротехника иншоотлари, сув омборлари, доимий насос станциялари қурилган. Республикада қишлоқ хўжалик сўғорма деҳқончиликка асосланган. Сув хўжалигида умумий сув сарфи секундига 2500 м³ дан ортиқ бўлган 75 йирик канал, умумий ҳажми 18,6 млрд. м³ бўлган 53 сув ва 25 сел омборлари, 32,4 минг км хўжаликлараро каналлар (унинг 9,4 минг км га бетон қопланган), 4889 насос агрегатлари ўрнатилган 1479 доимий насос станциялари, 10180 тик дренаж ва сув чиқариш қудуқлари, 30,4 минг км хўжаликлараро коллекторлар бор. Сув иншоотларини ишлатиш (эксплуатация қилиш) ва ерларнинг мелиоратив ҳолатини яхшилаш билан боғлиқ бўлган барча ишларни Республика Қишлоқ ва сув хўжалиги вазирлиги (собиқ Мелиорация ва сув хўжалиги вазирлиги) ва унинг жойлардаги ташкилотлари бажаради.

Республикада сув хўжалиги халқ хўжалигининг энг муҳим тармоқларидан бири сифатида шаклланди ва аҳоли ҳамда халқ хўжалигининг сувга бўлган эҳтиёжини қондиришга хизмат қилади.

Сув хўжалиги тизимида мелиорация қурилиши Қишлоқ ва сув хўжалиги вазирлиги ва «Ўзсувқурилиш» давлат концерни олиб боради. Сув хўжалиги қурилиши соҳасида кейинги 25-30 йил давомида мавжуд сўғориладиган 4,2 млн. га ернинг қарийб 2,0 млн. гектари Қишлоқ ва сув хўжалиги вазирлиги ва «Ўзсувқурилиш» давлат концернининг қурилиш ташкилотлари томонидан ўзлаштирилди. Сўғориладиган ерларнинг 3 млн. гектарга яқини дренаж тармоқлари билан таъминланган, 2 млн. га дан ортиқроқ ер насос станциялари ёрдамида сўғорилади.

Ўтган вақт ичида Мирзачўл, Қарши, Жиззах ва Сурхон-Шеробод чўллари ўзлаштирилиб, асосан пахта экилди.

Дехқончиликда қадимдан мелиорациянинг энг оддий усулларидан фойдаланиб келинган. Сирдарё ва Амударё этакларида мил. ав. 8-7-асрдан бошлаб суғориладиган дехқончилик қилинганлиги хақида далиллар мавжуд. Хоразм, Қорақалпоғистонда, Самарқанд воҳалари, Фарғона водийсида қадимий суғориш иншоотлари (каналлар, тўғонлар, қоризлар ва бошқалар) қолдиқлари ҳозиргача сақланиб кўлган. Ирригация ўрта асрларда анча ривож топган. Йирик суғориш каналларидан Бўзсув, Зах, Занг қабилар қадимий тарихга эга. 16-асрда Самарқанд вилоятида қурилган Абдуллахон банди (тўғон) ўша даврнинг ноёб иншоотларидан бири бўлган. Чигирлар билан сув чиқариш ўрта аср ирригациясининг муҳим босқичларидан бири эди. Чигир Ўрта Осиёда 20- а. бошларигача кенг кўламда қўлланилиб келинди.

20–30 йилларда Мирзачўл, Далварзин ва Қумқўрғон даштларида катта майдонларга сув чиқарилиб ўзлаштирилди. Янги Жўн (Тошкент вилояти), Қумқўрғон (Сурхондарё вилояти) каналлари қурилди. Янгиариқ (Фарғона вилояти) ва Эски Жўн (Тошкент вилояти) каналлари қайта қурилди, бир қанча гидротехника иншоотлари янгиланди, суғориш каналлари ва гидро иншоотлар қўл меҳнати, ҳашар йўли билан қурилган. Минглаб қолхозчилар 30-40 йилларда қўл меҳнати билан Шимолий Фарғона ва Жанубий Фарғона каналларини қазидилар, Тошкент, Тошсоқа (Хоразмда) ва бошқа каналларни қуришга ўн минглаб дехқонлар жалб қилинди. 1940 йил 270 км узунликдаги Катта Фарғона канали 45 кунда қуриб битказилди. Ҳашар йўли билан 1939 йили Фарғона вилоятидаги Лоғон канали қурилган. Сурхондарё вилоятидаги Ҳазорбоғ канали, Тошкент вилоятидаги Жўн ва Хон суғориш тизимлари қайта қурилди (1940).

Шу йилларда ирригация мақсадларида дарё оқимини сунъий ростлаш ишлари бошланди. Зарафшон дарёсида Каттақўрғон сув омборининг биринчи навбати, Боёвут магистрал канали (Жанубий Мирзачўл каналининг 1- навбати), хўжаликлараро суғориш ва коллектор-дренаж тармоқлари ишга туширилди.

Уруш даврида Тошкент каналининг 2-навбати, Катта Ҳисор (Сурхондарё вилояти) канали, Косонсой сув омбори (Наманган вилояти) бунёд этилди. 50-60- йилларда Марказий Фарғонани ўзлаштириш муносабати билан Катта Фарғона канали реконструкция қилинди, Тошкент вилоятида Оҳангарон сув омборининг 1- навбати, Юқори Чирчик сув узели, Бухоро вилоятида Қуйимозор сув омбори, Сирдарё вилоятида Жанубий Мирзачўл магистрал канали қурилиб фойдаланишга топширилди.

Бухоро, Навоий, Самарқанд вилоятларида янги ерларни ўзлаштириш учун узунлиги 400 км бўлган Аму-Бухоро машина канали (1965–76 йилларда), Қарши чўлини суғориш учун узунлиги 290 км бўлган Қарши магистрал канали (1973) ва б. каналлар ишга туширилди. Қарши каналига Амударё суви бир неча босқичда 132 м баландликка қудратли насос станциялари орқали кўтариб берилди.

Республика ирригация тизимларида 400 дан зиёд сув чиқариш насос станциялари қурилди, ерлар шўрини ювиш ва грунт сувлари сатҳини ростлаш бўйича катта қурилиш ишлари давом эттирилди. Қуйи Амударёда шолікорлік зонаси барпо этилди. Жиззах даштини ўзлаштириш давом этди. Хоразм вилоятининг Қизилқум чўли чеккаси ўзлаштирилди.

Ўзбекистон Республикасининг «Сув ва сувдан фойдаланиш тўғрисида»ги Қонуни (1993, 6 май) республикада сувга доир муносабатларни тартибга солиш, ундан оқилона фойдаланишни таъминлашда муҳим аҳамиятга эга.

1995 йилда республикада 53 сув омбори (унинг 20 таси Амударё, 25 таси Сирдарё ҳавзасида) ва 75 дан ортиқ канал ишлади.

Мелиорация ва сув хўжалиги тизимида бир қанча корпорация, ишлаб чиқариш бирлашмалари, илмий ишлаб чиқариш, илмий тажриба корхоналари фаолият кўрсатмоқда. Корпорация ва бирлашмаларнинг ҳар бири ўз тизимида ўнлаб саноат ва қурилиш индустриясига эга.

Суғориладиган деҳқончиликда мулкчиликнинг ҳар хил турлари пайдо бўлиши, фермерчиликнинг тараққий этиши, сув танқислигининг кучайиши ва бошқа сабаблар туфайли республикада сувдан ва унга боғлиқ хизматлар учун пуллик фойдаланишга ўтиш соҳасида тегишли тайёргарлик ишлари олиб борилмоқда. Сувни тежаш мақсадида каналлар ўзанида сув сизишини камайтириш учун қопламалар ётқизилмоқда, томчилатиб ва тупроқ остидан намлатиб суғориш усуллари қўлланилмоқда.

Хўжалик ҳисобидаги «Ўзсувхорижийқурилиш» республика ташқи иктисодий бирлашмаси Сурия, Гвинея, Афғонистон, Хитой, Мозамбик, Ангола ва бошқа давлатларда сув хўжалиги иншоотлари, кишлоқ хўжалиги ва саноат объектларини қуришда иштирок этди.

Ўрмон хўжалиги

Республиканинг ўрмон хўжалиги кўп тармоқли хўжалик бўлиб, асосан хилма-хил ўрмон ресурсларидан оқилона фойдаланиш, уларни кўриқлаш ва қайта тиклаш, ўрмонни сақлаб қолиш ва ихота дарахтзорлари барпо этиш билан шуғулланади.

Ўзбекистон Республикасининг давлат ўрмон фонди 1996 йил 1 январда 9211,8 минг га бўлиб, унинг 9119,0 минг га Ўрмон давлат кўмитасига, 92,8 минг га Табиатни муҳофаза қилиш давлат кўмитасига қарайди. Ўрмон фондининг асосий қисми чўл зонасида — 7789,5 минг га (85,4 %), тоғли зонада — 1184 минг га (13,0 %), водийларда — 72,6 минг га (0,8 %) ва тўқай зонасида — 72,9 минг га (0,8 %) жойлашган. Ўзбекистоннинг эрма ўрмонларининг умумий майдони 514,8 минг га бўлиб, ёнғок, pista, бодом каби 40 дан ортик турдаги бута-дарахтлар билан банд.

Ўрмон хўжалигини ташкил этиш 19- аср 2- ярмидан бошланган. Туркистон ўлкасида дастлабки ўрмон хўжалиги 1873 йил Бўстонлик тумани (ҳозирги Чирчиқ ўрмон хўжалиги) ўрнида ташкил этилган. 1875 йилда Туркистон тоғ тизмасининг Молгузар гармоғи ён бағрида Зомин ўрмонзор дам олиш маскани сифатида ўрмон хўжалиги ташкил этилган. 1890 йилда Тўрткўл ўрмончилик хўжалиги иш бошлади. 1925 йилгача Республикада умумий майдони 642,3 минг га бўлган 16 ўрмон хўжалиги ва 36 ўрмонзор дам олиш масканлари бор эди. 1923 йилдан мавжуд ўрмончилик ва ўрмонзор дам олиш масканлари асосида ўрмон хўжаликлари ташкил этилди. 1930 йил охирида республикада 32 ўрмон хўжалиги бўлган. 1996 йилда Республикада ўрмон хўжалиги корхоналари, кўриқхона ва миллий парклар сони 90 тага етди.

Ўрмон хўжалиги корхоналарининг асосий вазифаси ўрмонларнинг умумий экологик, иктисодий ва ижтимоий аҳамиятидан келиб чиқиб ва республика ўрмон ресурсларини қайта тиклашни жадаллаштириш ва фауна ҳамда флорани сақлаш бўйича чора-тадбирларни амалга оширишга қаратилган.

Ўзбекистонда 91 ўрмон хўжалиги корхоналари, кўриқхоналари ва миллий парклар бор. Табиатни муҳофаза қилиш давлат кўмитасига Чатқол биосфера кўриқхонаси, Бухоро жайрон питомниги, Ҳисор давлат кўриқхонаси, «Сайхун» ўрмон-ов хўжалиги (Сирдарё вилояти) қарайди.

Ўзбекистон Республикаси Ўрмон давлат кўмитаси таркибида 86 ўрмон хўжалиги корхонаси бўлиб, шулардан 64 таси ўрмон хўжалиги, 8 таси доривор ва озик-овқат ўсимликларни тайёрлаш бўйича ихтисослашган хўжаликлар, 6 таси давлат кўриқхоналари, 1 таси ўрмон-ов хўжалиги, миллий табиат парки, халқ парки, ёввойи қушлар бўйича ихтисослашган питомник ва 2 таси ўрмон хўжалиги участкасидир.

Қорақалпоғистонда «Бадай тўқай», Жиззах вилоятида Зомин, Нурота, Самарқанд вилоятида Зарафшон, Сурхондарё вилоятида Сурхон, Хоразм вилоятида Қизилқум кўриқхоналари, Зомин ва Угом-Чатқол табиат миллий парклари фаолият кўрсатади.

Республиканинг ўрмон хўжалиги корхоналарида йилига 50 — 60 миңε м³ ёғоч, шу жумладан 2 миңг м³ дан зиёди бинокорликка яроқли ёғоч, 300 т дан кўпроқ, турли ўсимлик, бута, дарахт уруғлари тайёрланади.

Ўрмон хўжалигида 36 дан зиёд ёввойи доривор ва озик-овқат ўсимликлари тайёрланади, республиканинг фармацевтика ва озик-овқат корхоналарига 700 т дан зиёд хом ашё етказиб берилади.

Республика ўрмон фонди ерларида йилига 30—40 миңг га майдонда ўрмон тиклаш (уруғ сочиш ва кўчат экиш) ишлари олиб борилади. Қишлоқ хўжалиги ерларида 45 миңг га дан зиёд ерга дала ихота ўрмонлари барпо қилинган. Орол денгизининг қуриган тубида қумларни мустаҳкамлаш, чорвачилик хўжаликларининг чўл яйловларида ихота дарахтзорларини барпо қилиш бўйича амалий ишлар олиб борилади.

Ўрмон хўжалиги корхоналарида сурилма ва сел оқимларининг олдини олиш, тупроқ эрозиясини тўхтатиш, атроф-мухитни яхшилаш учун ёнғоқ, арча экишга алоҳида аҳамият берилмоқда. Ўрмон хўжаликлари кўчатзорларида ҳар йили ўрмонлар барпо этиш ва тиклаш ишлари учун 60 млн.га яқин кўчатлар, жумладан 11 млн. туп саксовул, 1,7 млн. туп арча кўчатлари, ишлаб чиқариш мақсадлари ва сотиш учун 1,5 млн. туп пайвандланган мевали дарахтлар кўчатлари етиштирилади.

Барча ўрмон хўжалиги корхоналарида ёрдамчи хўжаликлар ташкил этилган бўлиб, улар асаларичилик, чорвачилик, боғдорчилик ва деҳқончилик билан шугулланади.

1995 йилда бир неча янги махсус ўрмон хўжаликлари ташкил этилди. Андижон вилоятидаги махсус ўрмон хўжалиги, Навоий вилоятидаги «Айдаркўл» давлат кўриқхонаси, Тошкент ўрмон

мелиоратив техникумининг ўқув маркази, Тошкент вилоятидаги Сижжак давлат овчилик кўрикxonаси, Самарқанд вилоятидаги тез ўсувчи ёғочбop дарахтзорларни барпо этиш бўйича учта махсус ўрмон хўжалиги, Бухоро вилоятидаги Пешку, Қашқадарё вилоятидаги Кумдарё ўрмон хўжаликлари ҳамда Қора-қалпоғистон Республикасининг Нукус шаҳридаги ободонлаштириш ва кўкаламзорлаштиришга ихтисослашган махсус ўрмон хўжалиги ана шулар жумласидандир.

Вазирлар Маҳкамасининг 1994 йил 8 февралдаги «Саноат теракчилигини ривожлантириш ва бошқа тез ўсувчи ёғочбop дарахтларни барпо этишга оид чора-тадбирлар тўғрисида»ги махсус қарори ўрмончилик тизимини олға силжишида инқилобий ўзгариш ясади.

Республикада 10 кўрикxона ва заказник (умумий майдони 1579,7 минг га), ўрмон ов хўжалиги, Тошкент вилоятидаги Угом-Чатқол табиат миллий парки ва Жиззах вилоятидаги Зомин миллий парки, майдони 8,1 минг га бўлган Бухоро вилоятидаги жайрон кўпайтирадиган махсус питомник бор.

Республика ерларидаги ўрмон фондида 12 турдан зиёд доривор ва озиқ-овқат ўсимлиги табиий ҳолда ўсади. 8 та ихтисослаштирилган хўжаликларда Ўзбекистон Республикаси Фанлар Академияси тавсияси бўйича ҳар йили қарийб 700 т дан кўпроқ табиий доривор, озиқ-овқат ва техника ўсимликлари хом ашёси тайёрланади.

Ўрмон хўжалигини ривожлантириш муаммоларини Ўзбекистон ўрмон хўжалиги илмий текшириш институти ҳамда ўрмон-қурилиш ва лойиҳа-изланиш корxonаси олиб боради.

V БОБ

ТРАНСПОРТ

- Транспорт тизимининг халқ хўжалигида тугган ўрни
- Транспорт тизими
- Темир йўл транспорти
- Автомобиль транспорти
- Ҳаво транспорти
- Сув транспорти
- Шаҳар йўловчилар ташиш транспорти
- Трубопровод транспорти

Ўзбекистон Республикасида умумий фойдаланиладиган юк ва йўловчилар ташувчи транспортнинг барча тури — темир йўл, автомобиль, авиация, шаҳар электр транспорти (трамвай, троллейбус, метрополитен), дарё, трубопровод транспорти, шунингдек умумий фойдаланилмайдиган (саноат) транспорти — темир йўл, автомобиль, тасмали транспорт, осма арқон транспорти ривож топган. 1995 йил мамлакат ялпи ички маҳсулотининг 8,4% транспорт тармоқларига (алоқа б-н бирга) тўғри келди. Транспорт тармоқларида банд бўлган ишчи-хизматчиларнинг ўртача йиллик сони 298,3 минг кишини, жумладан темир йўл транспортида 58,4 минг, сув (дарё) транспортида 0,6 минг, автомобиль, шаҳар электр транспорти, юк ортиш-тушириш корхоналарида 239,3 минг кишини ташкил этди. Мустақилликкача республика транспортининг асосий турлари собиқ Иттифокнинг Марказий вазирликларига ёки уларнинг Ўрта Осиё, Ўзбекистон бўйича ҳудудий бошқармаларига бўйсунган: темир йўл транспортига Ўрта Осиё темир йўл бошқармаси, сув транспортига Ўрта Осиё давлат пароходчилиги бошқармаси, ҳаво транспортига Иттифок фуқаро авиация вазирлигининг Ўзбекистон Фуқаро авиацияси бошқармаси, умумий фойдаланишдаги автомобиль транспортига ЎзССР автомобиль транспорти вазирлиги раҳбарлик қилган.

Республика мустақилликка эришганидан кейин транспортнинг халқ хўжалигига ва аҳолига хизмат кўрсатишини тубдан яхшилаш ва транспорт бошқариш тизимини такомиллаштириш мақсадларида

«Ўзбекистон ҳаво йўллари» миллий авиакомпанияси (1992), «Ўзбекистон автомобиль транспорти» («Ўзавтотранс») давлат-акциядорлик корпорацияси (1993), «Ўзбекистон темир йўллари» давлат-акциядорлик компанияси (1994 й.) ва бошқа идоралар ташкил этилди. Мамлакатда транспорт қорхоналари давлат иштирокидаги акционерлик компаниялари, корпорациялари, очик, турдаги акционерлик, масъулияти чекланган жамиятларга, жамоа қорхоналарига айлантирилди.

Республикада автотранспорт воситаларининг бир қисми (автобуслар, юк ва енгил машиналар) жамоа хўжаликлари, фуқароларнинг мулки. Саноат ва қишлоқ хўжалигида ишлаб чиқаришнинг ўсиши, кенг миқёсдаги капитал қурилиши ва транспорт моддий-техника базасининг юксалиши билан юк ва йўловчилар ташиш ҳажмлари ҳам орта борди. Республиканинг умумий юк оборотида транспорт турларининг солиштирма ҳиссаси ҳам ўзгарди. Умумий фойдаланишдаги ва саноат транспорти турларида юк ва йўловчиларнинг асосий қисми автомобиль транспортида ташилди (1995 йилда юкларнинг 70%; 1819,6 млн. йўловчи).

Республикада транспорт иқтисодий районлар ва қорхоналар, халқ, хўжалиги тармоқлари ўртасида, шунингдек мамлакатлараро иқтисодий алоқаларни таъминлайди.

Республиканинг транспорт тизими темир йўл, автомобиль йўллари, замонавий ускуналар билан жиҳозланган вокзаллар, станциялар, юк омборлари, пристанлар, ҳаво флотининг йирик аэровокзаллари ва бошқа инфраструктура бўлинмаларни қамрайдиган мураккаб халқ хўжалиги мажмуини ташкил этади.

Темир йўл транспорти. Халқ хўжалигида темир йўл транспортининг йўловчилар ҳамда юк ташишда салмоғи катта. Республика темир йўлида бу транспорт тури МДХ доирасида қўшни давлатлар б-н иқтисодий алоқаларни амалга оширишда муҳим ўрин тутди. Ўзбекистон темир йўлининг 1972 йилда қурилган Қўнғирот – Бейнов магистрали Қозоғистон орқали Россиянинг Марказий, Жанубий, Урал минтақаларига туташган. Ховос - Арис магистрали ҳам мамлакатни Қозоғистон орқали яна Россиянинг Сибирь, Узоқ Шарқ минтақалари билан, Қўқон – Душанбе йўналиши Тожикистон, Тошкент – Туркманбоши йўли Туркменистон билан боғлайди.

1995 йилда республикада халқ хўжалигига тегишли темир

йўлларнинг узунлиги 6,6 минг км, шу жумладан умумий фойдаланиладиган қисмининг узунлиги 3,5 минг км, асосан саноат корхоналарига тортилган (умумий фойдаланилмайдиган) темир йўлларнинг узунлиги 3,1 минг км ни ташкил этди.

Ўзбекистонда дастлабки темир йўл 1886–88 йилларда Фороб станциясидан Самарқандгача ётқизилган (Красноводск–Чоржўй темир йўлининг давоми). Бу темир йўл 1895–97 йилларда Қўқонгача, 1899 йилда Тошкентгача етказилди. 1906 йилда Тошкент–Оренбург темир йўли ишга туширилди.

1994 йил ноябрда Ўзбекистон Республикасида жойлашган темир йўл корхоналари ва бўлимлари, лойиҳа-конструкторлик ва бошқа ташкилотлари ва муассасалари негизда «Ўзбекистон темир йўллари» давлат-акциядорлик компанияси ташкил этилди. Ўзбекистон Республикаси мамлакат мустақиллиги ва иқтисодиёти учун улкан аҳамиятга эга бўлган, Хитой, Корея, Японияни Эрон, Туркия ва Фарбий Европанинг жануби билан туташтирадиган Трансosiё магистрали (Истанбул — Тошкент — Олмаота — Пекин) қурилишида ҳиссабай иштирок этмоқда. Бу магистралнинг Дружба станцияси (Қозоғистон), Туркменистонда Тажан — Сарахс ва Эронда Сарахс — Машҳад қисмлари қуриб фойдаланишга топширилди (1996, 13 май) ва йўлда поездлар қатнови бошланди. Республика қурувчилари узунлиги 133 км бўлган Тажан — Сарахс йўлини қуришда фаол қатнашди. Ўзбекистон темир йўли келажакда бу катта йўлнинг марказий бўғини бўлиб қолади. Бу йўлдан Бухоро — Бейнов орқали Европага, Тажан — Сарахс орқали Яқин Шарқ мамлакатларига чиқиш мумкин. Республика темир йўл транспортини ривожлантириш истиқболлари Иқтисодий Ҳамкорлик Ташкилоти мамлакатлари (Эрон, Покистон, Туркия, Марказий Осиё давлатлари, Афғонистон, Озарбайжон) ўртасидаги Кветта режасида белгиланган вазифалар бўйича ҳамкорлик йўналишида ҳам ишлаб чиқилмоқда.

«Ўзбекистон темир йўллари» 50 мингдан ортиқ турли типдаги юк вағони ва Германияда тайёрланган рефрижераторларга, 1450 йўловчилар ташиладиган вағонга эга. Компаниянинг темир йўлдан фойдаланишга масъул бўлган Тошкент, Фарғона, Бухоро, Орол бўйи, Қарши темир йўл бўлимлари бор. 1995 йил умумий фойдаланиладиган темир йўл транспортда 46,2 млн. т юк ташилди. 20 тоннали контейнерлар билан юк ташиш республикадаги 11 станцияда (Шумилов, Жиззах, Қақир, Марғилон, Андижон, Раустон,

Улугбек, Тинчлик, Бухоро-2, Қарши, Урганч)да амалга оширилади.

Ташиладиган юкларнинг асосий қисмини қурилиш материаллари (умумий ташиладиган юк ҳажмининг 21%), пахта толаси (3%), нефть ва нефть маҳсулотлари (35%), ғалла, цемент, кимёвий маҳсулотлар ва минерал ўғитлар, кўмир, сабзавот ва бошқа халқ хўжалиги юклари ташкил этади. Юк ташишда тепловозлар, йўловчилар ташишда тепловоз ва электропоездлар хизмат кўрсатади. 1995 йил темир йўл транспортида 14,4 млн. йўловчи ташилди. Йўловчиларга хизмат кўрсатишда, айниқса шаҳарлар атрофидаги қатновда электропоездлардан тобора кенгрок фойдаланилмоқда.

Ўзбекистоннинг ягона темир йўл тармоғини вужудга келтириш бўйича Навоий — Учқудук — Нукус, Султон Увайс — Нукус йуналишларида темир йўлни реконструкциялаш ва электрлаштириш бошланди. Урганч — Беруний электрлаштирилган янги темир йўл қурилмоқда. 233 км ли Ғузор – Бойсун – Қумқўрғон темир йўли қурилиши бу ҳудудларни ижтимоий-иқтисодий ривожлантиришда катта аҳамиятга эга.

Автомобиль транспорти. Республика халқ хўжалигининг барча тармоқлари ва мамлакат аҳолиси эҳтиёжларини қондириш даражасида ривожланган автомобиль транспортига эга. Халқ хўжалигининг саноат, кишлок хўжалиги, қурилиш, сув хўжалиги, алоқа, савдо, соғлиқни сақлаш, коммунал хўжалиги, маданият, муҳофаа ва бошқа тармоқларида ихтисослаштирилган йирик автотранспорт корхоналари мавжуд.

1995 йил республикада умумий фойдаланиладиган автомобиль транспортида йўловчилар ташишга мўлжалланган 14,7 минг автобус, 5 мингдан кўпроқ енгил такси машиналари ишлади. Республика бўйича 2892 автобус маршрутларида (жумладан 593 шаҳар, 1768 шаҳар атрофи, 532 шаҳарлараро) автобуслар қатнади. Автобуслар билан ҳар куни 5 млн.га яқин йўловчи ташилади. Республикада 27 автовокзал, 120 автостанция хизмат кўрсатади. Фақат шаҳарлардаги автобус маршрутларида турли маркадаги 3 мингга яқин автобус қатнайди. 1995 йили автобусларда 1819,6 млн. йўловчи ташилди.

Ўзбекистон халқ хўжалиги тасарруфида турли мақсадларга мўлжалланган 200 мингга яқин юк автомобиллари, 35,4 минг автобус, 45,9 минг енгил автомобиллар хизмат кўрсатади. Республикада фуқароларнинг шахсий мулки бўлган 788,2 минг енгил автомобиллар бор.

Умумий фойдаланиладиган юк ва йўловчилар ташувчи автомобиль транспортининг йирик корхоналари «Ўзавтотранс» давлат-акционерлик корпорацияси таркибига киради. Корпорация 1993 йил январда ташкил этилган. Корпорация таркибида акциядорлар жамиятларига айлантирилган йўловчи ташишни амалга оширадиган 99, юк ташиш билан шуғулланадиган 99 ва аралаш 67 автокорхоналар бор. Бу автокорхоналарда 14 мингдан ортиқ автобус, 24,6 минг юк автомобили (10 мингга яқини ўзи ағдарувчи машиналар) бўлиб, уларда 1995 йил 220,6 млн. т га яқин юк ташилди (жами транспорт турларида ташилган умумий юк ҳажмининг 24,7%, автомобиль транспортида ташилган юкларнинг 36,8%).

Корпорациянинг «Ўзташкитранс» савдо-транспорт бирлашмаси ва «Ўзбекавтотур» фирмаси халқаро юк ташиш ва йўловчилар қатновига хизмат курсатади. Кейинги йилларда корпорация аҳолига автотранспорт хизмати кўрсатишни ривожлантирмоқда. Шаҳарлараро юк ташишни «Ўзшаҳараротранс» ишлаб чиқариш бирлашмаси корхоналари амалга оширади.

Автомобиль транспорти тизимида «Йўловчи» Ўзбекистон акциядорлик суғурта компанияси йўловчиларни суғурта қилиш ишлари билан шуғулланади.

Кейинги йилларда бозор иқтисодиётидан келиб чиқиб юк автомобиллари газ ёқилғисига ўтказилмоқда.

Автомобиль йўллари. Республика ривожланган йўл ҳўжалиги ва замонавий талабларга жавоб берадиган халқаро, республика, маҳаллий аҳамиятга эга бўлган автомобиль йўлларига эга. Йўл ҳўжалиги тармоқларида 34,5 минг ишчи ва инженер-техник ходим банд. Республикадаги автомобиль йўлларининг жами узунлиги 115 минг км дан ортиқ. Умумий фойдаланиладиган автомобиль йўлларининг узунлиги 43,4 минг км, жумладан 3243 км халқаро, 18801 км давлат (республика), 21439 км маҳаллий (вилоят) аҳамиятига эга бўлган йўлдир. Шунингдек республикада идоралар (корхона, жамоа ҳўжаликлари, ҳўжалик ташкилотлари)га қарашли йўллар ҳам мавжуд.

1992 йил 3 июлда «Автомобиль йўллари тўғрисида» Ўзбекистон Республикаси Қонуни қабул қилинди.

1992 йил февралда Ўзбекистон автомобиль йўлларини қуриш ва ундан фойдаланиш давлат-акциядорлик концерни («Ўзавтойўл») тузилган. Концерн таркибида Қорақалпоғистон Республикаси ва

вилоятлар автомобиль йўллари бошқармалари, 162 туман автомобиль йўллари бошқармалари, 532 йўллارни асраш ва улардан фойдаланиш бўлимлари, «Ўзйўллойиха» республика йўл ва иншоотлар қуриш, қайта қуриш ва таъмирлаш бўйича лойиҳа-қидирув институти, кўприк темир-бетон қурилмалари заводи ва бошқа корхоналар бор.

20-аср бошида Ўзбекистонда 27 минг км йўл бўлиб, асосан от-арава, қарвон ва йўловчиларга мўлжалланган, шундан фақат 2 минг км га шағал ётқизилган эди. Республика мустақилликка эришганидан кейин мавжуд автомобиль йўлларини халқаро андозаларга мослаш, йўллارни сақлаш ва таъмирлаш, янги барпо этилаётган саноат районларини халқаро магистраллар билан боғлайдиган йўллар қурилиши масалаларига эътибор кучайди. Бу борада Ўзбекистон Хитой ва Покистонга чиқиш имкониятини берувчи Андижон – Ўш – Эргаштом – Қашқар автомобиль йўлини ишга туширишда (1997 йил 21 июль), Ҳинд океанига чиқишга имкон берадиган Термиз – Ҳирот – Қарочи автомобиль йўли қурилишида ўз улуши билан қатнашмоқда. Республиканинг ўзида Фарғона водийси билан Тошкент воҳасини Қамчик доғони (тоннель) орқали боғлайдиган йирик автомобиль йўли ҳамда Қўнғирот – Бейнов автомагистралли қурилиши жадал олиб борилмоқда.

1-жадвал

Автомобиль йўллари қурилишининг асосий кўрсаткичлари,
минг км

	1990	1992	1994	1995
Халқ хўжалигидаги жами тош йўллар	78,4	83,2	84,8	85,7
шу жумладан қаттиқ қопламали	67,0	70,7	73,6	74,4
Умумий фойдаланиладиган тош йўллар, жами	42,7	43,2	43,3	43,5
шу жумладан қаттиқ қопламали йўллар	40,4	40,9	41,3	41,6
улардан:				
цемент-бетон қопламали	0,3	0,3	0,3	0,3
асфальт-бетон қопламали	20,7	21,4	21,7	21,9
катрон-шағал ва қора қопламали тош йўллар	17,7	17,5	17,7	17,8

Республикада жами йўлларнинг 95,6% ига қаттиқ қопламалар ётқизилган, жумладан, цемент-бетон қопламали йўллар 0,8% (336 км), асфальт-бетон қопламали йўллар 49,6% (21819 км), қора шағалли ва қора қопламали йўллар 40,6% (17796 км)ни ташкил этади.

Ҳаво транспорти. Ўзбекистон жаҳондаги кўп мамлакатларнинг пойтахтлари, йирик шаҳарлар, саноат марказлари билан ҳаво йўллари орқали боғланган.

Республиканинг ҳаво транспорти – фуқаро авиацияси тарихи 1920 йиллардан бошланади. 1924 йил 12 майда узунлиги 800 км бўлган Тошкент – Авлиёта (Жамбул) – Пишпек (Бишкек) – Олмаота маршрутида дастлабки йўловчилар ташиш рейси амалга оширилди. Ўша йили узунлиги 450 км бўлган Когон – Оқтўқай – Дарғонота – Хива ҳамда Бухоро – Термиз – Душанбе ҳаво йўллари очилди. 1930 йилдан Тошкент – Москва йўлида самолётлар мунтазам қатнай бошлади.

Авиациядан қишлоқ хўжалиги зараркунандаларига қарши курашда ва санитария мақсадларида ҳам фойдаланилди.

Республика мустақилликка эришганидан кейин 1992 йилдан собиқ Иттифок тасарруфида бўлган Ўзбекистон Фуқаро авиацияси бошқармаси, фуқаро авиациясининг 243- таъмирлаш заводи, «Авиақурилиш» бирлашмасига қарашли «Авиамаҳсулмонтажсозлаш» негизида «Ўзбекистон ҳаво йўллари» миллий авиакомпанияси ташкил этилди.

Республиканинг айниқса хорижий мамлакатлар билан ташқи иқтисодий, туристик алоқаларини йўлга қўйишда мамлакатнинг ўз ҳаво транспорти муҳим роль ўйнамоқда. «Ўзбекистон ҳаво йўллари»нинг бир қанча Европа ва Осиё, Америка мамлакатларида ваколатхоналари очилди. 1993–95 йилларда 18 янги халқаро маршрутларда самолётлар қатнови йўлга қўйилди: 1993 йилдан Тошкентдан МДХдан ташқари Лондон, Манчестер, Франкфурт-Майн, Тель-Авив, Шаржа, Жидда, Истанбул, Карочи, Дехли, Куала-Лумпур, Бангкок, Пекин, Афина, Амстердам, Сеул ва Нью-Йорк шаҳарларига мунтазам халқаро авиарейслар, Ҳалаб (Алеппо), Сингапур ҳамда Осиё ва Европанинг кўпгина мамлакатларига чартер йўловчи ташиш рейслари бажарилади.

«Ўзбекистон ҳаво йўллари» миллий авиакомпанияси Германия, Франция, Россия фирмалари билан турли соҳаларда ҳамкорлик қилмоқда. 1993 йилдан шундай ҳамкорлик натижасида Европанинг

йирик «Эрбас индастри» концернидан «Ўзбекистон ҳаво йўллари» миллий авиакомпанияси сотиб олган «Эрбас»-А-310-300 аэробуслари халқаро маршрутларда йўловчиларга хизмат кўрсата бошлади.

«Ўзбекистон ҳаво йўллари» авиакомпанияси хилма-хил типдаги ҳаво кемаларига эга: қишлоқ хўжалиги ишларига мўлжалланган АН-2, маҳаллий (республика ичида) ҳаво йўлларида қатнайдиغان АН-24, ЯК-40, халқаро классдаги ИЛ-76, ИЛ-62, ИЛ-86, ТУ-154, А-310 каби самолётлар, вертолёт паркда МИ-2, МИ-8, КА-26 каби машиналар бор. Республикада АН-2 самолёти, МИ-2, МИ-8, КА-26 вертолётларидан иборат махсус мақсадлардаги авиация парк қишлоқ хўжалиги, тиббий-санитария хизмати, метеорология, геология-қидирув, газ саноати ва бошқа соҳаларда унумли ишлатилади. 1996 йилдан «Боинг-757» ва «Боинг-764» самолётлари, маҳаллий ҳаво йўлларида ИЛ-114, Rj-85 самолётларидан фойдаланилмоқда.

«Ўзбекистон ҳаво йўллари» миллий авиакомпанияси таркибда 12 замонавий аэровокзал (аэропорт) бор (Тошкент, Самарқанд, Андижон, Бухоро, Навоий, Наманган, Нукус, Термиз, Урганч, Фарғона, Қарши, Қўқон шаҳарларида). Сергели, Учқудук, Зарафшон, Сарийосиё, Шаҳрисабз, Қўнғирот, Тўртқўл, Мўйноқ шаҳарларидаги аэропортлар вилоят марказидаги аэропортларга қарайди, ЯК-40, АН-24 самолётларини қабул қилишга мослаштирилган.

Вилоят марказларидаги аэропортлар ТУ-154, Самарқанд, Наманган, Урганч, Термиз аэропортлари ИЛ-62, ИЛ-76, Нукус аэропорти ИЛ-86, А-310 аэробусларини қабул қилишга қодир. Тошкент, Самарқанд, Термиз аэропортлари халқаро мақомга эга. Республика ҳукумати қарорига мувофиқ янги йирик халқаро аэропорт, Учқудукда жаҳондаги энг илғор андозаларга мос келадиган катта аэропорт қурилиши бошланди.

Сув транспорти. 20- аср бошларида Амударё ва Орол денгизидаги сув йўллари бўйлаб юклар ва йўловчиларнинг анча қисми ташилган. 1924 йилда кема ва қайиқлар қатнайдиغان сув йўллари умумий узунлиги 887 км эди. Амударё ҳарбий флотилияси, «Хива», «Меркурий» акциядорлик жамиятлари кемаларида, шунингдек хусусий қайиқларда йўловчиларга хизмат кўрсатилган, зарур юклар ташиб берилган. Ўша даврда Ўрта Осиё сув йўлларида умумий юк ортиш қуввати 7 минг т бўлган 20

кема ва 50 баржа, умумий юк ортиш куввати 24 минг т бўлган 1500 қайиқ бор эди. 1980 йилда Ўзбекистонда сув йўлларининг умумий узунлиги 2800 км га етди. Амударёда Панж (Тожикистон) бандаргохидан Мўйнокқа қадар пароходлар қатнови амалга оширилди.

Дарё сувининг камайиши ва Орол денгизининг қуриб бориши натижасида сув йўллари кескин қисқарди, аммо шунга қарамай 1980 йил дарё транспортида 1420 минг т юк ташилди. Ўрта Осиё республикалари мустақилликка эришганларидан кейин Ўрта Осиё пароходчилиги Туркменистон, Ўзбекистон, Тожикистон ўртасида тақсимланди. 1994 йил май ойида Ўзбекистон Республикасида жойлашган дарё флоти бўлинмаларини бошқариш тартиби қайта ташкил этилди. Ўрта Осиё пароходчилигининг Ўзбекистондаги бўлинмалари негизида «Термиз дарё порти», «Хоразм дарё флоти», «Қорақалпоғистон дарё флоти» ишлаб чиқариш бирлашмалари ташкил этилди. «Ўзавтотранс» корпорацияси ҳузурида дарё флоти ишини мувофиқлаштириш бўйича бош бошқарма (Тошкентда) тузилди. Республикада Термиз дарё порти, Шарлавуқ, Тўрткўл, Беруний, Қоратов, Хўжайли бандаргоҳлари, Амударё орқали Тўрткўл – Хонқа, Чалиш – Беруний сузма кўприқлари, Хўжайли кема таъмирлаш заводи ишлаб турибди. Термиз дарё порти йилига 2,5 млн. т юкни қабул қилиш-жўнатиш қувватига эга, Афғонистоннинг Ҳайратон бандаргоҳи орқали экспорт-импорт юкларини етказиб беришда халқаро аҳамиятга молик. Республика дарё флотидида 150 га яқин теплоход, шунингдек баржалар, землесослар, сузувчи экскаваторлар, порт кранлари ва бошқа ёрдамчи кемалар, техника воситалари бор. Республикада сув йўлларининг умумий узунлиги 1000 км га яқин. Халқ хўжалиги юклари асосан Термиз – Ҳайратон, Шарлавуқ – Тўрткўл, Хўжайли – Тўрткўл, Хўжайли – Беруний, Қоратов – Тахиатош йўналишларида ташилади. Йилига дарё флотидида 132,7 минг т юк ташилмоқда. Ўзбекистоннинг порт ва бандаргоҳлари темир йўллар билан боғланган.

Шаҳар йўловчилар ташиш транспорти. Республика шаҳарларида аҳолига йўловчиларни белгиланган маршрутларда ташийдиган жамоат кўча транспорти – автобус, трамвай, троллейбус, ер ости транспорти (метрополитен), енгил автомобиль транспорти (такси) хизмат кўрсатади. Шаҳар йўловчилар ташиш транспортининг ибтидоий тури 19- асрнинг 2- ярмида йирик

шаҳарларда пайдо бўлган кўп сонли извошлар эди. 1901 йилда Тошкентда конка – тор темир йўли изида отлар судрайдиган бир вагонли дастлабки шаҳар транспорти, 1912 йил биринчи трамвай ишга туширилди. 1913 йил тор изли трамвай йўли узунлиги 38 км га етказилди, 68 трамвай вағони қатнади, 27 млн. йўловчи ташилди.

Т р о л л е й б у с қатнови 1947 йил Тошкентда бошланди (троллейбус йўли узунлиги 18 км; 10 та машина). Кейинги йилларда Самарқанд (1967), Олмалик (1968), Фарғона (1970), Андижон (1971), Наманган (1973), Бухоро (1987), Нукус (1992), Урганч (1997), Жиззах (1997) шаҳарларида троллейбуслар қатнай бошлади. Троллейбус йўлларининг умумий узунлиги 403 км (1998; Тошкент шаҳрисиз), шу жумладан Андижонда (72,2 км), Бухорода (30,7 км), Наманганда (65,5 км), Нукусда (15 км), Олмаликда (53,2 км), Самарқандда (66,5 км), Фарғонада (56 км), Урганчда (5 км), Жиззахда (14 км). Тошкент шаҳрининг ўзида троллейбус йўлларининг узунлиги 296,5 км. 1997 йилда Хиванинг 2500 йиллигини нишонлаш арафасида Урганч шаҳрида аэропорт билан темир йўл вокзалини боғлайдиган троллейбус йўли ва 25 км ли Урганч–Хива троллейбус йўли ишга туширилди.

Т р а м в а й Тошкент шаҳрида ривожланган. Трамвай йўлларининг умумий узунлиги 293,1 км. 1995 йилда 23 маршрутда ўртача 293 трамвай (вагон) йўловчиларга хизмат кўрсатди. Тошкент шаҳрининг ўзида трамвай ва троллейбуслар бир кунда 1 млн.дан ортик йўловчиларга хизмат кўрсатади.

А в т о м о б и л ь йўловчилар транспорти муҳим ўринда туради. 85 шаҳар ва шаҳарчаларда ички шаҳар автобус ва енгил такси қатнови йўлга қўйилган, шаҳарларда 670 дан ортик маршрутда автобуслар қатнайди. Йўловчилар умумий ҳажмининг 70 % дан кўпроғи автобус ва енгил ҳамда микроавтобус таксиларга тўғри келади.

М е т р о п о л и т е н йўловчиларга хизмат кўрсатишда тобора катта аҳамият касб этмоқда. Республикада метро қурилиши Тошкент шаҳрида 1972 йилда бошланди. Унинг узунлиги 12,2 км бўлган «Собир Раҳимов» – «Максим Горький» станциялари 1-йўлининг биринчи навбати 1977 йил 6 ноябрда, 4,6 км ли 2-навбати 1980 йил 18 августда ишга туширилди. Тошкент метрополитенининг иккинчи йўли «Машинасоз» – «Беруний» станциялари 1984–91 йилларда 4 навбат билан босқичма-босқич фойдаланишга топширилди (узунлиги қарийб 15 км). Тошкент

метрополитенининг 3- йўли шаҳар марказини Юнусобод даҳаси билан боғлайди. Уzunлиги 14 км бўлган бу йўлда қурилиш ишлари олиб борилмоқда. Метрополитенда суткасига ўртача 270–300 минг йўловчи ташилади.

Трубопровод транспорти Ўзбекистонда биринчи 20 км узунликдаги нефтепровод 1908 йил Чимён нефть қонидан Ванновск (ҳозирги Олтиариқ) нефтни қайта ишлаш завоидига тортилган. Кейинчалик Фарғона водийси, Сурхондарё вилоятида янги нефть қонлари очилиши билан транспортнинг бу тури жадал ривожлантирилди. Нефть қонларидан Фарғона ва Олтиариқ нефтни қайта ишлаш заводларига умумий узунлиги 228,5 км бўлган нефтепроводлар қурилди. Республика жанубида – Сурхондарё вилоятида 1947 йил Лалмикор – Қумқўрғон ва 1969 йил Амударё – Аму-Занг линиялари қурилди (умумий узунлиги 40 км). Қашқадарё вилоятида янги нефть қонлари очилганидан кейин 1977 йил Фарбий Тошлоқ – Қашқадарё станцияси (3,3 км), Шимолий Ўртабулоқ – Олтингургурт заводи (72 км) нефтепроводлари ишга туширилди. 1994–97 йилларда узунлиги 100 км бўлган Қўқдумалоқ – Бухоро нефтни қайта ишлаш заводи нефтепроводи қурилиб ишга туширилди. Фарғона нефтни қайта ишлаш заводини хом ашё билан узлуксиз таъминлашга хизмат қиладиган Қамчиқ довони орқали ўтадиган Хонобод – Ангрен нефтепроводи қурилишини лойиҳалаш ишлари олиб борилмоқда. Бухоро, Қашқадарё вилоятларида улкан газ қонларининг топилиши ва ишга туширилиши билан Ўзбекистонда г а з о п р о в о д транспорти ривож топди.

VI БОБ

АЛОҚА

- Алоқа тизимининг иктисодиётда тугган ўрни
- Миллий алоқа тизими
- Почта алоқаси
- Телеграф алоқаси
- Телефон алоқаси
- Радио ва телевизион алоқа
- Матбуот тарқатиш

Алоқа Ўзбекистон Республикаси хўжалик ва ижтимоий инфраструктурасининг таркибий қисми бўлиб, аҳоли, хўжалик субъектлари, давлат идораларининг почта, телефон, телеграф, радио ва ахборотнинг ўзга турларини узатиш ва қабул қилиш ҳамда алоқа тармоғи орқали жўнатилаётган ашёларни етказиб беришга бўлган эҳтиёжларининг қондирилишини таъминлайди. Алоқа оммавий ахборотларни тарқатиш, шунингдек халқ хўжалигини бошқаришда муҳим роль ўйнайди. ЎЗРда алоқа қорхоналари аҳолига ҳамда халқ хўжалигига почта, телеграф ҳамда маҳаллий, шаҳарлараро, халқаро телефон алоқа хизмати кўрсатади, шунингдек республикада радиоалоқа, радиоэшиттириш ва телевидениени техника воситалари билан таъминлайди. Алоқа мажмуаси – матбуот тарқатиш, уяли (радиотелефон) алоқа, электр алоқа, космик йўлдошлар орқали алоқа республика ҳаётида катта роль ўйнайди. Идоравий ички алоқа тармоқлари (айрим вазирликлар, ташкилотлар ҳамда шахта, завод, хўжаликларнинг бевосита ўзига қарашли алоқа воситалари) ҳам мавжуд. Ўзбекистонда аҳолига пуллик хизматлар кўрсатишнинг умумий ҳажмида алоқа хизмати ҳиссаси 5 % га яқин.

Ўзбекистон мустақилликка эришганидан кейин бозор иктисодиётига ўтиш жараёнида миллий телекоммуникация тармоғини ривожлантириш ва уни мустақил равишда бошқариш муҳим вазифага айланди.

1992 йил 13 январда Ўзбекистон Республикасининг «Алоқа

тўғрисида» Конуни қабул қилинди. 1977 йил 23 июнда Алоқа вазирлиги Почта ва телекоммуникациялар Агентлигига айлантирилди. Кейинги йилларда Ўзбекистонда алоқа тармоқларини ривожлантириш бўйича АҚШ, Германия, Япония, Италия, Туркия, Корея Республикаси, Индонезия ва бошқа давлатлар билан олиб борилаётган халқаро ҳамкорлик самарали бўлмоқда. 1992 йил Ўзбекистон Республикаси Халқаро электралоқа иттифоқи аъзолигига қабул қилинди.

Ўзбекистонда алоқа соҳаси почта алоқаси, телефон (маҳаллий, шаҳарлараро, халқаро) алоқаси, телеграф алоқаси, радиоэшиттириш, радиолаштириш, телевидение, матбуот тарқатиш каби тармоқларга бўлинади.

Почта алоқаси. Ўзбекистонда дастлабки почта алоқаси 1865 йил Тошкент яқинидаги Ниёзбек қалъаси билан Чимкент шаҳри ўртасида йўлга қўйилди. Ўша йили август ойида Тошкентда биринчи почта станцияси очилди, почта йўли Ниёзбекдан Тошкентгача етказилди. 1868 йил Тошкент билан Самарқанд ўртасида почта алоқаси ишга тушди. 1868 йил февралда Тошкентда Россия почта ва телеграф вазирлигига бўйсунган Сирдарё ва Самарқанд вилоятлари почта идоралари бошқармаси ташкил этилди. Дастлаб почта от-уловда, темир йўл қурилганидан кейин темир йўл орқали ташиладиган бўлди. 1885 йил 1 январдан Тошкент почта идораси мижозлардан телеграммалар қабул қилишни бошлади. 1913 йил Ўзбекистонда жойлашган 17 почта-телеграф бўлими, 18 почта-телеграф идораси ишлади. Телеграф алоқаси, асосан тижорат мақсадларига хизмат қилди. 10 телефон станциясидан 9 таси хусусий кишилар қўлида эди.

20-асрнинг 20-йилларидан бошлаб Ўзбекистонда почта хизмати тубдан қайта ташкил этилди, қишлоқларда почта бўлимлари очилди.

Почта алоқаси республика аҳолисига хат, газета ва журналлар, жўнатма, пул ўтказмалари, пенсия тўловларини етказиб берди. 60- йиллар бошидан барча вилоят марказлари ва 118 туманга вақтли матбуот босилган куни етказиб бериладиган бўлди. Почта ва матбуотни ташишда авиация, темир йўл, автомобиль транспортдан кенгроқ фойдаланилди.

1974 йил Тошкентда темир йўл қошида почтамтнинг очилиши, 1983 йил Тошкент почтамтининг янги биноси қурилиб фойдаланишга топширилиши билан хат, жўнатма, пул ўтказмалари, матбуот нашрларини жўнатиш ва етказиб бериш янада яхшиланди,

почта алоқаси алоқанинг энг кенг тарқалган ва оммавий турига айланди.

Почта алоқаси тармоқларида механизациялаш ва автоматлаштириш воситаларидан кенг фойдаланилади.

1-жадвал

**Умумий фойдаланиладиган алоқа корхоналари сони ва хизмат
кўрсатишнинг ривожланиши**

	1990	1992	1994	1995
Почта, телеграф ва телефон корхоналари сони	3975	3466	3199	3045
шу жумладан				
қишлоқларда	2776	2623	2374	2319
Алоқанинг асосий фаолиятидан даромадлар (амалдаги нархларда), млн. сўм	346,0	3630,6	628,1	4102,5
Жўнатилган:				
хаглар, млн. дона	199,7	101,3	17,05	10,13
газета-журналлар, млн. нусха	2213,1	614,0	66,8	47,4
жўнатма, млн. дона	5,4	2,0	0,14	0,033
пул ўтказмалари ва нафақа тўловлари, млн. сўм	28,9	28,4	1,07	0,68
телеграммалар, млн. дона	10,1	7,3	3,6	2,08
Авиация транспортида почта жўнатмалари, минг т	25,0	4,9
Шаҳарлараро (ва халқаро) телефон сўзлашувлари сони, млн.	75,1	70,6	68,8	57,3
Умумий фойдаланиладиган телефон тармоқларидаги телефон аппаратлари сони, минг дона	1478,6	1496,9	1531,6	1521,8
шу жумладан:				
шаҳар тармоғида	1140,8	1184,3	1216,6	1219,2
қишлоқ тармоғида	337,8	312,6	315,0	302,6
Хонадонлар телефони сони, минг дона	1038,5	1120,8	1192,8	1210,7
шу жумладан:				
шаҳарларда	830,9	905,7	960,2	979,3
қишлоқларда	207,6	215,1	232,6	231,4

Хозир Ўзбекистоннинг барча аҳоли пунктлари почта корхоналари тармоғи билан қамраб олинган. Почта корхоналари

«Ўзбекистон почтаси» концернига (1992) киради. Унинг таркибида 12 вилоят, Қорақалпоғистон Республикаси давлат почта корхоналари бошқармалари, Тошкент халқаро почтамити, 195 алоқа узели ва 3045 алоқа бўлими ишлаб турибди.

Телеграф алоқаси. Ўзбекистонда телеграф алоқаси 19- асрнинг 80- йилларида, темир йўл қурилиши билан бир вақтда вужудга келди. Дастлабки телеграф алоқа йўллари Тошкент – Хўжанд – Ўратепа – Ховос – Жиззах; Тошкент – Чимкент; Бухоро – Карки – Калиф йўналишида қурилди. Чоржўй – Самарқанд – Тошкент темир йўли бўйлаб телеграф қурилиши давом эттирилди. 1876 йил март ойида Тошкентни Хўжанд билан боғлаган бир симли телеграф алоқа йўли ишга туширилди. 1885 йил 1 январдан Тошкент почта идораси мижозлардан телеграммалар қабул қилишни бошлади. 1913 йилда Ўзбекистонда 3 телеграф бўлими ва 2 телеграф идораси ишлади. 1932 йил Тошкентда Марказий телеграф ишлай бошлади. 1978 йил Тошкентда бевосита уланиш ва ахборотларни узатишга хизмат қиладиган катта қувватли абонент телеграф-коммутиация станцияси фойдаланишга топширилди. 1992 йилда Тошкент Марказий телеграфи тезкор замонавий аппаратлар билан жиҳозланди; ҳар суткада алоқа каналлари орқали 200 мингдан зиёд хабар ўтади, хориждан газеталар тасвирини фототелеграф орқали қабул қилади. Унинг қошида сўзлашув пункти ва маълумотларни узатиш тармоқларидан жамоа тарзида фойдаланиш пункти бор. Республикадаги корхоналар ҳужжатли ахборотларни узатишда абонент телеграф тармоғидан кенг фойдаланадилар.

Телефон алоқаси. Ўзбекистонда умумий фойдаланиладиган 200 рақамли дастлабки телефон станцияси Тошкентда 1904 йил 15 сентябрда ишга туширилган. Телефон тармоғи бир симли бўлиб, ер иккинчи ўтказгич вазифасини бажарган. 1924 йилга келиб телефон станцияларининг сифими 1700 рақам (номер)ни ташкил этди.

Ўзбекистонда умумий фойдаланиладиган телефон тармоқларида 1,5 млн.дан кўпроқ телефон рақами (номери) бор. Шаҳар хонадонларининг 50% (Тошкент шаҳрида 70 %) уй телефонларига эга. Қишлоқ жойларида мавжуд 310 мингдан кўпроқ телефоннинг 226 мингга хонадонларга ўрнатилган.

Республикада телефон тармоғининг 87 % ини координат ва механик системали станциялар ташкил этади (республика бўйича

1200 та шундай станциялар ишлади, 1995). Квазиэлектрон ва электрон АТСлар 12 минг номерга эга. Маҳаллий тармоқларнинг 6%, шаҳарлараро телефонларнинг 13% рақамли АТСлар билан жиҳозланган. Тошкент шаҳри, Тошкент, Фаргона, Бухоро, Қашқадарё вилоятларидаги шаҳар абонентлари шаҳарлараро ва халқаро телефон тармоқларига автоматик уланиш тизимига тўлиқ уланган. 1994 йилдан Республикадаги барча шаҳарлар, телефон тармоқларини автоматлаштирилган тизимга ўтказиш ишлари давом эттирилди.

Электр алоқа корхоналари «Маҳаллийтелеком» компаниясига уюшган. Ўзбекистон алоқа тармоғи жаҳон андозалари даражасига кўтарилмоқда. 1992–95 йилларда Ўзбекистоннинг Туркия, АҚШ, Япония, Германия, Италия, Буюк Британия, Корея Республикаси, Индонезия, Хитойдаги етакчи фирмалар билан электр алоқа тармоқларини ривожлантиришдаги ҳамкорлиги яхши самара берди. Хорижий фирмалар билан ҳамкорликда ташкил этилган 10 дан ортиқ қўшма корхона ишламоқда. 1992 йил Ўзбекистон ва АҚШнинг «Интернейшнл Коммуникайшн группи» («Ай Си Жи») фирмаси билан ташкил этилган «Ўздунробита» қўшма корхонаси Тошкент, шунингдек Самарқанд, Урганч, Қарши, Андижон, Бухоро шаҳарларида халқаро ва шаҳар, шаҳарлараро телефон станциялари билан боғланиш имкониятига эга бўлган уяли телефон (радиотелефон) алоқаси станцияларини ишга туширди. 1997 йилдан Ўзбекистон-Малайзия қўшма корхонаси «ЎзМаком», Ўзбекистон – Индонезия қўшма корхонаси «Бустел» ва бошқалар шаҳарларда ва шаҳарлараро уяли телефон алоқасини ривожлантиришда фаолият кўрсатмоқда. Корея Республикасининг «ДЭУ телеком», Германиянинг «Сименс», «Алкатель сел РФТ», Япониянинг «Мицуи» фирмаси, «НЭК» корпорацияси замонавий алоқа жиҳозлари етказиб беради, электрон рақамли АТСлар асосида республика шаҳарларида халқаро ҳамда шаҳарлараро телефон станцияларини такомиллаштиради ва қуради.

Ўзбекистон мустақилликни қўлга киритишига қадар республиканинг жаҳон мамлакатлари билан чекланган даражадаги телефон алоқаси Москва орқали амалга оширилган. Мустақилликнинг дастлабки давридаёқ халқаро телефон алоқасини ривожлантиришга алоҳида эътибор берилди. 1992 йили Тошкентда Япониянинг «НЭК» фирмаси етказиб берган асбоб-ускуналардан абонентларнинг жаҳон телефон тармоғига чиқишини ҳамда икки

томонлама халқаро телекўрсатувларни таъминлайдиган 150 каналли рақамли халқаро космик (фазовий) телефон станцияси қурилди ва фойдаланишга топширилди. 1997 йилда Хитой (Шанхай) билан Германия (Франкфурт-Майн)ни боғлайдиган шиша кабелли Трансосиё – Европа алоқа магистралининг Ўзбекистон ҳудуди орқали ўтадиган қисми (926 км) қурилиши тамомланди. Кейинчалик Туркиянинг «Неташ», «Телеташ», «Симко» фирмалари 30 каналли яна бир халқаро космик телефон станциясини Тошкентда қурди.

Бу станцияларнинг ишга туширилиши билан халқаро телефон сўзлашувларининг 80 %ини сунъий алоқа йўлдошлари орқали бевосита хорижий мамлакатларга узатиш ва улардан қабул қилишга эришилди.

Италиянинг “СТЕТ Интернейшнл” ва Германиянинг “Сименс АГ” компаниялари иштирокида тузилган “Удиней” қўшма корхонаси шаҳарлараро ва халқаро телефон алоқасини ривожлантириш, қайта қуриш ва ундан фойдаланиш билан шуғулланади. Шаҳардаги телефон эгалари Ер қуррасидаги барча мамлакатлар билан автоматик боғланиш имкониятига эга.

Радио ва телевизион алоқа. Тошкентда тажриба радиоэшиттиришлар дастлаб 1926 йил ўтказилган. 1975 йили Тошкентда радиоэшиттириш ва овоз ёзиш уйида стереофоник радиоэшиттиришларни амалга оширишга имкон берадиган аппаратлар ўрнатилди. Ўзбекистонда радиолаштириш ишлари 1928 йилдан бошланган. Шаҳар, туман ва қишлоқларда қурилган радиоузеллар хонадонлар, корхоналар, муассасаларни радиолаштириш ишига хизмат қилди. 90-йиллар бошида республиканинг 12,5 млн.дан ортиқ аҳолиси радиолаштириш хизмати билан таъминланди.

Республика радио маркази суткасига 12 дастур бўйича 1700 соат эшиттиришлар олиб боришни таъминлаш қувватига эга.

1956 йилда Тошкентда (баландлиги 180 м ли) телевизион минораси қурилиб, Тошкент телевидение студия - с и ишга туширилди ва мунтазам кўрсатувлар бошланди. Кўрсатувларни Тошкент шаҳри ва унинг атрофидаги туманларда кўриш мумкин бўлди. Икки йилдан кейин телекўрсатувлар Андижон, Фарғона, Самарқанд шаҳарларида қабул қилинди. Кейинчалик Нукус (1961), Урганч (1964)да телемарказлар қурилди. 1966 йилга келиб ретрансляция станциялари ва радиореле алоқа йўллари (Тошкент – Андижон, 1960; Тошкент – Самарқанд, 1966)

ёрдамида кўпгина вилоятлар аҳолиси республика телевидениесининг 1- дастурини, Тошкент, Фарғона водийси ва Самарқанд аҳолиси икки дастурини ҳам қабул қилиш имкониятига эга бўлди. 1965 йилдан Ўзбекистондаги телетомошабинлар Москвадан олиб бериладиган кўрсатувларни оқ-қора, кейинчалик рангли тасвирда кўра бошладилар. 1974 йил Ўзбекистонда 18 та катта қувватли, 37 кичик қувватли телевидение узатгичлари ишлади, республика аҳолисининг 94,7% биринчи, 87% иккинчи, 36% учинчи телевидение дастурларини кўришга эришди. 1977 йил Республика телевизион техника маркази ишга туширилди. Бу марказ бир йўла 5 дастурда кўрсатувлар олиб боришга мўлжалланган. Марказда 3 студия, аппаратхоналар, телекинопроекционхона, видеоёзув аппаратхоналари, кинопроекцион заллар, кўчма телевизион воситалар базаси ва бошқа ёрдамчи хизматлар мавжуд. Телемарказ радиореле йўллари орқали Ўзбекистон Республикаси вилоятлари марказлари, шунингдек Қорақалпоғистон Республикаси билан боғланган. Кабель магистраллари, радио ва сунъий йўлдош йўллари ёрдамида кўп мамлакатлар шаҳарлари билан телевизион дастурлар алмашинади.

Телекўрсатувлар кўламининг кенгайиши муносабати билан кучли радио-телевизион узатиш станцияси қуришга эҳтиёж туғилди. Шу мақсадда 1978–85 йилларда Тошкент шаҳридаги Бўзсув каналининг ўнг соҳилида баландлиги 375 м бўлган иккинчи телеминора – ҳозирги радио-телевизион узатиш маркази қуриб ишга туширилди. Бу телеминора баландлиги бўйича жаҳонда Москвадаги Останкино, Торонто (Канада), Токио (Япония) телеминораларидан кейин 4- ўринда, Марказий Осиёда 1- ўринда туради. Телеминоранинг 100 м ва 220 м баландлигида махсус бинолар жойлашган. Булардан энг юқорисида 5 дастурли кўрсатувларга мўлжалланган телевизион станция, ультра қисқа тўлқинли 4 дастурли эшиттиришларга мўлжалланган радиостанция, метеорологик станция ва бошқалар, 100 м баландликда эса «Коинот» ресторани, кузатув майдончаси ўрин олган. Радио-телевизион узатиш маркази Тошкент телевидениеси кўрсатувларини тахминан 100 км радиусда бевосита кўрсатилишини таъминлайди. Вилоятларга ва бошқа жойларга бу кўрсатувлар махсус ретрансляция станциялари орқали узатилади.

Ўзбекистонда Тошкент телестудиясидан ташқари Нукус, Урганч, Термиз, Наманган, Андижон, Самарқанд, Қўқон, Фарғона,

Бухорода вилоят телестудиялари ишлайди. Бундан ташқари 30 маҳаллий ва тижорат студиялари фаолият кўрсатади. Россия, Қозоғистон, Туркия теледастурларини мунтазам олиб кўрсатиш, Ҳиндистон, АҚШ ахборот дастурларини қабул қилиш йўлга қўйилган.

Республикада жаҳон мамлакатлари билан телекўрсатувларни бевосита алмашиш учун техник имкониятлар яратилган. 1994 йилдан Ўзбекистон – АҚШ қўшма корхонаси «Камалак ТВ – Пайжинг» шаҳарларда кабель телевидениеси тармоқларини ташкил этмоқда. 1993 йилдан Ўзбекистоннинг 98,% аҳолиси теледастурларни ишончли қабул қилади, жумладан аҳолининг 98,5% – бир, 98,3% – икки, 67,7% – уч, 17,8% – тўрт ва ундан ортик дастурни томоша қила олади.

Матбуот тарқатиш. Республикада алоқа органлари матбуот нашрларини тарқатиш ва етказиб бериш ишларини ҳам бажаради. Вақтли матбуотни тарқатишнинг асосий шакли обуна бўлиб, 1991 йилга қадар газета ва журналлар тиражининг 85% обуна йўли билан тарқатилган. Ўзбекистонда Алоқа вазирлиги тизимида обуна бўйича ва чакана савдо йўли билан вақтли матбуот нашрлари (маҳаллий ва чет эл газета, журнал, ҳафталиклари)ни тарқатиш маориф ва умуман маданиятни ривожлантиришда тарихан катта аҳамиятга эга бўлди. 1994 йил собиқ «Союзпечать» республика бошқармаси ўрнида очик типдаги акциядорлик жамияти бўлган «Матбуот тарқатиш уюшмаси» иш бошлади. Унинг 12 вилоят, Қорақалпоғистон Республикаси, Тошкент шаҳридаги корхоналари фаолият кўрсатади. Уюшма чакана савдо тармоқларига ҳам эга. Улар вақтли матбуот нашрлари билан бирга китоблар, тақвимлар, почта маркалари, нишонлар ва бошқа нарсаларни ҳам сотади.

Республикада 2010 йилгача алоқа тизимини илғор технологиялар ва ечимлар базасида халқаро алоқа тизимларига аста-секин қўшилишини таъминлайдиган дастур ишлаб чиқилган.

VII БОБ

ҚУРИЛИШ

- Қурилиш ва унинг халқ хўжалигида туган ўрни ва аҳамияти
- Қурилиш индустрияси
- Капитал қурилиш ва капитал сарфлар
- Қурилиш тизими
- Уй-жой қурилиши

Қурилиш – республикадаги моддий ишлаб чиқаришнинг энг муҳим тармоқларидан бири. Республика иқтисодиётида ялпи ижтимоий маҳсулот таркибида солиштирма ҳиссасига кўра саноат ва қишлоқ хўжалигидан кейин 3- ўринда туради. Ялпи ички маҳсулотнинг 7,8%, халқ хўжалигида банд бўлган ишчи ва хизматчиларнинг 10,34% қурилиш ҳиссасига тўғри келади (1995).

Қурилиш халқ хўжалигининг барча тармоқларига хизмат кўрсатиб, асосий фондларнинг қайта такрор ишлаб чиқариш учун шароитларни таъминлайди, халқ хўжалигининг мақбул таркибини барпо этиш, ишлаб чиқарувчи кучларни мақсадга мувофиқ жойлаштириш, республиканинг янги табиий бойликларини ўзлаштириш, бўш меҳнат ресурсларини ижтимоий ишлаб чиқаришга жалб этишга ёрдам беради.

Республикада қурилиш ишлари пудрат, субпудрат ва қисман хўжалик усулларида олиб борилади.

Қурилиш индустрияси. Унинг негизини давлат, акциядорлик, ширкат, хусусий, қўшма ва бошқа пудрат қурилиш-монтаж ташкилотлари, шунингдек ўз моддий-техника ва ишлаб чиқариш базасига, малакали ишчи ва мугахассис кадрларга эга бўлган корхоналар, транспорт ва бошқа ёрдамчи хўжаликлар ташкил этади. Ўзбекистонда 245 қурилиш-монтаж трестлари, 196 қурилиш саноати корхоналари, 1882 қуйи пудрат ташкилотлари, 3 мингта яқин кичик корхоналар, 64 лойиҳа ва илмий ҳамда қурилиш соҳасига мослаштирилган илмий тадқиқот институтлари фаолият кўрсатади. Қурилиш-монтаж ишларининг деярли барчасини ихтисослаштирилган қурилиш ташкилотлари амалга оширади.

Республиканинг қурилиш ташкилотлари ихтисослаштирилган корпорация, компания, бирлашма, трестлар ва бошқармаларга уюшган. Қурилиш моддий-техника базасининг муҳим таркибий қисмини қурилиш материаллари саноати ташкил этади.

Республикада қурилиш материалларини ишлаб чиқариш, уларнинг тур хилини кўпайтириш йилдан-йилга ортиб бормоқда. 80- йиллар бошидан маҳаллий хом ашё ресурсларидан бетон учун сунъий енгил тўлдирувчилар (керамзит, аглопорит), иссиқлик изоляцияси материаллари (минерал пахта, шиша толалар, пенополистрол) ишлаб чиқариш йўлга қўйилган. Қурилишда полимер материаллар, пластмасса маҳсулотлари, полистрол тахтачалар, линолеум, полиэтилен қувурлар, синтетик смолалар асосидаги лак ва бўёқлар тобора кўпроқ қўлланилмоқда.

Қурилиш индустриясида йиғма темир-бетон конструкциялари ва деталаридан кўпроқ фойдаланилмоқда. Бино ва иншоотларнинг йирик қисмларини, уй пойдеворлари, девор панеллари, зинапоялар ва бошқаларни завод усулида тайёрлайдиган янги тармоқлар пайдо бўлди. Қурилиш тобора бино ва иншоотларни монтаж қилиш жараёнига айланиб бормоқда. Биноларнинг зилзилабардошлиги таъминланган. Қишлоқ жойларида лойиҳалаш—қурилиш тамойиллари ўзгарди. Қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини етиштириш бўйича саноат комплекслари ўрнига кичик фермалар қурилмоқда. Иморатларни тиклашда енгил конструкциялар кўпроқ қўлланилмоқда, хўжаликлар қўрғонларини қуришда уй-жойлар билан бир пайтда маданий-маиший муассасалар, ишлаб чиқариш бинолари комплекс фойдаланишга топширилади. Қурилишда жами жараёнларни қамраб олган қишлоқ қурилиш комбинатлари барпо этилган.

Капитал қурилиш ва капитал сарфлар. Ўзбекистонда қудратли иқтисодий салоҳиятни барпо этишдаги муваффақиятлар бевосита қурилиш билан боғлиқ. 1924–95 йилларда 5,5 минг км темир йўл, 1500 дан ортиқ йирик давлат саноат қорхонаси, 40 га яқин магистрал канал, 54 йирик сув ва сел омбори қурилди, 2 млн. га дан ортиқ суғориладиган ерлар ўзлаштирилди, 29 млн. га яйловга сув чиқарилди.

1995 йилда жами манбалардан ўзлаштирилган капитал маблағлар 82,2 млрд. сўмини ташкил этди, жумладан унинг 47,0 млрд. сўмини қурилиш-монтаж ишлари ташкил этди. Капитал маблағлар таркибида давлат ҳиссаси 57% га тушди. Уй-жой

қурилиши кенг микёсларда олиб борилди ва молиялашнинг жами манбаларидан фойдаланилди.

Республика мустақилликка эришганидан кейин капитал қурилиши янги дастур асосида давом эттирилди. Республика иқтисодиёти учун муҳим бўлган автомобиль, олтин қазиб олиш, нефть ва бошқа саноат тармоқларида янги корхоналарни қуриш бошланди. Барча вилоятларда саноат корхоналари, уй-жойлар, маданий-маиший бинолар, бозор ва савдо расталари, ҳаммом, чойхона, касалхона, маҳалла марказлари, масжидлар қурилди, ўнлаб меъморий комплекслар, тарихий ёдгўрликлар, мадрасалар, масжидлар таъмирланди. Тошкентда «Туркистон» саройи, «Наврўз» ресторани, Амир Темур, Мирзо Улугбек ҳайкаллари ва хиёбонлари, Алишер Навоий номидаги Миллий боғ, Андижонда Бобур боғи ва музейи, Фарғонада «Рамзий дарвоза» барпо этилди, Самарқанд вилоятининг Ургут шаҳрида кенг кўламда қурилиш ишлари олиб борилди. 1991–93 йилларда 300 минг кВт қувватли иссиқлик электр станциялари турбиналари, 900 км юқори қувватли электр узатиш линиялари, 150 млн. шартли банка мева-сабзавот консервалари ишлаб чиқарадиган қувватлар ишга туширилди, 41,5 минг га суғориладиган ерлар ўзлаштирилди.

1995 йилда капитал маблағларнинг 66,8% ишлаб чиқариш, 33,2% ноишлаб чиқариш объектлари йўналишида сарфланди. Қурилиш соҳасида халқаро ҳамкорлик яхши самара бермоқда. Хорижий фирмалар билан ҳамкорликда Тошкент, Самарқанд, Бухоро шаҳарларида халқаро классдаги меҳмонхоналар қурилиши ва таъмирлаш ишлари бошланди. Республика тарихида биринчи марта капитал қурилиши соҳасида чет эл инвестициялари жалб этилди. Капитал маблағлар таркибидаги хорижий инвестициялар ҳиссаси 16% ни ташкил этди.

Бозор иқтисодиётига ўтиш даврида қурилиш ишлари самарадорлигини янада ошириш мақсадида айрим қурилиш вазирликлари тугатилиб, мулкчиликнинг турли шаклларига ўтказилган ихтисослашган давлат концернлари, компаниялар, давлат-акциядорлик бирлашмалари, уюшмалар ташкил этилди. Уларнинг энг йириклари: «Ўзсаноатхўжаликқурилиш» корпорацияси, «Ўзмонтажмахсуқурилиш» уюшмаси, «Ўздеҳқончиликқурилиш», «Ўзжамоахўжаликқурилиш» давлат-ширкат бирлашмалари, «Тошкентуй-жойинвестқурилиш» корпорацияси ва бошқалар. Сув хўжалиги ва мелиоратив ишларни

«Ўзсувқурилиш» давлат концерни олиб боради. «Ўзтранскурилиш», «Ўзавтойўл» концерни, Энергетика ва электрлаштириш вазирлиги ҳам қурилиш ишларини бажаради.

«Ўзсаноатхўжалиққурилиш» давлат корпорацияси республикада саноат қурилиши, уй-жой ва бошқа ижтимоий мақсадлардаги объектларни қуриш билан шуғулланади. Қурилиш ташкилотлари, қурилиш индустрияси корхоналари, транспорт, лойиҳа-конструкторлик ва бошқа ташкилотларни ихтиёрий асосларда бирлаштиради. 1992 йил 25 декабрда республика Қурилиш вазирлиги негизида ташкил қилинган. Давлат бошқаруви органи ҳуқуқи берилган хўжалиқ ташкилоти. Корпорация таркибида 8 уюшма, 147 акциядорлик жамияти, 7 давлат корхонаси, 6 қўшма корхона, 3 илмий тадқиқот ва лойиҳа-конструкторлик институти ва бошқалар бор. Унинг ишлаб чиқариш бўлиналари 10 уй소злик, 19 автотранспорт акциядор корхоналар, 28 саноат корхонаси, 90 умумий қурилиш муассасалари ва бошқа корхоналарни ўз ичига олади. Корпорацияда 50 мингдан ортик ишчи ва инженер-техник ходимлар ишлайди. Корпорация фақат 1990–95 йилларда ўнлаб саноат корхоналарида янги қувватлар, шунингдек 3800 ўринли касалхоналар, 75 минг ўринли мактаблар, 17,5 минг ўринли болалар боғчалари, 3,2 млн. м² уй-жой ва бошқалар қуриб фойдаланишга топширди. Корпорация қурувчилари 70- йиллардан йирик объектлардан Олмалик кон-металлургия комбинати қувватлари, Тошкент трактор заводи, Қумушкон (Тошкент вилояти) «Қуёш» мажмуаси, Тошкент «Зенит» заводи, Ангрен резина-техника буюмлари заводи, Тошкент иқтисодиёт университетининг янги биноси ва бошқаларни бунёд этдилар. Корпорация кейинги йилларда кимё, рангли металлургия, ип-газлама саноати корхоналари қурилишида фаол иштирок этмоқда. Корпорация қурувчилари Асака автомобиль заводи, Бухоро нефтни қайта ишлаш заводи, Учқўрғон – Наманган сув қувири, Ғазалкент ойна заводи ва бошқа объектлар қурилишини олиб борди.

«Ўзмонтажмахсуқурилиш» уюшмаси республика халқ хўжалигининг барча тармоқларида монтаж ва махсус қурилиш ишларини бажаради. Технологик жиҳозлар, электр таъминоти объектлари, автоматика, алоқа тизимлари, металл ва йиғма темир-бетон конструкциялари, иссиқлик изоляцияси жиҳозлари, лифт ва қўтаргичлар, саноат печлари ҳамда трубалари

ва бошқаларни монтаж қилади, қуради. 1992 йил 27 октябрда Ўзбекистон Монтаж ва махсус қурилиш ишлари вазирлиги (1965) ва бошқа ташкилотлар негизда ташкил этилган. Уюшма таркибида ихтисослаштирилган трест, «Ўзэлектромонтаж», «Ўзсантехгазмонтаж», «Ўзиссикликомонтаж», «Ўзсаноатвентиляция», «Ўзпўлатконструкция», «Фарғонанефткимё-монтаж» трестлари, «Ўзбеклифтмонтаж» бошқармаси, Тошкент енгил металл конструкциялари, Тўйтепа металл конструкциялари, Тошкент санитария жиҳозлари заводлари, «Ўзмонтажлойиҳа» институти ва бошқалар бор.

Уюшма қурувчилари республиканинг саноат салоҳиятини янада юксалтириш йўлида Олмалик, Зарафшон, Муборак, Фарғона, Чирчик, Қаршида қурилаётган кон, кимё саноати корхоналари, Асака автомобиль заводи қурилишида фаол иштирок этмоқда. Кейинги йилларда хорижий мамлакатлар фирмалари билан турли корхоналар қурилишида ҳамкорлик йўлга қўйилди.

«Ўз д е ҳ қ о н ч и л и к қ у р и л и ш» бирлашмаси кишлоқ жойларида ишлаб чиқариш ва ноишлаб чиқариш мақсадларидаги қурилиш ишларини олиб боради. 1985 йил Республика Кишлоқ қурилиши вазирлиги ва «Ўзжамоахўжаликқурилиш» бирлашмасининг айрим ташкилотлари негизда ташкил этилган. Бирлашма кишлоқ хўжалигининг моддий-техника базасини яратиш ва мустаҳкамлаш (йирик чорвачилик комплекслари, пахта тозалаш, ун, сут, консерва заводлари, дон омборлари, ёғ заводлари, гўшт комбинатлари, қандолат фабрикалари, инженерлик коммуникациялари ва мелиоратив иншоотлар), жамоат бинолари, мактаблар, йирик касалхоналар, савдо марказлари, клуб ва маданият саройлари, боғчалар, маиший хизмат кўрсатиш комбинатлари қурилишида катта ютуқларни қўлга киритди. Республика кишлоқларини ободонлаштириш, йўл, электр шохобчалари, газопроводлар қурилиши, кишлоқ меҳнаткашларининг буюртмалари бўйича уй-жойлар қуриб бериш ишларини ҳам бажаради. Бирлашма таркибида 23 бош пудратчи трестлар, 191 механизациялашган кўчма колонналар, 27 завод, 14 автобаза, «Ўз д е ҳ қ о н ч и л и к қ у р и л и ш л о й и ҳ а» институти ва бошқа ташкилотларда 64 минг ходим (55 минг қурувчи, 9 минг саноат, лойиҳа, транспорт ходимлари) ишлайди. Бирлашманинг ўз корхоналарида темир-бетон панеллари, керамзит, ўтга чидамли гишт, бутловчи қисмлар, санитария, техника қурилмаларини ишлаб чиқариш йўлга қўйилган. Бирлашма

курувчилари 1980–90 йилларда Андижон пойабзал фабрикаси, Бухоро қорақўлчилик заводи, Хўжабод тикувчилик-трикотаж фабрикаси, Нукус консерва заводи, Шўрсув гишт заводи, Тошкент шаҳридаги Ўқитувчилар уйи, ўнлаб суг-товар фермалари, паррандачилик фабрикалари, чорвачилик комплекслари, пахта пунктлари, консерва маҳсулотлари тайёрловчи, майиз қуриувчи линияларни ишга туширдилар, мактаб, касалхона, пансионат, клуб ва бошқа маданият иншоотлари қуриб бердилар. Қишлоқ жойларида аҳолини иш билан таъминлаш мақсадида мўъжаз корхоналар, кичик цехлар ва бошқа ижтимоий аҳамиятга молик қурилишлар кенг қўламда олиб борилмоқда. Бирлашма 1994–95 йилларда Нукус ва Эллиқалъа тўқимачилик комплекслари, Хўжаикон туз қонида қадоклаш цехи, Учқўрғон – Наманган сув қувири, Самарқанд, Қашқадарё, Андижон, Хоразм вилоятларида тўқимачилик комплекслари, Бухоро, Сирдарё, Навоий вилоятларида тикувчилик фабрикалари, Хоразм ва Тошкент вилоятларида қанд заводлари, Тошкент маккажўхори крахмали заводи, Андижон қандолатчилик фабрикаси, кўплаб мўъжаз заводларни, нонвойхоналарни барпо этишда иштирок этмоқда. Фуқароларнинг яқка буюртмаларига кўра коттедж уйлар қуришни ўзлаштирди. 1994 йилда бундай уйлар жами қурилган уй-жойларнинг 2/3 қисмини ташкил этди. Бирлашмада МДХ мамлакатлари, хорижий фирмалар билан иқтисодий ҳамкорлик йўлга қўйилган, 17 та кўшма корхона ташкил этилган.

«Ў з ж а м о а х ў ж а л и к қ у р и л и ш» ширкат бирлашмаси қишлоқ туманларида, жамоа хўжаликларида уй-жой, жамоат ва маданий-маиший объектлар, ишлаб чиқариш корхоналари қурилиши бўйича бош пудратчи. 1991 йил май ойида ташкил этилган. Республика агросаноат мажмуини ривожлантиришга катта ҳисса қўшиб келмоқда. Бирлашма таркибида 15 вилоят умумий қурилиш трести, махсус қурилиш ва қурилиш таъминоти билан шуғулланадиган 3 бирлашма, лойиҳа институти, автобаза, трестлар таркибида 191 бошланғич қурилиш ташкилотлари, қурилиш материаллари ва темир-бетон конструкциялари ишлаб чиқарадиган 39 саноат корхоналари ишлайди. Бирлашмада 36 мингга яқин ишчи ва инженер техник ходимлар банд.

Бирлашма тарихи 1964 йилдан бошланади. Ўша йили апрель ойида вилоятлардаги колхозлараро қурилиш бошқармалари, кичик

цехлар, ғишт заводлари негизида «Ўзколхозқурилиш» бирлашмаси ташкил этилди. Унинг асосий вазифаси республика қишлоқ қурилишида ягона техника сиёсатини ўтказиш, хўжалик, уй-жой, маданий-маиший, коммунал ва бошқа мақсадлардаги объектларни қуришдан ва бошқалардан иборат эди.

Бирлашма таркибидаги корхоналар бир йилда 400 млн. дона ғишт, 530 минг м³ йиғма темир-бетон конструкциялар, 33 минг т оҳак, 1,9 млн. м³ норуца материаллари, 168,1 минг т енгил тўлдиригичлар ишлаб чиқариш қувватларига эга. Бирлашма қурувчилари қишлоқларда сув таъминоти, газлаштириш, ободончилик ишларини ҳам олиб боради.

«Тошкент уй - жой инвестиқурилиш» молия-қурилиш корпорацияси Тошкент шаҳрида уй-жой, маданий-маиший ва саноат қурилишини олиб боради. 1994 йил декабрда Тошкент давлат-акциядорлик қурилиш корпорацияси (1963–1993 йилларда Тошкент шаҳар қурилиши бўйича Бош бошқарма) негизида ташкил этилган. Очiq типдаги акциядорлик бирлашмаси, таркибида қурилиш, лойиҳа ташкилотлари, бинокорлик материаллари корхоналари, кредит-молия муассасалари, инвестиция-суғурта тузималари бор. Фақат қурилиш соҳасида 12 трест, 4 уйсозлик комбинати, махсус транспорт ишлаб чиқариш бирлашмаси, «Тошкентқурилиш», «Тошкентшаҳарлоийиҳа» лойиҳа институтлари ва бошқа ташкилотлар ишлайди. Корпорацияда 28 мингдан кўпроқ қурувчи ва инженер-техник ходимлар банд. Корпорациянинг ихтисослашган қурилиш-монтаж ташкилотлари Тошкент шаҳридан ташқари кўп йиллардан бери Россия вилоятларида, Новороссийск шаҳри, Краснодар ўлкаси, Қозоғистон, Туркменистонда уй-жой, мактаблар, маданий-маиший ва соғлиқни сақлаш муассасалари қуриш билан шуғулланади. 1963–1991 йилларда корпорация қурувчилари бир қанча саноат, маданий-маиший ва бошқа йирик биноларни (Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси биноси, Халқлар Дўстлиги саройи, Кооператорлар уйи – ҳозирги Республика бошқарув ва давлат қурилиши академияси, Бош универсал магазин, «Зарафшон», «Наврўз» ресторанлари, «Ўзбекистон», «Чорсу», «Турон» меҳмонхоналари, Эскижўва, Олой, Бешёғоч бозорлари), шунингдек турар жой даҳалари (Чилонзор, Қорақамиш, Қўйлик, Юнусобод, Қорасув, Сергели ва бошқалар)ни бунёд этган. Корпорация бўлинмалари уй-жойлардан ташқари Тошкент шаҳрининг Юнусобод туманида спорт-

соғломлаштириш мажмуини, усти ёпиқ бозорлар, кичик нон заводлари, Биржа маркази, банклар биоларини қуриб битказди. 1995 йил корпорация Тошкентнинг Эски шаҳар қисмини қайта қуриш бўйича катта ҳажмдаги ишларни бажарди, 500 минг м³ уй-жой майдонини фойдаланишга топширди. Корпорация аҳолининг ва хорижий сармоядорларнинг маблағларини жалб этиш йўли билан уй-жойлар ҳамда ижтимоий инфраструктура иншоотлари қурилиши ҳажмларини кўпайтириш мақсадларида қурилиш-молния корпорациясига айлантирилди. Республика Президентининг 1996 йил 31 январдаги «Тошкент шаҳридаги уй-жой қурилишини давлат томонидан қўллаб-қувватлашни кучайтириш тўғрисида» Фармонида кўра аҳолининг турар жой шароитларини яхшилаш мақсадларида Тошкент давлат-акциядорлик уй-жой жамғарма банки («Тошкентуй-жой жамғармабанк») ташкил этилди ва банк уй-жой облигацияларини чиқарди.

VIII БОБ

МЕХНАТ

- Мехнат бўйича давлат сиёсати
- Мехнат ресурслари
- Иш билан бандлик муаммолари
- Моддий ва маънавий рағбатлантириш
- Мехнат бозори

Ўзбекистоннинг мустақилликка эришгандан кейинги тараққиёти, бозор муносабатларининг барқарор йўналишларда янада ривожланиши биринчи навбатда мехнат муаммоларининг (мехнат бозори, ишчи кучидан фойдаланиш ва аҳолини иш билан таъминлаш, аҳолини ижтимоий ҳимоялаш ва мехнатга ҳақ тўлаш, мехнат шароити ва нормативларини ишлаб чиқиш каби) муваффақиятли ҳал қилинишига боғлиқ.

Мехнат бўйича ҳозирги давлат сиёсатининг асосини мехнат ва аҳолини иш б-н таъминлашнинг қуйидаги йўналишлари ташкил этади: кўп укладли ва турли мулкчиликка асосланган бозор иқтисодиётини яратиш орқали мехнат бозорини шакллантириш; давлат ва нодавлат тизимлари маблағлари ҳисобидан ишлаб чиқаришни таркибий жиҳатдан қайта тузиш дастурларини амалга ошириш ва шунга кўра мехнат ресурсларини тақсимлаш; ишчи кучи таклифи ва унга бўлган талабни иқтисодий ва ҳуқуқий воситалар орқали тартибга солиш; ишсизларнинг ва мехнат бозорида рақобатлаша олмайдиган аҳоли табақаларининг (касб-хунарсиз ёшлар, болали аёллар, ногиронлар ва бошқалар) ижтимоий ҳимоясини таъминлаш учун махсус тadbирлар кўриш; ишчи кучи сифатини ошириш (касбга ўқитиш, қайта ўқитиш ва малақасини ошириш тизимини такомиллаштириш), аҳолининг иқтисодий фаоллигини ривожлантириш, тadbиркорлик ва кичик бизнесни қўллаб-қувватлаш ва бошқалар.

1992 йил 13 январда «Аҳолининг иш билан таъминлаш тўғрисида»ги Қонун қабул қилинди (1998 йилда Олий Мажлиснинг XI-сессиясида унга айрим ўзгартиришлар киритилди). Унда бозор

муносабатлари шаклланиши даврида аҳолининг меҳнат ва иш билан таъминланишига бўлган ҳуқуқларини ва давлатнинг шу ҳуқуқларни таъминлаш ва амалга ошириш учун тегишли ҳуқуқий, иқтисодий ва ташкилий шарт-шароитларни яратиши белгилаб берилган.

1-жадвал

Ўзбекистонда меҳнат ресурслари, аҳоли бандлиги ва структураси
(минг киши)

	1990	1992	1993	1997
Меҳнат ресурслари, жами шу жумладан: меҳнатга лаёқатли ёшдаги аҳоли	9999,5	10412,5	10663,3	11826,0
	9766,2	10236,9	10462,6	11520,0

2-жадвал

Иқтисодий секторлар бўйича банд бўлган аҳоли сони
(минг киши)

	1990	1991	1992	1993	1997
Халқ хўжалиги бўйича жами	7940,8	8254,6	8271,4	8259,0	8680,0
Иқтисодиётнинг давлат сектори	5211,1	5326,3	5187,6	4845,5	2480,0
Иқтисодиётнинг нодавлат сектори	2729,7	2928,3	3083,8	3413,5	6200,0

Ўзбекистон Республикасида меҳнат муаммоларини замон даражасида ҳал этиш мақсадларида Республика Президентининг 1991 йил 5 майдаги Фармони билан **М е ҳ н а т** в а з и р л и г и ташкил этилди. Унинг бозор муносабатларига ўтиш давридаги вазифалари ва фаолияти ҳукуматнинг 1993 йил 11 мартда қабул қилинган махсус қарорида аниқ белгиланди.

Ўзбекистон Республикасининг Меҳнат қонуни ва кодекси 1993 йил 2 сентябрдаги ўзгартириш ва қўшимчалар билан 1993 йил 3 декабрдан қўйиб қўйилди. 1995 йил 21 декабрда бўлиб ўтган Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг 1- чақириқ 4- сессиясида Ўзбекистон Республикаси Меҳнат кодекси қабул қилинди ва 1996 йил 1 апрелдан амалга киритилди.

Меҳнат ресурслари Ўзбекистонда нотекис жойлашган. Худуднинг иқтисодий йўналиши ва иш кучи билан таъминланишига қараб Ўзбекистон — Т о ш к е н т (саноати юксак даражада ривожланган ва меҳнат ресурсларининг салмоғи катта), Ф а рғ о н а (қишлоқ хўжалиги саноатга нисбатан анча ривожланган ва аҳоли анча зич жойлашган), Ж а н у б и - Ф а р - б и й (асосан қишлоқ хўжалиги ривожланган, аҳоли юқоридаги минтақаларга нисбатан камроқ), К у й и А м у д а р ё (қишлоқ хўжалиги ривожланган, аҳоли кам ва сийрак жойлашган) минтақаларига бўлинади. Ўзбекистонда табиий бойликлар (нефть, газ, олтин, мрамор ва бошқа конлар)нинг топилиши ва ишга туширилиши муносабати билан бу минтақаларда кўплаб янги шаҳарлар, аҳоли пунктлари барпо этилди. Яроқсиз ётган кўрик ерлар ўзлаштирилиб, хўжаликлар ташкил этилди.

Аҳоли сонининг ўсиши билан бир қаторда унинг фойдали меҳнатга жалб қилиш имкониятлари кенгайди. Ўзбекистон аҳолиси 1995 йилда 1970 йилга нисбатан 1,9 мартага, меҳнат ресурслари эса шу даврда 2,0 марта ёки 5,5 млн.дан зиёд кишига кўпайди.

70- йилларнинг 2- ярмидан бошлаб меҳнат ресурсларининг ўсиш суръатлари бир оз секинлашди, 1990—95 йилларда ўртача йиллик ўсиш суръатлари 2% (80- йилларнинг 2- ярмида 2,8—3,0%) ни ташкил этди. Меҳнат ресурсларининг умумий миқдори 1995 йилда 11 млн. кишидан ортди. Уларнинг йиллик ўртача ўсиш суръати 210—220 минг кишидан иборат; таркибидаги иқтисодий фаол аҳоли миқдори 82%, иқтисодий фаол бўлмаган аҳоли — 18% (асосан уй бекалари, кўп болали оналар, ишга муҳтож бўлмаган фуқаролар) ташкил этди.

Республикада бозор муносабатларига ўтиш даврида аҳоли бандлиги соҳасида ҳам чуқур ўзгаришлар юз берди. Давлат сектори билан бир қаторда нодавлат сектори ҳам вужудга келди. Ишга лаёқатли аҳоли нодавлат секторда ишлашга жалб этила бошлади. 1995 йилда иқтисодиётда банд бўлган жами аҳолининг 33,9% давлат корхона ва ташкилотларида, 66,1% нодавлат корхона ва

ташкilotларида, шу жумладан 2,7% хусусий секторда, 0,3% жамоат ташкilotлари ва жамғармаларда, 0,4% қўшма корхоналарда ишлади. Нодавлат секторнинг иқтисодийётадаги улуши кескин ошиб борди. У саноатнинг 44%, қишлоқ хўжалиги маҳсулотларининг 97% ини ишлаб чиқарди. Республикадаги жами кичик корхоналарнинг 70% га яқини нодавлат секторга қарашли бўлиб, уларда 250 мингдан зиёд киши ишлади.

Саноат ва қурилишда ҳам кичик бизнес ривожланмоқда. Ҳозир унинг салмоғи жами кичик корхоналарнинг учдан бирини ташкил қилади, шундай корхоналарда иш билан банд меҳнат ресурсларининг деярли ярми (46,8%) саноат ва қурилишга тўғри келади.

Бозор муносабатларига ўтиш даврида иш билан банд меҳнат ресурсларининг тармоқ тузилиши ҳам такомиллашмоқда. Қишлоқ хўжалигида ҳам меҳнат фаолиятининг янги кўринишлари таркиб топмоқда. Ижтимоий тармоқларнинг, айниқса соғлиқни сақлаш ва ахборот таъминоти соҳаларининг салмоғи ортиб бормоқда.

Республикада халқ фаровонлигини ошириш ва аҳолининг меҳнат бозори рақобатига бардош бера олмайдиган табақаларини иш билан таъминлаш соҳаси сифатида шахсий ёрдамчи хўжаликлар ривожланишига ҳам катта эътибор берилмоқда. Иқтисодий ислохотлар амалга оширилаётган йилларда республика аҳолисининг фойдаланиши учун қўшимча равишда 550 минг га суғориладиган ер майдонлари ажратилди, натижада аҳолига шахсий томорқа сифатида ажратилган умумий ер майдони 700 минг га дан ошиб кетди. Мазкур майдонлардан етиштирилаётган маҳсулотлар 9 млн.дан зиёд кишини таъминламоқда. Айни пайтда аҳолининг даромадлари ўсиши билан бир қаторда қишлоқ хўжалигида меҳнат қилиш қобилиятига эга бўлган, бироқ иш билан банд бўлмаган қисми (аёллар ва ёшлар) меҳнатга жалб қилинди. Қишлоқ аҳолисини иш билан таъминлаш учун республикада бир қатор мақсадли махсус дастурлар ишлаб чиқилган. Уларга кўра қишлоқларда қишлоқ хўжалиги маҳсулотларига қайта ишлов берадиган кичик корхоналар барпо этиш, тезкорлик билан ишлаб чиқаришни ва ижтимоий инфратузилмаларни ривожлантириш, хусусий бизнес, тадбиркорлик ва ўзини-ўзи иш билан таъминлашни қўллаб-қувватлаш ва рағбатлантириш бўйича иш олиб борилмоқда.

Ишлаб чиқаришни ривожлантиришда аҳолининг меҳнати натижаларига қараб моддий рағбатлантириш асосий ўринини

эгалтайди. Аҳолининг асосий даромади и ш ҳ а қ и, ходимлар меҳнатига пул билан ҳақ тўлаш, ижтимоий истеъмол фондларидан бериладиган пул (пенсия, нафақа, стипендия, турли ёрдам пуллари ва бошқалар), молия тизими орқали тушумлар (заём ва лотереяларнинг ютуқлари) ва ҳоказолардан иборат. Ишчи-хизматчи, жамoa ҳўжалиги аъзоларининг меҳнатига қараб ишбай иш ҳақи ва вақтбай иш ҳақи тўлаш жорий қилинган. 1990—95 йилларда энг оз иш ҳақи бир неча марта оширилди.

1993 йил 1 январдан иш ҳақининг ставка ва маошлари янги тариф коэффициентлари асосида тўлана бошлади. Бундан мақсад меҳнатга ҳақ тўлаш тизимини тартибга солиш, турли касб ва тоифадаги ходимларнинг иш ҳақларида муайян объектив нисбат белгилаш кўзланган. 1994 йилда меҳнатга ҳақ тўлашнинг ягона тариф ставкаси 0 дан 28 гача бўлган разряд даражалари қабул қилинди. Бу даражалар ўртасидаги тариф коэффициентлари фарқи 1,00 дан 5,83 гачани ташкил қилган эди.

Республика Вазирлар Маҳкамасининг 1996 йил 18 мартдаги «Меҳнатга ҳақ тўлашнинг ягона тариф сеткасини такомиллаштириш тўғрисида»ги қарорига мувофиқ меҳнатга ҳақ тўлашнинг 0 дан 22 гача бўлган разряд (даража)лари қабул қилинди, унга кўра разрядлар ўртасидаги фарқ 2—2,5 барабар кўпайди. Бошланғич разряднинг 550 сўм миқдори ягона тариф сеткасига асос қилиб олинди. Кўшимча ҳақ ва устамаларнинг амалдаги тизими, шунингдек ходимлар иш ҳақига кўшиладиган район коэффициентлари сақлаб қолинди.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Иш ҳақи, пенсиялар ва стипендияларнинг миқдорларини ошириш тўғрисида»ги Фармониға мувофиқ 1996 йил 1 апрелдан бошлаб иш ҳақи, барча турдаги пенсиялар, стипендиялар миқдорлари 1,4 барабар оширилди, иш ҳақининг энг оз миқдори ойига 400 сўм, фуқароларнинг солиққа тортилмайдиган даромаднинг энг оз миқдори ойига 550 сўм қилиб белгиланди.

Аҳолининг ижтимоий муҳофазасини таъминлаш мақсадларида 1998 йил 1 июлдан Ўзбекистон Республикаси ҳудудида энг кам иш ҳақи ойига 1100 сўм, ягона тариф сеткаси бўйича бошланғич разряд ойига 1100 сўм миқдорида белгиланди.

Меҳнат ресурсларидан фойдаланишни яхшилашнинг йўлларида бири и ш к у ч и к ў н и м с и з л и г и н и камайтириш ҳисобланади. Ходимларнинг бир корхонадан,

хўжалик тармоғидан, иқтисодий райондан бошқасига бетартиб ўтиш жараёни иш кучининг кўнимсизлиги ҳисобланади. Сабабсиз ишга келмаслик ва меҳнат интизомини бузишлар туфайли ишдан бўшатиш кўнимсизликнинг асосий кўринишларидир, у меҳнат унумдорлигини оширишда, корхоналар фаолиятини яхшилашда анча қийинчиликлар туғдиради. Меҳнатни ва иш ҳақини яхши йўлга қўйиш, ишчилар малакасини ошириш, нормал турар жой шароитини яратиш туфайли иш кучининг кўнимсизлиги тугатилади. Кўнимсизликнинг асосий кўрсаткичи иш кучи кўнимсизлиги коэффиценти ҳисобланади. Бу кўрсаткич ишдан озод қилинганлар сонининг корхона ишчи ва хизматчиларининг ўртача рўйхатдаги сонига нисбати билан аниқланади.

Меҳнат вазирлиги ишдан озод қилинаётган ходимлар ва иш билан банд бўлмаган аҳолини касбга тайёрлаш, ўқитиш соҳасида ягона давлат сиёсатини олиб боришни, мазкур аҳолини касбга ўқитиш тизимини шакллантиришни, касбга ўқитишнинг зарурий ўқитиш ва меъёрий асосини яратишни, касбга йўллаш ва қайта тайёрлаш марказларининг фаолиятини мувофиқлаштириш ва умумий бошқаришни амалга оширади.

Ўзбекистон шароитида демографик вазиятнинг ўзига хослиги туфайли аҳолининг тез суръатлар билан ўсиши рўй бермоқда. Бу қишлоқ аҳолиси сонининг, ортиқча ишчи кучларининг ва яширин ишсизликнинг ўсишига олиб келмоқда. Республикада бандлик хизмати ни ташкил қилишга, ишсизликнинг олдини олишга катта эътибор берилмоқда. Республиканинг туман ва шаҳарларида 1991 йилдан бошлаб 210 дан зиёд (1995) меҳнат биржаларининг кенг тармоқли тизими ташкил этилди. Меҳнат биржалари ишсизларни рўйхатга олади, уларни касбга йўллайди ва ўқитади, ишсизлик бўйича нафақалар тўлайди, иш излаётган фуқароларни ҳақ тўланадиган вақтинча жамоат ишлари билан таъминлайди. Ҳукумат томонидан кўрилган тадбирлар натижасида ва турли манбалар ҳисобидан нодавлат секторидида ҳар йили 200 мингга яқин иш ўринлари ташкил қилинмоқда.

1997 йилда меҳнат биржаларида 35,4 минг киши ишсизлик бўйича рўйхатга олинган. Республикада ишсизлик банд меҳнат ресурсларининг 0,3% ни ташкил этади. Иш истаб мурожаат қилган фуқароларнинг 2/3 қисмини қишлоқ аҳолиси ташкил этади.

Меҳнат бозори муносабатларини тартибга солиш ва такомиллаштириш қ а й т а ў қ и т и ш в а к а с б г а т а й ё р л а ш х и з м а т и билан боғлиқ. Ишдан озод қилинаётган ходимлар ва иш билан банд бўлмаган аҳолини касбга тайёрлаш, қайта тайёрлаш ва малакасини ошириш уларни ижтимоий ҳимоя қилишнинг асосий чораларидан бири. Ходимларни қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини ошириш тизими турли курс, факультет ва институтларни ўз ичига олади.

Ўзбекистон жаҳон миқёсида меҳнатни ташкил қилишга алоқадор жараёнларга қўшилмоқда. 1992 йил 13 июлда БМТнинг махсус муассасаси — Халқаро Меҳнат Ташкилотига аъзо бўлиб кирди.

Халқаро Меҳнат Ташкилоти ва Ўзбекистон ҳукумати ташаббуси билан 1993 йил июнда Тошкентда «Меҳнат бозори ва Ўзбекистон аҳолисини ижтимоий муҳофаза қилиш», 1994 йил апрелда «Ижтимоий йўналтирилган бозор иқтисодиётига ўтишда ўз-ўзини иш билан таъминлаш ва тадбиркорликни ривожлантириш» мавзуларида халқаро анжуманлар ўтказилди.

IX БОБ

ХИЗМАТ КЎРСАТИШ СОҲАСИ

- Коммунал хизмат кўрсатиш
- Уй-жой фонди
- Маиший хизмат тизими
- Маиший хизмат турлари
- Савдо тизими
- Савдонинг асосий шакллари
- Тайёрлов ва таъминот
- Биржалар

Коммунал хўжалик. Ўзбекистон Республикасининг кўп тармоқли коммунал хўжалиги таркибида уй-жой хўжалигига хизмат кўрсатиш ва уни асраш, сув таъминоти ва канализация, иссиқлик ва газ таъминоти, аҳоли яшайдиган жойларни тозалаш билан шуғулланувчи санитария-техника ташкилотлари, шаҳар йўловчилар ташиш электр транспорти (трамвай, троллейбус, метрополитен), электр, газ ва тақсимловчи тармоқлар, шаҳар хўжалигини ободонлаштириш, саноат, таъмирлаш-қурилиш, лойиҳалаш корхоналари, ташкилотлари ва бошқалар мавжуд.

Республикада коммунал хизмат кўрсатишни Коммунал хизмат кўрсатиш вазирлиги ва унинг тегишли вилоят, шаҳар, туман бўғинлари амалга оширади. Уларнинг фаолият доираси шаҳар ва шаҳарчалар, туман марказлари билан чегараланади. Айрим шаҳар ва шаҳарчаларда, қишлоқ жойларда коммунал хизмат кўрсатишни қишлоқ хўжалиги, йирик саноат корхоналари ва ташкилотлари ҳам амалга оширади.

Республика коммунал хўжалигида умумий қуввати бир кеча-кундузда 6,3 млн. м³ ичимлик сувни олиш кучига эга бўлган иншоотлар, 16238 км узунликдаги сув ўтказгич шохобчалари ва сув ўтказгичлар, бир кеча-кундузда умумий қуввати 3,4 млн. м³ чиқинди сувларни тозалаш кучига эга бўлган иншоотлар, 5114 км коллекторлар ва канализация шохобчалари, бир соатда 5560 Гкал иссиқлик бериш қувватига эга бўлган иситиш қозонхоналари,

3671 км иссиқлик тармоғи, 16 газ тўлдирувчи станция ва 72 минг км дан ортик газ шохобчаларидан фойдаланилмоқда. Йилига истеъмолчиларга 2,1 млрд. м³ ичимлик сув, 20.8 млн. Гкал иссиқлик қуввати, 36,5 млрд. м³ дан зиёд табиий газ етказиб берилмоқда.

Кейинги ўн йилликлар давомида Ўзбекистонда коммунал хўжалиги йирик соҳага айланди, саноат ишлаб чиқаришининг ривож ва аҳолининг тез ўсишига боғлиқ ҳолда илдам суръатлар билан ривожланди. Қишлоқ жойларида аҳоли яшайдиган жойларни бод қилишда лойиҳалаш ишлари йўлга қўйилди, шаҳарчалар, кўплаб экспериментал агрошаҳарлар қурилди.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 1993 йил 15 июлдаги «Ўзбекистон Республикасида коммунал хизмат кўрсатишни бошқаришни такомиллаштириш тўғрисида»ги Фармониға мувофиқ вилоятлар ва Тошкент шаҳрида ҳудудий коммунал хўжалиги ва ундан фойдаланиш бирлашмалари барпо этилди. 1996 йилнинг бошида республика Коммунал хизмат кўрсатиш вазирилиги тизимида 345 корхона ва иншоот хусусийлаштирилди, коммунал хизмат кўрсатиш корхоналари негизида 20 акциядорлик жамияти барпо этилди.

Республика уй-жой фонди. Республика уй-жой фонди жамоат, уй-қурилиш кооперативлари, давлат, фуқароларнинг шахсий мулки бўлган уй-жойларни ўз ичига олади. 20- асрнинг 20- йиллари бошларидан Ўзбекистонда давлат йўли билан уй-жой бинолари қурила бошлади. Шаҳар ва қишлоқларда замонавий европача андозадаги бинолар қад кўтарди. Кейинчалик аҳоли турар жойини яхшилаш учун жуда кўплаб маблағлар сарфланди. Республикада шахсий уй-жой қурилиши ҳиссаси катта. Жами уй-жой фонди 285,6 млн. м², унинг 121,8 млн. м² ёки 42,6% шаҳарларда жойлашган. Шаҳар уй-жой фонди марказлаштирилган сув таъминоти билан 71%, канализация билан 53,9%, марказлаштирилган иситиш билан 60,6%, газ билан 90,3% таъминланган, уй-жойларнинг 50,4% ваннахоналар билан жиҳозланган.

Ўзбекистон Республикасининг «Давлат уй-жой фондини хусусийлаштириш тўғрисида»ги Қонуниға кўра республикада давлат уй-жой фондини хусусийлаштириш асосан тугалланди. Давлат уй-жой фондининг қарийб 98,8% фуқароларға хусусий мулк қилиб берилди. 1992—93 йилларда умумий майдони 57 млн.

м² бўлган 990,6 минг квартира арзон баҳоларда , шу жумладан 18,87 млн. м² бўлган 318,7 минг квартира бепул (маданият, маориф, соғлиқни сақлаш ходимларига) хусусий мулк қилиб берилди.

Шаҳар, шаҳарча ва туман марказларида аҳолини сув билан таъминлаш, шунингдек ичимлик сувининг сифатини яхшилаш мақсадида 1988—95 йилларда суткасига 381 минг м³ ичимлик суви етказиб берилган водопровод шохобчалари қурилиб ишга туширилди (Самарқанд, Урганч, Нукус, Жиззах, Термиз ва бошқа шаҳарларда). 90- йилларда Туямўйин—Урганч, Туямўйин—Нукус, Учқўрғон—Наманган, Дамхўжа ва бошқа сув қувурлари фойдаланишга топширилди. Республикада водопровод системасининг умумий қуввати бир кеча-кундузда 12,0 млн. м³, кўча водопроводлари якка тармоғи узунлиги 36231,5 км га етди. Аҳоли жон боши ҳисобига бир кеча-кундузда истеъмол қилинадиган сув шаҳарларда 536,3 л ва қишлоқларда 240,4 л ни ташкил этди.

Уй-жойларни ободонлаштиришда к а н а л и з а ц и я муҳим аҳамиятга эга. Ўзбекистонда археологик қазилмалар даврида айрим йирик шаҳарларда (Самарқанддаги Афросиёб қалъаси, Тошкентдаги Қоратош ҳаммоми харобасидан) сопол қувурли тазар (канализация) қолдиғи топилган. Аҳоли асосан кир ўралар, ханиклардан фойдаланган. 1993 йилда Ўзбекистондаги канализация билан таъминланган аҳоли пунктлари сони 235 га, канализация тармоғининг узунлиги 3501,9 км га етди. Канализация-тозалаш иншоотларининг бир кеча-кундуздаги қуввати эса 3,7 млн. м³ ни ташкил этди. 1995 йилда канализация-санитария иншоотлари орқали 1,19 млрд. м³ окова сув ўтказилди.

Мустақиллик йилларида республика шаҳар ва айниқса қишлоқларини газлаштириш устивор давлат сиёсатига айланди. Республиканинг шаҳар, шаҳарча ва қишлоқларида узунлиги 65,2 минг км дан ортиқ якка тортилган газ шохобчалари мавжуд. Жумладан 23,9 минг км дан ортиқ ер ости газ қузури, 27,5 минг газ тақсимлаш пункти (шундан 1573 таси кўчмас) ишлаб турибди. 3,38 млн. хонадон табиий газ билан таъминланган, бу умумий хонадонларнинг 66% ни ташкил этади, шу жумладан қишлоқларда 1985 минг хонадон газлаштирилган. Биноларни иситиш соҳасида 935 (соатига 5559 Гкал иссиқлик берадиган) газ билан ишлайдиган буғ қозонлари ва 3671 минг км узунликдаги иссиқлик тармоғи ишлаб турипти.

Республика коммунал хўжалигининг яна бир муҳим тармоғи — шаҳар, шаҳарча ва туман марказлари с а н и т а р и я ҳолатини яхшилаш, қаттиқ ва суяқ чиқиндиларни ўз вақтида йиғиш ва уларни чиқинди майдонларига олиб бориб зарарсизлантиришдир. Бу хизмат 113 шаҳар, 97 шаҳарчада йўлга қўйилган. Умумий майдони 930 гектар бўлган 173 чиқинди зарарсизлантириладиган майдонлар бор. Йилига 11 млн. м³ қаттиқ ва 5 млн. м³ суяқ чиқинди йиғилади ва улар 5 мингдан ортик машина ва механизмлар (кўча супурадиган, сув сепадиган, ахлат ташийдиган, канализация ва кир ўраларни тозалайдиган ва бошқалар) орқали чиқиндиҳоналарга ташилади. Йирик шаҳарлар — Тошкент, Андижон, Бухоро, Наманган, Учкўрғон, Фарғона ва бошқаларда махсус ихтисослаштирилган автобазалар бор. Коммунал хўжалик тармоғида уй-жойлар, ижтимоий, маданий-маиший иншоотлар, муҳандислик тизимларини капитал таъмирлаш корхоналари мавжуд. Тармоқдаги саноат корхоналари санитария-техника буюмлари, саноат газ жиҳозлари, ностандарт буюмлар, кичик механизация воситалари ва халқ истеъмоли молларини ишлаб чиқаради. Газ аппаратлари заводи — Тошкентдаги «Газавтоматика», Фарғонадаги «Газаппаратлар», Ангрендаги тажриба механика заводларининг махсулотлари МДХ мамлакатларига ҳам чиқарилади.

Республика шаҳарларида коммунал хизмат доирасига кирадиган шаҳар электр транспортига оид маълумотлар «Транспорт» бўлимида берилган.

Маиший хизмат кўрсатиш. Аҳолига маиший хизмат кўрсатиш халқ хўжалигининг ўзига хос соҳаларидан бири. Ҳозир Ўзбекистон Республикасида аҳолига маиший хизмат кўрсатиш хизмагининг ўз анъаналари ва тарихига эга бўлган тизими шаклланган. Маиший хизмат соҳасида 121,0 минг киши ёки республика халқ хўжалигида банд бўлган жами ишчи ва хизматчиларнинг 8% ишлайди.

Аҳолига маиший хизмат кўрсатиш корхоналари давлат, жамоа, кооператив, шахсий, акциядорлик каби турлича мулк шаклларига асосланган корхоналардан иборат. Тизим корхоналари аҳолига 800 дан ортик хизмат турини кўрсатади. Улар пойабзал, кийим-кечак, трикотаж буюмларини якка тартибда тикиш, тўқиш ва таъмирлаш, радиотелевизион аппаратуралар, рўзгорда ишлатиладиган асбоблар, металл буюмларни тузатиш ва ясаш, шахсий транспорт воситаларига техник хизмат кўрсатиш ва

таъмирлаш, мебелларни таъмирлаш, кийимларни кимёвий усулда тозалаш ва бўйаш, кир ювиш, суратга олиш, ҳаммом, сартарошлик хизматлари, рўзгор буюмларини ижарага бериш, транспорт хизматлари, уй-жойлар қуриш ва таъмирлаш хизмати, боғ ва полизларда қишлоқ хўжалиги ишларини бажариш хизмати ва бошқа шунга ўхшаш ишларни бажаради.

1989 йилдан маиший хизмат кўрсатиш корхоналари хўжалик ҳисобига, ижара пудратига ўтказила бошлади. Корхоналарда ҳар йили аҳолига хизмат кўрсатишнинг 150 дан ортиқ тури ва усуллари жорий қилинди, барча хизмат турларининг сони қарийб 800 га етди. Лекин аҳолига маиший хизмат кўрсатиш аҳолининг ўсиб бораётган талабини етарлича қондира олмади. Республиканинг кўплаб қишлоқларида маиший хизмат кўрсатиш умуман йўлга қўйилмаган эди.

Аҳолига маиший хизмат кўрсатишни янада такомиллаштириш мақсадида 1992 йил апрелда аҳолига маиший хизмат кўрсатиш корхоналари ва ташкилотлари уюшмаси — «Ўзмаишийхизматуюшма» тузилди. Тизим тармоқларини бозор муносабатларига ўтказиш учун маиший хизмат корхоналарини давлат тасарруфидан чиқариш – уларни ижарага, аҳолига шахсий мулк қилиб бериш ҳамда акциядорлик корхоналари ва кооперативларни тузиш босқичма–босқич амалга оширилди. Айни вақтда мулкчиликнинг аралаш шаклларида асосланган корхоналар ҳам барпо этила бошлади.

1992–95 йилларда маиший хизматга қарашли жами 12 587 корхона хусусийлаштирилиб, 29 ижара корхонаси, 13 акциядорлик жамиятлари, 565 жамоа корхонаси, 527 шахсий корхона ташкил топди, 4 мингга яқин шахс эса яқка тартибдаги меҳнат фаолияти билан шугулланишга ўтди. 1994 – 95 йилларда шаҳар ва қишлоқларнинг гузарларида 474 савдо–маиший мажмуалари ташкил этилди, маиший хизматнинг 218 хил янги шакл ва усуллари ишлаб чиқаришга жорий этилди.

1996 йил бошларига келиб «Ўзмаишийхизматуюшма»га қарашли барча давлат корхоналари хусусийлаштирилди ва улар турли мулкчилик шаклларидаги корхоналарга айлантилди, айрим корхоналар зарурат тақозоси билан кўнгилли ассоциацияларга, концернларга бирлаштирилди. Корхоналарни давлат назоратидан чиқариш баъзан шошилинч амалга оширилгани туфайли республика вилоятларининг ярмида маиший хизмат уюшмалари тарқаб кетди.

Маиший хизматга бўлган аҳоли талабини қондириш мақсадида Вазирлар Маҳкамаси 1995 йил 12 октябрда «Аҳолига маиший хизмат кўрсатиш корхоналари фаолиятини барқарорлаштириш чора-тадбирлари тўғрисида» қарор қабул қилди. Унга кўра тармоқнинг вилоят ва туман тузилмалари қайтадан тикланди. Барча вилоят марказларида, туманларда ва шаҳарларда маиший хизмат соҳасидаги кичик, хусусий ва ўрта бизнесни мувофиқлаштириш ва қўллаб-қувватлаш уюшмалари тузилди. Республика Вазирлар Маҳкамасининг 1997 йил 17 сентябрдаги қарори билан аҳолига маиший хизмат кўрсатиш соҳасини бошқаришни марказлаштиришдан чиқаришни давом эттириш ва рақобат муҳитини мустаҳкамлаш, маиший хизмат корхоналари ва маҳаллий бошқарув органларининг хўжалик мустақиллигини ошириш мақсадларида «Ўзмаишийхизматуюшма» тугатилди. Аҳолига маиший хизмат кўрсатиш ишларини ҳудудий (вилоят) уюшмалари, маиший хизмат кўрсатувчи тадбиркорлар туман (шаҳар) уюшмалари бошқаради. Республикада аҳолига маиший хизмат кўрсатишни ривожлантиришнинг 1996–2000 йилларга мўлжалланган дастури ишлаб чиқилган.

1-жадвал

Турли мулк шаклларидаги корхоналарда аҳолига пуллик маиший хизмат кўрсатиш (1997)

	млн. сўм	1996 йилга нисбатан, марта	1997 йилда мулк шакл- лари ҳисса- си, %
Пуллик хизмат кўрсатиш шу жумладан	70314,2	2,1	100
давлат мулки шакли бўйича	40191,3	1,8	57,2
нодавлат мулки шакли бўйича	30122,9	2,7	42,8
шундан:			
хусусий	16583,0	3,0	23,6
жамоа	11247,4	2,2	16,0
кўшма корхоналар	1007,9	40,8	1,4
аралаш мулк корхоналари	1284,6	2,4	1,8
Аҳоли жон бошига пуллик хизмат кўрсатиш, сўм	2972,1	2,0	–

Ўзбекистонда аҳолига маиший хизмат кўрсатиш соҳасига чет эл инвестициясини жалб қилиш, янги ишчи ўринларини ташкил этиш мақсадида чет эл фирмалари билан қўшма корхоналар ташкил этилди. Хозирда Ўзбекистон – Туркия қўшма корхонаси «Шухрат» (эркаклар ички трикотаж кийимлари), Ўзбекистон – Афғонистон қўшма корхонаси «Имкон» (пойабзал ишлаб чиқариш), Корея Республикаси, Германия («Аг Велла» фирмаси), Туркия, Югославия («Элен» фирмаси), Италия («Кемоимпэкс» фирмаси), Франция («Л’Ореаль», «Легеран», «Пьер Карден», «Обреме», «Филлипс» фирмалари) билан алоқалар ўрнатилган.

Савдо. Ўзбекистон Республикаси иқтисодиётини ривожлантириш, аҳолининг sanoat, қишлоқ хўжалиги маҳсулотларига бўлган эҳтиёжини қондиришда и ч к и с а в д о муҳим ўринлардан бирини эгаллайди. Республика мустақилликка эришганидан кейин илгари собиқ Иттифокнинг Марказий ҳукумати тасарруфида бўлган т а ш қ и с а в д о н и Ўзбекистон Республикаси Ташки иқтисодий алоқалар вазирлиги олиб боради. Аҳолига зарур барча sanoat ва озиқ-овқат маҳсулотларини сотиш дўкон, супермаркет, умумий овқатланиш муассасалари ва бошқалар орқали амалга оширилади. Аҳолининг шахсий эҳтиёжига мўлжалланган барча моддий бойликларнинг 80% ички савдо орқали тақсимланади. Халқ хўжалигида банд бўлган барча ишчи ва хизматчиларнинг 11,1% савдо ва умумий овқатланиш соҳасида ишлайди. Давлат ва давлатга тегишли бўлмаган 43,4 минг чакана савдо корхоналари аҳолига хизмат кўрсатади.

Қадимдан Ўзбекистон ҳудудида савдо ҳамиша иқтисодий ҳаётнинг энг муҳим омилларидан бири бўлиб келган. Қадимги савдо йўли – Буюк ипак йўлида жойлашган Туркистон халқаро савдода муҳим ўрин эгаллаган. Бу йўл орқали Хитой ва Мўғулистондан Ҳиндистон, Эрон, Ғарбий Осиё, Кавказ ҳамда Шарқий Европага асосан ипак, тери, шунингдек зирavorлар, олтин ва қимматбаҳо тошлар, заргарлик буюмлари олиб ўтилган. Ипак йўли бўйлаб, айниқса Туркистон ҳудудида маълум масофаларда работ, қарвонсарой, бекат, сардоба ва қудуқлар қурилган. Ўша жойларда кейинчалик катта–кичик шаҳарлар вужудга келган. Йирик шаҳарлар – Бухоро, Самарқанд, Урганч, Тошкент, Қарши, Қўқон ва бошқаларда кўплаб қарвонсаройлар бўлган. Қарвонсарой ва бозорларда нарх–наво, савдо ҳақида сўнгги маълумотлар эшиттирилган. Кейинчалик қарвон савдо алоқалари Волгабўйи,

Москва, Қозон шаҳарлари билан ҳам ўрнатилган.

Республикада 80- йилларнинг охирига қадар савдонинг асосий шакллари давлат, кооператив ва қишлоқ савдосидан иборат бўлди. Д а в л а т с а в д о с и улгуржи товар оборотининг асосий қисмини амалга оширди. Давлат савдоси орқали ички бозорда халқ истеъмол товарларининг кўпчилиги қисми сотилди; у республика чакана товар оборотида муҳим ўринни эгаллади. Давлат савдоси асосан шаҳар аҳолисига ва саноат марказларига хизмат кўрсатди, шунингдек ўз ташкилотлари орқали колхоз ва совхозлардан картошка, сабзавот, полиз экинлари ва мевалар сотиб олди. К о о п е р а т и в с а в д о «Ўзбекбирлашув» орқали амалга оширилди. Уюшма асосан қишлоқ аҳолисини халқ истеъмол моллари билан таъминлади, шунингдек қишлоқ аҳолиси ва жамоа хўжаликларидан қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини (тухум, жуи, қоракўл териси, мўйна, тери хом ашёси, айрим хом ашёлар, картошка, сабзавот, полиз экинлари) харид қилди. Шаҳарларда қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари савдосини ташкил этди, қишлоқ аҳолисини нон маҳсулотлари билан таъминлади. Қ и ш л о қ с а в д о с и деҳқон бозорларида давлат ва кооператив савдо билан бирга қишлоқ хўжалигида ишлаб чиқарилган озиқ-овқат маҳсулотлари савдосини амалга оширди.

Аҳоли харид қиладиган товарлар структурасида ноозиқ-овқат маҳсулотлар ҳиссаси кўпая борди. 1991 йилда давлат савдоси товар оборотининг умумий ҳажмида аҳолининг ноозиқ-овқат молларини харид қилиш харажатлари 60,6 % ни ташкил этди.

Ўзбекистон иқтисодиётининг бозор муносабатларига ўтиши даврида республикада савдо «Ўзбексавдо», «Ўзбекбирлашув», «Ўзтайёрловсавдо», республика товар-хом ашё, фонд биржалари, шунингдек саноат, транспорт концернлари ва компаниялари ҳузуридаги ишчилар таъминоти бўлимлари, Республика Соғлиқни сақлаш вазирлиги (дори ва атир-уна савдоси), Магбуот давлат қўмитаси (китоб савдоси) ва бошқа вазирликларнинг савдо ташкилотлари орқали амалга оширилмоқда. Шунингдек хусусий савдога ҳам кенг йўл берилди.

**Давлат ва кооператив савдосининг товар обороти умумий ҳажмида
озик-овқат ва ноозик-овқат товарларининг нисбати**
(умумий овқатланиш билан бирга),%

	1990	1991	1992	1993	1997
Озик-овқат маҳсулотлари	42,4	39,4	54,8	55,7	58,2
Ноозик-овқат маҳсулотлари	57,6	60,6	45,2	44,3	41,8

«Ўзбексавдо» акциядорлик компанияси. 90– йиллар бошида, эркин савдо шароитида истеъмол товарлари ресурсларини фондлаштиришга зарурат қолмаган шароитларда Савдо вазирлигининг вазифалари тубдан ўзгарди. 1992 йил май ойида вазирлик «Ўзбексавдо» давлат-акциядорлик уюшмасига айлантирилди. 1992 йил июнда барча вилоят, шаҳар ва туман давлат савдо ташкилотлари ҳамда улгуржи савдо базалари негизида акциядорлик жамиятлари ва жамоа корхоналари, вилоят савдо-ишлаб чиқариш концернлари, акциядорлик савдо бирлашмалари ва савдо-воситачилик фирмалари ташкил этилди. 1996 йилда «Ўзбексавдо» тизимида 14 савдо ишлаб чиқариш концерни, 124 акциядорлик жамияти, 3500 жамоа ташкилоти, 1800 хусусий корхоналар ишлади. Улгуржи савдо билан 99 (вилоят) акциядорлик жамиятлари шуғулланди.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 1997 йил 19 декабрдаги «Савдо соҳасида монополиядан чиқаришни чуқурлаштириш тўғрисида» Фармонида кўра, 1998 йил 1 январдан бошлаб озик-овқат маҳсулотлари асосий гуруҳларини фонд йўли билан тақсимлаш тизими бекор қилинди. Ўзбекистон «Савдо» давлат-акциядорлик уюшмаси тугатилиб, «Ўзбексавдо» акциядорлик компанияси ва вилоятлар савдо-ишлаб чиқариш акциядорлик «Савдо» компаниялари ташкил қилинди. «Ўзбексавдо» компанияси таркибида Республика «Савдо тараққиёти» бирлашмаси, савдо-ишлаб чиқариш «Савдо нашриёти» бирлашмаси, «Наврўз» компанияси, «Гўшт-сут савдо» давлат-акциядорлик бирлашмаси бор.

«Ўзбекбирлашув» акциядорлик компанияси. Ўзбекистонда биринчи республика кооператив савдоси идораси – Ўзбекистон матлубот жамиятлари уюшмаси («Ўзбекбирлашув») 1925 йилда ташкил этилган. «Ўзбекбирлашув» 1994 йил 5 майдан Ўзбекистон матлубот кооперацияси акциядорлик ва матлубот жамиятлари Марказий уюшмаси номи билан фаолият кўрсата бошлади. Уюшма қишлоқда савдо, қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини харид қилиш ва тайёрлаш, озиқ-овқат маҳсулотлари ишлаб чиқариш билан шуғулланди. Акциядорлари сони 114 мингдан ортиб кетди

Республика Вазирлар Маҳкамасининг 1998 йил 24 мартдаги «Қишлоқ савдосида мулкчилик муносабатларини, бошқарув тузилмасини такомиллаштириш ва монополиядан чиқариш чоратадбирлари тўғрисида» қарори билан «Ўзбекбирлашув» акциядорлик компаниясига айлантирилди, вилоятларда «Матлуботсавдо» ҳудудий акциядорлик компаниялари ташкил этилди.

«Ўзбекбирлашув» 16 млн.дан ортиқ қишлоқ аҳолиси (республика аҳолисининг 70%)га савдо хизматини кўрсатади. Тизимдаги чакана савдо корхоналарининг ярмига яқини кундалик эҳтиёж молларини сотиш учун мўлжалланган дўконлардан иборат. Шунингдек вилоят, туман марказларидан йироқда яшайдиган аҳоли ва чорвадорларга кўчма савдо уюштиради (465 автомагазин хизмат қилмоқда, 1995). «Матлуботсавдо» акциядорлик компаниялари тизимида 429 гузар мажмуалари ҳамда 115 супермаркет, босма маҳсулотларини тарқатадиган 8 вилоят кооператив китоб савдо идоралари ва бошқа махсус савдо базалари бор.

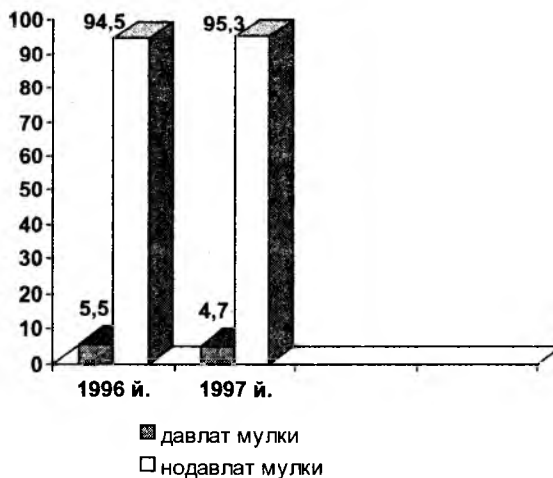
Тизим умумий овқатланиш корхоналарини гўшт ва гўшт маҳсулотлари билан таъминлайди.

«Ўзбекбирлашув» хорижий мамлакатлар (Австрия, Афғонистон, Бельгия, Вьетнам, Германия, Греция, Покистон, Сингапур, Швейцария, Япония ва бошқа) фирмалари билан контракт асосида савдо алоқаларини олиб боради. 10 кўшма корхона (улардан 4 чет эл фирмалари билан ҳамкорликда) фаолият кўрсатмоқда.

«Матлуботсавдо» ҳудудий компаниялари таркибида 7,6 минг умумий овқатланиш муассасалари (ошхона, қаҳвахона, ресторанлар) мавжуд. Республикада ёпиладиган жами ноннинг 60%, алкоғолсиз ичимликларнинг 25% ва қандолат маҳсулотининг 15% кооператив шохобчаларда чиқарилади.

Мулк шакллари бўйича чакана товар обороти, 1997

	Амалдаги нарх-ларда, млрд. сўм	1996 йилга нисбатан марта	Мулк шакллари ҳиссаси, %
Жами	497,9	2,1	100,0
Давлат мулки	23,2	1,8	4,7
Нодавлат мулки	474,7	2,1	95,3
шу жумладан:			
хусусий	330,8	2,1	66,4
жамоа	127,2	2,1	25,5
шундан:			
малубот кооперацияси	44,2	2,0	8,9
қўшма корхоналар	16,2	2,8	3,3
аралаш корхоналар	0,5	0,99	0,1

Мулк шакллари бўйича чакана товаробороти таркиби
(умумий овқатланиш билан)

Биржа савдоси. Бозор иқтисодиётининг ички тизимини шакллантиришда молия, инновация, ссуда, интеллектуал, ноу-хау,

ақлий меҳнат, уй-жой, санъат, ғоялар бозори муҳим ўрин эгаллайди. Ўзбекистонда шундай бозорларни шакллантириш тадбирлари кўрилди. Иқтисодий ислохотларни тезроқ амалга ошириш, уни ривожлантириш ҳамда бозор инфратузилмасини яратиш бўйича савдо-ҳаракатлар натижасида Ўзбекистон Республикасида биржа савдоси шаклланди. Ўзбекистонда «Ўзулгуржибиржасавдо», Республика Кўчмас мулк биржаси, «Тошкент» фонд биржаси, Республика товар-ҳом ашё биржаси, Ўзагробиржа, ва бошқалар биржа савдосини амалга оширади.

«Ўзулгуржибиржасавдо» республикада товар ресурслари бозорини шакллантиришда зарур инфраструктурани яратиш мақсадида 1994 йил март ойида Ўзбекистон шартномалар ва савдо бўйича давлат-акциядорлик уюшмаси негизида ташкил этилди. Илгари халқ хўжалиги таъминотига республика моддий-техника таъминоти идораси раҳбарлик қилган. Ўзбекистонда ўтказилаётган чуқур иқтисодий ислохотлар моддий-техника таъминоти тизимини ҳам тубдан ўзгартирди. «Ўзулгуржибиржасавдо» хўжалик механизми режавий моддий-техника таъминоти тизимидан эркин хўжалик алоқаларга ўтишни, давлат эҳтиёжлари учун махсулот етказиб беришни ишлаб чиқарувчилар билан шартномалар тузиш йўли орқали амалга оширишни таъминлайди. Моддий-техника таъминоти ва сотиш бозор усуллари бўйича олди-сотди, улгуржи савдо, ярмарка, биржа ва ким ошди савдолари йўли билан амалга оширилади.

Етказиб берувчилар ва истеъмолчилар ўртасида тўғридан-тўғри ўзаро манфаатли алоқалар моддий-техника таъминотининг етакчи шакли бўлиб қолди. «Ўзулгуржибиржасавдо» уюшмаси республикада ишлаб чиқариш воситалари бозорини вужудга келтиришга, товар ресурсларининг олди-сотдисини уюштиришга, корхоналар, муассасалар ва тадбиркорларга хизмат кўрсатишни кенгайтириш ҳамда ривожлантиришга кўмаклашади.

Уюшма таркибида 13 республика акциядорлик улгуржи-воситачилик фирмаси, «Саноатанжомкартонсавдо» акциядорлик ишлаб чиқариш савдо бирлашмаси, республика вилоятлари ва Қорақалпоғистондаги 14 ҳудудий тижорат-воситачилик акциядорлик компаниялари, акциядорлик транспорт экспедиция агентлиги, акциядорлик товар-ҳом ашё биржаси, «Трастбанк» акциядорлик биржа банки, доимий ишлайдиган ярмарка ва ким ошди бозорлари дирекцияси мавжуд. Шунингдек, уюшманинг бозор

инфраструктураси таркибида «Ўзтаъминогсистема» илмий ишлаб чиқариш бирлашмасининг бошқаришни автоматлаштириш илмий-ахборот бирлашмаси; 167 майда улгуржи дўкон, 10 техник воситалар ижараси пункти, 30 дан ортиқ тайёрлаш ва анжомларни таъмирлаш корхоналари, маҳсулот ишлаб чиқарувчи цех ва устахоналар, савдо уйлари ва МДХ мамлакатларида ваколатхоналари бор. Уюшма юкори даражада механизациялаштирилган омбор хўжалиги шохобчаларига эга. Биржа ва ярмарка савдолари дастлаб 1994 йил апрелда ўтказилди, кейинчалик республика ярмаркаси доимий ишлаш тартибига ўтказилди. 1995 йилда товар обороти ҳажми 1 млрд.дан ортиқ АҚШ долларини ташкил этди.

Р е с п у б л и к а К ў ч м а с м у л к б и р ж а с и 1994 йил мартда тузилган. Асосий вазифаси республикада хусусийлаштириш жараёнини мукамаллаштириш ва кўчмас мулкларнинг доимий очик бозорини вужудга келтиришидир. Биржада аҳоли турар жой бинолари, меҳмонхона, ресторанлар, ер майдонлари, автотранспорт воситалари, ишлаб чиқариш корхоналари, қурилиши тугалланмаган иншоотлар, банкротга учраган корхоналар (кейинчалик чорва моллари, бинолар ва асбоб анжомлар) ким ошди, танлов савдолари орқали сотилади. Шунингдек давлатга қарашли бўлмаган корхоналар, акциядорлик жамиятлари, ҳуқуқий ва жисмоний шахслар, хорижий сармоядорларни биржа савдоларига жалб этади.

Кўчмас мулк биржаси, унинг вилоят бўлимлари ҳамда 87 дан ортиқ брокерлик идоралари олиб борган ишлари натижасида 1995 йилда жами 8485 кўчмас мулк объекти, шу жумладан 177 тугалланмаган қурилиш объектлари, 920 савдо, маиший хизмат объектлари, уй-жой ва бинолар, 4687 ер участкалари (уларнинг 2845 таси умрбод эгаллик ва мерос қолдириш ҳуқуқи билан), 1691 автотранспорт воситалари, 121 ёнилги қўйиш станциялари, 5 та кичик ва ўрта корхона, 4 та зарар кўриб ишлаётган корхона сотилди ва сотув ҳажми 9,04 млрд. сўмни ташкил этди.

«Т о ш к е н т» р е с п у б л и к а ф о н д б и р ж а с и эркин сотувга чиқарилган акциялар савдоси билан шуғулланувчи ёпик акциядорлик жамияти, 1994 йил апрелда «Тошкент» Республика универсал товар-фонд биржаси таркибидаги фонд бўлими асосида ташкил этилди.

Биржа қимматли қоғозларнинг бир маромда муомалада

бўлишини таъминлайди, уларнинг бозор баҳосини белгилайди ва уларга доир маълумотларни тарқатади.

Биржанинг 81 брокерлик идораси бўлиб, уларда жами 240 брокер (брокерлик ўрнини сотиб олган юридик ва жисмоний шахслар, шунингдек хорижийлар) ишлайди.

Республиканинг қимматли қоғозлар бозорини шакллантириш борасида Ҳукумат томонидан бир қанча тadbирлар кўрилди. Бундай бозор республикада илгаридан маълум бўлиб, 20–30– йилларда векселлар, депозитли сертификатлар, облигациялар муомалада бўлган. 1995 йилдан эса бундай қимматли қоғозлар «Тошкент» республика фонд биржаси орқали сотила бошлади. Ҳозирги вақтда векселлар нақд пулсиз ҳисоб–китобларни амалга оширишнинг энг қулай воситаси сифатида корхона ва ташкилотларда кенг қўлланилмоқда.

Республика фонд бозорига Марказий банк томонидан векселлар билан бирга депозит ва жамғарма сертификатлари чиқарилди.

Қимматли қоғозлар бозорини кенгайтириш мақсадида фонд дўконлари тармоғи вужудга келтирилди. Уларнинг сони 55 га етди.

Қимматли қоғозларнинг биринчи савдоси 1994 йил апрелда бўлиб ўтган. 1995 йилда давлат корхоналари негизида очиқ турдаги 3747 акциядорлик жамиятлари ташкил топди ва рўйхатдан ўтди, улардан 3619 таси эмиссия проспектларини рўйхатдан ўтказди, 3322 таси миллий депозитарийда ҳисобга олинди ва акцияларини чиқарди. 1995 йилда «Тошкент» фонд биржасида сотилган акцияларнинг 67% агросаноат, 19% саноат, 6% ижтимоий, 5% қурилиш, транспорт, алоқа мажмуи ҳиссасига тўғри келади.

Бозор иқтисодиётининг муҳим қисмларидан бири бўлган қимматли қоғозларни сақлашнинг депозитарий тизими фонд биржалари, эмитент, инвестор ва брокерлик идоралари фаолиятини назорат қилувчи ташкилотларга хизмат қилади. Ўзбекистонда тузилган «Вақт» миллий депозитарийсининг ва унинг 12 ҳудудий филиаллари, 6 мустақил депозитарийларнинг асосий вазифаси қимматли қоғозларни сақлаш, уларнинг ҳаракатини ҳисоб–китоб қилиш ва рўйхатга олиш, эгаллик ҳуқуқи бўйича хизмат кўрсатишдан иборат. Депозитарийдаги компьютерларда 4,8 минг акциядорлик жамиятларининг умумий номинал миқдори 4 млрд. сўмлик акциялари сақланади.

Шунингдек жаҳондаги кўпгина давлатларнинг қимматбаҳо

коғозлар бозорлари тўғрисидаги зарур ахборотлар депозитарийнинг «Депо» электрон счетлари компьютерларида сақланади. Республикада депозитарийнинг 9 вилоят филиаллари ва 5 рўйхатга олиш пункти фаолият кўрсатмоқда.

1995 йилда «Тошкент» фонд биржаси Европа-Осиё фонд биржалари федерацияси аъзолигига қабул қилинди.

Р е с п у б л и к а т о в а р – х о м а ш ё б и р ж а с и
1994 йил апрелда очиқ ҳиссадорлик жамияти шаклида ташкил этилди. У саноат, қишлоқ хўжалиги, озиқ-овқат товарлари ва хом ашё маҳсулотларининг эркин улгуржи савдосини уюштиради. Биржа савдоларида брокерлар орқали харид қилинган маҳсулотлар республикадан ташқарига лицензиясиз ва божхона тўловисиз чиқарилади. Товар-хом ашё биржасининг бўлинмалари барча вилоятларда, Қорақалпоғистонда ташкил этилган.

Товар–хом ашё биржаси чет эл давлатлари (Англия, Польша, Туркия) ҳамда МДХ мамлакатлари (Россия, Тожикистон, Туркменистон)нинг товар–хом ашё биржалари билан, Киев шаҳри, Беларусь универсал биржалари билан биржалараро алоқаларни йўлга қўйган.

Дехқон бозорларида қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари, озиқ-овқатлар, саноат моллари, хунармандчилик маҳсулотлари билан савдо қилинади. Шунингдек тадбиркорлар, ишбилармонлар, турли фирма, концерн, компания вакиллари томонидан республиканинг турли вилоятларидан, МДХ мамлакатлари, чет эллардан олиб келган турли товарлар сотилади.

Ўзбекистонда 80– йиллардан бозорлар деҳқон бозорлари деб атала бошлади. Республикада 169,1 минг савдо ўрнига эга бўлган 621 деҳқон бозори ва уларнинг филиаллари бўлиб, улардан 187 таси чорва моллари сотишга мўлжалланган.

90– йиллардан деҳқон бозорларини қайта қуриш ва таъмирлашга катта аҳамият берилмоқда. 1991–95 йилларда 146 деҳқон бозори, шу жумладан Тошкентдаги Эски Жўва, Олой, Сергели, Самарқанддаги Сиёб бозорлари, Ургут, Қўқон, Андижон, Фарғона шаҳарларидаги бозорлар кенгайтирилди, таъмирланди. Жиззах вилоятининг Ёйилма даштида Тошкент–Термиз ва Жиззах–Қўқон автомобиль йўллари кесишган жойда майдони 500 гектар бўлган «Осиё карвонсаройи» халқаро бозори қурилди.

Шунингдек қадимдан йирик шаҳарларда ёки шаҳар чеккаларида, вилоятлар чегараларида тунгги бозорлар

(бозоришаблар) бўлиб, савдо асосан тунда олиб борилган (мас., Тошкентда Шайхонтоҳур даҳасининг Ўрдага яқин жойида, Қашқадарёда Чиали бозори ва бошқалар). 90– йиллар бошидан шундай бозорлар Тошкент (Отчопар бозори), Кўкон ва бошқаларда фаолият кўрсата бошлади.

Хусусий савдо. 90– йиллар бошидан Республикада хусусий савдо шаклига бошлади. Унинг ривожланишида республикада ўтказилаётган савдо корхоналари, умумий овқатланиш муассасалари, майда хунармандчилик устахоналари, қишлоқ хўжалиги корхоналарини хусусийлаштириш муҳим ўрин эгаллади. 1995 йилда чақана савдо товар обороти (104,2 млрд. сўм) нинг 91% нодавлат савдоси (матлубот кооперацияси билан бирга) ҳиссасига тўғри келди, унинг таркибида хусусий савдо товар обороти 64,2 млрд. сўм бўлди.

Х БОБ

ИЖТИМОЙ ҲИМОЯ

- Бозор иқтисодиёти ва ижтимоий ҳимоя
- Ижтимоий ҳимоя шакллари
- Ижтимоий таъминот
- Ижтимоий сугурта жамғармаси
- Хайрия жамғармалари

Ўзбекистон Республикасида ижтимоий ҳимоя тизими мавжуд иқтисодий, ижтимоий вазиятдан келиб чиққан ҳолда аҳолининг моддий ва ижтимоий ҳимояга муҳтож бўлган қисмини ҳимоя қилишга қаратилган иқтисодий, ҳуқуқий, ижтимоий чора-тадбирлар мажмуини қамраб олган.

Ўзбекистонда аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш иқтисодий ислохотлар дастуридаги узлуксиз устивор йўналишлардан бирига, яъни ислохотларнинг ҳамма bosқичларида устивор ҳисобланадиган вазифалар қаторига киради. Кучли ижтимоий сиёсат Ўзбекистоннинг ўз истиқлол ва тараққиёт йўлининг етакчи тамойилларидан биридир.

Ўзбекистонда ижтимоий ҳимояни амалга оширишнинг асосий манбаи давлат бюджети, ижтимоий сугурта жамғармаси, корхона ва жамоат ташкилотлари ажратаётган маблағларидан ташкил топади. Аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш масалаларини ҳал этишда барча хайрия жамғармаларининг («Наврўз», «Маҳалла», «Соғлом авлод учун», «Саломатлик ва меҳр-шафқат» ва ҳоказо) иштироки бор.

1995 йилда Республика давлат бюджети харажатларининг 29,3% ижтимоий–маданий тадбирларга, 21,8% аҳолини ижтимоий ҳимоя қилишга ажратилди.

Республикада ижтимоий ҳимоя асосан кам таъминланган oilалар учун турли нафақалар бериш, аҳолининг баъзи гуруҳлари учун имтиёзлар яратиш, давлат ҳисобидан ёлғиз қария ва ногиронларни боқиб ва шу каби воситалар асосида амалга оширилади. Ўзбекистонда булардан ташқари норасмий ижтимоий

ёрдам турлари ҳам мавжуд; уларга қариндошларнинг ўзаро ёрдами, миллий ва диний урф-одатлар асосида қилинадиган ёрдам, қорхона ва идораларнинг вақти-вақти билан пенсионерларга ёрдам пули бериши қиради. Бундай ёрдамлар фақат меҳнатга лаёқатсизларга эмас, балки кам таъминланган кўп болали оилаларга, бева-бечораларга ҳам берилади. Ўзбекистонда Республика аҳолисини 2010 йилгача бўлган даврга мўлжалланган ижтимоий ҳимоя тизимининг ягона концепцияси ишлаб чиқилган. Унда Республикада мавжуд бўлган ижтимоий ҳимоя ва ижтимоий ёрдам тизими – пенсия таъминоти, болаларга нафақа, ёлғиз кексаларга хизмат кўрсатиш, ногиронларни протез-ортопедия буюмлари, ҳаракат воситалари билан таъминлаш, шунингдек тиббий, меҳнат ва ижтимоий жиҳатдан тиклаш, тиббий хизмат, ишсизларни ишга жойлаштириш ва моддий ёрдам бериш, бир йўла (номунтазам) ёрдам йўналишларида амалга оширилиши белгиланган.

Республикада аҳолини ижтимоий ҳимоя қилишга оид бир неча қонунлар, ногиронларни реабилитация қилиш бўйича 1996–2000 йилларга мўлжалланган Давлат дастури қабул қилинди.

Ижтимоий таъминот. Бозор муносабатларига ўтиш ва ижтимоий-иқтисодий тизимни ислоҳ қилиш даврида аҳолини, айниқса ночор гуруҳларни аниқ манзилли ва мақсадли ижтимоий ҳимоя қилиш тизими барпо этилди.

Ижтимоий таъминот тизимида Қорақалпоғистон Республикаси Ижтимоий таъминот вазирлиги, 12 вилоят ва Тошкент шаҳри ижтимоий таъминот бошқармалари, 233 туман ва шаҳар ижтимоий таъминот бўлими, 34 қариялар ва ногиронларнинг интернат уйлари, Уруш ва меҳнат фахрийлари республика пансионати, «Олтиариқ» ва «Товоқсой» санаторийлари, «Ортопедия» илмий-тиббий-техникавий мажмуаси ва унинг вилоятлардаги устахоналари, ҳар бир туманда ижтимоий ҳимоя бўлинмалари фаолият кўрсатмоқда. «Ортопедия» заводи ва клиникаси Ўзбекистон Республикасидан ташқари қўшни Қозоғистон, Тожикистон ва Қирғизистон республикаларидан келган беморларга хизмат кўрсатмоқда. Аҳоли пенсия, нафақа, шунингдек санаторий, пансионатлар, дам олиш уйлари ва базалари, болалар лагерлари, профилакторийлар, парҳез таомлар, саёҳат йўлланмалари билан давлат томонидан таъминланади.

Мамлакат иқтисодиёти бозор муносабатлари тартибига ўта бошлагач, пенсия таъминотида ҳам ислоҳотлар ўтказилиши

бошланди. Қариллик пенсияси 25 йиллик меҳнат стажига эга бўлган 60 ёшлик эркекларга, 20 йиллик меҳнат стажига эга бўлган 55 ёшга кирган аёлларга берилади. Ногиронлик пенсияси меҳнат қилиш қобилиятини вақтинча ёки узок вақт йўқотган ишчи-хизматчилар ва бошқаларга тайинланади. Боқувчисини йўқотган оила аъзоларига бериладиган пенсия ишчи-хизматчи, пенсионерларнинг қарамоғида бўлган меҳнатга қобилиятсиз оила аъзоларига берилади. Ўзбекистон Республикасининг «Фуқароларнинг давлат пенсия таъминоти тўғрисида»ги Қонунида фуқароларга қариллик, боқувчисини йўқотганлик, шахсий ва ижтимоий пенсиялар тайинлаш кўзда тутилди ва пенсияларга бериладиган устамалар бир тизимга солинди. Республика олдида алоҳида хизмат кўрсатганларга, маданият, фан ва техника соҳасида хизмати катта бўлган шахсларнинг пенсияларига қонунчилик ва ҳукумат қарорлари билан кўшимчалар ва имтиёзлар бериш жорий қилинди. Мавжуд шахсий пенсиялар ва бундай пенсия олувчилар ва уларнинг оила аъзоларига бериладиган имтиёзлар (турар жой, коммунал хизмат ҳақлари ва электр энергияси ҳақининг 50% ни тўлаш ва бошқалар) сақланиб қолди.

Шунингдек, и ж т и м о и й с у г у р т а ж а м ф а р м а с и, и ж т и м о и й п е н с и я л а р, даромадлар индексацияси каби янги тузилмалар амал қила бошлади. Амалдаги ижтимоий таъминот тизими пенсиялар, болалар учун нафақалар, ногиронлар учун имтиёзлар. ёлғиз кексалар ва ногиронларни давлат ҳисобига боқиш, ёлғизларга хизмат кўрсатиш, ижтимоий ёрдам каби турларидан иборат.

Ижтимоий ёрдам кўрсатишда давлат тизими ва хизмат идоралари, жамоат бирлашмалари ва хайрия ташкилотлари иштирок этмоқда. Давлат тизими хизматини Ижтимоий таъминот вазирлиги ва унинг бўлинмалари, Пенсия жамғармаси, Молия вазирлиги ва уларнинг жойлардаги хизмат идоралари олиб боради.

1995 йили ижтимоий таъминот идоралари мавжуд 2590 минг пенсионерга 15878,4 млн. сўм, 9,5 млн. болага 681,6 млн. сўмлик нафақа тўлади.

Ижтимоий ёрдамнинг анчагина қисми айрим тоифадаги фуқароларга имтиёзлар бериш, уларни қабул қилинган умумий қоидаларнинг талаблари ва мажбуриятларидан тўлиқ ёки қисман озод қилишдан иборат. Ҳозирда 20 турдаги 106 хил имтиёздан 1 млн.дан зиёд киши фойдаланмоқда. Имтиёзлар биринчи навбатда

ногиронлар, уруш қатнашчилари, ҳалок бўлган ҳарбий хизматчиларнинг оила аъзолари, ўзгалар парваришига муҳтож ёлғиз фуқаролар, халқ хўжалиги, фан ва маданиятни ривожлантиришга алоҳида ҳисса қўшган, республика олдида алоҳида хизматлари бўлган фуқароларга берилмоқда.

1-жадвал

Пенсионерлар сони ва таркиби (йил охирида, минг киши)

	1990	1991	1992	1993
Пенсионерлар, жами жумладан:	2377	2499	2628	2729,3
ёши бўйича	1538	1591	1677	1739,9
ногиронлик бўйича	259	275	298	339,8
боқувчисини йўқотганлик бўйича	422	428	437	443,2

Ҳозирги республикада 32,4 минг ёлғиз қариядан 26 мингги уйига келиб хизмат кўрсатишдан фойдаланмоқда. Республика «Ортопедия» саноат бирлашмасининг маҳсулотлари (ясама аъзолар, турли протез, аёллар учун бандаж, корсет ва бошқа гигиеник белбоғ)лардан қарийб 100 минг ногирон фойдаланмоқда.

Маҳаллий идоралар, корхоналар, жамоа ва давлат хўжаликлари ҳамда бошқа ташкилотлар томонидан фуқаролар пенсиясига қўшимча, муҳтожларга оталиқ ёрдамлари, ёлғиз кексалар учун бепул тушликлар уюштирилган.

Республика Президентининг «Кам таъминланган оилаларни ижтимоий ҳимоя қилишни кучайтиришга оид тадбирлар тўғрисида»ги Фармонида кўра вояга етмаган фарзандлари бўлган кўп болали оилалар, кам пенсия олаётганларнинг оилалари, ногиронларнинг оилалари, ишсизлар, боқувчисини йўқотганларнинг оилалари, ёлғиз пенсионерлар ва кам даромад олаётган муҳтож оилаларга моддий ёрдам берилмоқда. Бундай ёрдам беришни белгилаш ва тўлаш ўзини-ўзи бошқариш органлари (маҳаллалар) зиммасига юклатилган. 1995 йилда 500 мингга яқин эҳтиёжманд оилаларга маҳалла қўмиталари орқали жами 6 млрд. сўм миқдорда ёрдам беришди.

Кам даромад олувчиларнинг даромадларини индексациялаб бориш ҳам амалга оширилмоқда. Нархлар даражасининг ошиши

билан барча аҳоли тоифаларнинг номинал даромадлари ҳам (иш ҳақи, стипендия, пенсия ва бошқа) мунтазам равишда ошириб борилмоқда. 1996 йил 1 апрелдан 16 ёшгача болалари бўлган оилаларга ойлик нафақалар миқдори оширилди. 1998 йил 1 июлдан кексалик пенсияси ойига 2100 сўм миқдорида белгиланди.

Ижтимоий суғурта жамғармаси. 1993 йил 4 августда Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузурида ташкил этилган.

Жамғарма зиммасига фуқароларнинг давлат томонидан белгиланган ижтимоий суғурта ҳуқуқларини тўла ҳажмда рўёбга чиқариш, ижтимоий суғурта бўйича пенсия ва нафақаларнинг кафолатли ва ўз вақтида тўланишини таъминловчи шарт-шароитлар яратиш ва бошқа муҳим вазифалар юклатилган.

Бу вазифалар давлат ижтимоий суғуртасига мўлжалланган маблағларни йиғиш ва жамлаш, пенсиялар, вақтинча меҳнатга қобилиятсизлик, ҳомиладорлик ва туғиш бўйича, фарзанд туғилганда, шунингдек фуқароларни дафн этиш учун бериладиган нафақаларни тўлаш ва давлат ижтимоий суғуртасининг бошқа мақсадлардаги харажатларини маблағ билан таъминлаш ва бошқа йўللار орқали бажарилди.

Жамғарма асосан корхона, ташкилот, бирлашма ва кооперативлар (қайси идорага тегишлилиги ва мулкчилик шаклларида қатъий назар)нинг иш ҳақи фондидан белгиланган фоиз бўйича тўлайдиган бадаллари ҳамда зарур ҳолларда давлат бюджетидан тўлатиладиган маблағлар; яқка меҳнат фаолияти билан шуғулланаётган шахслар, шунингдек хусусий, ижарадаги ёки шахсий деҳқон хўжалигининг суғурта бадаллари, фуқароларнинг мажбурий суғурта бадаллари; Ўзбекистон Республикаси фуқароларининг, хорижий фуқароларнинг, корхона ва жамоа ташкилотларининг даромадларидан бериладиган ихтиёрий бадаллари, шунингдек бошқа тўловлар ҳисобига жамланади.

Давлат ижтимоий суғуртаси бадаллари тарифи (миқдори) Республика қонунларида белгиланган. 1995 йил 1 январдан барча корхона, ташкилот ва бирлашмалар учун бадаллар тарифи меҳнат ҳақи фондининг 36% қилиб белгиланди, ёлланма шартномалар билан ишлайдиган фуқароларнинг иш ҳақидан 1% бадал олинади; айрим меҳнаткашлар тоифаси учун имтиёзли тариф белгиланган.

Ижтимоий суғурта жамғармаси бюджетининг даромад қисми 1995 йилда 19,1 млрд. сўмни, шу жумладан, корхона, ташкилот, муассасаларнинг ва шахсий тадбиркорлик билан шуғулланувчи

шахсларнинг меҳнат ҳақи жамғармаларидан тушган суғурта бадаллари 16,2 млрд. сўми, фуқароларнинг иш ҳақи ҳисобидан тушган тўловлар 564 млн. сўми, пеня ва жарималар 143 млн. сўми, республика бюджетидан ажратилган маблағ 1,6 млрд. сўми ва бошқа манбалардан тушумлар 212 млн. сўми ташкил этди.

Ижтимоий суғурта жамғармаси бюджетининг харажат қисми 18,9 млрд. сўм миқдоридида шаклланди. Харажатлар умумий ҳажмининг 87,5%, яъни 16,6 млрд. сўми барча турдаги пенсиялар тўлови учун сарфланди, шу жумладан, ёшга доир пенсиялар 9,1 млрд. сўм, ногиронлик пенсиялари 4,6 млрд. сўм, боқувчисини йўқотганлик учун 1,7 млрд. сўм ва ҳарбий хизматчиларга тўланган пенсия миқдори 340 млн. сўми ташкил этди.

Ижтимоий суғурта жамғармаси халқаро ижтимоий суғурта ва ижтимоий ҳимоя ташкилотлари билан кенг, ҳар томонлама алоқалар ўрнатган.

Хайрия жамғармалари Ўзбекистонда Республика Конституцияси ҳамда амалдаги қонунларга риоя қилган ҳолда ўзини ўзи бошқариш принциплари асосида иш кўради.

Жамғармалар ўз сафига миллати, ирқи, дини ва фуқаролигидан катъий назар аждоқларимиз қолдирган бой маданий меросни халқлар дўстлиги учун, маданиятининг ривожини, умуминсоний кадриятлар тантанаси учун хизмат қилдириш ниятида бўлган барча кишиларни, ташкилот, муассаса ва корхоналарни кўнгилли равишда бирлаштиради. Давлат ва жамоат ташкилотлари, ижодий уюшмалари ва фуқароларнинг фаолияти ва эътиборини ёш авлод тарбиясига, етим-есир ва ногиронларни, кам даромадли оилаларни кўллаб-қувватлашга қаратади.

Республикада 1998 йилда 40 га яқин халқаро, республика хайрия жамғармалари, хорижий жамғармаларнинг Ўзбекистондаги бўлимлари фаолият олиб борди.

XI БОБ

МОЛИЯ ВА БАНК ТИЗИМИ

- Молия муносабатлари ва молия тизими
- Давлат бюджети
- Сугурта тизими
- Банк тизими
- Молия бозори
- Валюта биржаси

Мамлакатдаги молиявий муносабатлар ва уларга хизмат қилувчи махсус муассасалар республиканинг молия тизимини ташкил қилади. Молия тизими корхоналар, тармоқлар ва умумдавлат молиясини ўз ичига олади. Давлат пул маблағларининг асосий марказлашган фонди бўлиб давлат бюджети молия тизимининг асосий бўғини бўлиб хизмат қилади. Унинг асосий вазифаси молиявий воситалар ёрдамида иқтисодиётни самарали ривожлантириш ва умумдавлат миқёсидаги ижтимоий вазифаларни ҳал қилиш учун шароит яратишдир.

Республика Марказий банки мамлакат пул-кредит тизимини марказлашган тартибда бошқаради ва давлатнинг ягона кредит сиёсатини амалга оширади. У барча банкларнинг фаолиятини ўзаро мувофиқлаштиради, жумладан улар ўртасидаги ҳисоб-китобларни ташкил этади, қимматли қоғозларни чиқаради, пул муомаласини тартибга солади, давлат бюджетининг касса ижросини назорат этади. Пул муомаласи – пулнинг муомала ва тўлов воситаси сифатидаги узлуксиз ҳаракати республиканинг пул тизими миқёсида амалга оширилади.

1991–96 йиллар давомида Ўзбекистон Республикаси Ҳукумати, Молия вазирлиги ва Марказий банки мустақил республиканинг пул-кредит сиёсатини олиб бориш юзасидан улкан меъёрий-ҳуқуқий негиз тайёрлади. Республикада иқтисодий ислохотларнинг иккинчи bosқичида пул-кредит сиёсатининг асосий мақсади миллий валютанинг харид қувватини ошириш, инфляцияни камайтиришга, ишлаб чиқаришни барқарорлаштириш учун замин тайёрлашга

қаратилган ҳаракатлар орқали иқтисодий тангликни енгиб ўтиш, бозор иқтисодиётининг зарур шарт-шароитларини яратиш, жаҳон молия-кредит тизими билан алоқаларни узвий олиб боришни янада ривожлантиришга қаратилган. Амалга оширилаётган пул-кредит сиёсати натижасида республикада молиявий ва иқтисодий барқарорлик таъминланди.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 1994 йил 16 июлда эълон қилинган «Ўзбекистон Республикасининг миллий валютасини муомалага киритиш тўғрисида»ги Фармониға мувофиқ 1994 йил 1 июлдан бошлаб Ўзбекистон Республикасининг миллий валютаси – сўм муомалага киритилди. Сўм (1 сўм=100 тийин) Ўзбекистон Республикасининг валюта бирлиги ҳисобланади. Ўзбекистон Республикаси Марказий банки муомалага қиймати 1, 3, 5, 10, 25, 50, 100 сўм, 1997 йил 1 мартдан 200 сўм бўлган банк қоғоз пуллари (банкнотлар) ва 1, 3, 5, 10, 20, 50 тийин, 1997 йил 1 августдан қиймати 1, 5, 10 сўмлик металл тангалар чиқарган.

Давлат бюджети. Республикада бюджет муносабатлари Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси ва республиканинг бошқа қонун ҳужжатлари билан тартибға солинади. Ўзбекистонда биринчи давлат бюджети 1924–25 йиллар учун тузилган.

Ўзбекистон Республикасининг ҳозирги бюджет тизими республика бюджети, Қорақалпоғистон Республикаси бюджети, шунингдек, вилоят, туман, шаҳар, шаҳарлардаги туманлар бюджетларини ўз ичига оладиган маҳаллий бюджетларнинг мажмуидан иборат. Ўзбекистон Республикаси бюджети Республика Олий Мажлиси томонидан, Қорақалпоғистон Республикаси бюджети республика Жўқорғи Кенгеси томонидан қонун тарзида тасдиқланади, маҳаллий бюджетлар халқ депутатлари маҳаллий Кенгашлари қарори билан тасдиқланади. Солиқлар ва бошқа мажбурий тўловлар бўйича бюджет даромадлари қисмининг ижросини назорат қилишни давлат солиқ органлари таъминлайдилар.

Бюджетни бажариш жараёнида Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси, Қорақалпоғистон Республикаси Вазирлар Кенгаши, ҳокимликлар ўзларига берилган ваколатлар доирасида республика ва тегишли маҳаллий бюджетларнинг даромадлар ва харажатлар қисмларига ўзгартиришлар киритишлари мумкин. Барча даражадаги бюджетларнинг мувозанатланган бўлиши бюджет-молия сиёсатининг зарур шarti ҳисобланади. Республикада ҳамма

даражадаги бюджетларнинг касса ижросини Ўзбекистон Республикаси Марказий банки ўз муассасалари ва тижорат банклари орқали амалга оширади.

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 1994 йил 13 декабрдаги қарорига кўра 1995 йилдан республиканинг умумий (тўпланма) бюджетига амалдаги қонунларга мувофиқ ташкил этиладиган бюджетдан ташқари жамғармалар: ижтимоий суғурта жамғармаси, бандликка ёрдам жамғармаси, қасаба уюшмалари Федерацияси Кенгаши жамғармаси, минерал-хом ашё ресурсларини такрор ишлаб чиқариш жамғармаси, йўл жамғармаси, Ўзбекистон Давлат жамғармаси, маҳаллий ўз-ўзини бошқариш органларининг махсус жамғармалари ҳам қўшилади.

1997 йилда Давлат бюджетининг даромадлари 294 млрд. сўм бўлиб, миллий даромаднинг 60 %ини ташкил этди. Бюджет харажатлари 318 млрд. сўм бўлди, бюджет тақчиллиги ялпи ички маҳсулот (ЯИМ)нинг 2,4% га тенг ва бу иктисодиёт учун меъёр даражасидаги ҳолат ҳисобланади.

Ўзбекистон Республикаси давлат бюджетининг даромадлари ва харажатларининг таркиби жадвалларда берилган.

1-жадвал

Давлат бюджети даромад қисмининг бажарилиши

	1996 йил		1997 йил	
	млрд. сўм	ЯИМга нисбатан %	млрд. сўм	ЯИМга нисбатан %
Даромадлар – ҳаммаси шундан:	192,6	34,5	294	29,8
юридик шахслар фойдасидан ундирилган солиқ	49,5	8,9	69,6	7
аҳолидан даромад солиғи	19,8	3,5	36,4	3,9
қўшимча қиймат солиғи	34	6,1	71,2	7,2
акцизлар	38,4	6,9	41,5	4,2

Давлат бюджети даромадларининг асосий тушуми фойдадан ундириладиган солиққа (23,7%), қўшимча қиймат солиғига (24,2%), аҳолидан ундириладиган даромад солиғига (13,1%) ва акциз солиғига (14,1%) тўғри келмоқда.

Давлат бюджети харажат қисмининг таркиби

	1996 йил		1997 йил	
	млрд. сўм	ЯИМга нисбатан %	млрд. сўм	ЯИМга нисбатан %
Харажатлар – ҳаммаси шундан:	203,3	36,4	317,8	32,2
ижтимоий-маданий тадбирларга	70,1	12,5	122,7	12,4
халқ хўжалигига	35,3	6,3	46,2	4,7
марказлашган инвестицияларга	40,2	7,2	67,5	6,8
давлат бошқарувиغا	5,3	0,9	7,4	0,7

Давлат бюджети харажатлари таркибида халқ хўжалигини ривожлантириш, ижтимоий-маданий тадбирлар, давлат бошқаруви ва маъмурияти аппарати 211,9 млрд. сўм, яъни 66,7 фоизни (ялпи ички маҳсулотнинг 21,5%) ташкил этмоқда.

Суғурта тизими. Республикада бозор иқтисодиётига ўтиш даврида суғурта иши муҳим аҳамият касб этади. 1993 йил 6 майда Ўзбекистон Республикасининг «Суғурта тўғрисида» Қонуни қабул қилинди, суғурта ишини монополиядан чиқариш бўйича фаол ишлар бошланди. 1992 йилдан бошлаб Республикада суғурта компаниялари, фирмалари, акциядорлик жамиятлари, қўшма корхоналари тақлиф этадиган суғурта хизмати бозори шаклланди ва ривожланмоқда. Бу бозорда ихтисослашган давлат-акциядорлик компаниялари етакчи мавқени эгаллайди.

Суғурта органларининг асосий вазифаси фуқароларнинг ҳаёти, соғлиғи, меҳнат қobiliяти, фуқаролар ва юридик шахсларнинг мол-мулки, моддий бойликлари, жавобгарлик мажбуриятлари ва бошқаларни, мулкий ҳамда мулкка оид бўлмаган ҳуқуқлари ёки манфаатларини табиий офатлар, фавқулодда талафотлар, бахтсиз ҳодисалардан, турли хатарлардан суғурта ҳимоясини таъминлашдан иборат.

Ҳозир суғурта ташкилотлари аҳолига, корхоналар ва ташкилотларга 40 дан ортиқ турдаги суғурта хизмати кўрсатади.

Республикада суғуртанинг м а ж б у р и й в а и х т и ё - р и й турлари бор. Республикада мажбурий суғурта билан фақат

давлат-акциядорлик суғурта ташкилотлари шуғулланади ва улар мажбурий суғуртанинг кишлок хўжалиги корхоналари мол-мулки; фуқароларнинг мол-мулки; йўловчилар; ҳарбий хизматчилар; солиқ хизмати хизматчилари; учувчилар таркиби; хавфли касблар; фуқаролик масъулияти суғуртаси турларини амалга оширади.

Энг йирик суғурта компаниялари:

– «Ў з а г р о с у г у р т а» давлат-акциядорлик суғурта компанияси 1997 йил 25 февралда собиқ Ўзбекистон давлат суғурта бош бошқармаси («Ўздавсуғурта») негизида ташкил этилган. Дастлабки Устав капитали 2 млрд. сўм. Компания деҳқончилик соҳасида товар ишлаб чиқарувчиларнинг мулки ва маҳсулоти суғурта йўли билан ҳимоя қилинишини, кишлок ва шаҳар аҳолисининг шахсий ҳамда мулкый манфаатларини суғурта йўли билан ҳимоя қилинишини ва бошқаларни таъминлайди. Унинг 13 вилоят дирекцияси ва барча кишлок туманларида 163 бўлими бор.

– «Ў з б е к и н в е с т» экспорт-импорт миллий суғурта компанияси 1997 йил февралдан ишлайди (1994 йил 21 январда «Ўзбекинвест» миллий суғурта компанияси номи билан ташкил топган). Дастлабки Устав капитали 60 млн. АҚШ доллари миқдорида белгиланган. Хорижий сармояларни турли қалтисликлардан суғурта ҳимоясини таъминлаш, республиканинг экспорт салоҳиятини суғурта кафолатлари билан мустаҳкамлаш, хорижий сармоядорларини турли қалтисликлардан ишончли ҳимоя қилиш, халқаро суғурта бозори билан ўзаро манфаатли ҳамкорликни йўлга қўйиш вазифаларини бажаради.

– «К а ф о л а т» давлат-акциядорлик суғурта компанияси 1997 йил 14 мартда ташкил этилган. Дастлабки Устав капитали 500 млн. сўм. Асосан шаҳарлардаги юридик ва жисмоний шахсларга мажбурий ва ихтиёрий суғурта хизмати кўрсатади. Булардан ташқари республикада «Банксуғурта», «Биржасавдосуғурта», «Мадад», шунингдек 80 дан ортиқ нодавлат суғурта компаниялари бор.

Банк тизими. 1991 йил 15 февралда Ўзбекистон Республикаси Олий Совети сессиясида республика ҳудудидаги банклар фаолиятининг ҳуқуқий асослари белгилаб берилган Ўзбекистон Республикасининг «Банклар ва банк фаолияти тўғрисида»ги Қонуни қабул қилинди ва шу вақтдан бошлаб республиканинг ҳақиқий, мустақил банк тизими шакллана бошлади.

Ўзбекистон Республикаси банк тизимини шакллантириш ва ривожлантириш стратегияси иқтисодий ва ҳўжалик юриштининг бозор шароитларига босқичма-босқич ўтказиш дастурига мос келади ва мазкур ислохотларни ўтказиш дастурининг бешта асосий тамойилларига асосланади. Ўтган даврда банк ислохотларининг ривожланишида қўйидаги муҳим ютуқлар қўлга киритилди: миллий банк тизимининг икки босқичли структураси (юқори босқичда – Марказий банк, қўйи босқичда – тижорат банклари) ҳуқуқий жиҳатдан мустаҳкамланди; тижорат банкларининг сони ва улар кўрсатадиган хизмат турлари кўпайди; банклар фаолиятини таъминлайдиган тизим (муассаса)лар яратилди.

1995–96 йилларда банк қонунчилиги янада такомиллашди. Ўзбекистон Республикасининг «Ўзбекистон Республикасининг Марказий банки тўғрисида» 1995 йил 21 декабрдаги Қонуни банк тизимининг ҳуқуқий асосларини тўлдирибгина қолмасдан, Ўзбекистон Республикаси Марказий банкининг алоҳида мақоми, мақсадлари, вазифалари ҳамда ваколатларини ҳам аниқ белгилаб берди. Ўзбекистон Республикасининг «Банклар ва банк фаолияти тўғрисида» 1996 йил 25 апрелдаги Қонуни эса тижорат банклари фаолиятининг барча ҳуқуқий асосларини аниқ белгилаб берди.

Таркибида 13 вилоят ва Тошкент шаҳри бошқармалари бўлган Ўзбекистон Республикаси Марказий банки Ўзбекистон Республикасининг бош банки ҳисобланади.

Ўзбекистон Республикасининг «Ўзбекистон Республикаси Марказий банки тўғрисида»ги Қонуни 3- моддасида «Марказий банкнинг бош мақсади миллий валютанинг барқарорлигини таъминлашдан иборат» дейилган. Ушбу қонунга мувофиқ юқорида белгиланган мақсадга эришиш йўлида Марказий банк қўйидаги асосий масалаларни ҳал этади: монетар сиёсатни ва валютани тартибга солиш сиёсатини шакллантириш, қабул қилиш ҳамда ўтказиш; Ўзбекистон Республикасида ҳисоб-китобнинг самарали тизимини ташкил этиш ва таъминлаш; банк фаолиятини тартибга солиш ва банклар устидан назоратни амалга ошириш; Ўзбекистон Республикасининг олтин-валюта захираларини ва қелишув бўйича ҳуқуқат захираларини ҳам қамраб олган ҳолда сақлаш ва бошқариш; Молия вазирлиги билан биргаликда давлат бюджетининг касса ижросини ташкил этиш ва бошқалар.

Марказий банк тўлов тизимини такомиллаштириш борасида катта ишлар олиб боради. Шу мақсадда банклараро ўтказмалар

ва ҳисоб-китобларни компьютерлаштириш, электрон тўловлар тизимининг дастурий таъминотини такомиллаштириш, янги тўлов воситалари (чеклар, тўлов топшириқномалари, аккредитивлар)ни жорий этишга доир тадбирлар амалга оширилди; битимларни бажаришда тижорат банклари чиқарган векселлардан кенг фойдаланила бошланди, бу амалга оширилмаган тўловлар муаммосини ҳал қилишга ёрдам берди. Компьютер тармоғининг яратилиши ҳисоб-китобларни анча тезлаштириш имконини берди. 1994 йилда электрон тўловлар тизимининг биринчи босқичини амалга киритиш тўловларнинг 4 кун ичида ўтказилишини таъминлади. 1995 йил электрон тўловлар (ЭТ) тизими иккинчи босқичининг амалга киритилиши тўловларнинг вилоят ичида – санокли соатларда ва вилоятлар ўртасида – бир кунда ўтказилишини таъминлади. 1996 йил охирида электрон тўловлар тизими учинчи босқичини амалга киритиш тўловларнинг бир неча минутда ўтказилишига имкон беради. 1996 йилнинг биринчи чорағида тижорат банклари вакиллик ҳисоб рақамларини Марказий банк ҳисоб-китоблар марказига ўтказиш тўлиқ тугалланди ва клиринг марказлари тугатилди, бу ҳудуд ичидаги банклар ўртасида операцияларнинг санокли соатларда ўтказилишига имкон беради.

Банк тизимининг қуйи босқичини пайчилик, акциядорлик асосида, шунингдек, чет эл капитали иштирокида ташкил этилган тижорат банклари, уларнинг филиал ва ваколатхоналари, кооператив ва хусусий банклар ташкил этади.

Банк соҳасини монополиядан чиқариш банк ислоҳотларининг энг муҳим йўналишларидан биридир. Дастлабки босқичда бу асосан иктисодиётнинг айрим соҳаларига хизмат кўрсатувчи ихтисослаштирилган банкларни тузиш йўли билан амалга оширилди. Ихтисослаштирилган банкларнинг ташкил этилиши бозорга йўналтирилган банк тизимини яратиш йўлидаги зарурий ва табиий босқич бўлди.

1995–96 йилларда «Асака» ихтисослаштирилган давлат-акциядорлик-тижорат банки, «Алоқабанк» акциядорлик-тижорат банки, «Тошкентижтимоий уй-жойбанк» акциядорлик тижорат банки, «Саёҳатинвестбанк» Ўзбекистон акциядорлик-тижорат инвестиция банки ва «Замин» ихтисослаштирилган давлат акциядорлик ипотека банклари ташкил этилди. «Ўздеҳқонсаноатбанк» акциядорлик-тижорат банки «Пахтабанк» ихтисослаштирилган акциядорлик-тижорат банкига,

«Ўзжамғармабанк» «Халқ банки»га айлантирилди. Тижорат банклари халқ хўжалиги турли соҳалари, корхона ва ташкилотларини кредитлаш, молиялаш ва уларга ҳисоб-китоб хизмати кўрсатишни амалга оширади. Бу банклар тўла мустақилдир. Хусусий ресурслари етмай қолганда улар бошқа банклардан ёки Марказий банкдан кредит олишлари мумкин.

Ўзбекистоннинг барча минтақаларида 790 га яқин филиаларга эга бўлган 30 акциядорлик-тижорат, шунингдек хусусий капитал асосида ташкил этилган банклар фаолият кўрсатади. Улардан 4 таси чет эл капиталі иштирокида, 3 таси хусусий, қолганлари акциядорлик банкларидир.

Республикада хусусий банклар ҳам пайдо бўлди. Уларнинг фаолияти учун ҳуқуқий базани ривожлантиришда Республика Президентининг 1997 йил 24 апрелдаги «Хусусий тижорат банкларини ташкил қилишни рағбатлантириш чора-тадбирлари тўғрисида» Фармони муҳим аҳамиятга эга бўлди. 1998 йилда «Умарбанк», «Олимбанк», «Алп Жамол», «Туркистон», «Истиклол», «ХИФбанк», «Ўктамбанк» хусусий банклари ишлади.

1995 йил 24 октябрда Ўзбекистон тижорат банклари уюшмаси ташкил топди (унинг таркибига хусусий банклар ҳам кирган).

Республикада 1992 йилдан «Ўзаудитбанк» – банклараро акциядорлик жамияти шаклида ташкил этилган банк иш олиб боради. «Ўзаудитбанк» банклар, кредит муассасалари, суғурта компаниялари, ташкилот ва корхоналарнинг буюртмаси билан уларнинг молиявий-хўжалик фаолиятини текширади (тафтиш қилади), ҳолисона хулосалар беради, экспертизалар ўтказди.

Чет эл банклари, уларнинг шўъба банклари ва филиалларини очиш Ўзбекистон молия тизимини ривожлантиришда жуда муҳим йўналиш ҳисобланади. Ҳозир Республикада Ўзбекистон – Голландия «Ўзприватбанк», Ўзбекистон – Туркия «ЎТбанк», Ўзбекистон-Корея «ЎЗДЭУбанк» ва бошқа қўшма банклар фаолият кўрсатади. 11 та чет эл банки Тошкентда ўз ваколатхоналарини очган. Булар қаторида Ҳиндистон Давлат банки, Дойче Банк, Берлинер Банк, Мейбанк, Кредит Суисс (Швейцария), «Российский кредит» ва «Сакурабанк ЛТД» (Япония) банклари бор.

Ўзбекистон Республикаси Марказий банки Халқаро валюта фонди ва Жаҳон банкнинг доимий маслаҳатчилари хизматларидан фойдаланади.

1997 йилда Ўзбекистон Республикаси банклари миқозларга

109,7 млрд. сўмлик қисқа муддатли, 87,5 млрд. сўмлик узок муддатли кредитлар берди. Ўртача фоиз ставкаси қисқа муддатли кредитлар бўйича 36,5%, узок муддатли кредитлар бўйича 15% дан иборат бўлди.

Молия бозори. Ўзбекистонда миллий молия бозорининг шаклланиши иқтисодийнинг бозор муносабатларига ўтиш зарурати билан белгиланади. Молиявий маблағларни тармоқлараро йўналтирувчи тижорат банклари ва бошқа молиявий воситаларни ўз ичига олувчи молия институтлари мажмуаси республика молия бозорини ташкил этади. Шу муносабат билан турли суғурта компаниялари, фонд биржалари ва бошқа молиявий воситачилар ташкил этилмоқда, тижорат банкларининг сони кўпаймоқда.

1995 йилда бозор иқтисодиёти муносабатларига ўтган мамлакатларда мавжуд бўлган банklar билан биргаликда давлат молия тизимининг муҳим таркибий қисми ҳисобланадиган ихтисослаштирилган кредит-молия институтларини тузиш иши жадал олиб борилди.

Бундай жараён объектив характерга эга бўлиб, ҳар хил типдаги молия институтлари ўртасида кредит соҳасини тақсимлаш заруратидан келиб чиқади. Шу тариха ихтисослаштирилган молия-кредит институтлари – «Бизнесфонд», «Мадад» суғурта компанияси, «Ўзбекинвест» экспорт-импорт миллий суғурта компанияси, хусусий суғурта ва инвестиция компаниялари дунёга келди. Бундай молия институтларини келгусида янада ривожлантириш мақсадида Ҳукумат ва Марказий банк Ўзбекистон банklar уюшмаси ва бошқа манфаатдор ташкилотлар билан биргаликда банklar фаолиятини, шунингдек, суғурта, траст ва лизинг компаниялари каби молия муассасалари фаолиятини аниқ чегаралаб қўйиш асосида банкдан ташқари молия институтлари фаолиятининг қонуний асосларини ишлаб чиқишни амалга оширмоқда.

1994–95 йилларда капитал маблағлар таркибида банк кредитлари улуши сезиларли даражада кўпайди. Марказлаштирилган кредитлар ҳажми қисқартирилаётган бир шароитда банklarаро кредит бозори ривожланиб бормоқда. 1996 йилнинг 28 мартдан бошлаб Марказий банк Ҳукумат агенти сифатида давлат қисқа муддатли облигациялари кўринишидаги давлат қимматбаҳо қоғозларини жойлаштиришга киришди. 1996 йилнинг май ойи охирида давлат қимматбаҳо қоғозлари 3 марта чиқарилди ва Марказий банк томонидан жойлаштирилди.

Фонд бозорининг ҳуқуқий базаси шаклланиши, шунингдек, 1995 йилда хусусийлаштиришнинг иккинчи босқичи бошланиши тижорат банкларининг қимматбаҳо қоғозлар операциясига жалб этилиши учун қулай шарт-шароитлар яратди. Қимматбаҳо қоғозлар бозорини шакллантиришда Ўзбекистон Республикасининг 1993 йил 2 сентябрда қабул қилинган «Қимматбаҳо қоғозлар ва фонд биржаси тўғрисида»ги Қонуни асосий ҳужжат ҳисобланади. Хусусийлаштириш жараёнини фаоллаштиришда корхона ва тижорат банклари акцияларининг бирламчи бозори кенг ривожланди, ҳисоб-китоб ва тўлов воситаси сифатида ишлатилган векселлар бозори вужудга келди.

Ўзбекистон Республикаси валюта биржаси (ЎзРВБ) пул бозорининг таркибий қисмига айланди. 1992 йил 22 июнида ёпиқ тусдаги акциядорлик жамияти сифатида тузилган. Ўзбекистон Республикаси Марказий банки, Ташқи иқтисодий фаолият миллий банки, Ўзбекистон акциядорлик-инновация банки, Ўзбекистон «Ипак йўли» инновация банки ЎзРВБ муассислари бўлганлар.

Республика валюта биржаси фаолиятининг асосий вазифаси чет эл валютаси савдосини ташкил қилишдан иборат.

Ўзбекистон Республикаси сўмининг барқарорлашиб бориши натижасида ЎзРВБда 1994 йил 15 апрелдан мунтазам савдо ўтказилмоқда. 1995 йили сотилган эркин муомаладаги валюта ҳажми 1,5 млрд. АҚШ долларига етди, бу кўрсаткич 1994 йилга нисбатан 11 марта кўп.

Марказий банк томонидан чет эл валютасидаги операцияларни амалга ошириш учун бош лицензиянинг берилиши ваколатли банкларга чет эл банклари билан вакиллик муносабатларини ўрнатиш учун шарт-шароитлар яратди.

Ваколатли банklar нақд сўмларни эркин айирбошланадиган валютага алмаштириш учун айирбошлаш пунктларини ташкил этдилар. Сўмлар эркин айирбошланадиган валютага банklar томонидан талаб ва таклифга асосланган ҳолда белгиланадиган харид ва сотиш курслари бўйича алмаштирилади.

ХП БОБ

ТАШҚИ ИҚТИСОДИЙ АЛОҚАЛАР

- Ташқи иқтисодий алоқалар стратегияси
- Ташқи савдо обороти
- Экспорт ва импорт таркиби
- Ташқи иқтисодий ҳамкорлик
- Ташқи иқтисодий алоқаларни ривожлантириш истиқболлари

Ўзбекистон мустақилликни қўлга киритишига қадар мамлакатдаги ташқи иқтисодий фаолият собиқ ССРСРнинг тегишли вазирликлари ихтиёрида эди. Мустақиллик туфайли Ўзбекистон бир қанча хорижий мамлакатлар билан бевосита иқтисодий ҳамкорликни йўлга қўйишга киришди. Бу масала республика ривожининг устивор, давлат сиёсатининг муҳим йўналишларидан бири сифатида белгиланди.

Бу йўналишда дастлаб Ўзбекистон ССР Ташқи савдо ва хорижий алоқалар давлат комитети 1992 йил 12 февралда Ташқи иқтисодий алоқалар вазирлигига айлантирилди.

Ташқи иқтисодий алоқаларни ривожлантириш ва тартибга солишда Республика Вазирлар Маҳкамасининг 1994 йил 17 ноябрдаги «Ўзбекистон Республикаси ташқи иқтисодий фаолиятининг асосий йўналишлари ва янги стратегияси» қарорига мувофиқ Ташқи иқтисодий алоқалар вазирлиги иши қайта ташкил этилди.

1998 йил март ойида 2000-йилгача бўлган даврда Ўзбекистон Республикасининг экспорт имкониятларини ривожлантириш Давлат дастури қабул қилинди. Мавжуд ресурслар ва ишлаб чиқариш имкониятларидан энг кўп даражада фойдаланиш ва уларни янда ривожлантириш асосида экспорт ҳажмлари барқарор ўсиши учун шарт-шароитларни таъминлаш ва унинг таркибини тақомиллаштириш Дастурнинг асосий мақсади ҳисобланади.

Ўзбекистон Республикасининг ташқи иқтисодий алоқалар соҳасидаги янги стратегияси қуйидагиларни ўз ичига олади:

экспорт-импорт операцияларини марказлаштирмаслик; давлат эҳтиёжлари учун зарур товарларнинг экспорти ва импорти устидан назоратни кучайтириш; давлат учун стратегик муҳим бўлмаган товарлар экспортини осонлаштириш; экспортнинг хом ашёвий йўналишини бартараф этиш, хорижий инвестициялар оқимининг кенгайшига кўмаклашиш.

Мустақил Республиканинг ташқи иқтисодий алоқалар соҳасидаги янги сиёсати жаҳондаги жуда кўп мамлакатлар билан ҳар томонлама алоқаларни кенгайтиришда ўз ифодасини топмоқда.

1997 йилда Ўзбекистоннинг ташқи савдо обороти 8,9 млрд. долларни ташкил этди. Унинг 31,2 % дан кўпроғи МДХ мамлакатлари, 68,8 % бошқа хорижий мамлакатлар билан олиб борилган савдо-сотикқа тўғри келди. Уларнинг орасида АКШ, Япония, Германия, Буюк Британия, Франция, Италия; ривожланаётган мамлакатлардан Туркия, Покистон, Ҳиндистон, Афғонистон, Индонезия ва бошқалар бор. Шунингдек Хитой, Болгария, Венгрия, Польша, Руминия, Вьетнам каби мамлакатлар билан анъанавий савдо алоқалари кенгайиб бормоқда. Исроил, Испания, Лихтенштейн, Голландия, Корея, Сингапур, Гонконг, Бирлашган Араб Амирликлари билан ҳам савдо алоқалари йўлга кўйилди.

1-жадвал

Ўзбекистон Республикасининг ташқи савдо обороти
(млн. АКШ долларида)

	1996 йил	1997 йил	1997 йилда 1996 йилга нисбатан %
Ташқи савдо обороти	9311,3	8910,5	95,7
Экспорт	4590,2	4387,5	95,6
шу жумладан:			
МДХ мамлакатлари	1050,6	1508,6	143,6
Бошқа чет эл мамлакатлари	3539,6	2878,9	81,3
Импорт	4721,1	4523,0	95,8
шу жумладан:			
МДХ мамлакатлари	1517,7	1268,2	83,6
Бошқа чет эл мамлакатлари	3203,4	3254,8	101,6

Ўзбекистон Республикасининг ташқи савдосида МДХ ва бошқа чет эл мамлакатларининг ҳиссаси (%)

Ўзбекистон Европа Иттифоқининг Марказий Осиёдаги энг йирик савдо-иқтисодий шериги ҳисобланади. 1994 йил октябрда Ўзбекистон билан Европа Иттифоқи ўртасида дипломатик муносабатлар ўрнатилди ва Брюсселда, Европа Иттифоқи ҳузурида Ўзбекистон Республикаси дипломатик ваколатхонаси ишлай бошлади. 1995 йилда Европа Иттифоқи билан Ўзбекистон ўртасида шериклик ва ҳамкорлик тўғрисида битим тузиш бўйича бир неча марта муваффақиятли музокаралар ўтказилди. Бу битим Европа Иттифоқи, Европа Иттифоқига аъзо мамлакатлар ва Ўзбекистон ўртасида иқтисодий, савдо, илмий-техникавий, маданий-маърифий алоқалар учун кенг имкониятлар очиб беради.

Ўзбекистон ва Европа иттифоқи ўртасида тўқимачилик маҳсулотлари савдоси бўйича битим тузилган. Ўзбекистонда Европа Иттифоқининг «Тасис» техникавий кўмаклашиш дастурлари муваффақиятли ривожланмоқда.

Ўзбекистон экспортининг асосий маҳсулотлари: пахта толаси (пахта толаси экспорти бўйича жаҳонда АҚШдан кейин 2- ўринни эгаллайди), машиналар, уларга жиҳозлар ва эҳтиёт қисмлар, рангли ва қора металллар, минерал хом ашё, ўғит, пилла, пахта чиқиндилари, ўсимлик мойи, ип газлама.

Ўзбекистонга 30 дан ортиқ маҳсулот тури четдан келтирилади. Бугдой, гўшт ва субмаҳсулотлар, сут ва сут маҳсулотлари, сариеғ, шакар, мойли ўсимликлар уруғлари ва мевалар, чой, кофе, ширичиликлар, картошка, фармацевтика маҳсулотлари, кийим-кечак, трикотаж, чарм, пойабзал, автомобиллар (енгил, юк ва махсус ишларга мўлжалланган), қора ва рангли металллар ҳамда улардан ясалган маҳсулотлар, телерадиоаппаратура, машиналар, ускуна-жиҳозлар импортнинг асосий бандларини ташкил этади. Мамлакат четдан оладиган жами товарларнинг 18,2% дан кўпрогини озиқ-овқат маҳсулотлари ташкил этди (1995). Бозор иқтисодиёти муносабатларининг қарор топиши даражасига қараб республиканинг озиқ-овқат маҳсулотларига бўлган эҳтиёжлари мамлакатнинг ўзида ишлаб чиқарилган маҳсулотлар ҳисобига қондиришнинг узок муддатли режаси белгиланган.

2-жадвал

Ўзбекистон Республикаси ташқи савдосида қитъаларнинг ўрни
(млн. АҚШ долларида)

	Экспорт	Импорт	Сальдо	1997 йилда 1996 йилга нисбатан %	Жамига нисбатан ҳиссаси, %
Ҳаммаси шу жумладан:	4387,5	4523,0	-135,5	95,7	100,0
Европа	3299,2	2227,7	1071,5	92,2	62,0
Осиё	1025,7	1856,8	-831,1	114,7	32,3
Африка	18,8	4,7	14,1	300	0,3
Америка	40,1	430,0	-389,9	59,6	5,3
Австралия ва Океания	3,7	3,8	-0,1	150	0,1

Ўзбекистон Республикаси экспорт ва импортининг товар гаркиби

	1997 йил, млн. АҚШ доллари	1997 йилга нисбатан, %	Жамига нисбатан, %
Экспорт	4387,5	95,6	100
шу жумладан:			
пахта толаси	1579,4	90,3	36,0
озик-овқат товарлари	163,9	79,8	3,8
кимё маҳсулоти ва пластмассалар	76,1	68,4	1,7
энергия қувватлари	527,9	190	12,0
қора ва рангли металллар	200,4	124,9	4,6
машина ва асбоб-ускуналар	277,6	210	6,3
хизматлар	361,1	95,2	8,2
бошқалар	1201,1	76,1	27,4
Импорт	4523,0	95,8	100
шу жумладан:			
машина ва асбоб-ускуналар	2075,9	122,9	45,9
озик-овқат товарлари	873,2	62,8	19,3
кимё маҳсулоти ва пластмассалар	567,5	96,2	12,5
энергия қувватлари	25,1	49,8	0,6
қора ва рангли металллар	340,2	107,1	7,5
хизматлар	337,2	359	7,5
бошқалар	303,9	45,1	6,7

Ўзбекистон ҳукумати кўрган чора-тадбирлар натижасида республикада ғалла етиштириш кескин кўнайтирилади, шу ҳисобдан ғалла импорти 2 марта, гуруч импорти 10 марта, умуман озиқ-овқат маҳсулотлари импорти жиддий қисқарди. Аҳоли жон бошига экспортнинг миқдори жиҳатидан Ўзбекистон МДХда олдинги ўринларда. Ўзбекистоннинг ташқи савдо баланси актив сальдога эга.

Ўзбекистонда ўтказилаётган иқтисодий ислохотларда халқаро меҳнат тақсиротининг афзалликларидан унумли фойдаланилмоқда. Чет эллик сармоядорлар учун қулай иқтисодий, ҳуқуқий инвестиция муҳити яратилмоқда. Ўзбекистонда иқтисодийётдаги устивор лойиҳаларни амалга ошириш учун жалб этилган хорижий инвестициялар ҳажми 1 млрд. АҚШ долларини ташкил эгди. Булар компанияларнинг бевосита сармоясидир. Шунингдек Ўзбекистон узоқ муддатли ва имтиёзли кредитлар ҳам олмақда. Хорижий

инвестициялар биринчи навбатда аҳолини озиқ-овқат билан таъминлашни яхшилашга хизмат қиладиган агросаноат комплексини ривожлантириш, саноатнинг устивор тармоқларини, хусусан ёқилги-энергетика мажмуасини жадал ривожлантириш, халқ хўжалигининг илмталаб соҳаларида янги қувватларни барпо этиш, ҳозир ишлаб турган корхоналарни янгилаш, республиканинг импортга қарамлигини камайтириш; республиканинг экспорт имкониятларини кучайтириш, маҳсулотларнинг рақобатбардошлигини кўтариш, экспортда машинасозлик ва кимё саноати маҳсулотлари ҳиссасини кўпайтириш, хом ашё экспортдан тайёр маҳсулотлар экспортига ўтиш; кичик ва ўрта тадбиркорликни ривожлантириш, қадимги ҳунармандлик ва анъанавий касб-корларни тиклаш, Марказий Осиё бозорини ривожлантиришда иштирок этиш, шу минтақадаги корхоналарнинг ҳамкорлиги учун иқтисодий ва ташкилий шарт-шароитларни яратиш, ўзаро манфаатли лойиҳаларни ҳамкорликда яратиш йўналишларида сарфланмоқда.

Республика учун хорижий сармоядорларни иқтисодийetni барқарорлаштириш ва янада ривожлантириш дастурларини амалга оширишга жалб этиш, чет эллик тадбиркорлар ва халқаро ташкилотлар билан ишлаб чиқариш соҳасида қисқа вақтда фойда кўриб ишлашни таъминлайдиган лойиҳаларни амалга ошириш учун инвестиция фондини ташкил этиш муҳим аҳамиятга эга. Шу мақсадлар учун инвестицияларнинг турли манбалари, уларнинг турли шакллари ва усуллари, узоқ ва қисқа муддатли кредитлар, бевосита қарзлар, дотациялар, ишлаб чиқариш-тижоратчилик фаолиятини ривожлантиришда ҳиссадор бўлиб қатнашиш ва бошқалардан фойдаланилмоқда. Хорижий сармоядорлар иқтисодда туб таркибий ўзгаришлар сиёсатини амалга оширишда, техника ва технологияни янгилаш жараёнларини жадаллаштириш, биринчи навбатда ишлов берувчи саноатни ривожлантиришда ёрдам бермоқда. Хорижий фирмалар, халқаро ташкилотлар республиканинг кимё, газ, нефть саноати, қишлоқ хўжалигини ривожлантириш бўйича йирик инвестиция лойиҳаларида иштирок этмоқда.

АҚШ, Германия, Франция, Туркия, Европа тикланиш ва тараққиёт банки катта ҳажмда энг янги машина ва ускуналар ҳамда технологиялар импортини, қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини марказлаштирилган ҳолда харид қилишни молиялаш, Кўкдумалоқ газ-нефть конини ўзлаштириш лойиҳаларини кредитлаш бўйича

битимларни имзолади. Айниқса Бухоро нефтни қайта ишлаш заводини куриш, Қашқадарё ва Наманган вилоятларидаги нефть конларини ўзлаштириш бўйича Франция билан муносабатлар фаол ривожланмоқда. Европа тикланиш ва тараққиёт банки билан Мурунгов олтин конларидан олтин, кумуш ва бошқа нодир металлар олишга ихтисослашган «Зарафшон-Ньюмонт» Ўзбекистон – АҚШ қўшма корхонаси қурилишини молиялаш ва бошқа молия манбаларини мувофиқлаштириш бўйича битимлар имзоланди (лойиҳа қиймати 150 млн. доллар). Бу корxonанинг Ўзбекистон томонидан муассислари Ўзбекистон Геология давлат кўмитаси ва Навоий кон-металлургия комбинати, АҚШ томонидан, «Ньюмонт Майнинг корпорейшн» компанияси, лойиҳани амалга оширишда Ғарбдаги йирик банклар ҳам иштирок этмоқда.

Пахта хом ашёсини халқаро бозор талабларига жавоб берадиган тайёр маҳсулот даражасигача қайта ишлашнинг жами циклини қамрайдиган янги технологияларни жорий қилиш бўйича ҳам лойиҳалар ишлаб чиқилган. Қайта жиҳозланадиган корxonалар негизида босқичма-босқич давлат тасарруфидан чиқариладиган холдинг компаниялари ташкил этиш назарда тутилади. Бу лойиҳаларни амалга ошириш учун Швейцария банклари билан бирга «Ўзенгилсаноат», «Пахтабанк», Ўзбекистон Республикаси Ташқи иқтисодий фаолият миллий банки ҳам иштирок этмоқда. Республикада кичик тадбиркорликни ривожлантириш мақсадларида Европа тикланиш ва тараққиёт банки махсус кредит йўли очди, унга кўра Республика Ташқи иқтисодий фаолият Миллий банкига 10 йилга 60 млн. доллар маблағ ажратилди.

Шунингдек бу банк ўз амалиётида биринчи марта ишлаб чиқаришни ривожлантириш муаммоларини ҳал этишда муҳим аҳамият касб этадиган кичик корxonалар устав фондиди маблағ билан таъминлаш учун 2,5 млн. доллар миқдориди махсус фонд ташкил этди. Япония ҳукумати бу кредит йўлига хизмат кўрсатиш бўйича услубий ёрдам тарзда Миллий банкка 1 млн. доллар маблағ ажратди. Республика қисқа муддатларда Халқаро Валюта Фонди, Жаҳон банки, Халқаро Меҳнат Ташкилоти, Халқаро электр алоқа Иттифоқи, Европа тикланиш ва тараққиёт банки, Халқаро молия корпорацияси; Божхона ҳамдўстлиги Кенгаши каби иқтисодий ҳамкорлик бўйича обрўли халқаро ташкилотлар аъзолигига қабул қилинди.

Буларнинг ҳаммаси республиканинг ташқи бозорга фаол кириб бориш, хорижий шериклар билан ҳамкорликни йўлга қўйиш, жаҳон ҳамжамиятига интеграцияланиш имкониятларини яратади.

ХШ БОБ

ТУРИЗМ

- Асосий туристик марказлар
- Автотранспорт саёҳати
- Ҳаво йўллари саёҳати
- Темир йўллар маршрутлари
- Туризмнинг асосий турлари
- Халқаро «Ипак йўли» лойиҳаси
- Туризмни ривожлантириш истиқболлари.

Ўзбекистоннинг кўҳна тарихи, қадимий маданий-меъморий ёдгорликлари жаҳон туристларини ҳамиша ўзига чорлаб келган. Лекин собиқ Иттифоқ даврида ташқи мамлакатлар билан туристик алоқалар ва бу билан боғлиқ маблағ марказ ихтиёрида бўлганлиги сабабли республика иқтисодиёти ундан унча наф кўрмасди. Натижада туризм иши ўлкада жаҳон андозалари даражасига кўтарилмай, ташкилий жиҳатдан орқада қолди. Ўзбекистон мустақилликка эришганидан сўнг туризм ишини яхшилаш мақсадида Ўзбекистон Республикаси Президентининг 1992 йил 27 июлдаги Фармони билан саёҳат соҳасида республикада ягона сибсатни амалга оширувчи давлат органи – «Ўзбектуризм» миллий компанияси тузилди. У мамлакатда шу соҳадаги бир қанча давлат ва жамоат ташкилотлари, бирлашмалар негизида янгидан ташкил топди. Миллий компания Ўзбекистонда сайёҳликнинг ҳуқуқий, иқтисодий асосларини шакллантириб, жаҳон андозаларига мувофиқ келадиган сайёҳлик тизимини таркиб топтириб бормоқда. Хорижий инвестициялар жалб этилиб замонавий сайёҳлик мажмуалари қурилмоқда. Тарихий–меъморчилик обидалари таъмирланишига, уларни тарғибот–ташвиқот қилиш ишига аҳамият берилмоқда.

«Ўзбектуризм» миллий компанияси таркибига вилоятлардаги тизим ташкилотлари – минтақавий бўлинмалар, шунингдек «Отел Ўзбекистон», «Шодлик» кўшма корхоналари, «Саёҳат», «Чорсу» ташқи иқтисодий ишлаб чиқариш мажмуалари, «Ўзинтур», «Ўзмахустур» хиссадорлик жамиятлари, «Ўзбектурқурилиш»

ташқи иқтисодий ишлаб чиқариш бирлашмаси кирди. 1993 йил Бали (Индонезия) шаҳрида бўлиб ўтган Бутунжаҳон Туристик ташкилоти Бош ассамблеяси 10– сессиясида Ўзбекистон Республикаси «Ўзбектуризм» миллий компанияси Бутунжаҳон Туристик ташкилотининг тўла ҳуқуқли аъзолигига қабул қилинди. Франкфурт, Москва, Лондон шаҳарларида «Ўзбектуризм» миллий компаниясининг ваколатхоналари фаолият кўрсатмоқда.

1995 йил «Ўзбектуризм» миллий компанияси 458,4 мингдан зиёд кишига, шу жумладан 92 мингдан ортиқ хорижий сайёҳларга хизмат кўрсатди. Миллий компания тизимида 22 меҳмонхона, 8 турбаза, 2 кемпинг ва 1 дам олиш зонаси мавжуд.

Тошкент, Самарқанд, Бухоро, Урганч – Хива асосий туристик марказлардир.

А в т о т р а н с п о р т с а ё ҳ а т и Ўзбекистон Республикасида кенг тарқалган туризм тури ҳисобланади. Унинг маршрутлари республиканинг барча вилоятлари, туристик марказлардаги манзарали дам олиш манзиллари, қўшни мамлакатлар бўйлаб ўтади. Автотранспорт маршрутларида 1995 йилда 96 минг сайёҳга хизмат кўрсатилди.

Ҳ а в о й ў л л а р и саёҳати маршрутлари Ўзбекистон Республикасининг бир неча ўнлаб шаҳарлари йўналиши, МДХ мамлакатлари, шунингдек Буюк Британия, Германия, Туркия, Эрон, Бирлашган Араб Амирликлари, Саудия Арабистони, Покистон, Корея, Греция, Тайланд, Малайзия, Хитой, Ҳиндистон бўйлаб ўтади. Бу маршрутларда 1995 йил «Ўзбекистон ҳаво йўллари» миллий авиакомпаниясининг самолётлари билан 20 минг сайёҳга хизмат кўрсатилди.

Т е м и р й ў л л а р маршрутларида «Буюк ипак йўли» бўйлаб сафар қилиш, Марказий Осиё, умуман МДХ давлатлари йирик шаҳарлари бўйлаб саёҳат қилиш мумкин. Бу маршрутда 1995 йилда 17,5 минг кишига хизмат кўрсатилди.

Ўзбекистонда фуқароларга туризмнинг қуйидаги турлари бўйича хизмат кўрсатилади: маданий сайр-танишув, спорт-сайёҳлик (чанғи спорти, вело ва автосайёҳлик, қоя ошиш, археологик, ғор сайри, туяларда саёҳат ва бошқалар), оилавий сайёҳлик; болалар маршрути; талабалар маршрути; бизнесменлар учун маршрут; даволаниш-мақсадли маршрут; дам олиш маршрути ва бошқалар.

1994 йил октябрида Тошкент ва Самарқандда Бутунжаҳон Туристик ташкилотининг «Ипак йўли» лойиҳасини ишлаб чиқиш

бўйича халқаро йиғилиш бўлиб, унда Ўзбекистон мазкур қадимий йўналиш (маршрут) маркази деб белгиланди. «Ўзбектуризм»

миллий компанияси томонидан «Ипак йўли» ўтган тарихий манзиллар бўйлаб йўналишлар ишлаб чиқилмоқда, илгари ўрганилмаган меъморчилик ва археологик ёдгорликлар аниқланилмоқда. 1995 йил 2 июнда Ўзбекистон Республикаси Президенти «Буюк ипак йўли»ни қайта тиклашда Ўзбекистон Республикасининг иштирокини авж олдириш ва республикада халқаро туризмни ривожлантириш борасидаги чора-тадбирлар тўғрисида фармон қабул қилди. Шу фармонга мувофиқ ҳоят муҳим халқаро туризм йўналиши – Буюк ипак йўлини қайта тиклаш, хорижий сайёҳларни кенг жалб этиш, шунингдек мамлакатда замонавий туризм саноатини вужудга келтириш мақсадида Буюк ипак йўлидаги шаҳарлар – Самарқанд, Бухоро, Хива ва Тошкентда халқаро туризм бўйича махсус очик иқтисодий минтақалар ташкил қилиш вазифаси қўйилди ва бу борада муҳим тадбирлар белгиланди. Жумладан Самарқанд, Бухоро, Хива ва Тошкентда туризм соҳасида қўшма корхоналар барпо этувчи хорижий сармоядорларга муайян имтиёзлар берилди.

«Ўзбектуризм» миллий компанияси Ташқи иқтисодий фаолият миллий банки билан биргаликда инвестиция банки – «Ўзсаёҳатинвестбанк»ни ташкил қилди ва жамланаётган маблағлар қатъиян аниқ мақсад йўлида фойдаланилиши устидан назоратни таъминлаш йўлида муайян ишларни амалга оширди.

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузурида туризм бўйича идоралараро кенгаш тузилиб, қуйидагилар шу кенгаш фаолиятининг асосий вазифалари қилиб белгиланди:

туризм соҳасида туб иқтисодий ислохотларни амалга ошириш;
жаҳон андозалари даражасида кичик ва ўрта меҳмонхоналар, мотеллар ва кемпинглар тармоғи шакллантирилишини мувофиқлаштириш;

сайр-томошалар замонавий индустриясини, маданий ва спорт-соғломлаштириш марказларини барпо этишга кўмаклашиш;

мавжуд туризм имкониятлари ва тарихий-маданий мерос кенг кўламда тарғиб қилиниши ва сақланишини ташкил этиш;

сайёҳлик тизимида мувофиқлаштирилган илмий-техникавий ва инвестиция сиёсатини ўтказиш;

сайёҳлик соҳасида кадрларни тайёрлаш ва қайта тайёрлашни таъминлаш.

Ҳисоб-китобларга кўра 2000-йилда Ўзбекистонга туристлар оқими ҳажми 1 млн. кишига, шу жумладан хорижий туристлар 650 минг кишига етди. Туризм ҳам Республика иқтисодиётининг муҳим тармоғига айланиб боради.

I. ҚОНУНЛАР

Ўзбекистон Республикасида бозор иқтисодиётини
ривожлантиришга оид қабул қилинган қонунлар

Қонунлар	Қабул қилинган сана
Ер тўғрисида	20.06.1990
Ўзбекистон Республикасида мулкчилик тўғрисида	13.10.1990
Ўзбекистон Республикасида тадбиркорлик тўғрисида	15.02.1991
Ўзбекистон Республикасидаги корхонала тўғрисида	15.02.1991
Банклар ва банк фаолияти тўғрисида	15.02.1991
Корхоналар, бирлашмалар ва ташкилотлардан олинадиган солиқлар тўғрисида	15.02.1991
Жамоат бирлашмалари тўғрисида	15.02.1991
Ўзбекистон Республикаси фуқароларидан ва фуқаролиги бўлмаган шахслардан олинадиган даромад солиғи тўғрисида	15.02.1991
Ўзбекистон Республикасининг ташқи иқтисодий фаолияти тўғрисида	14.06.1991
Ўзбекистон Республикасида кооперация тўғрисида	14.06.1991

Ўзбекистон Республикасининг Ташқи иқтисодий фаолият миллий банкни ташкил этиш тўғрисида	17.09.1991
Давлат тасарруфидан чиқариш ва хусусийлаштириш тўғрисида	19.11.1991
Ижара тўғрисида	19.11.1991
Аҳолини иш б-н таъминлаш тўғрисида	13.01.1992*
Монополистик фаолиятни чеклаш тўғрисида	3.07.1992
Биржалар ва биржа фаолияти тўғрисида	2.07.1992
Дехқон хўжалиги тўғрисида	3.07.1992
Аудиторлик фаолияти тўғрисида	9.12.1992
Давлат божи тўғрисида	9.12.1992
Хўжалик жамиятлари ва ширкатлари тўғрисида	9.12.1992
Гаров тўғрисида	9.12.1992**
Ер солиғи тўғрисида	6.05.1993
Сугурта тўғрисида	6.05.1993
Сув ва сувдан фойдаланиш тўғрисида	6.05.1993
Меҳнатни муҳофаза қилиш тўғрисида	6.05.1993
Валютани тартибга солиш тўғрисида	7.05.1993
Маҳаллий солиқлар ва йиғимлар тўғрисида	7.05.1993

* 1.05.1998 й. да янги тахрирда қабул қилинган

** 1. 05. 1998 й. да янги тахрирда қабул қилинган

Давлат уй-жой фондини хусусийлаштириш тўғрисида	7.05.1993
Ўзбекистон Республикаси б-н халқаро молия институтлари ўртасидаги халқаро заём ва кафолатли шартномалар ҳамда битимларни тузиш ва денонсация қилиш тартиби тўғрисида	7.05.1993
Маҳсулот белгилари ва хизмат кўрсатиш белгилари тўғрисида	7.05.1993
Ахборотлаштириш тўғрисида	7.05.1993
Қимматли қоғозлар ва фонд биржаси тўғрисида	2.09.1993
Давлат статистикаси тўғрисида	2.09.1993
Фуқароларнинг давлат пенсия таъминоти тўғрисида	3.09.1993
Ўзбекистон Республикасининг хўжалик процессуал кодекси	2.09.1993
Жисмоний шахсларнинг мол-мулкига солинадиган солиқлар тўғрисида	28.12.1993
Стандартлаштириш тўғрисида	28.12.1993
Метрология тўғрисида	28.12.1993
Маҳсулотлар ва хизматларни сертификатлаштириш тўғрисида	28.12.1993
Чет эл инвестициялари ва чет эллик инвесторлар фаолиятининг кафолатлари тўғрисида	5.05.1995*

* 30.04.1998 й.да янги қонун қабул қилиниши муносабати билан ўз кучини йўқотган

Банкротлик тўғрисида	5.05.1994
Ер ости бойликлари тўғрисида	23.09.1994
Концессиялар тўғрисида	30.08.1995
Ўзбекистон Республикаси Марказий банки тўғрисида	21.12.1995
Кичик ва хусусий тадбиркорликни ривожлантиришни рағбатлантириш тўғрисида	21.12.1995
Ўзбекистон Республикаси Меҳнат кодекси	21.12.1995
Банklar ва банк фаолияти тўғрисида	25.04.1996
Акциядор жамиятлар ва акциядорларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилиш тўғрисида	25.04.1996
Қимматли қоғозлар бозорининг фаолият кўрсатиш механизми тўғрисида	25.04.1996
Эркин иқтисодий зоналар тўғрисида	25.04.1996
Истеъмолчиларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилиш тўғрисида	26.04.1996
Хориждан маблағ жалб қилиш тўғрисида	29.08.1996
Бухгалтерия ҳисоби тўғрисида	30.08.1996
Товар бозорларида монополистик фаолиятни чеклаш ва рақобат тўғрисида	27.12.1996
Ўзбекистон Республикасининг Солиқ кодекси	24.04.1997
Табий монополиялар тўғрисида	25.04.1997

Товар ишлаб чиқарувчилар ва тадбиркорлар палаталари тўғрисида	25.04.1997
Давлат божхона хизмати тўғрисида	29.08.1997
Давлат солиқ хизмати тўғрисида	29.08.1997
Бож тарифи тўғрисида	29.08.1997
Ўзбекистон Республикаси хўжалик процессуал кодекси	30.08.1997
Қишлоқ хўжалиги корхоналари санацияси тўғрисида	25.12.1997
Ўзбекистон Республикасининг Божхона кодекси	26.12.1997
Чет эллик инвесторлар ҳуқуқларининг кафолатлари ва уларни ҳимоя қилиш чоралари тўғрисида	30.04.1998
Чет эл инвестициялари тўғрисида	30.04.1998
Ўзбекистон Республикасининг Ер кодекси	30.04.1998
Қишлоқ хўжалиги кооперативи (ширкат хўжалиги) тўғрисида	30.04.1998
Дехқон хўжалиги тўғрисида	30.04.1998
Фермер хўжалиги тўғрисида	30.04.1998

II. БАНКЛАР

Ўзбекистон Республикасида фаолият кўрсатаётган банклар

Д а в л а т б а н к л а р и

Ўзбекистон Республикаси Марказий банки

Тошкент ш., 700001

Ўзбекистон проспекти, 6

тел: 133-68-29

факс (3712) 133-35-09

Ўзбекистон Республикаси

Ташқи иқтисодий фаолият миллий банки

Тошкент ш., А. Темур кўчаси, 101

тел.: 137-59-68, 137-59-70, 34-15-60

“Асака” акциядорлиқ тижорат банки

Тошкент ш., 700015

Нукус кўчаси, 37

тел: 54-73-25, 55-61-40

“Замин” давлат-акциядорлиқ ипотека банки

Тошкент ш., 700015

Ржевский кўчаси, 54

тел: 54-09-47, 55-82-58

Ўзбекистон Республикаси давлат-тижорат Халқ банки

Тошкент ш., 700017

Катортол кўчаси, 4

Тел: 173-69-16

**“Ўзуйжойжамгармабанк” давлат-акциядорлик уй-жой жамгарма
банки**

Тошкент ш., 700000

Пушкин кўчаси, 4

тел: 133-29-57, 133-11-22, 133-15-33

А к ц и я д о р л и к - т и ж о р а т б а н к л а р и

**“Ўзсаноатқурилишбанк” акциядорлик тижорат саноат-қурилиш
банки**

Тошкент ш., 700000

А. Тўқай кўчаси, 3

тел: 30-79-92, 133-61-27

“Тадбиркор” акциядорлик тижорат банки

Тошкент ш., 700047

С. Азимов кўчаси, 52

тел: 133-18-55, 133-81-50

“Пахтабанк” акциядорлик тижорат банки

Тошкент ш., Муқимий кўчаси, 43

тел: 78-21-77, 78-12-96, 78-20-98

“Ғаллабанк” акциядорлик тижорат банки

Тошкент ш., 700060

Лоҳутий кўчаси

тел: 133-42-25, 136-04-30

“Ўзмевасабзавотбанк” акциядорлик тижорат банки

Тошкент ш., Лоҳутий кўчаси, 16

тел: 56-16-54, 133-83-96, 56-49-28

“Алоқабанк” акциядорлик тижорат банки

Тошкент ш., 700000

Толстой кўчаси, 1

тел: 133-62-54, 144-79-71

“Савдогар” акциядорлик тижорат банки

Тошкент ш., 700047

К. Цеткин кўчаси, 76

тел: 54-19-91, 54-24-09

“Ўзсаёҳатинвестбанк” акциядорлик инвестиция банки

Тошкент ш., 700047

Хоразм кўчаси, 47

тел: 136-23-30, 136-78-24

“Турон” акциядорлик тижорат бирлаштирув банки

Тошкент ш., 700011

Навоий кўчаси, 44

тел: 144-23-97, 144-31-87

“Ипак йўли” акциядорлик инновация-тижорат банки

Тошкент ш., 700116

Фарход кўчаси, 12

тел: 76-85-52, 76-98-43

“Авиабанк” акциядорлик тижорат банки

Тошкент ш., 700015

Нукус кўчаси, 73Б

тел: 54-65-79

“Ўзенгилсаноатбанк” акциядорлик тижорат банки

Тошкент ш., 700031, Баранов кўчаси. 40

тел: 56-03-22, 56-05-09, 56-77-52

“Трастбанк” акциядорлик тижорат банки

Тошкент ш., Навоий кўчаси, 7

тел: 41-23-43, 41-53-54

“Илмтехбанк” акциядорлик тижорат банки

Тошкент ш., 700011, Абай кўчаси, 6

тел: 67-23-63, 67-24-48

“Сармоябанк” акциядорлик тижорат банки

Тошкент ш., 700011

Навоий кўчаси, 18

тел: 144-08-89, 41-45-83, 144-10-54

“Андижонбанк” акциядорлик тижорат банки

Андижон ш., Бобур кўчаси, 1

тел: (37422) 4-34-89, 4-53-85, 24-77-18

“Наманганбанк” акциядорлик тижорат банки

Наманган ш., Терешкова кўчаси, 2

тел: (36922) 22-05-21, 2-06-88

Х у с у с и й т и ж о р а т б а н к л а р и

“Парвинабанк” хусусий акциядорлик тижорат банки

Самарқанд ш., 703603

Ўзбекистон кўчаси, 82

тел: (36622) 33-02-82, 33-81-72, 37-17-52

“Умарбанк” хусусий акциядорлик тижорат банки

Самарқанд ш., 703020

Даҳбед кўчаси, 14

тел: (36622) 35-81-72, 31-22-84, 31-22-86

“Олимбанк” хусусий акциядорлик тижорат банки
Самарқанд вил. Ургут ш., 704470
Навобий кўчаси, 35
тел: 3-52-40, 3-55-71

“Алп Жамол банк” хусусий очик акциядорлик тижорат банки
Тошкент ш., Мустафо Камол Отатурк
кўчаси, 21, тел: 132-16-00

“ХИФ Банк” очик акциядорлик тижорат банки
Тошкент ш., 700063
Ўзбекистон шох кўчаси, 49
тел: 45-61-69, 45-95-33, 45-79-96, 45-79-81

“Туркистон” хусусий очик акциядорлик тижорат банки
Тошкент ш., 700000
А. Темур 1-тор кўчаси, 6
тел: 34-62-52

Қ ў ш м а б а н к л а р

Ўзбекистон-Туркия Қўшма банки “ЎТБанк”
Тошкент ш., Чилонзор-3, 74
тел: 77-45-19, 77-44-95

“Ўзприватбанк” Ўзбекистон халқаро хусусийлаштириш банки
Тошкент ш., 700003
Ўзбекистон шох кўчаси, 51
тел: 139-10-18, 139-16-63

“АБН Амробанк Ўзбекистон МБ, А. Ж.” акциядорлик-тижорат банки
Тошкент ш., Х. Олимжон майдони,
Пойтахт бизнес мажмуаси
тел: 40-61-41

“ЎзДЭУ-Банк” Ўзбекистон-Корея қўшма банки
Тошкент ш., Пушкин кўчаси, 1
тел: 40-69-70, 132-06-40

Ш ў Ъ б а б а н к л а р

Марказий Осиё ҳамкорлик ва тараққиёт банкнинг
Тошкент шаҳридаги шўъба банки
Тошкент ш., Абай кўчаси, 6
тел: 144-01-63, 144-01-69, 144-02-93

III. СУҒУРТА ХИЗМАТИ

«Ўзагросуғурта» давлат-акциядорлик суғурта компанияси

Тошкент–700138, Лутфий кўчаси, 18

тел. 769241, 76-93-28, 76-92-38

Компаниянинг худудий дирекциялари

Қорақалпоғистон Республикаси 742000, Нукус ш., Татибоев кўчаси, 48 Тел. (36122) 7-86-65	Сирдарё вилояти 707000, Гулистон ш., Ал-Хоразмий кўчаси, 53 тел. (36722) 25-11-27
Андижон вилояти 710031, Андижон ш., Навоий шох кўчаси, 128 тел. (32422) 5-12-21	Сурхондарё вилояти 732008, Термиз ш., Гагарин кўчаси, 36 ^А тел. (37622) 3-78-02
Бухоро вилояти 705006, Бухоро ш., Низомий кўчаси, 6 тел. (36522) 3-26-03	Тошкент вилояти 700096, Тошкент ш., Байналминал кўчаси, 53 тел. (3712) 78-22-73
Жиззах вилояти 7088000, Жиззах ш., Ц-2 мавзеси, 7 тел. (37222) 3-57-50	Фарғона вилояти 712000, Фарғона ш., Навоий кўчаси, 13 тел. (37322) 24-64-68
Навоий вилояти 706800 Навоий ш. Навоий кўчаси, 47 тел. (43622) 4-89-01	Хоразм вилояти 740000, Урганч ш., Ал-Хоразмий кўчаси, 93 тел. (36222) 6-75-04
Наманган вилояти 716000, Наманган ш., Гагарин кўчаси, 9 тел. (36922) 6-21-20	Қашқадарё вилояти 730000, Қарши ш., Мустақиллик кўчаси, 2 тел. (37522) 4-61-93
Самарқанд вилояти 703005, Самарқанд ш., Ўзбекистон кўчаси, 51 тел. (36622) 31-07-85	

«Кафолат»

давлат-акциядорлик суғурта компанияси
Тошкент ш., 700115 Чилонзор кўчаси, 88
тел: 79-68-47; факс: (8-3712) 79-67-23

Компаниянинг худудий филиаллари

Корақалпоғистон Республикаси
Нукус ш., 742000 Телеграф
кўчаси, 9 тел: (36122) 25530,	Сирдарё вилояти
Гулистон ш., 707000,
Ал-Хоразмий, 53
тел: (36722) 52-645, 31-122
Андижон вилояти
Андижон ш., 710002
Анисий кўчаси, 4
тел: (37422) 56-341,	Сурхондарё вилояти
Термиз ш., 732006,
Имом ат Термизий кўчаси 11
тел: (37622) 37-660, 37-842
Бухоро вилояти
Бухоро ш., 705006
Низомий кўчаси, 6
тел: (36522) 36-305, 35-907	Тошкент вилояти
Янгийўл ш., 700803,
Охунбобоев кўчаси, 28
тел: (260) 21-149, 21-145
Жиззах вилояти
Жиззах ш., 700000,
Низом Қўшоқов кўчаси, 117
тел: (37222) 26-213, 22-278	Тошкент шаҳри
Тошкент ш., 700043,
Халқлар дўстлиги, 9 ^А
тел: (3712) 77-14-90, 77-83-15
Навоий вилояти
Навоий ш., 706800, Ибн Сино
кўчаси, 26 а/я, 1026
тел: (43622) 35-620,	Фарғона вилояти
Фарғона ш., 712003,
М. Қосимов кўчаси, 111
тел: (37322) 43-443, 47-285
Наманган вилояти
Наманган ш., 716000,
Гагарин кўчаси, 9
тел: (36922) 35-402, 35-013	Хоразм вилояти
Урганч ш., 740000,
Ал Хоразмий кўчаси, 93.
Тел: (36222) 66-112
Самарқанд вилояти
Самарқанд ш., 703000,
Курчатов кўчаси, 54
тел: (36622) 35-402, 35-013	Қашқадарё вилояти
Қарши ш., 730017
Ўзбекистон кўчаси, 286
тел: (37522) 52-340

«Ўзбекивест»

экспорт-импорт миллий сўғурта компанияси

Тошкент ш., 700017, Х. Сулаймонова кўчаси, 49

Тел: (371) 133-05-56, 136-77-79

факс: (371) 133 07 04, (3712) 40-65-38

Компаниянинг ҳудудий шўъба корхоналари

Корақалпоғистон Республикаси
Нукус ш., 742000,
Шомуротов кўчаси, 86
тел./факс: (36122) 79-944

Сурхондарё вилояти
Термиз ш., 732006,
Бакуменко кўчаси, 20
тел./факс: (37622) 31-983

Бухоро вилояти
Бухоро ш., 705018,
Ҳамза кўчаси, 6
тел./факс (36522) 33-165

Тошкент вилояти
Тошкент ш., 4-мавзе,
Лисунов кўчаси, 6
тел./факс (371) 97-16-09

Жиззах вилояти (ваколатхона)
Жиззах ш., 708000,
Ш. Рашидов кўчаси, 2
тел./факс (37222) 34-890

Тошкент шаҳри, 700040
Бош Андеррайтерлик агентлиги:
4-мавзе, Лисунов кўчаси, 68
тел. (3712) 940909, 942525

Наманган вилояти
Наманган ш., 716000,
А. Хўжаев кўчаси, 59
тел./факс (36922) 63-163

Хоразм вилояти
Урганч ш., 740000,
Пушкин кўчаси, 2
тел./факс (36222) 67-705

Навоий вилояти
Навоий ш., 706800,
Халқлар Дўстлиги кўчаси, 77а

Фарғона вилояти
Фарғона ш., Алишер Навоий
кўчаси, 1 тел./факс (3732)
24-99-12, 24-99-10

Самарқанд вилояти
Самарқанд ш., 703000, Почта
кўчаси, 13 тел./факс (3662)
33-08-82, 31-23-50

Қашқадарё вилояти
Қарши ш., 730000,
Ўзбекистон кўчаси, 243
тел./факс (37522) 52945)

Сирдарё вилояти (ваколатхона)
Гулистон ш., А. Навоий шоҳ
кўчаси, тел. (3672) 251049

Кўкон шаҳри (Андеррайтер
агентлиги)
Истиклол кўчаси, 25
тел./факс (255) 23419

“Мадад”

суғурта агентлиги

Тошкент ш., 700043, Халқлар Дўстлиги шоҳ кўчаси-8,
тел. 457765, 458889; факс: 458956

Агентликнинг ҳудудий филиаллари

Қорақалпоғистон Республикаси
Нукус ш., 742000
Амир Темур кўчаси, 112а,
тел. 8-361-22, 4-32-84
факс 2-24-40

Андижон вилояти
Андижон ш., 710031
Навоий кўчаси, 126
тел. 8-374-22, 5-29-99, 5-12-58

Бухоро вилояти
Бухоро ш., 705017
Иқбол кўчаси, 7
тел. 8-365-22, 23-72-92

Жиззах вилояти
Жиззах ш., 708000
Ш. Рашидов кўчаси,
Қасаба уюшмалари уйи,
тел. 8-372-22, 3-30-00
факс 3-87-66

Наманган вилояти
Наманган ш. 716001
Навоий кўчаси, 5
тел. 8-369-22, 6-82-43,

Самарқанд вилояти
Самарқанд ш., 703034
Гагарин кўчаси, 85а
тел. 8-366-22, 24-33-71

Сурхондарё вилояти
Термиз ш., 732000
Ф. Хўжаев кўчаси, 19
тел. 8-376-22, 3-58-98

Сирдарё вилояти
Гулистон ш., 707000
3-й микрорайон
Турғун Аҳмедов кўчаси, 4
Бизнес марказ, тел. 8-367-22
факс 26-54-94

Тошкент вилояти
Тошкент, Муқимий кўчаси, 178
тел. 78-30-51

Хоразм вилояти
Урганч ш., 741000
Махмудов кўчаси, 16
тел. 8-362-22, 6-72-22

Фарғона вилояти
Фарғона ш., 712000
М. Қосимов кўчаси, 58
тел. 8-373-22, 24-84-25

Қашқадарё вилояти
Қарши ш., 730000
Очилов кўчаси, 24
тел. 8-375-22, 4-52-81
факс 5-15-96

IV. БИРЖАЛАР

Ўзбекистон Республикаси валюта биржаси

Тошкент ш., Ўзбекистон проспекти

тел: (3712) 133-02-07

“Тошкент” Республика фонд биржаси

700047, Тошкент ш., Бухоро кўчаси, 10

тел: (3712) 360740, 360536; факс: (3712) 333231

Биржанинг ҳудудий филиаллари

Коракалпоғистон Республикаси Нукус ш., Дўстлик гузари кўчаси, 94 ^А ; тел: (36122) 22-863 факс: 78-216	Самарқанд вилояти Самарқанд ш., Кўксарой кўчаси, 4 тел: (36622) 35-00-10
Андижон вилояти Андижон ш., Чўлпон кўчаси, 18	Сирдарё вилояти Гулистон ш., Қаҳрамонлар хиёбони, 1 тел: (3672) 26-52-96
Бухоро вилояти Бухоро ш., Академик И. Мўминов кўчаси, 2 тел: (36522) 23-35-98	Сурхондарё вилояти Термиз ш., Гагарин кўчаси, 36 ^А тел: (37622) 30-559
Жиззах вилояти Жиззах ш., Халқлар Дўстлиги проспекти, 7 тел: (37222) 35-560	Фарғона вилояти Фарғона ш., Навоий кўчаси, 13 тел: (3732) 24-59-88, 24-78-46
Навоий вилояти Навоий ш., Очиллов кўчаси, 24 тел: (43622) 39-509	Хоразм вилояти Урганч ш., Ал-Хоразмий кўчаси, 27 тел: (36222) 66-307
Наманган вилояти Наманган ш., Гагарин кўчаси, 7 тел: (36922) 66-520	Қашқадарё вилояти Қарши ш., Мустақиллик проспекти, 2 тел: (37522) 43-487

Республика кўчмас мулк биржаси
700000, Тошкент ш., Бухоро кўчаси, 10
тел: (3712) 136-15-28, 136-15-29

Биржанинг худудий филиаллари

Қорақалпоғистон Республикаси
742000, Нукус ш.,
А. Шомуротов кўчаси, 117 ^b
тел: (36122) 42-096, 73-054	Сирдарё вилояти
707000, Гулистон ш.,
Т. Аҳмедов кўчаси,
Бизнес-Марказ биноси
тел: (36722) 26-52-88
Андижон вилояти
710031, Андижон ш.,
А. Навоий кўчаси, 126
тел: (37422) 25-05-77,	Сурхондарё вилояти
732000, Термиз ш.,
Гагарин кўчаси, 36 ^А
тел: (37622) 30-025, 35-341
Бухоро вилояти
705012, Бухоро ш.,
Акад. И. Мўминов кўчаси, 2
тел: (36522) 3-71-30, 3-71-36	Тошкент вилояти
700000, Тошкент ш.,
Хоразм кўчаси, 51
тел: (3712) 133-77-12
Жиззах вилояти
708000, Жиззах ш.,
Ш. Рашидов кўчаси, 39
тел: (37222) 3-05-72, 34416	Тошкент шаҳри
700128, Тошкент ш.,
А. Кодирий кўчаси, 13
тел: (3712) 144-44-72
Навоий вилояти
706800, Навоий ш.,
Очилов кўчаси, 24
тел: (43622) 30-603, 30-935	Фарғона вилояти
712000, Фарғона ш.,
М. Қосимова кўчаси, 35
тел: (37322) 24-31-24
Наманган вилояти
716000, Наманган ш.,
Гагарин кўчаси, 10
тел: (36922) 66-741, 63-779	Хоразм вилояти
740000, Урганч ш.,
П. Маҳмуд кўчаси, 13/1
тел: (36222) 63-263, 63-466
Самарқанд вилояти
703048, Самарқанд ш.,
Мирзо Улуғбек кўчаси, 148
тел: (36622) 31-13-26	Қашқадарё вилояти
730017, Қарши ш.,
Космонавтлар кўчаси, 20
тел: (37222) 51-684, 53-855

Республика агросаноат биржаси

700027, Тошкент ш., Зарбдор кўчаси, 24

тел: (3712) 144-60-33, 144-33-16

факс: (3712) 144-60-33

Биржанинг Фарғона филиали

712000, Фарғона ш., М. Қосимов кўчаси, 58

тел: (3732) 24-69-96, 24-62-97

Ўзбекистон Республикаси товар-хом ашё биржаси

700003, Тошкент ш., Ўзбекистон проспекти, 53

тел: (3712) 139-83-77; факс: 139-83-90

Худудий товар-хом ашё биржалари

(акциядорлик жамиятлари)

Қорақалпоғистон Республикаси Наманган товар-хом ашё биржаси
товар-хом ашё биржаси 716000, Наманган ш.,

742006, Нукус ш., Хўжайли Тўқимачилар кўчаси, 3

кўчаси тел: (36122) 7-75-96 тел: (36922) 25781

факс: 7-70-08 факс: 2-05-89

Андижон товар-хом ашё биржаси Навоий товар-хом ашё биржаси

710020, Андижон ш., 706800, Навоий ш.,

А. Темур кўчаси, 13 Меъмор кўчаси, 4

тел: (37422) 6-14-18 тел: (43622) 43-471

факс: 3-77-31

Бухоро товар-хом ашё биржаси Самарқанд товар-хом ашё биржаси

705004, Бухоро ш., 703000, Самарқанд ш.,

С. Муротов кўчаси, 2 Охунбобоев кўчаси, 85^А

тел: (36522) 5-87-04 тел: (366-2) 33-71-66

факс: 5-64-70 факс: 31-17-66

Жиззах товар-хом ашё биржаси Сурхондарё товар-хом ашё биржаси

708000, Жиззах ш., 703208, Термиз ш.,

Х. Носиров кўчаси, 100 Хўжаев кўчаси, 32

тел: (37222) 32922 тел: (37622) 33512; факс: 33512

Сирдарё товар-хом ашё биржаси
707700, Гулистон ш.,
3-Микрорайон
тел: (36722) 26-34-66

Фарғона товар-хом ашё биржаси
712000, Фарғона ш.,
Қосимов кўчаси, 135
тел: (37322) 24-75-04
факс: 24-76-91

Хоразм товар-хом ашё биржаси
740006, Урганч ш.,
Хонқа кўчаси, 62
тел: (36222) 5-52-33
факс: 5-52-33

Қашқадарё товар-хом ашё биржаси
730000, Қарши ш.,
Мустақиллик проспекти, 4
тел: (37522) 43-659
факс: 43-587

**Ўзбекистон Республика “Ўзлугуржибиржасавдо”
акциядорлик уюшмаси**

700038, Ўзбекистон, Тошкент шаҳри, Навоий кўчаси, 7
тел: 411343, 413950, телетайп 164, факс 413904,
телекс 116298 МАКЕТ SU

Худудий улгуржи-савдо воситачилик компаниялари
(акциядорлик жамиятлари)

“Қорақалпоқулгуржибиржасавдо”
Нукус шаҳри, Хўжайли шоссеси,
тел. (36122) 33-531

“Навоийулгуржибиржасавдо”
Навоий шаҳри,
Лермонтов кўчаси, 2,
тел. (43622) 39530.

“Андижонулгуржибиржасавдо”
710020, Андижон шаҳри,
тел. (37522) 48-549, 48-998

“Наманганулгуржибиржасавдо”
716003, Наманган шаҳри,
Дўстлик кўчаси, 18а.
тел. (36922) 63123.

“Жиззахулгуржибиржасавдо”
708004, Жиззах шаҳри,
Тошкент кўчаси, 4,
тел. (37222) 38-452, 30-301

“Самарқандулгуржибиржасавдо”
703000, Самарқанд шаҳри,
Охунбобоев кўчаси, 35а,
тел. (3662) 351124, 311231

“Қашқадарёулгуржибиржасавдо”
730002, Қарши шаҳри,
Маслозавод-2 пос.
тел. (37522) 38407, 37600

“Сирдарёулгуржибиржасавдо”
Янгиер шаҳри, Ўзбекистон 40
йиллиги кўчаси, 26,
тел. (36737) 34523, 34422

“Сурхондарёулгуржибиржасавдо”
732004, Термиз шаҳри,
ШҶусев кўчаси, 69,
тел. (37622) 42456, 42392

“Хоразмулуржибиржасавдо”
740006, Урганч шаҳри,
Хонқа кўчаси, 62,
тел. (36222) 55534, факс 63233

“Фарғонаулгуржибиржасавдо”
712000, Фарғона шаҳри,
Комилов кўчаси, 19,
тел. (3732) 255726, 257959

“Тошкентулгуржибиржасавдо”
700097, Тошкент шаҳри,
Волгоград кўчаси, 9,
тел. (3712) 773605.

Республика улгуржи савдо-воситачилик ширкатлари

“Ўзметаллсавдо”
700057, Тошкент ш., Уста
Ширин кўчаси, 136
тел. (3712) 480735

“Ўзкимёполимерсавдо”
Тошкент ш., Навоий кўчаси, 7,
тел. (3712) 415260, 411754

“Ўзқурилишматериалсавдо”
Тошкент ш., Навоий кўчаси, 7
тел. (3712) 412821, 412360

“Ўзкоммаишийсавдо”
Тошкент ш., Навоий кўчаси, 7,
тел. (3712) 412160, 412021

“Ўзўрмонқоғозсавдо”
Тошкент ш., Навоий кўчаси, 7
тел. (3712) 413560, 413071.

“Ўзмашсавдо”
700059, Тошкент шаҳри,
У. Носир кўчаси, 1-проезд, 6,
тел. (3712) 536905, 536254

“Ўзкомплектускуна”
700096, Тошкент шаҳри,
Волгоград кўчаси,
Узгипрозем биноси, тел. 788400.

“Ўзэлектркабелсавдо”
700147, Тошкент шаҳри,
Мўйноқ кўчаси, 135,
тел. 923233, 907735

“Ўздастгоҳасбобсавдо”
700025, Тошкент шаҳри,
Стародубцев кўчаси, 130,
тел. (3712) 544922, 545698.

“Ўзенгилсаноатсавдо”
700022, Тошкент шаҳри,
Қушбеги кўчаси, 20,
тел. (3712) 501797.

“Ўзэлектронасбобсавдо”
700057, Тошкент шаҳри,
Уста Ширин кўчаси, 125,
тел. (3712) 485348, 485470.

“Ўзташқиулгуржисавдо”
700038, Тошкент шаҳри, Навоий
кўчаси, 7,
тел. (3712) 412393

Уюшмага кирган ташкилотлар

Республика мол-хом ашё биржаси “Транспорт–экспедиция агентлиги”
Тошкент ш., Навоий кўчаси, 7 Тошкент ш., Олимбеков кўчаси, 22
тел. (3712) 410971 тел. (3712) 901601, 901607

“Трастбанк” биржа банки “Биржасавдоинвест” молия-
Тошкент ш., Навоий кўчаси, 7 инновация ширкати
тел. (3712) 412343 Тошкент ш., Навоий кўчаси, 7
тел. (3712) 410554

“Биржасавдосуғурта” суғурта
агентлиги
Тошкент ш., Навоий кўчаси, 7
тел. (3712) 413110, 413182

V. ДЕПОЗИТАРИЙЛАР

«Вақт»

миллий депозитарий акциядорлик жамияти

Тошкент ш., 700000, Бухоро кўчаси, 10

тел: (3712) 136-14-34, 136-14-35

факс: 136-14-32

Миллий депозитарийнинг ҳудудий филиаллари

Қорақалпоғистон Республикаси Нукус ш., Шомуротов кўчаси, 17 ^б тел: (36122) 26-540, 62-525	Жиззах вилояти, Жиззах ш., Наримонов кўчаси, 100 тел: (37222) 35-570
Андижон вилояти Андижон ш., 710011, Тинчлик кўчаси, 9 ^а тел: (37422) 57-711, 21-874	Навоий вилояти Навоий ш., Т. Очилов, 24 тел: (43622) 39-910
Бухоро вилояти Бухоро ш., Мустақиллик кўчаси, 10 тел: (36522) 35-283, 34-677	Наманган вилояти Наманган ш., Гагарин кўчаси, 7 тел: (36922) 64-519, 65-546
Самарқанд вилояти Самарқанд ш., Улғбек кўчаси, 148 тел: (36623) 10-124	Фарғона вилояти Фарғона ш., Навоий кўчаси, 13 тел: (37322) 49-195, 42-962
Сирдарё вилояти Гулистон ш., Қаҳрамонлар ҳиёбони, 1 тел: (36722) 65-292	Хоразм вилояти Урганч ш., Ал-Хоразмий кўчаси, 27 тел: (36222) 63-156
Сурхондарё вилояти Термиз ш., Гагарин кўчаси, 32 ^а тел: (37622) 35-56-68	Қашқадарё вилояти Қарши ш., Мустақиллик проспекти, 3 тел: (37522) 43-819

VI. УЮШМАЛАР

Ўзбекистон

Товар ишлаб чиқарувчилар ва тадбиркорлар палатаси

Тошкент ш., 700015, Бухоро кўчаси, 12-уй

тел: (3712) 55-56-33, 133-27-07, 36-33-31

факс: 55-15-57, 55-04-87, 55-59-77

Палатанинг ҳудудий филиаллари

Қорақалпоғистон Республикаси	Наманган вилояти
Нукус ш., 742000	Наманган ш., 716002
Дўсназаров кўчаси, 96	Усмон Носир кўчаси, 7
тел: (36122) 78681, 78663,	тел: (36922) 66166, 6418
42882, 42848	
Андижон вилояти	Самарқанд вилояти
Андижон ш., 710000	Самарқанд ш., 703007
Навобий проспекти, 122	М. Улуғбек кўчаси, 148
тел. (37422) 21739, 21738, 21743	тел: (36622) 265169, 222652
факс: 21736	Сирдарё вилояти
Бухоро вилояти	Гулистон ш.,
Бухоро ш., 705018	Навобий кўчаси, 46
Навобий проспекти, 10	тел: (36722) 50700, 54787
тел (36522) 30682	Сурхондарё вилояти
факс 34317	Термиз ш., Навобий проспекти, 28
Жиззах вилояти	тел. (37622) 42709, 42590
Жиззах ш., 708000	Тошкент вилояти
Ш. Рашидов кўчаси, 63	Тошкент ш.,
тел: (37222) 31623, 33643	Буюк ипак йўли
факс: 33542, 33936	тел. (3712) 671631, 671630
Навобий вилояти	факс: 671528, 671730
Навобий ш., 706800	Хоразм вилояти
П. Очилов кўчаси, 24	Урганч ш., 740000
тел. (43622) 91444, 91729	Ал-Хоразмий кўчаси, 27
	тел. (36222) 65244, 68750

Фарғона вилояти
Фарғона ш.,
Навобий кўчаси, 13
тел: (37322) 47252, 41645
факс: 44345

Кашқадарё вилояти
Қарши ш., 730000
Мустикаллик кўчаси, 2
тел: (37522) 45267, 44818
факс: 30693

Ўзбекистон Республикаси
Хусусий тadbиркорлик ва кичик бизнесни қўллаб-қувватлаш
фонди (“Бизнес Фонд”)

Тошкент ш., 700043, Халқлар Дўстлиги кўчаси, 8
тел: 45-06-45

Бизнес Фонднинг ҳудудий филиаллари

Қорақалпоғистон Республикаси
Нукус ш., 742000
А. Темур кўчаси, 112
тел: (36112) 77 609, 76 303

Андижон вилояти
Андижон ш.,
710000, Навобий шоҳ кўчаси, 126
тел: (3742) 25-14-53, 59-896

Бухоро вилояти
Бухоро ш., М. Иқбол кўчаси, 7
тел: (3652) 23 38 47,
факс: 23 80 81

Жиззах вилояти
Жиззах ш., 708000
тел: (37222) 37-222, 33-370

Навобий вилояти
Навобий ш., 706800
Очилов кўчаси, 24
тел: (436221) 30-942, 30-947

Наманган вилояти
Наманган ш., 716036
навобий кўчаси, 5
тел: (36922) 62381, 67000
факс: 62701

Самарқанд вилояти
Самарқанд ш., 703000
Ю. Гагарин кўчаси, 89
тел: (3662) 24 18 25,
24-06-67

Сирдарё вилояти
Гулистон ш., 707000
Т. Аҳмедов кўчаси,
тел: (36722) 265291,
265295

Сурхондарё вилояти
Термиз ш., 712000
М. Қаҳҳор кўчаси, 23
тел: (37622) 29-062, 33-509

Тошкент вилояти
Тошкент ш., 700131
М. Шайхзода кўчаси, 1
тел: (3712) 72-02-62, 71-01-88

Фарғона вилояти
Фарғона ш., 712000
М. Қосимов кўчаси, 58
тел: (3732) 24-79-24
факс: 24-79-13

Хоразм вилояти
Урганч ш., 740000
Абул Ғози Баҳодирхон
кўчаси, 185
тел: (36222) 63707

Қашқадарё вилояти
Қарши ш., 730000
Мустақиллик кўчаси, 3
тел: (37522) 51-125, 94-904

МУНДАРИЖА

I боб. Ислохотлар стратегияси	5
II боб. Ўзбекистоннинг ресурслар потенциали	19
Аҳоли ва меҳнат ресурслари	19
Ёқилғи - энергетика ресурслари	23
Минерал хом ашё ресурслари	24
Ер-сув ресурслари	26
III боб. Саноат	30
Ёқилғи-энергетика мажмуи	32
Металлургия саноати	42
Кимё саноати	46
Машинасозлик саноати	50
Қурилиш материаллари саноати	62
Ёғочсозлик саноати	65
Енгил саноат	67
Озиқ-овқат саноати	79
IV боб. Қишлоқ хўжалиги	92
Дехқончилик	107
Чорвачилик	117
Ветеринария хизмати	128
Мелиорация ва сув хўжалиги	129
Ўрмон хўжалиги	132
V боб. Транспорт	135
VI боб. Алоқа	146
VII боб. Қурилиш	154
VIII боб. Меҳнат	162

IX боб. Хизмат кўрсатиш соҳаси	169
X боб. Ижтимоий ҳимоя	185
XI боб. Молия ва банк тизими	191
XII боб. Ташқи иқтисодий алоқалар	201
XIII боб. Туризм	209
Иловалар	213

Ўзбекистон Республикаси иқтисодиёти

Тузувчи муаллиф

иқтисод фанлари доктори, профессор Нурислом Тўхлиев

“Ўзбекистон Миллий энциклопедияси”

Давлат илмий нашриёти

Иқтисодиёт ва кишлок хўжалиги фанлари тахририяти

Тахририят мудир	Султон Холназаров
Мухаррирлар	Инобат Абдуллаева, Абдували Турсунов
Бадий муҳаррир	Асомиддин Бурҳонов
Техник муҳаррир	Мирзиёд Алимов
Компьютер оператори	Холнисо Эрмамадова
Компьютерда сахифаловчи	Андрей Биляк

Теринга берилди 20. 5. 1998 й. Босмага рухсат этилди. 8.09.1998 й. Қоғоз бичими 84x108 1/32. Шартли босма табоқ 12.6. Нашриёт ҳисоб табоғи 12.7. Тиражи 6500 нусха. Буюртма № 2889. Баҳоси шартнома асосида.

“Ўзбекистон миллий энциклопедияси” Давлат илмий нашриёти,
Тошкент 700129, Навоий кўчаси, 30.

“Шарк” нашриёт-матбаа концерни босмаҳонасида босилди.
Тошкент - 700029, Буюк Турон кўчаси, 41.